Francesco Guida

ROMÂNIA
ÎN SECOLUL XX

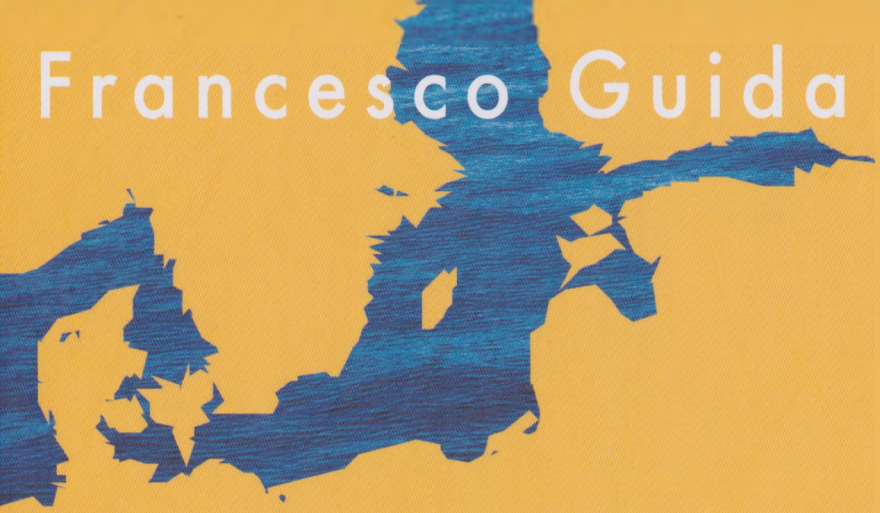

Traducere din italiană de Dragoș Cojocaru

CARTIER

Francesco GUIDA (n. 1950) este specialist în istoria Europei Centrale și de Est. Profesor titular, din 2001, la Universitatea Roma Tre, unde a fost decanul Facultății / Departamentul de Științe Politice și membru al Senatului Academic (2008-2018). Din 2013, prezidează Conferința italiană de științe politice – CISPOL. Este membru al Consiliului Național al Universității (CUN).

Autor a 11 cărți (unele traduse în poloneză, rusă, spaniolă), a publicat peste 180 de eseuri pe teme istorice, în reviste și în culegeri de articole din Italia și din străinătate. A coordonat 28 de lucrări științifice, cea mai recentă fiind *Europa de Sud-Est* și *Adriaticul. Studii italiene*, Editura Aracne, Roma, 2019.

1987 – Premiul „Howard Marraro" al Societății Americane de Istorie Italiană pentru cartea *Italia și risorgimento balcanic.*

2003 – Ordinul *Meritul Cultural* în grad de ofițer al Președinției Române.

2012 – Diploma Ministerului Afacerilor Externe al României pentru promovarea valorilor universale în relațiile internaționale.

2017 – *Doctor honoris causa* (Academia Bulgară de Științe – Institutul de Studii Balcanice).

Traducătorul, Dragoș COJOCARU (n. 1968) este doctor în filologie, dantolog, prof. univ. dr. hab. la Departamentul de limbi și literaturi străine al Universității „Al.I. Cuza" din Iași, Italienistică și Hispanistică. Traducător de volume literare și științifice din limbile italiană și spaniolă (Umberto Eco, Mario Vargas Llosa, Alessandro Baricco, Franco Cardini, Paolo Rossi, Fernando Savater ș.a.).

Volume de autor: *Suavul suspin*, eseuri, 2004, *Natura în* Divina Comedie: *studiu istoric și comparativ*, 2005; *Lornionul galactic. Cu Plácido Domingo, prin universul teatrului liric*, vol. I, 2014.

Francesco GUIDA

România în secolul XX

Traducere din limba italiană de Dragoș COJOCARU

CARTIER
istoric

CARTIER
Editura Cartier, SRL, str. Bucureşti, nr. 68, Chişinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, Bucureşti.
Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
Suport juridic: Efrim, Roşca şi Asociaţii

Cărţile Cartier pot fi procurate online pe shop.cartier.md
şi în toate librăriile bune din România şi Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble şi cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER
Librăria din Centru, bd. Ştefan cel Mare, nr. 126, Chişinău. Tel./fax: 022 21 42 03.
E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. Bucureşti, nr. 68, Chişinău. Tel.: 022 24 10 00.
E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria online, shop.cartier.md, tel. 068 555 579.
E-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POŞTĂ
CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, Bucureşti, România
Tel./fax: (021) 210.80.51
E-mail: românia@cartier.md

Colecţia *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc
Editor: Gheorghe Erizanu
Lector: Dorin Onofrei
Coperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Marina Darii
Prepress: Editura Cartier
Tipărită la Bons Offices

Francesco Guida
ROMANIA
Edizioni Unicopli, 2005 e 2009

Francesco Guida
ROMÂNIA ÎN SECOLUL XX
Ediţia I, noiembrie 2019

Copyright © 2005 e 2009 by Edizioni Unicopli
© 2019, Editura Cartier pentru prezenta ediţie. Toate drepturile rezervate.
Cărţile Cartier sunt disponibile în limita stocului şi a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Guida, Francesco.
România în secolul XX / Francesco Guida; trad. din lb. ital. de Dragoş Cojocaru. –
[Chişinău]: Cartier, 2019 (Tipogr. „Bons Offices"). – 384 p. – (Colecţia „Cartier istoric" /
coord. de Virgil Pâslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).
Bibliogr.: p. 339-372. – Indice de nume : p. 373-382. – 500 ex.
ISBN 978-9975-86-385-8.
94(498)"19"
G 95

Cuprins

I. România până la Primul Război Mondial 9

1. Constituirea statului național în secolul al XIX-lea 9
2. România la începutul secolului al XX-lea 16
3. Războaiele balcanice și noua politică externă 25

II. Participarea la Primul Război Mondial și Marea Unire 32

1. Intrarea în război (august 1916) 32
2. Abandonarea Țării Românești, armistițiul și pacea separată 35
3. Conservatorii și războiul 41
4. Reintrarea României în război și lărgirile teritoriale 42
5. Războiul cu Ungaria 52

III. Noile hotare. Reformele și criza politică de după război 59

1. România și contextul internațional. Chestiunea evreiască 59
2. Chestiunea Dunării 62
3. Dificila perioadă de după război 64
4. Chestiunea agrară 67
5. Reforma electorală și evoluțiile politice imediat după război 70
6. Primul guvern Averescu 76
7. Probleme de politică externă 86
8. Partidele politice 89
9. Intelectualii și naționalismul 92
10. Alternative la democrație? 101
11. Dinamica socială și politica de școlarizare 104
12. Democrația mimată 109

IV. România Mare între cele două războaie mondiale (1922-1937) 111

1. Primul guvern legislativ și noua Constituție 111
2. Tentative insurecționale în Basarabia 118
3. Al doilea guvern Averescu 122
4. În căutarea stabilității politice 125
5. Național-țărăniștii la putere 127
6. Guvernul Iorga 134
7. Regele preia inițiativa 137
8. Întoarcerea liberalilor 144
9. Democrația ghidată 147

V. Dictaturile lui Carol al II-lea și Antonescu. Al Doilea Război Mondial 155

1. Spre regimul autoritar 155
2. Regim personal și legionarism 161
3. Regimul lui Ion Antonescu 171
4. Intrarea în război 178
5. Căderea lui Antonescu și inversarea alianțelor 185

VI. Nașterea și prima fază a regimului comunist 192

1. Chestiunea crucială a Transilvaniei 192
2. Nașterea regimului comunist 199
3. Prima fază a regimului: teroarea 208
4. Biserica și regimul 216
5. Politica externă și sovietizarea României 222
6. Epurările 228
7. Regimul, intelectualii și societatea 243

VII. De la destalinizare la dictatura lui Ceaușescu 248

1. Destalinizarea și ajunul noului curs 248
2. Erezia românească 254
3. Ascensiunea lui Ceaușescu 264
4. CAER-ul, Tratatul de la Varșovia, Moscova și România 267
5. România și Occidentul 270
6. Dictatura personală 273
7. Vertijul puterii 282

VIII. Revoluția din 1989 și România postcomunistă 294

1. Revoluția din 1989 294
2. Chestiunea Moldovei 304
3. România postcomunistă 308
4. Foștii comuniști se dau la o parte 312
5. Întoarcerea și declinul lui Iliescu: branșarea la Occident 317

Anexă. Șefi de stat și de guvern 333
Bibliografie 339
Indice de nume 373

I

România până la Primul Război Mondial

1. Constituirea statului național în secolul al XIX-lea

Potrivit unei cunoscute expresii a istoricului Gheorghe Brătianu, națiunea română ar reprezenta un miracol istoric. Efectiv, aceasta își păstrează o identitate proprie, de altminteri, nu o dată pusă în discuție, în pofida contactului constant cu popoare într-o anumită măsură diferite de ea, precum și în ciuda faptului că împrejurările politice și istorice au complotat mai mereu pentru a împiedica o asemenea realizare. La fel ca în numeroase alte regiuni de pe continentul european, nu sângele și neamul au fost cele care au prevalat, ci cultura. În privința etnogenezei românilor, discuțiile au fost aprinse, cum de altfel continuă să fie și mai departe, chiar dacă pe un ton ceva mai relaxat. De-a lungul erei creștine, pământurile românești, atât la nord, cât și la sud de Carpați, au înregistrat succedarea celor mai diferite feluri de cuceritori, nu doar de proveniență europeană, ci și asiatică. În acest amestec de popoare, faptul care frapează în cea mai mare măsură îl constituie supraviețuirea limbii latine, importate în Dacia ca urmare a cuceririi romane înfăptuite de împăratul Traian. Stăpânirea romană a durat doar din primii ani ai secolului al II-lea până în 240 d.Hr., însă efectele sale par să fi fost mult mai durabile. Mai spre Apus, așadar, în arii mai apropiate de Roma, alte limbi au prevalat asupra latinei; pe teritoriile românești s-au stabilit huni, slavi, avari, cumani și alte popoare, care însă nu au putut să elimine întrebuințarea vorbirii colonilor romani, așa cum nu a izbutit să o elimine nici puternica influență bizantină. Firește, fiecare civilizație a lăsat urme mai mult sau mai puțin însemnate, dar sămânța latină nu a devenit

sterilă, după cum o dovedea uzul lingvistic, mai mult decât orice altă trăsătură culturală sau antropologică. În epoca renașterilor naționale, această trăsătură atât de specifică a fost, cum era de așteptat, exaltată, cu toate că unele lucrări bine cunoscute (precum aceea a lui Henri Bogdan despre țările din Est) afirmă contrariul.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, religioșii din Școala Ardeleană au redescoperit Roma – unde, în calitatea lor de catolici de rit răsăritean, se deplasau pentru studii – și rădăcinile romane ale propriului lor popor. Numele acestora au devenit familiare pentru orice român cultivat: Ioan Inochentie Micu (Klein), Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu ș.a.m.d. Câteva decenii mai târziu, în principatele Țara Românească și Moldova, s-au încins de asemenea discuțiile despre originile națiunii române. De această problematică nu au rămas străini nici unii intelectuali de alte naționalități. Venețianul Marco Antonio Canini s-a numărat printre cei mai hotărâți susținători ai moștenirii latine, iar Ion Heliade-Rădulescu a mers până într-acolo încât să ceară o normare a limbii române după modelul limbii italiene. Fără a se ajunge la așa ceva, treptat, a încetat să mai fie folosită grafia slavă, care dominase de-a lungul întregului Ev Mediu și chiar mai departe, în epoca modernă. Atunci când, în 1877, s-a constituit un stat independent român, procesul de relatinizare a grafiei era deja aproape încheiat. În afara acestei chestiuni, mai rămânea o altă dispută, și anume aceea privitoare la teritoriile ocupate de români de-a lungul secolelor. În mod deosebit, de o mare importanță politică era să se stabilească dacă, în Transilvania (unde constituiau aproape o jumătate din populație, alături de maghiari, secui, germani și slavi), aceștia locuiseră dintotdeauna sau poposiseră după cucerirea maghiară, așadar, cel puțin după secolul al IX-lea. Istoriografia românească și-a aflat în teoria germanului Robert Roessler adversarul și principala țintă: de fapt, acesta susținea că maghiarii, proveniți din stepele de la nord de Marea Neagră, au găsit această regiune pustie sau aproape pustie, în niciun caz populată de descendenții melanjului dintre daci, geți și latini sau coloni imperiali. Ca atare, românii nu ar fi avut dreptul să revendice Transilvania în cadrul procesului lor de reintegrare națională. În realitate, în secolul al XIX-lea, dincolo de această aspirație,

pentru românii din Transilvania era mai important să obțină o condiție politică, socială și economică egală cu aceea de care se bucurau maghiarii, mai cu seamă, dar și germanii sub dominația habsburgică (sau, mai bine zis, din 1867, austro-ungară). Dezbaterile dintre savanți puteau fi instrumentate politic, dar aveau prea puțin de a face cu această necesitate foarte concretă.

Dincolo de aspectele culturale menționate, din rațiuni mai mult politice decât demografice, procesul de renaștere națională a românilor nu își putea avea centrul în Transilvania, regiune aflată sub suzeranitatea Habsburgilor începând din 1699 (pacea de la Karlowitz, în urma unui război îndelungat și victorios împotriva Imperiului Otoman). Acest proces urma să se înfiripe și să se dezvolte în principatele Țara Românească și Moldova, aflate sub suzeranitatea sultanului. Aici, de fapt, națiunea română era net majoritară, inclusiv mulțumită unei condiții juridice aparte. Cuceritorii turci nu se stabiliseră pe teritoriile românești și nici nu numiseră aici vreodată un pașă ca guvernator, așa cum procedaseră în tot sud-estul Europei. Tributul plătit sultanului și obligația de a dirija tot comerțul spre Constantinopol au condiționat destinele celor două principate, însă, totodată, acestea se bucurau, în mod tradițional, de o discretă autonomie. Mai cu seamă, au lipsit colonizarea și convertirea la religia musulmană. Ca atare, condiționările culturale au fost destul de limitate. Din acest punct de vedere, mai importantă a fost influența regimului greco-fanariot, altfel spus, prezența, pentru mai bine de un veac – de la începutul secolului al XVIII-lea până în 1822 –, a unor principi aleși de guvernul otoman (Sublima Poartă) din rândurile notabilităților grecești din Fanar, un cartier din Constantinopol. Nu e de mirare că, în Țara Românească și în Moldova, clasa conducătoare era constituită dintr-o nobilime mixtă, greco-română. Începând din secolul al XVIII-lea, această nobilime și, odată cu ea, unii domnitori și-au îndreptat privirile către Rusia ca putere în măsură a scutura jugul turcesc, inclusiv în numele credinței creștine ortodoxe comune. În epoca napoleoniană, aspirațiile acestora la independență s-au îndreptat spre Franța și spre Occident în general. Cele două principate au fost atinse de valul de liberalism ce a străbătut Europa în perioada Restaurației, în pofida unei situări geografice periferice în raport cu aceasta din urmă. Mai

cu seamă în 1821, principatele s-au regăsit în planurile revoluționarilor greci, conduși de societatea secretă *Filikì Eteria*, astfel că insurecția antiturcească a izbucnit, în Moldova și în Țara Românească, cu câteva săptămâni înainte de Peloponeș. În absența sprijinului sperat din partea țarului Alexandru I, conducătorii insurecției, Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti, au ajuns la o discordie feroce, iar trupele turcești au avut o misiune ușoară în restabilirea ordinii. În 1822, nemaiavând încredere în fanarioți, sultanul a numit, după mai bine de un secol, domnitori de extracție națională. Câțiva ani mai târziu, victoria trupelor țariste împotriva celor otomane, soldată cu pacea de la Adrianopol (1829), a marcat un punct de cotitură în istoria celor două principate, care au fost supuse, nu mai puțin de un sfert de veac, influenței Rusiei (care, de fapt, exercita un adevărat protectorat), cu toate că suzeranitatea sultanului era încă recunoscută. Anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea s-au caracterizat prin intrarea în vigoare a Regulamentului organic, un soi de constituție, percepută de progresiștii români ca fiind prea puțin liberală și prea coercitivă, dar care a contribuit la o anumită modernizare a țărilor române, mai cu seamă în sectorul comercial (deși pe spinarea țărănimii, care constituia majoritatea copleșitoare a populației).

Revoluția liberală și națională de la 1848, în Țara Românească mai mult ca în Moldova (unde a fost înăbușită în fașă), a încercat să introducă noi reguli constituționale mult mai avansate, o democrație reală și un mai mare control al națiunii asupra destinelor sale (fără a uita de existența unei dificile chestiuni agrare). Singura revoluție pașoptistă izbucnită într-o țară de religie ortodoxă, așadar, în sud-estul Europei, această mișcare nu a avut succes, ca urmare a intervenției militare rusești, corelate și paralele cu intervenția turcească. Condițiile nu erau de natură să creeze speranțe într-un rezultat diferit; de altminteri, în cei doi ani revoluționari, 1848-1849, nicio revoluție nu a fost încununată de succes (cu excepția Franței), iar cea ungară, mai ales, care îi interesa pe români în mod nemijlocit, a fost înecată în sânge. În Transilvania, de fapt, locuitorii români nu acceptaseră de bunăvoie deciziile politice ale guvernului revoluționar maghiar, prea puțin sensibil la cererile și la aspirațiile minorităților trăitoare între hotarele regatului Ungariei, condus de veacuri de Casa de Austria.

Când, în vara anului 1849, s-a putut încheia un acord între români și maghiari, trupele țarului, sosite în ajutorul austriecilor, ocupaseră deja regiunea. Totuși aceste evenimente anunțau deja ceea ce urma să se petreacă după alți câțiva ani. Pe de o parte, clasa conducătoare maghiară a ajuns cu cea austriacă, în cele din urmă, la compromisul (*Ausgleich*) din 1867, care a întărit controlul asupra Transilvaniei din partea guvernului de la Budapesta; pe de altă parte, aceia dintre români care erau din ce în ce mai puțin dispuși să suporte dominația străină și un regim învechit și conservator și-au putut susține cauza ca urmare a crizei orientale din 1853-1856. Această criză s-a încheiat prin înfrângerea, în Crimeea, a „colosului cu picioare de lut", Rusia, care, în acei ani, suscita mari temeri în întreaga Europă. În timpul tratativelor de pace și în anii imediat următori, în rândul Marilor Puteri a prevalat ideea de a permite întărirea și unificarea națiunii române: aceasta urma să fie o santinelă, dacă nu un bastion, în calea panslavismului incipient, insuflat de la Sankt Petersburg și de la Moscova. Printr-o serie de întâmplări destul de complexe, în decursul cărora guvernul otoman a fost supus unor presiuni considerabile din partea guvernelor europene, s-a ajuns, la începutul anului 1859, la dubla alegere, de către adunările din Moldova și din Țara Românească, a aceluiași domnitor provenit din mica nobilime, colonelul Alexandru Ioan Cuza. Sultanul a așteptat trei ani până să recunoască uniunea personală a celor două principate, însă această uniune era destinată să devină efectivă și definitivă. Cuza, autor al unei prime și curajoase, deși limitate, reforme agrare, a fost constrâns să abdice printr-o lovitură de stat pusă la cale în 1866 de o „monstruoasă coaliție" formată din liberali și latifundiari conservatori. I-a urmat un domnitor străin, ales de Marile Puteri și susținut de Napoleon al III-lea, cu toate că se înrudea cu regele Prusiei: Karl Hohenzollern-Sigmaringen, care s-a înscăunat pe tronul princiar, acum unic, al principatelor române unite sau, mai simplu, al României. Odată cu noul domnitor a fost adoptată o constituție de tip liberal, inspirată după modelul belgian de la 1831. De fapt, prefacerile de la vârful statului însoțeau o lentă, dar reală evoluție a societății românești.

România era acum pregătită pentru independența care s-a proclamat în mai 1877, ca urmare a izbucnirii unui nou război ruso-turc,

care a implicat statul și armata română. Ministrul de Externe Kogălniceanu a putut să declare: „Suntem o națiune de sine stătătoare". Acest conflict, încheiat prin pacea de la San Stefano, modificată în mare măsură de hotărârile Congresului de la Berlin (iunie-iulie 1878), a dus și la independența Serbiei și a Muntenegrului, precum și la nașterea unui stat bulgar autonom. România a fost constrânsă să îi cedeze trei județe din sudul Basarabiei aliatului rus (care, deja stăpân pe restul regiunii din 1812, căpăta acum acces la Delta Dunării) și, în schimb, a primit Dobrogea septentrională, un ținut nu tocmai atrăgător, situat de-a lungul coastei Mării Negre. Au fost astfel dobândite portul comercial Constanța și cel militar Mangalia, care făceau din România o țară maritimă, într-o mult mai mare măsură decât fusese până atunci. În mai 1881, Parlamentul a proclamat Regatul, în ciuda polemicilor legate de corectarea articolului 7 din constituție, cerută de puterile occidentale: aceasta privea extinderea cetățeniei la minoritatea evreiască, crescută numeric în cursul secolului al XIX-lea, mai ales ca urmare a afluxului de imigranți proveniențidin imperiul țarist. În 1881, pentru a soluționa lipsa unui moștenitor la tron, în cadrul familiei Sigmaringen s-a încheiat un acord potrivit căruia, la moartea lui Karl (Carol I), domnia avea să îi revină nepotului acestuia, Ferdinand. Odată eclipsat astrul francez, după războiul franco-prusac din 1870-1871, guvernul român, condus îndelung de exponenți liberali, și-a orientat politica externă spre Austro-Ungaria și Germania: în 1883 a fost semnat un tratat secret de alianță cu Dubla Monarhie, de fapt, România alăturându-se Triplei Alianțe (Berlin, Viena, Roma), constituită în 1882, și, într-adevăr, în 1888 a survenit și aderarea guvernelor german și italian la acest tratat, care a rămas mai departe secret. Această alegere servea la garantarea frontierelor românești împotriva unor eventuale amenințări venite dinspre Rusia sau dinspre state apropiate de aceasta, precum principatul autonom al Bulgariei, cu care rămăsese nesoluționat un diferend pentru controlul orașului Silistra, important din punct de vedere strategic. În 1885, Biserica Română a devenit autocefală, adică independentă de Patriarhia de la Constantinopol; prin constituția de la 1866, ea fusese deja recunoscută ca reprezentantă a „religiunii dominante".

Ultimul sfert al secolului al XIX-lea s-a caracterizat printr-o creștere moderată a societății românești. În timp ce principalele orașe au avut electricitate între anii 1880 și 1890, industrializarea a fost modestă, iar chestiunea agrară a rămas nerezolvată, ba chiar se pare că s-a agravat, după cum indicau unele manifestări de nemulțumire ale țăranilor sau legea care permitea întrebuințarea forțelor de ordine pentru a-i aduce înapoi la lucru. Condițiile de viață ale populației rurale erau nesatisfăcătoare și foarte diferite de ale populației citadine. Chiar dacă nu se mai înregistrau epidemii de holeră și de ciumă, noi maladii legate de alimentația deficitară și-au făcut apariția într-un mediu complet sau parțial lipsit de mijloace sanitare: de altfel, cu toate că, încă din anii '60, exista o Facultate de Medicină, medicii erau încă foarte puțini în toată țara, dar unii dintre ei au izbutit să dobândească faimă internațională prin studiile lor. Nu a avut loc constituirea unei mișcări politice organizate pentru apărarea intereselor clasei țărănești, clasă care rămânea totuși net majoritară din punct de vedere numeric (în anii '80 s-a înregistrat înființarea unui partid țărănesc, care, în principiu, nu a lăsat nicio urmă). De altminteri, numărul redus al reprezentanților proletariatului industrial nu permitea ca mișcarea muncitorească organizată să aibă o mare importanță, ca reprezentanță atât sindicală, cât și politică. Mai mult decât burghezia financiară, producătoare sau a meseriilor, aflată în curs de afirmare, marii proprietari continuau să fie adevărații stăpâni ai politicii și ai țării, fie că simpatizau cu partidul liberal, fie că se orientau către celălalt partid istoric, acela conservator. Lumea intelectuală nu a întârziat să semnaleze – deși fără rezultate semnificative – problemele României. Pe de o parte, conservatorii din societatea culturală „Junimea", înființată, printre alții, de literatul și politicianul Titu Maiorescu, au afirmat că modelele politice și culturale provenite din Occident trebuiau elaborate în funcție de contextul național (era chestiunea *formei* și a *fondului*). Pe de altă parte, în mediile proțărănești și socialiste, s-a afirmat că se înfăptuise un nou sclavagism în dauna țărănimii. Cum am mai spus, sistemul politic era articulat în două partide aflate în opoziție, nelipsite de o forță proprie și de susținere în mediul clasei politice

și al numărului limitat de alegători (legea electorală era cenzitară și legată de reprezentanța pe categorii sociale). Aceste partide însă întâmpinau o îngrădire semnificativă dinspre puterea personală a suveranului, în măsură să răstoarne guverne care nu îi erau pe plac și să influențeze politica guvernelor ce se succedau. Din rândurile liberalilor, se distingea apoi primatul familiei Brătianu, la care se face referire ca la o adevărată dinastie neîncoronată. Aceasta era, în linii mari, situația României la începutul secolului XX.

2. România la începutul secolului al XX-lea

În zorii celui de-al XX-lea veac, statul român era încă limitat din punct de vedere teritorial și nu se putea numi o putere mijlocie, neprevalând nici măcar în aria sud-estului european, caracterizată de formațiuni statale de dimensiuni moderate (precum Grecia, Bulgaria și Serbia, ca să nu mai vorbim de Muntenegru) și cu resurse nu tocmai excepționale. Spre deosebire de celelalte state balcanice, România (care nici fizic nu face parte propriu-zis din Peninsula Balcanică) era doar parțial interesată de dinamicile interne ale Imperiului Otoman: teritoriile spre care românii își îndreptau privirile nu se aflau sub suzeranitatea sultanului. În Macedonia erau prezenți și aromânii sau cuțovlahii, adică valahii șhiopătători (numiți astfel din pricina dialectului lor deosebit): aceștia constituiau ramura balcanică a etniei române, iar guvernul de la București s-a interesat de ei, însă fără a avea în vedere vreodată anexiuni teritoriale, așa cum se întâmpla, de regulă, cu guvernele elen, bulgar și sârb în raport cu alte populații din Macedonia. Așadar, politicienii români erau interesați în primul rând să mențină independența Regatului față de influențele excesive ale puterilor imperiale limitrofe: temute erau cea rusă și aceea (aliată) austro-ungară, mai degrabă decât puterea otomană, cu care, de fapt, nici nu se mai învecina. De asemenea, erau interesați să mențină echilibrul între statele din sud-estul european și să își garanteze o frontieră ce putea fi apărată spre Bulgaria. În acest sens, ori de câte ori climatul internațional se înfierbânta ca urmare a unor inițiative ale Organizației Revoluționare Interne Macedonene, ce determina mișcări diplomatice la Sofia, Atena și Belgrad, guvernul

român își făcea și el auzită vocea, în realitate niciodată ostilă cu adevărat față de guvernul și de politica sultanului. Așa au stat lucrurile, mai cu seamă, cu ocazia marii insurecții macedonene din august 1903 – înfăptuită în principal de elementul slav – și cu ocazia Revoluției Junilor Turci din 1908, precum și a crizei bosniace din același an (încheiată prin anexarea definitivă la Austro-Ungaria a Bosniei-Herțegovina, provincie pe care acest imperiu o avea în administrație provizorie din 1878, prin decizia Congresului de la Berlin). Bucureștiul nu a reprezentat în aceste evenimente un factor determinant.

Aspirațiile de tip iredentist, deși reale în unele pături sociale, erau amorțite. Ele se îndreptau, în primul rând, spre Transilvania și spre alte teritorii supuse imperiului austro-ungar și, ca urmare a alianței semnate în 1883, mediile oficiale nu puteau să le susțină sau să le încurajeze. Pentru a constata noutăți în acest domeniu și, mai general, în materie de politică externă, a fost nevoie să se aștepte până la războaiele balcanice și ajunul Primului Război Mondial. Totuși unele momente de o mai mare înflăcărare patriotică nu au lipsit: mai cu seamă, opinia publică a urmărit cu sufletul la gură faptele legate de acel *Memorandum* care, în 1892, i-a fost înaintat împăratului Franz Joseph de Habsburg de reprezentanții românilor transilvăneni organizați în Partidul Național Român, condus de Ioan Rațiu. În acest document se cerea egalitate în drepturi politice și sociale cu celelalte naționalități locuitoare în Transilvania, în primul rând cu cea ungară. Împăratul a retrimis cererea către guvernul de la Budapesta, de fapt, condamnând-o la respingere; iar semnatarii ei au fost arestați și judecați în procese soldate cu condamnări ușoare și totuși reprezentative pentru o direcție politică încă prea puțin conciliantă față de o bună jumătate din locuitorii Transilvaniei. Dincolo de o legislație relativ liberală (dar foarte departe de acordarea votului universal), clasa conducătoare maghiară nu intenționa să facă mari concesii și să modifice radical raporturile interetnice. Așadar, protestul nu a avut consecințe practice, însă măcar a demonstrat că românii transilvăneni își aveau o clasă conducătoare a lor și că erau în stare să își reprezinte interesele în mod organizat, cu toate că în dieta de la Budapesta și în cea de la Viena aveau foarte puțini deputați. De o importanță aparte era existența și activitatea Partidului Național

Român, care a jucat un rol fundamental în anii următori. Cum am mai spus, aceste fapte erau urmărite în Regat cu sufletul la gură și cu implicare. Aici se înființaseră asociații culturale și politice, care organizau manifestări de simpatie față de compatrioții din Transilvania și susțineau lupta acestora pentru apărarea culturii naționale. Se cuvine să amintim că românii transilvăneni au reușit să facă față destul de bine încercărilor de maghiarizare prin impunerea limbii maghiare în școli și în administrație. De fapt, se puteau bucura de numeroase școli în limba maternă, fie și elementare, ce gravitau în jurul adevăratului bastion al naționalității, Biserica Ortodoxă și Biserica Unită (catolică de rit oriental). Afilierea religioasă reprezenta o trăsătură distinctivă națională puternică, iar bisericile constituiau un spațiu de transmitere și de punere în valoare a cutumelor lingvistice și culturale. Încă de la înființarea ei, în zorii secolului al XVIII-lea, Biserica Unită fusese concepută de Habsburgi ca o stavilă față de puterea nobilimii maghiare. În secolul al XIX-lea, nu puține au fost polemicile dintre clerul român transilvan și clerul maghiar, polemici rămase, de altfel, deschise. Mai cu seamă, dinspre partea maghiară se încerca să se obțină consimțământul Sfântului Scaun pentru întemeierea unei Biserici Unite de limbă maghiară, aspirație realizată pentru scurt timp în 1912. Mediile politice au opus mereu rezistență, considerând că maghiarii, legați de Roma din anul 1000, trebuiau să păstreze ritul și limba latină, spre deosebire de români, care și-au făcut intrarea în Biserica Catolică abia la începutul secolului al XVIII-lea, aducând cu sine propriul lor rit și propria lor limbă.

Dincolo de aceste chestiuni de ordin cultural, religios, politic și social, rămâne întrebarea: câți români din Transilvania aspirau cu adevărat la unirea cu România? Standardele economice, nivelul de dezvoltare civilă și socială (chiar abstracție făcând de tradiția statală sau de compoziția demografică) puteau, de fapt, să contrabalanseze sentimentul de afinitate națională. Se poate deci afirma că, în România, mișcarea iredentistă exista, dar nu era deosebit de virulentă, în timp ce lupta pentru apărarea naționalității române în partea maghiară a imperiului austro-ungar (numită Transleithania, deoarece este situată la răsărit de râul Leitha), deși semnificativă, nu mergea, inclusiv din motive de oportunitate, până într-acolo încât să solicite

secesiunea. De altfel, pentru mulți români supuși austro-ungari, mai ales din mediul rural, era încă în vigoare mitul „bunului împărat", căruia îi rămâneau credincioși. Poate că nu întâmplător, tocmai din partea unui intelectual român din Lugoj, supus al Habsburgilor, Aurel Popovici, a venit propunerea de a transforma Austro-Ungaria într-o federație, Statele Unite ale Marii Austrii, cum suna titlul cărții pe care a publicat-o în 1906. Într-o asemenea federație, și românii și-ar fi găsit locul și demnitatea lor politică. Se știe însă că nici această propunere, nici altele similare de transformare a imperiului, cu toate că nu îi displăceau moștenitorului tronului, arhiducele Franz Ferdinand (potrivit istoricului Fejtő, Popovici ar fi fost, dintre consilierii săi, „acela care a exercitat asupra sa cea mai mare influență în problema națională"), nu au fost niciodată transpuse în faptă, nici măcar la nivel de proiect. Toate aceste evoluții, concomitent cu cataclismul geopolitic provocat de conflagrația mondială, au favorizat un rezultat care, în zorii secolului al XIX-lea, putea fi scontat: unirea Transilvaniei și a altor regiuni cu România.

Regatul, dincolo de politica externă, avea de rezolvat probleme serioase în materie de politică internă, probleme de ordin economic și social. În 1899, în mediul rural, 85% din populație nu știa nici să citească, nici să scrie, iar ministrul Instrucției Publice, liberalul Spiru Haret, era hotărât să schimbe această situație, în linie cu procesul de industrializare (nu prea impetuos) inițiat în vechiul Regat mai ales de unele medii apropiate de Partidul Liberal. Prezența sporită și activitatea unor învățători și preoți, susținută de Ministerul Instrucției Publice, au făcut loc, la sate, unei schimbări a mentalității țărănești. În cultura receptată, elementul rural a găsit un sprijin pentru a-și manifesta nemulțumirea și pentru a identifica cauza condiției sale social-economice nesatisfăcătoare. Acest lucru s-a întâmplat, probabil, independent de voința unor oameni ca Haret. Oricum, mesajul prezent în programul acestuia de școlarizare (adresat cu precădere zonelor rurale) nu și-a pierdut semnificația nici după Primul Război Mondial.

Noul secol moștenise de la precedentul o problemă agrară ce cu ușurință poate fi numită arzătoare. Într-o țară care nu cunoștea emigrația (fiind, dimpotrivă, un teritoriu de imigrație), aceasta privea 75% din populație, de altminteri, ceea ce numeroși intelectuali în-

clinau să numească, de altfel, nu întru totul eronat, adevăratul popor român. De fapt, în orașe – mai ales în cele din Moldova –, minoritățile etnice, care constituiau o bună parte a păturilor burgheze, aveau o pondere discretă; dimpotrivă, clasa țărănească era alcătuită din români și doar în mici procentaje din slavi sau din alte naționalități. Aceste date statistice incontestabile au avut consecințe serioase în evoluția convingerilor populare și în ideologiile culturale și politice. Un fruct otrăvit l-a constituit răspânditul antisemitism. Evreii erau aproape în exclusivitate citadini și prezența lor în mediul rural nu era foarte apreciată: pe de o parte, nu aveau posibilitatea de a cumpăra proprietăți, iar pe de altă parte, nu de puține ori, ei luau în arendă sau administrau asemenea proprietăți, reprezentând, în ambele situații, figuri văzute de țărani ca autori sau ca simboluri ale exploatării. La jumătatea secolului al XIX-lea, după unirea principatelor Țara Românească și Moldova, minoritatea evreiască era de 3%, dar urca în Moldova la 7%, față de un limitat 0,4% în Țara Românească (concentrate mai ales în București). În ultima parte a secolului al XIX-lea, procentajul a urcat treptat, dar a urmat o nouă descreștere, iar în ajunul Primului Război Mondial ajunsese din nou foarte aproape de punctul de plecare, adică în jur de 3,3% (circa un sfert de milion de suflete). Totuși, în orașele din Moldova, concentrarea de evrei era foarte mare și nu întâmplător tocmai în această parte a Regatului sentimentele antisemite erau mai puternice. Cu toate acestea, pe teritoriul românesc nu s-a asistat la violențe și masacre cum se înregistrau dincolo de frontiera cu Imperiul Rus, pătat de pogromuri de mari proporții, ca acela petrecut în 1903 la Chișinău, în Basarabia sau Moldova țaristă. Totuși violențe împotriva evreilor au existat și în Moldova românească, în 1907, cu ocazia marii răscoale țărănești. Această impresionantă izbucnire a nemulțumirii sociale a demonstrat, doar în această privință, că, în ochii țăranilor, minoritatea evreiască era asociată cu pătura posesorilor de terenuri (proprietari și arendași), care se îmbogățea pe spinarea locuitorilor de la sate. Minoritatea evreiască era asimilată și cu „orășenii", percepuți ca ostili și ca exploatatori ai clasei țărănești; în plus, mulți o considerau străină de țară, întrucât, în bună parte, reprezenta consecința unei imigrații ce încă nu prinsese contur înainte de anii '30 ai secolului al XIX-lea.

Însă răscoala de la 1907 a însemnat mult mai mult decât atât. Era o dovadă evidentă că problema agrară trebuia rezolvată și că, în continuare, condiția țărănească era tot insuportabilă, în ciuda deja îndepărtatei reforme agrare din 1864 și a unor prevederi legislative mai recente, cu caracter cu totul paliativ. Răscoala s-a declanșat în martie 1907 pe proprietățile unui trust (Fischer), dar țăranii nu au pregetat să atace și casele de la oraș ale „dușmanilor de clasă", mai ales în importantul centru Botoșani. Exemplul a fost urmat în întregul Regat: latifundiari și arendași și-au văzut reședințele arse sau devastate, în timp ce răzvrătiții au pus stăpânire pe magazii, provizii de cereale, animale și au început să își împartă între ei pământurile ocupate. Populația citadină și clasa conducătoare au fost cuprinse de panică în fața unei situații ce părea scăpată de sub control. Guvernul conservator a demisionat la 25 martie, cedându-i locul celuilalt partid istoric, cel liberal: regulile limitatei democrații românești nu prevedeau o consultare electorală pentru a opera această schimbare la conducerea țării. Ba chiar, în starea de urgență survenită, această rotație efectuată fără a se ține seama de voința alegătorilor era justificabilă. De fapt, liberalii și conservatorii au decis să acționeze de comun acord pentru a pune capăt acestei revolte, pentru „a curma ura și a salva Patria". În esență, cabinetul liberalului Sturdza a proclamat starea de asediu și a pus armata să controleze capitala și alte obiective potențiale ale răsculaților. Alarma devenise internațională, fiind alertate și contingente militare rusești și austro-ungare. Dar represiunea a fost efectuată de trupele române conduse de ministrul Apărării, generalul Alexandru Averescu, și de ministrul de Interne, Ion I. C. Brătianu. S-a făcut uz de artilerie pentru a se trage asupra satelor și nu mai puțin de 11 000 de răzvrătiți sau presupuși ca atare și-au pierdut viața, mult mai mare fiind numărul celor răniți sau arestați: a fost vorba de un adevărat război, de cea mai mare răscoală țărănească din epoca contemporană.

Odată rezolvată în mod drastic situația de urgență, guvernul a părut să lase deoparte biciul și să fluture morcovul. I s-a adresat electoratului, alcătuit dintr-un procentaj infim al populației, pentru a obține o ratificare formală a acțiunii politice și polițienești puse în practică, dar și pentru a înfățișa unei opinii publice deconcertate un

proiect de lege conceput să ofere un răspuns la așteptările țăranilor. A fost un răspuns absolut nesatisfăcător, astfel încât s-a putut crede că clasa conducătoare română nu a înțeles gravitatea evenimentelor de la 1907 și motivațiile profunde ale acestora. În esență, s-au aprobat înlesniri în favoarea celor care stipulau un contract agricol, fie prin cumpărare, fie prin luare în arendă, acționând în principal pârghia fiscală: era, categoric, foarte puțin. Totuși numeroși exponenți ai păturilor înstărite și ai partidelor istorice au înțeles că problema era mult mai gravă, astfel încât anul 1907 a folosit la inițierea unui proces care și-a găsit punctul de sosire abia după conflagrația mondială. Baza socială a Partidului Conservator era cea mai reticentă în adoptarea unei reforme agrare autentice, bazate pe exproprierea latifundiarilor: renunțarea la propria avuție era un fel de act împotriva naturii. Dintre conservatori, totuși, cei mai dispuși să adopte soluții care să nu echivaleze cu imobilismul pur înclinau către o expropriere limitată, care să îi afecteze pe latifundiarii vinovați de absenteism și de lipsa de grijă față pe propriile lor terenuri. Indemnizația pentru expropriere urma să folosească la investiții în modernizarea proprietăților rămase. În aceeași direcție se îndrepta convingerea că munca salariată trebuia să înlocuiască, din ce în ce mai mult, prestațiile în muncă ca plată pentru luarea în arendă, care semănau mult cu vechea dijmă, în vederea unei bine-venite acumulări de capital. Dinspre aceleași medii se insista asupra întăririi creditului agricol, prin instituirea unei bănci rurale, instrument necesar pentru a-i susține pe țăranii care voiau să ia în arendă și, eventual, să cumpere loturi de pământ. Existența unor asemenea poziții mai avansate, în opoziție cu altele, înclinate să mențină *statu-quoul* social, ne ajută să înțelegem de ce, în 1908, Partidul Conservator a suferit o sciziune importantă: în fapt, sub conducerea lui Dumitrache (Take) Ionescu, a luat ființă Partidul Conservator-Democrat, ce reunea curentul mai dispus la reforme și la modernizarea României. Așadar, unul din partidele istorice a plătit scump criza de la 1907.

Această criză nu a trecut fără consecințe nici pentru Partidul Liberal. Și aici s-au evidențiat un curent mai conservator și unul mai reformist. Existența primului era justificată de faptul că și acest partid avea în baza sa socială numeroși mari proprietari de terenuri.

Totuși printre ei se încetățenea ideea de modernizare și posibilitatea unor intervenții limitate apte să reducă latifundiul pentru a da viață unei mai răspândite proprietăți mici și mijlocii, cât mai eficiente și mai moderne cu putință. În parte, exista o asemănare cu politica agrară concomitentă a guvernului Stolîpin din Rusia, o politică, de altfel, care nu a fost niciodată pusă în practică în mod semnificativ. Într-adevăr, și în România, aceste încercări reformiste moderate nu s-au tradus în nimic concret decât după șocul războiului. Voința de schimbare era mai puternică în rândurile altor liberali, inclusiv Ion I.C. Brătianu, care, după ce a fost ministru de Interne în cabinetul colegului său de partid Sturdza, a devenit șeful guvernului chiar în ultimele zile ale anului 1908, păstrându-și poziția pentru doi ani încheiați. Apoi, în partid mai exista și o componentă falsă, adică alcătuită din poporaniști și din socialiști (zișii generoși), care optaseră să intre în rândurile liberale cu speranța de a obține unele rezultate concrete prin ieșirea din izolarea ideologică și politică a unei stângi sociale incapabile să exercite vreo influență în dialectica politică. Firește, printre acești oameni, impulsurile și proiectele în vederea unei reînnoiri cu adevărat semnificative erau mult mai evidente. S-a ajuns să se ceară ca fiecare mare proprietar să nu poată deține mai mult de 500 de hectare, ceea ce se calcula că ar fi permis o expropriere masivă, egală cu 2 500 000 de hectare.

Prezența poporaniștilor în Partidul Liberal explică doar parțial un dat care, *a posteriori*, poate părea stupefiant: absența, în acea epocă, în România a unui partid țărănesc, partid care – după eșecul celei de-a doua tentative de constituire, în primul deceniu al secolului – avea să ia naștere abia imediat după război. Predominanța latifundiarilor nu îi favoriza apariția, însă, în sine, probabil că nu era de așa natură încât să o împiedice. Evident, partea mai cultă și mai activă a clasei țărănești nu era încă atât de numeroasă, de solidă și de matură încât să pornească o luptă politică și parlamentară care să poată rezolva în mod efectiv exploziile de mânie ale țărănimii. De altfel, chiar în acei ani, a existat o reluare a mișcării muncitorești (deja activă în ultima parte a secolului al XIX-lea, într-o măsură mai curând limitată), care nu a avut încotro și a trebuit să abordeze și problema agrară. De altminteri, însăși Internaționala Socialistă

și multe alte partide socialiste din Europa se confruntau cu această problemă, inclusiv Bulgaria vecină. Așadar, Uniunea Socialistă Democrată, înființată în 1908, cerea în programul său exproprierea obligatorie contra indemnizație a marilor proprietăți, atât statale, cât și private, cazurile de terenuri expropriabile fără o compensație pentru proprietar fiind limitate. Partidul Socialist Democrat, fondat în 1910, nu a întârziat nici el să abordeze această temă, însă cu o anumită prudență, adică fără să ceară exproprieri generalizate sau distribuirea gratuită de terenuri țăranilor. Ponderea acestor formațiuni politice de stânga era încă neglijabilă și, ca atare, nu ele au fost acelea care au determinat evoluțiile ulterioare în această privință. Nu trebuie trecut sub tăcere faptul că mediile muncitorești și, în general, mediile citadine nu au scăpat ocazia de a manifesta uneori solidaritate cu răsculații de la 1907, suficient cât să justifice teama că, într-o bună zi, ar fi putut să existe o aliere (cu adevărat revoluționară) între diverse categorii împotriva menținerii privilegiilor clasei conducătoare. De altminteri, dacă interesele țăranilor își găseau o audiență sinceră în aripa poporanistă a Partidului Liberal, cea mai cunoscută analiză a sclaviei în revenire la care erau reduși țăranii a venit din partea unui poporanist intrat în mișcarea socialistă, Constantin Dobrogeanu-Gherea (Solomon Katz), nu întâmplător un slav fugit din Rusia în România. În articolul său *Neoiobăgia*, din 1910, el a declarat că partea cea mai mare a poporului român era supusă unui amestec alcătuit din raporturi social-economice capitaliste suprapuse peste relațiile tradiționale de tip feudal. Este evident interesul ideologic al unei asemenea analize, care relua polemicile antinarodniciste ale primilor marxiști ruși, de la Plehanov la Lenin.

Făcând un pas îndărăt, trebuie să ne amintim că și istoricul Nicolae Iorga îi atribuise clasei țărănești un loc central în construcția sa ideologică. El era, din 1903, sufletul unei reviste, „Sămănătorul", fondată de poeții Vlahuță și Coșbuc în 1901, și al mișcării culturale și ideologice numite sămănătorism. Viziunea sa era mai complexă decât se poate ilustra aici, însă, în esență, Iorga considera (ca și mulți alții) că adevărata națiune română s-a conservat integral în zonele rurale și că avea dreptul să își determine propriul destin și pe acela al României, în locul exponenților minorităților, al evreilor

în primul rând. Nu era doar o chestiune de apartenență la poporul român curat, ci și de a fi pătrunși de o cultură inspirată de principii spirituale sănătoase, ce aminteau oarecum de acelea atribuite de slavofili *mujicilor* ruși. În imensa producție de cărți și de scrieri felurite ale lui Iorga, om capabil să dobândească faimă în toate universitățile europene, și-au găsit locul atât o istorie a Bisericii Ortodoxe, cât și o istorie a evreilor din România. El nu s-a arătat însă excesiv de radical, nici în evaluarea ortodoxiei, nici în ostilitatea față de adepții legii mozaice. Cu toate acestea, a avut discipoli care au mers mult mai departe de pozițiile sale. El a creat, în 1910, Partidul Național-Democrat, împreună cu un alt cadru didactic universitar, Alexandru C. Cuza. Mai naționalist și mai intransigent, cunoscut și ca epigramist de vervă, acesta din urmă a făcut loc naționalismului pe bază rasială; lui îi aparține lucrarea *Naționalitatea în artă*. După războiul mondial, asemenea luări de poziție și asemenea inițiative au avut parte de evoluții și de epigoni de o mare importanță și periculozitate. „Sămănătorul" nu a fost singura revistă care și-a asumat un rol călăuzitor pentru lumea intelectuală și politică românească; alături de ea, trebuie citate cel puțin: „Viața românească", apărută în 1906 prin efortul socialistului Constantin Stere și al lui Garabet Ibrăileanu, și „Convorbiri literare", fondată încă din 1867 la Iași și transferată la București în 1885. România începutului de secol nu a înregistrat doar prezența unor literați și scriitori activi, ci și a unor artiști de valoare: e suficient să menționăm numele violonistului și compozitorului George Enescu (1881-1955), care, în 1901-1902, compunea ale sale *Rhapsodies roumaines*, continuându-și, de fapt, formarea și activitatea artistică în Franța.

3. Războaiele balcanice și noua politică externă

O secvență destul de importantă din perioada antebelică a României o reprezintă implicarea parțială în războaiele balcanice, un soi de anticameră a conflictului mondial, cel puțin pentru mediul geografic asupra căruia au exercitat o influență nemijlocită, Balcanii, unde în 1914 se afla ochiul ciclonului, Sarajevo. Când Liga Balcanică

(Serbia, Muntenegru, Grecia și Bulgaria) a declarat război, în octombrie 1912, Imperiului Otoman, guvernul de la București a rămas neutru, într-o expectativă vigilentă. Acest guvern nu avea de înaintat revendicări Înaltei Porți, cu toate că în inima Peninsulei Balcanice, Macedonia, trăiau – așa cum am amintit – aromânii sau cuțovlahii. În 1912, în ajunul primului război balcanic, în toată Macedonia existau 105 școli elementare românești, iar la Bitolia exista un liceu (cu o programă cu durata de șapte ani) care conținea o secție de pedagogie. Alte școli se găseau la Berat și la Ioannina. Numărul învățătorilor și profesorilor urca la 244, cărora se cuvine să li se adauge 45 de preoți pentru 35 de biserici sau capele. După unele surse românești, numărul cuțovlahilor era de 100 000. Aceștia au fost considerați de guvernul de la București și ca o armă diplomatică pentru a obține frontiera dorită în Dobrogea, frontieră obținută ulterior ca urmare a intervenției în cel de-al doilea război balcanic. Așadar, guvernul român se mărginise să ceară protecție pentru această ramură occidentală a familiei etnice românești. Probabil că, la București (unde conservatorii reveniseră la guvernare cu un cabinet Carp, căruia i-au urmat două cabinete conduse de Maiorescu, care a trebuit să facă față acestei serioase conjuncturi internaționale), nu exista certitudinea dacă victoria le va surâde aliaților balcanici sau vechiului Imperiu Otoman. Însă, atunci când s-a realizat cea mai puțin probabilă dintre cele două ipoteze, adică prima, diplomația s-a pus în mișcare de îndată, pentru ca România să nu rămână singura țară din sud-estul Europei care să nu câștige nimic din îndepărtarea cvasitotală a dominației otomane de pe continentul european. Într-adevăr, prin Tratatul de la Londra, vechiul imperiu și-a cedat provinciile europene până la linia Enos-Midia.

Românii observau cu o anumită îngrijorare mai ales lărgirea hotarelor Bulgariei vecine, cu care persista vechiul diferend pentru cetatea Silistra, loc strategic important încă din Evul Mediu. Prin urmare, guvernul român nu a întârziat să redeschidă dosarul respectiv, cerând tocmai o rectificare a frontierei ce ar fi sporit siguranța Regatului față de statul bulgar, care se întinsese spre vest și spre sud. Așa cum era de așteptat, guvernul de la Sofia nu înclina câtuși de puțin să dea curs cererii românești, pe care timp de peste treizeci de

ani nu dorise să o satisfacă. Tratativele s-au prelungit câteva luni de zile, cu intervenții din partea unor terți, mai cu seamă din partea guvernului rus. De fapt, prin protocolul de la Sankt Petersburg din 9 mai 1913, s-a ajuns tardiv la un acord și la cedarea Silistrei, în așa fel încât, atunci când, la sfârșitul lui iunie 1913, a izbucnit cel de-al doilea conflict balcanic între Bulgaria, de o parte, și Grecia, Serbia și Muntenegru, de cealaltă parte, România a intrat în luptă, trimițându-și la sud de Dunăre armata, care, trupele bulgare fiind ocupate să lupte împotriva sârbilor și a grecilor, nu a întâmpinat nicio rezistență, ajungând până în capitală, la Sofia. Era echivalentul unei înjunghieri pe la spate, făcute însă în numele sfântului egoism național. Așa încât, în august 1913, chiar la București s-au desfășurat tratativele pentru semnarea păcii, care pedepsea Bulgaria învinsă: aceasta trebuia să le cedeze Greciei și Serbiei cea mai mare parte din Macedonia, iar României, Dobrogea meridională. În plus, Turcia, învinsă în primul război balcanic, reintrase în luptă împotriva Bulgariei și, prin Tratatul de la Constantinopol, i-a sustras teritorii din Tracia, inclusiv importantul oraș Adrianopol (Edirne), pe care i-l cedase prin Tratatul de la Londra, cu câteva luni în urmă. Mulți aromâni au rămas între hotarele grecești (de altfel, elenizarea constituia pentru ei un proces deja cunoscut), alții între hotarele sârbești (ulterior iugoslave), iar premierul sârb Pašić, la Conferința de pace de la București, din iunie 1913, a promis pentru aceștia autonomie culturală și religioasă, potrivit unei linii de prietenie confirmate în continuare prin permanența, mai întâi la București și mai apoi la Iași, a reprezentantului sârb Pavle Marinković, în plin război mondial (când guvernul sârb se afla în exil la Corfu). În timpul crizei balcanice, în 1912, fusese proiectat primul film românesc, dedicat, poate nu întâmplător, independenței naționale. În continuare, cinematograful urma să devină un „fenomen social" și, potrivit cercetătorului Tudor Vlad, încă din zorii secolului, elita intelectuală a fost atât de captivată de acest fenomen, încât s-a lăsat influențată de el în producția sa literară.

Grație unei intervenții militare care semănase mai mult cu o paradă, statul a dobândit noi teritorii: cele două județe din Dobrogea meridională, Caliacra și Durostor, care s-au adăugat cetății Silistra. Acesta a fost un câștig teritorial de un interes aproape în exclusi-

vitate strategic, deși noile provincii produceau nu puține cereale. Trebuie amintit mai ales că, în aceste județe, românii constituiau o minoritate net inferioară numeric față de cele două grupuri etnice majoritare: cel turc (sau, cel puțin, musulman) și cel bulgar. Pentru Regat, câștigul teritorial nu a avut o pondere excepțională, o mai mare importanță având-o dislocarea țărilor separate în jocul diplomatic. Începând din anii '80 ai secolului al XIX-lea, România alesese să se alăture Triplei Alianțe și acelui imperiu austro-ungar care domina asupra unui număr foarte mare de români din Transilvania; iar această opțiune era dictată de teama de marele Imperiu Rus, care, aliat în războiul împotriva Imperiului Otoman din 1877-1878, își rezervase partea leului, sustrăgând statului român Basarabia meridională. Acum, ca urmare a noii crize balcanice, care a urmat la câțiva ani după cea bosniacă din 1908, în ochii unora dintre politicienii români, panorama politică internațională se modifica. În esență, s-a înregistrat o reapropiere de Rusia: la începutul anului 1913, guvernul de la Petersburg informase guvernul de la București că nu va mai garanta securitatea Bulgariei, denunțând tratatul secret ruso-bulgar din 1903, care prevedea această garanție. În continuare, țarul Nicolae al II-lea a efectuat o vizită în portul Constanța, unde l-a întâlnit pe regele Carol I.

În același timp, a slăbit alianța cu Austro-Ungaria, imperiu cu care rămăsese de multă vreme nesoluționată chestiunea românilor din Transilvania. La București nu era văzut cu ochi buni sprijinul pe care Viena părea să îl acorde Bulgariei, marea învinsă din 1913. Țara danubiană vecină se orienta din ce în ce mai mult către Puterile Centrale: guvernul rus nu îi iertase celui bulgar faptul că declanșase cel de-al doilea conflict balcanic, declarând război unui alt popor slav, acela sârb. Iar vetoul Rusiei a cântărit greu în mediile politice și financiare de la Paris atunci când guvernanții de la Sofia au încercat să ceară un împrumut pentru a repune pe picioare țara încercată de efortul războiului. Așa încât guvernul bulgar (o coaliție liberală condusă de Vasil Radoslavov) era sortit, în mod aproape logic, să se lege cu un fir dublu de Berlin și de Viena. Tot astfel, guvernul liberal român condus de Ion I. C. Brătianu avea motive să cedeze în fața măgulirilor Antantei.

Atunci când, în vara anului 1914, au început ostilitățile atât la est, cât și la vest, guvernul român a optat prudent pentru neutralitate, la fel cum proceda un alt membru al Triplei (sau, mai bine zis, Cvadruplei) Alianțe, și anume Italia. Așadar, era firesc să se consulte cu guvernul de la Roma. De aceea, la 23 septembrie 1914, a fost semnat un acord între Brătianu și ministrul plenipotențiar Carlo Fasciotti, acord prin care Italia și România se angajau să se consulte înainte de a intra în luptă de o parte sau de cealaltă. Acest acord a fost întărit la 6 februarie 1915, căpătând acum un caracter antiaustriac, însă nu avea să fie respectat de guvernul Salandra, care a decis să se alăture Antantei în deplină autonomie, adică fără să avertizeze în prealabil guvernul român. Cum se știe, neutralitatea italiană a fost justificată prin aceea că nu intervenise un *casus belli*, în ciuda evenimentelor furtunoase din vara anului 1914. Opțiunea României a aparținut Consiliului de Coroană, alcătuit din foștii șefi de cabinet aflați încă în viață. Convocați de regele Carol I, aceștia s-au pronunțat în unanimitate împotriva intrării în război alături de aliații german și austro-ungar, contrar părerii opuse, a monarhului și a lui Petre P. Carp, care se temea de „pericolul slav" și, de aceea, simpatiza cu cele două Puteri Centrale. Acesta din urmă (care reprezentase România la Viena din partea guvernului condus de Ion C. Brătianu în 1883, când România semnase tratatul secret cu Austro-Ungaria) a încercat zadarnic să îl convingă pe Ion I. C. Brătianu asupra necesității de a respecta alianța intrând în război. Hotărâtoare a fost anunțarea neutralității Italiei. La 1 octombrie a fost semnat un acord între guvernele rus și român prin care cel dintâi recunoștea integritatea teritorială a României și dreptul acesteia asupra teritoriilor austro-ungare locuite de români, în schimbul simplei neutralități benevole din partea celuilalt semnatar. Totuși reprezentantul român la Paris, Diamandi, încă din iulie precedent, afirmase, paradoxal, că România își dorea victoria Franței, dar înfrângerea Rusiei. La 10 octombrie 1914 a murit Carol I, după nu mai puțin de 48 de ani de domnie; neavând odrasle, i-a succedat nepotul Ferdinand.

Viena și Berlinul au exercitat presiuni asupra Bucureștiului pentru o intervenție a României într-o măsură cu mult mai mare decât

au făcut-o pentru a determina Italia să intre în război. Aceste presiuni decurgeau din serioase motivații de ordin strategic, dar se prea poate să fi contribuit aici și credința că existau mai multe mijloace de a-i convinge pe guvernanții români decât pe cei italieni. Mai ales Berlinul a căutat să smulgă guvernului austro-ungar concesii în favoarea supușilor români, însă fără rezultate mulțumitoare: în mod firesc, mai ales politicienii maghiari au fost aceia care s-au arătat mai reticenți. A mai fost nevoie de doi ani pentru ca România să treacă de la neutralitate la intervenția în război de partea Antantei. În octombrie 1914, Turcia a intrat în război alături de Puterile Centrale, iar un an mai târziu, în octombrie 1915, Bulgaria i-a urmat exemplul: în această decizie, o mare importanță a avut-o un împrumut uriaș pe care Viena și Berlinul i l-au garantat, împrumut în măsură să susțină intervenția în război a Bulgariei. Guvernele român și bulgar au avut o confruntare de opinii prin intermediul canalelor diplomatice, înainte și după declarația de război a Bulgariei, însă nu au acționat de comun acord. Dacă, din victoria Germaniei și a Austro-Ungariei, Radoslavov spera dobândirea Macedoniei și a Traciei, adică a teritoriilor lăsate foștilor aliați de la 1912, Brătianu vedea oferindu-se Transilvania ca răsplată pentru intervenția alături de Franța, Anglia, Rusia și Italia. Alegerea sa nu a fost una imediată și nechibzuită: Puterile Centrale aveau și ele de oferit teritorii, anume Basarabia, pe atunci inclusă în imperiul țarist, dar și, în plus, un statut particular pentru românii din Transilvania. Pentru statul major german și pentru cel austro-ungar, mai ales după ce guvernele turc și bulgar au hotărât să intervină de partea Puterilor Centrale, obținerea unei alianțe cu România însemna întărirea blocului teritorial pe care îl constituiseră de la Baltică la Marea Neagră și de aici spre sud. Rusia urma să rămână și mai izolată la răsărit, iar țările Antantei lipsite de o continuitate teritorială reciprocă. Una peste alta, Brătianu avea în mână un argument serios pentru negocieri.

Firava mișcare socialistă din România s-a pronunțat în favoarea păcii și împotriva social-patrioților, adică a acelor socialiști din alte state care votaseră măsurile necesare pentru război. Această pronunțare s-a înregistrat cu ocazia diferitor întâlniri internaționale: Conferința partidelor socialiste balcanice (români, bulgari și greci;

sârbii nu au putut participa), ținută la 18-20 iulie 1915 la București; Conferința de la Zimmerwald, de la 5-8 septembrie 1915, la care, din partea Partidului Social-Democrat Român, a participat Cristian Racovski, cetățean român de naționalitate bulgară și urmaș al unui erou al luptei pentru eliberarea Bulgariei, menit să devină un membru important al partidului bolșevic rus (în schimb, niciun reprezentant român nu a luat parte la Kienthal în aprilie 1916, dar PSDR a aderat la deliberări); Conferința socialistă de la Stockholm, ținută între 5 și 17 septembrie 1917, când România era deja în război, conferință la care au participat românii Gheorghe Cristescu Plăpumaru și Ion C. Frimu. Cu toate că PSDR avea influență în rândurile sindicatelor muncitorești și în multe mari fabrici, luarea sa de poziție împotriva intervenției în război nu a putut să cântărească prea mult în raport cu deciziile asumate de guvern.

II

Participarea la Primul Război Mondial și Marea Unire

1. Intrarea în război (august 1916)

Cum am mai spus, Antanta avea de oferit teritorii foarte atrăgătoare și foarte dorite, cu atât mai mult cu cât, în România, opinia publică începea să fie puternic influențată de curente iredentiste. Încă din decembrie 1914, Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor și-a schimbat numele în Liga pentru Unitatea Politică a Tuturor Românilor, iar alte societăți culturale au desfășurat o intensă activitate de propagandă în favoarea fraților de sânge care locuiau la nord de Carpați. O serie de personalități din România care primiseră medalii și distincții din partea autorităților austro-ungare le-au restituit emitentului: Argetoianu, Ionescu, Olănescu, Greceanu, Cantacuzino. Nicolae Filipescu, care se numără printre conducătorii Ligii, a spus răspicat că „între hotarele actuale, noi suntem o țară fără viitor" și că trebuie stăpânit „bastionul" care domină teritoriile românești, adică Transilvania, „Acropolea românismului". În continuare, evocând amintirea istorică a domnitorului Mihai Viteazul, îl invita pe noul rege Ferdinand să se încoroneze la Alba Iulia sau să cadă la Câmpia Turzii: era vorba de două locuri legate de efemerul succes și de căderea acestui domnitor care, în 1 600, pentru câteva luni, a reunit sub sceptrul său Țara Românească, Moldova și Transilvania. Asupra necesității de anexare a Transilvaniei nu avea dubii Nicolae Titulescu, destinat să conducă pentru mai mulți ani politica externă românească. Chiar și printre socialiști a existat cineva (Mihai Gh. Bujor) care furniza o analiză politică potrivit căreia „patriile sunt necesare", cel puțin în faza istorică pe care o traversa Europa.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, românii transilvăneni își făcuseră, nu o dată, auzit glasul: mai cu seamă prin mișcarea memorandistă de la 1892 (vezi capitolul I). Acum, tensiunea a sporit, atât în Transilvania, cât și, desigur, în Regat. La nord de Carpați au luat ființă noi asociații cu nume semnificative: Legiunea Ardeleană, Federația Unionistă și Acțiunea Națională. Chiar atunci, poetul Octavian Goga a publicat culegerile *Strigăte în pustiu* (1915) și *Cântece fără țară* (1916). E greu de spus până la ce punct guvernul român s-a lăsat purtat de valul iredentist ori dacă s-a mărginit să efectueze calcule politice și militare precise, cu toate că a doua ipoteză pare mai plauzibilă, măcar pentru timpul pe care și l-a acordat Brătianu până să adopte o poziție. Pe lângă ocazia de a lărgi considerabil frontierele statale, dând astfel satisfacție aspirațiilor unei bune părți a populației, a contat angajamentul Puterilor Antantei de a susține financiar și militar intrarea în luptă a României. Împrumuturi din capitalele occidentale (312 milioane de lei înainte de intervenție și un miliard în continuare) și echipamente militare, precum și o legătură solidă cu armata țaristă și prezența unei misiuni militare aliate, au creat impresia că țara putea face față unui adversar temut și feroce. Succesele efemere ale forțelor armate ruse (îndeosebi în Galiția) au făcut ca balanța să atârne definitiv în favoarea alăturării la Antantă și, la 17 august 1916, guvernul român a semnat, la Londra, un pact de alianță ce oferea speranțe într-un viitor strălucit. Și totuși, până nu cu mult timp în urmă, acest guvern permisese tranzitul echipamentelor de război ale Puterilor Centrale spre Bulgaria. În cadrul Consiliului de Coroană, numai Petre P. Carp s-a opus acestei opțiuni. Puțin a contat faptul că alte personaje cunoscute, precum Constantin Stere (poporanist și fondator, printre alții, al binecunoscutei reviste poporaniste „Viața Românească") și Ioan Slavici, s-au exprimat în favoarea alianței cu Puterile Centrale. La 27 august, prin declarația de război depusă de ministrul plenipotențiar la Viena, Edgar Mavrocordat, România intra în luptă împotriva Austro-Ungariei, în numele aspirațiilor sale naționale; prin logica alianțelor, Berlinul, Sofia și Istanbulul i-au declarat, la rândul lor, război României în următoarele câteva zile.

Speranțele într-un succes strălucitor și rapid au durat foarte puțin. Odată trecută frontiera, trupele române au înaintat în Transilvania mai mulți kilometri în câteva zile, ocupând Brașovul (Kronstadt), însă, într-un interval de trei săptămâni, învinse în fața Sibiului (Hermannstadt) de generalul Falkenhayn, au avut de înfruntat covârșitoarea contraofensivă a inamicilor, care, după bătălia de la Merișor-Petroșani, le-au silit să revină pe teritoriul românesc și să se retragă spre sud și spre est. În sud, între Dunăre și Marea Neagră, armata bulgară, sprijinită de germani și de turci, sub comanda feldmareșalului von Mackensen, pătrunzând dincolo de frontieră, în septembrie și octombrie, a cucerit, una după alta, orașele de importanță strategică Turtucaia (Tutrakan), Silistra, Constanța și Cernavodă. În acest sector, contingentele românești, insuficient de numeroase și de înarmate, nu au putut conta pe ofensiva așa-numitei *Armée d'Orient*, care opera în Balcani cu baza la Salonic. Prezența unor contingente rusești în bătălia de la Bazargic (4-8 septembrie) nu a împiedicat ca această bătălie să se încheie printr-o retragere. La Turtucaia, între 1 și 6 septembrie, s-a desfășurat bătălia mult mai importantă, care i-a costat pe români mulți morți și 25 000 de prizonieri: de fapt, în acest dezastru militar, întreaga forță militară a fost silită să se predea. Era destul de evident că planul strategic pregătit de Statul Major român împreună cu aliații din Antanta fusese prea puțin realist. În plus, cei 650 000 de soldați introduși în luptă de România (nu puțini în raport cu populația Regatului) nu erau, numeric și tehnic, la înălțimea misiunii încredințate, mai ales în condițiile în care nu au găsit susținerea convenită și oportună din partea contingentelor aliate. Ca să fim mai precișI, această susținere a existat din partea rusească, însă cu întârziere față de necesități. Brătianu și militarii români se lăsaseră convinși să intre în luptă inclusiv de ultimele ofensive strălucite ale armatelor țariste conduse de generalul Brusilov, însă aceste ofensive s-au încheiat tocmai în vara lui 1916, iar contingentele rusești s-au alăturat armatei române abia atunci când aceasta se afla deja în defensivă, iar o mare parte din România era ocupată. După numeroase bătălii purtate pe lângă Carpați, austro-ungarii au ocupat Craiova, capitala Olteniei (sau Mica Valahie) la 21 noiembrie. Două zile mai târziu, trecerea Dunării la Zimnicea de către trupele inamice a pus

în pericol Bucureștiul, iar bătălia dată de generalul Prezan pentru a împiedica cucerirea acestuia nu a avut succes: între 23 noiembrie și 3 decembrie, autoritățile publice și guvernul au părăsit capitala și s-au refugiat la Iași. După o serie de ciocniri ulterioare (printre altele, trupele românești care ocupaseră Orșova, cetate de o importanță fundamentală la Porțile de Fier pentru controlul traficului fluvial de pe Dunăre, în retragere, au trebuit să se predea inamicului), frontul s-a stabilizat în Carpații Orientali și pe râul Siret.

2. Abandonarea Țării Românești, armistițiul și pacea separată

Retragerea, care se transforma treptat într-o înfrângere, a avut parte în sfârșit de un răgaz. În plus, în Moldova se putea spera la acoperirea armatei rusești, care număra circa un milion de militari, adică de două ori mai mulți decât românii aflați încă sub arme. Teritoriul moldav nu putea întreține o asemenea masă de oameni, care veneau pe lângă peste un milion de refugiați și pe lângă peste două milioane de rezidenți: aceasta a comportat, mai ales la răscrucea anilor 1916 și 1917, condiții de viață anevoioase pentru toată lumea. La București nu se trăia cu mult mai bine, întrucât o bună parte a resurselor din Țara Românească au fost exportate în Puterile Centrale. La Iași, vechea capitală moldavă, s-a constituit un guvern de uniune națională, alcătuit din liberalii reprezentați la vârf de Brătianu și din conservatorii lui Ionescu, care a avut sarcina cu totul nouă de vicepreședinte al Consiliului. În același oraș, s-a constituit un comitet național al românilor emigrați din Austro-Ungaria, care a declarat război Dublei Monarhii: printre componenții acestui comitet, transilvănenii Octavian Goga și Vasile Lucaciu („leul de la Șișești") și bucovineanul Ion Nistor. În aprilie 1918, Lucaciu și alții s-au deplasat în Statele Unite pentru a susține cauza românilor din Transilvania în fața opiniei publice americane. În Rusia, din câteva zeci de mii de prizonieri români de pe câmpia de la Darnița, lângă Kiev, supuși austro-ungari, s-a constituit o legiune de voluntari care urma să se alăture armatei române regulate. În 1918, legiuni românești – com-

puse tot din români supuși ai Habsburgilor – au fost constituite pe frontul francez și pe cel italian (în Italia a operat și un comitet de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, condus de Simion Mîndrescu). Firește, importanța acestora era mai mult politică decât militară.

Într-o manieră nu tocmai neașteptată, o proclamație regală, inspirată de Brătianu, a precedat, în aprilie 1917, mai bine articulata reformă agrară de la 1919: în realitate, prin această proclamație, li se promitea pământ țăranilor, într-un moment în care patria avea mare nevoie de ei, ca luptători și ca producători. De fapt, situația militară încă nu ajunsese la o reașezare definitivă. Cu asistența misiunii militare franceze (1200 de oameni conduși de Henri M. Berthelot), oastea română a fost reorganizată în două armate (15 divizii de infanterie și două de cavalerie). Spre sfârșitul verii anului 1917, cu concursul trupelor rusești, Marele Stat Major român a fost în sfârșit în stare să blocheze ofensiva austro-germană. Bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz (din lunile iulie și august) au reprezentat pentru români paginile cele mai glorioase ale războiului: aici s-a remarcat mai ales generalul Averescu, dar și mai puțin cunoscuții generali Constantin Christescu și Eremia Grigorescu. Aceste bătălii (combinate cu înfrângerea de la Cireșoaia, suferită de un contingent mixt ruso-român, și cu alte ciocniri minore, de la Varnița și de la Muncelu) au menținut liberă „reduta" moldavă și au întârziat cu ceva vreme ieșirea din conflict a României (și a Rusiei), în pofida treptatei subțieri a contingentelor rusești. Însă, ca urmare a revoluției bolșevice din octombrie 1917, a devenit necesară încheierea unui armistițiu (Focșani, 9 decembrie), ulterior reiterat și, în cele din urmă, transformat în pace separată. Acceptând armistițiul, responsabilii militari ai Puterilor Centrale s-au convins că, în ceea ce îi privea, nu era cazul să cheltuiască energii excesive pentru a ocupa ultimele teritorii libere din România, cu atât mai mult cu cât trebuia redusă la neputința definitivă Rusia, răvășită de vârtejul revoluționar. Revoluția din februarie îl silise pe țarul Nicolae al II-lea să abdice, punând capăt puterii imperiale, dar adusese la putere un guvern provizoriu decis (mai ales prin Kerenski și Miliukov) să nu iasă din conflict abandonând aliații și obiectivele de război. Dar revoluția din octombrie

înregistrase succesul bolșevicilor, care, în contextul primelor acțiuni politice înfăptuite, au decis retragerea unilaterală din conflict (decret de pace) și au adresat tuturor beligeranților invitația de a ajunge la o pace fără anexări și reparații. Ajutorul militar rusesc își vădise limitele și mai înainte vreme, însă acum devenea egal cu zero.

De altminteri, guvernul de la Petrograd nu era în măsură să controleze regiunile limitrofe ale României, în primul rând Basarabia. Aici, de fapt, se constituise un soviet local (pe românește, Sfatul Țării), care a proclamat autonomia politică față de fostul imperiu, transformând-o mai apoi în independență, atunci când linia politică a noilor deținători ai puterii a devenit clară. Multe elemente prezente în această mare adunare basarabeană nu împărtășeau ideea de a realiza socialismul în modul prezis de Marx și, acum, de Lenin și, de asemenea, se temeau că statul bolșevic avea să fie, în raport cu periferiile, nu mai puțin centralist și autoritar decât defunctul imperiu țarist. Anexată la Rusia în 1812 (dar județele meridionale reintraseră în principatul Moldovei de la 1856 la 1878), Basarabia era locuită în majoritate de români (între 48% și 54%), deși considerabile erau și minoritățile slave (ucraineană și rusă), evreiască, bulgară, turcă ș.a.m.d. Regiunea constituia o simplă gubernie și, încă de la revoluția rusă din 1905, aici se înregistraseră numeroase mișcări violente și sângeroase, în timp ce se constituise o mișcare autonomistă, Mișcarea Moldovenească, și până și puțin numeroasa minoritate turcofonă creștină a găgăuzilor a proclamat o republică, care a durat câteva zile: concesiunile semiconstituționale făcute atunci de țarul Nicolae al II-lea puseseră capăt momentan acestor inițiative. Basarabia suferise o rusificare considerabilă: în 1917 nu se dorea ca o asemenea politică să continue în umbra unei noi ideologii, de-acum nu conservatoare și autocrată, ci revoluționară. Printre românii din Basarabia s-a închegat treptat ideea reunirii cu România, idee întărită de încercarea bolșevicilor de a relua controlul asupra regiunii, la fel cum se întâmpla în Ucraina limitrofă. Acești români din Basarabia erau reprezentați politic de ziarul „Cuvântul românesc" și, din aprilie 1917 (așadar, după prima revoluție rusă din februarie), de Partidul Național Moldovenesc, ai cărui deputați din Sfatul Țării constituiau, împreună cu alți români, o amplă majoritate. Așa se explică de ce acest

Sfat s-a pronunțat mai întâi pentru autonomie și mai apoi pentru crearea Republicii Democrate Moldovenești, după venirea la putere a bolșevicilor în Rusia. Doi exponenți ai menționatei mișcări politice românești, Inculeț și Ciugureanu, au ocupat posturile de Președinte al Republicii și de Președinte al Consiliului de Miniștri. În cele din urmă, în fața sosirii unor trupe trimise de guvernul bolșevic, care, la 19 ianuarie 1918, au ocupat Chișinăul, s-a proclamat (la 24 ianuarie 1918) independența definitivă și s-a cerut intervenția armatei române și unirea cu România, dorită mai ales de majoritatea etnică română. Râurile Prut și Nistru marcau hotarul apusean și, respectiv, răsăritean al regiunii, din care rămânea exclus teritoriul de dincolo de Nistru. Istoric vorbind, această apă curgătoare a reprezentat hotarul răsăritean al oricărei formațiuni politice cu numele de Basarabia sau Moldova. Teama că puterea abia dobândită va trebui cedată și ideea națională au determinat, așadar, proclamarea desprinderii de Rusia și a unirii cu România (promulgată la 9 aprilie 1918) și solicitarea suportului militar al armatei române prezente în Moldova de peste Prut. Aceasta s-a mișcat cu un consens pe cât de surprinzător, pe atât de larg: Berlinul și Viena s-au bucurat că guvernul român își asuma o misiune de poliție și de garantare a ordinii la o mică distanță de front, iar capitalele occidentale continuau să spere că forțele române puteau juca un rol împotriva Puterilor Centrale și puteau fi chiar susținute, în termeni de logistică și de aprovizionare, de diferitele guverne constituite în Ucraina și în celelalte regiuni meridionale ale fostului imperiu țarist.

Evoluțiile ulterioare ale acestei situații au fost determinate, încă o dată, de evenimentele din Rusia. În ciuda diferențelor de opinii din cadrul grupului conducător bolșevic – se știe –, acesta a ajuns să semneze împovărătoarea pace de la Brest-Litovsk (în paralel cu cea semnată de guvernul ucrainean, zisă Pacea Pâinii pentru angajamentul de a garanta considerabile aprovizionări alimentare trupelor austro-ungare și germane). În momentul acela, era aproape scontat faptul că și armistițiul de la Focșani trebuia să se transforme într-o pace: în fața acestei opțiuni impuse, Brătianu a preferat să demisioneze la 8 februarie 1918. Succesorul său, generalul Averescu, a rămas în funcție ceva mai mult de o lună: la 5 martie (două zile după pacea

de la Brest-Litovsk, semnată de guvernul Lenin cu Puterile Centrale), armistițiul de la Focșani a fost prelungit. Averescu a optat și el pentru demisie și, la scurt timp, a înființat Liga Poporului, din aprilie 1920 Partidul Poporului, o formațiune cu amprentă poporanistă care, în anii '20, a jucat un rol important, dar care pe termen lung s-a dovedit a fi efemeră. Ionescu s-a deplasat la Paris, unde, la începutul lui septembrie, a înființat un Consiliu Național Român, recunoscut de Antanta, în care au intrat și exponenți ai românilor din regiunile rămase sub ocupație. Tot în capitala Franței, încă de la finele lunii aprilie 1918, luase ființă un Comitet Național al Românilor din Transilvania și Bucovina, condus de Traian Vuia: programul său era unirea cu România. Cu câteva zile mai înainte, teze similare, întemeiate pe principiul *Austria delenda*, au fost susținute la Congresul națiunilor asuprite din Austro-Ungaria, desfășurat la Roma.

Așadar, povara și îndoielnica onoare de a trata și de a semna pacea a fost lăsată în seama unui nou guvern condus de Marghiloman, un exponent conservator cu opinii filogermane. Imediat după instalarea acestui guvern (18 martie), au fost semnate preliminariile păcii la Buftea. Semnarea păcii separate a avut loc la București, la 7 mai 1918 (ratificată de un parlament ales pentru această ocazie, prin alegeri cu rezultatul scontat). România era silită să cedeze Dobrogea, fiind astfel îndepărtată de la Marea Neagră, 5600 km^2 pe linia Carpaților (teritorii de importanță strategică pentru Austro-Ungaria), dar mai ales a ratificat acorduri atât de dezavantajoase din punct de vedere economic, încât s-a putut vorbi de o „pace a petrolului", iar regina Maria a lăsat o notă în care, printre condițiile păcii, a scris „petrolul pentru 80 de ani". Imediat după ocupație fuseseră deja înființate două comandamente pentru a controla producția de petrol și pe cea de uleiuri minerale. Cu toate că, la cererea aliaților, în momentul când au fost abandonate austro-germanilor, puțurile au fost date flăcărilor, iar sondele au fost obturate, ocupanții fuseseră în măsură să aducă producția la 72% din standardul antebelic, asigurându-și astfel aprovizionări deosebit de importante la niște prețuri derizorii. Diplomația românească nu a întârziat să intre în contact cu aliații pentru a explica starea de necesitate care o determina să iasă din conflict. Ministrului plenipotențiar de la Roma, Lahovari, titularul

italian de la externe, Sidney Sonnino, nu a putut să îi ofere un consens preventiv, ci i-a spus că și Biserica Catolică, înainte de a acorda iertarea, așteaptă să se fi petrecut păcatul. Pentru Antanta, pierderea era gravă, întrucât venea peste aceea a Rusiei și, în plus, le permitea austro-germanilor să își detașeze trupele de pe frontul oriental și să le transfere pe acela occidental: în momentul păcii, pe frontul moldovenesc rămăseseră doar 253 000 de austro-germani, care aveau de înfruntat un număr superior de soldați români, cu toate că un pic mai la nord, în Ucraina și în Bielorusia, se mai afla o jumătate de milion de germani. Un exemplu pentru efectul transferului de trupe ale Puterilor Centrale de pe frontul oriental pe cel occidental se constatase încă în octombrie-noiembrie 1917, cu prilejul înfrângerii Italiei de la Caporetto. Acum, se risipeau definitiv speranțele de a menține în picioare un front utilizând armata română sau, dacă nu forțele militare, cel puțin aprovizionarea multiplelor realități politice ivite pe teritoriul fostului imperiu țarist, speranțe ce rămăseseră vii de-a lungul întregului an 1917, până la începutul lui 1918.

Un aspect oarecum paradoxal l-au prezentat relațiile ruso-române: în lunile decembrie 1917 și ianuarie 1918, retragerea armatei ruse (de acum lipsită de ordine) din Moldova a constituit o problemă serioasă și a iscat unele ciocniri. A existat chiar temerea că contingentele rusești prezente la Iași ar putea răsturna monarhia română. În ciuda acestor fapte, guvernul de la Petrograd și cel de la București au semnat, la 5/9 martie 1918, un acord parțial cu orientare antigermană. Aici se spunea că, în caz de necesitate, armata română se va putea retrage pe teritoriul rusesc și că aceasta se angaja să evacueze Basarabia în termen de două luni, în timp ce produsele din această regiune care nu erau necesare populației și trupelor rusești aveau să fie destinate aprovizionării României (adică aprovizionării Moldovei). Firește, acest acord nu a fost aplicat: trupele bolșevice și cele române au rămas ostile unele altora, iar acestea din urmă au avut ciocniri și cu contingente ale Republicii Democrate Ucrainene sau ale generalilor „albi" (țariști). Basarabia nu a fost evacuată, ci anexată României, în timp ce guvernul bolșevic condus de Lenin a considerat ocupația română ca un act de ostilitate înfăptuit pe seama puterilor Antantei.

3. Conservatorii și războiul

Evenimentele ulterioare au pus în umbră atitudinea menținută pe timpul războiului de cea de-a doua forță politică tradițională din România, și anume Partidul Conservator (din care provenea noul președinte al Consiliului). În realitate, anii războiului au dus la fragmentarea acestui partid, un preambul al morții politice marcate de rezultatele modeste din alegerile de după război. Cei mai însemnați exponenți conservatori și-au urmat, fiecare, o linie politică diferită. Bătrânul Titu Maiorescu – asemenea unui Giolitti român – era convins că situația internațională nu le permitea responsabililor de la București să aleagă potrivit intereselor naționale. Într-adevăr, poziția geografică expunea țara față de reacția militară atât a Rusiei (în caz de opțiune în favoarea Puterilor Centrale), cât și a germanilor și a aliaților acestora (dacă opțiunea, cum s-a și întâmplat, ar fi fost în favoarea Antantei). Previziunile pesimiste ale lui Titu Maiorescu s-au adeverit în întregime cu privire la rezultatele militare, și nu la fel de mult cu privire la pacea generală de compromis pe care el o prevedea pentru sfârșitul anului 1917. O asemenea pace ar fi lăsat România într-o stare de slăbiciune morală și materială. Lucrurile au evoluat altfel sau, mai bine zis, s-au îndreptat în direcția exact opusă. Una dintre părți, Antanta, la care Bucureștiul se aliniase în 1916, a prevalat în cele din urmă și, la masa tratativelor, România a putut profita până la capăt de condiția ei de aliată care plătise un preț considerabil, suferind ocupația inamică pe trei sferturi din teritoriul său național.

De o cu totul altă convingere era Alexandru Marghiloman: România avea să piardă războiul oricum, chiar dacă nu se știa cu certitudine care din tabere va prevala asupra celeilalte. Totuși spiritul acestui lider conservator înclina spre Berlin și, nu întâmplător, odată încheiate tratativele pentru pacea separată, regele Ferdinand l-a chemat tocmai pe Marghiloman să conducă guvernul, cu misiunea, printre altele, de a semna și de a face să se ratifice de către parlament Pacea de la București (pace pe care suveranul nu a ratificat-o). Numirea de către rege se explică și prin susținerea pe care Marghiloman a oferit-o dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen în pofida opțiunii de a nu intra în luptă alături de aliații de la Viena și Berlin, mai întâi,

și a alinierii cu Antanta, mai pe urmă. Cu mult mai sever față de aceste opțiuni ale casei regale a fost un alt bătrân lider conservator, Petre P. Carp. Acesta era convins că austro-germanii aveau să câștige războiul și, ca atare, credea că numai o dinastie nouă, tot germană și, dacă se putea, chiar cea domnitoare în Germania (în persoana lui Friedrich-Eitel, fiul *Kaiserului*), putea stăvili, pentru România, daunele înfrângerii suferite. Pe timpul ocupației străine, în loc să se alăture curții în Moldova, Carp a rămas pe teritoriul ocupat și a inițiat o colaborare fățișă cu ocupanții, în încercarea de a înfăptui un vechi proiect de-al său de descentralizare teritorial-administrativă (patru guvernăminte cu 14 județe). Acest politician filogerman, în pofida opiniilor sale și a votului său potrivnic intervenției, nu a făcut nimic pentru a-și împiedica feciorii să îmbrace uniforma militară și să meargă pe front ca să lupte împotriva Puterilor Centrale.

O ultimă fracțiune, poate cea mai semnificativă și, oricum, singura care a reușit să supraviețuiască politic după război, s-a raportat mai întâi la Ion Lahovari, apoi la Nicolae Filipescu, pentru a fuziona, în cele din urmă, cu Partidul Conservator-Democrat al lui Dumitrache (Take) Ionescu, la rândul său un antantist convins. În fața prăbușirii armatei române, acesta a optat pentru exilul voluntar și chiar, cum am văzut, a înființat un Consiliu Național Român în străinătate (la Paris), care a fost recunoscut de puterile Antantei, întrucât apăruse în opoziție cu capitularea guvernului român, concretizată prin pacea separată. Totuși, după terminarea războiului, acest consiliu nu a putut înlocui guvernul ca interlocutor la masa tratativelor. Pentru încă vreo câțiva ani, Ionescu a jucat un rol important în politica românească, fiind printre altele ministru de Externe și, pentru o foarte scurtă perioadă, președinte al Consiliului de Miniștri.

4. Reintrarea României în război și lărgirile teritoriale

În prima parte a verii anului 1918, soarta conflictului european părea încă incertă, ba chiar multora li s-a părut că Puterile Centrale se aflau înr-o poziție de avantaj față de puterile Antantei, în pofida intervenției americane (ale cărei efecte s-au văzut cu o oarecare

întârziere). În septembrie, situația s-a precipitat: primul front care a căzut a fost cel balcanic. Forțele bulgare nu au mai reușit să facă față presiunii exercitate de acel corp mixt interaliat numit *Armée d'Orient*. La 25 septembrie, această armată a spart frontul la Dobro Pole. Guvernul bulgar, cu intermedierea americană, a cerut armistițiul (semnat la Salonic pe data de 29). În aproximativ o lună de zile, au urmat armistițiile pe celelalte fronturi: italo-austriac, franco-german, sârbo-ungar. De-a lungul lunii octombrie, situația din România a rămas incertă. Prin desfășurarea evenimentelor din întreaga Europă, rezultatul impus se contura din ce în ce mai clar. La 6 noiembrie, guvernul Marghiloman, agreat de germani, a demisionat și s-a format un cabinet de tranziție prezidat de generalul Constantin Coandă. La 9 noiembrie, noul executiv le-a trimis austro-germanilor un *ultimatum* prin care li se cerea să părăsească regiunile ocupate. În realitate, nu a fost nevoie să lupte, deoarece trupele care ocupau Țara Românească s-au retras spre nord, restituindu-i conducerii politice și militare române deplina libertate de mișcare. Dintr-odată, ceea ce părea imposibil, realizarea scopurilor intervenției din 1916, s-a oferit la îndemână grație retragerii ocupanților, dar și datorită tulburării profunde care agita imperiul austro-ungar, cu proclamarea republicii austriece la Viena și a celei ungare la Budapesta. Treaba guvernului român revenit la București (cuplul regal și-a făcut intrarea la 1 decembrie 1918, împreună cu generalul Berthelot și cu armata învinsă și totuși victorioasă) era să prindă din zbor ocazia și să exploateze cât mai bine poziția obiectivă de avantaj în care se pomenise, pentru a înfăptui aspirațiile patriotice și a reuni toate teritoriile locuite de români, înăuntrul și în afara Regatului.

Am spus despre felul cum Basarabia s-a unit cu România. Trebuie să adăugăm că, în 1918, în Bucovina (unde exista un Partid Național Român din 1892, cu tendințe autonomiste) se constituise Consiliul Național Român, sub conducerea lui Iancu Flondor. La 28 noiembrie 1918, acesta a votat unirea regiunii cu România. În acest *land* aparținând imperiului austro-ungar din 1775, elementul românesc depășea o treime din populație, iar rutenii sau ucrainenii erau cu puțin inferiori ca număr; mai existau apoi semnificative minorități germană și

evreiască, care adesea se confundau între ele din motive culturale și lingvistice. Ucrainenii nu rămâneseră nemișcați în fața activismului românilor: dimpotrivă, conducătorii lor politici izbutiseră să obțină de la autoritățile imperiale recunoașterea autonomiei sau, mai bine zis, a uniunii personale. Această decizie politică nu avea prea mult sens: poate că era mai realizabilă o unire cu statul nou constituit al Ucrainei Occidentale, adică al Galiției, cu capitala la Lvov. Din pricina confuziei politice care domnea acolo, o unire cu Republica Ucraina era mai puțin de dorit. De fapt, condițiile materiale favorizau aspirațiile românilor: forțele armate de la București erau gata să le susțină.

Însă, dintre rezultatele Primului Război Mondial, cel mai semnificativ a privit Transilvania. Era vorba de o regiune sau, mai bine zis, de un ansamblu de regiuni (Ardealul, Maramureșul, Crișana, Banatul) foarte întinse și bogate, caracterizate prin centre urbane de un nivel considerabil: pe scurt, o achiziție deosebit de apreciabilă. Cum am mai spus, elementul românesc constituia aici grupul național cel mai numeros, ajungând să depășească el singur, deși nu cu mult, ansamblul celorlalte naționalități, și ele totuși destul de consistente: ungară, vetero-ungară (secuiască) și germană, în primul rând (în Banat era masivă prezența sârbilor, pe când în provinciile mai orientale existau nu puțini ruteni sau ucraineni). Dar reprezentanța politică a elementului românesc era în continuare extrem de redusă, la fel cum importanța sa pe planul politic și social nu era pe măsura ponderii sale demografice. De fapt, românii constituiau elementul demografic predominant în zonele rurale, dar nu se putea spune același lucru pentru orașele mai mari. Înfrângerea Austro-Ungariei le-a oferit ocazia să ridice fruntea și să obțină în sfârșit ceea ce tot ceruseră de câteva decenii, să fie ei aceia care să conteze social și mai ales politic într-o măsură cel puțin egală cu propriul lor număr. De asemenea, la 17 octombrie 1918, împăratul austro-ungar Carol făcuse cunoscut un manifest prin care imperiul era reorganizat în șase state federate (austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainean), însă printre acestea nu era prevăzut și unul român. În opoziție față de această ultimă reformă disperată și în administrarea crizei politice deja în vigoare atât în Transilvania, cât și în restul Dublei Monarhii, s-au aflat formațiunea politică cea mai reprezentativă, Partidul Național

Român, și, odată cu el, secțiunea română a Partidului Social-Democrat din Ungaria. Atunci când, la 18 octombrie 1918, deputatul Vaida-Voevod (om la vremea lui ascultat de răposatul moștenitor al tronului Franz Ferdinand) a făcut cunoscută parlamentului de la Budapesta rezoluția partidului său, se poate afirma că vorbea în numele tuturor forțelor politice românești din Transilvania. Într-adevăr, el se exprima astfel: „Și să știți că nu persoana mea neînsemnată, ci națiunea română întregită a vorbit prin mine și că, în aceste clipe istorice, fiecare Român simte la fel cu mine și inima fiecărui Român e pătrunsă de aceleași sentimente, dorințe și speranțe, cărora eu le-am dat aici expresie!".

La 30 octombrie următor s-a constituit (la Budapesta!) un Consiliu Național Român Central, alcătuit din șase exponenți ai PNR (printre aceștia, Vasile Goldiș și Vaida-Voevod însuși) și șase social-democrați (printre care Iosif Jumanca și Ion Flueraș). Acesta era un adevărat guvern provizoriu, destinat să dureze, în aceeași componență, până în decembrie 1918. Imediat după constituirea Consiliului Național, în toată Transilvania și în Banat a izbucnit revoluția, ca și în Ungaria. Greve generale, manifestații cu un număr foarte mare de participanți, ocuparea unor edificii publice, răscoale, uneori ocuparea fabricilor au reprezentat aspecte recurente, în acele zile, în toate principalele orașe transilvănene: Arad, Timișoara, Lugoj, Cluj, Brașov ș.a.m.d. Rezistența autorităților a fost minimă și nu s-au înregistrat mulți morți, nici măcar atunci când, în zonele rurale, a fost vorba să se împiedice ocuparea pământurilor de către țărani. De altfel, în programul liderilor revoluționari, era deja înscrisă reforma agrară, însoțită de o nouă legislație muncitorească și de reforma electorală. În sprijinul revoluției din Transilvania a sosit știrea că Regatul României a denunțat Pacea de la București (9 noiembrie). Înființarea unor comitete militare și a unor corpuri de Gărzi Naționale mai peste tot au transformat, de fapt, Consiliul Național în stăpânul provinciilor românești din Ungaria. Prin urmare, la 22 noiembrie, acesta îi putea cere recunoașterea oficială a schimbării politice survenite noului guvern republican maghiar condus de Mihály Károlyi, cu idei progresiste. În acest scop s-au desfășurat tratativele de la Arad dintre liderii transilvăneni și reprezentantul guvernului

republican de la Budapesta, ministrul naționalităților Oszkár Jászi. Situația era destul de paradoxală, întrucât acesta, un cunoscut cercetător socialist, adept al transformării Ungariei istorice într-o „Elveție orientală", republican și pacifist, a trebuit într-un fel să susțină continuitatea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, chiar dacă pe baza formulei elveține a unei *Eidgenossenschaft*, pe când, de partea cealaltă, politicienii transilvăneni, situați cu precădere pe poziții mult mai conservatoare, cereau o răsturnare completă a cadrului politic de la nord de Carpați. Tratativele s-au încheiat fără niciun rezultat și era de acum timpul pentru convocarea unei mari adunări populare care să exprime voința de a crea în Transilvania un stat român autonom, care, așa cum anunța manifestul *Către popoarele lumii* semnat de Ștefan Cicio Pop, președintele Consiliului Național Român Central (un soi de parlament provizoriu), avea să fie ajutat de „întreg neamul românesc, cu care una voim a fi de aici înainte în veci". Astfel, la 20 noiembrie a fost convocată, pentru data de 1 decembrie, Adunarea Națională de la Alba Iulia (Gyulafehérvar). La această adunare erau invitați reprezentanți ai clerului ortodox și catolic unit, ai muncitorilor organizați (practic, ai Partidului Social-Democrat), ai fiecărei școli, ai instituțiilor culturale, ai asociațiilor feminine și ai asociațiilor dascălilor, ai meșteșugarilor, ai soldaților și ofițerilor (câte unul și unul pentru fiecare județ) și ai universitarilor. Mai departe, fiecare circumscripție electorală trebuia să trimită câte cinci delegați, aleși de adunarea populară: votau cetățenii de naționalitate română care împliniseră vârsta de 24 de ani. Însă, pe lângă delegați, întreaga populație română din Ungaria era invitată să asiste. Într-adevăr, în ziua stabilită, cel puțin potrivit celor mai entuziaste estimări, erau prezente circa 100 000 de persoane, care se înghesuiau pe străzile și prin împrejurimile orașului Alba Iulia. Delegații erau în număr de 1228, printre care predominau afiliații la PNR, cu mult mai numeroși decât cei 150 de delegați social-democrați. De fapt, din acest moment, conducerea Transilvaniei a rămas în mâinile naționaliștilor. La Alba Iulia a fost aprobată o Declarație care hotăra unirea românilor din Transilvania, din Banat și din Ungaria cu România (art. 1), după o perioadă de „autonomie provizorie" (art. 2), și care rezuma în sine principiile constituțiilor liberale. Elementele caracteristice le-au re-

prezentat reforma electorală (sufragiul universal), reforma agrară și o nouă legislație a muncii, care să preia ca model țările occidentale. Interesante au fost cuvintele rostite cu acest prilej de liderul social-democrat Iosif Jumanca: „Social-democrația nu-i identică cu lipsa simțului național [...] unde ți-e patria, acolo trebuie să-ți cauți de ea! [...] vrem să fim o floare singură în buchetul Internaționalei". Mai departe, direcția sa politică va fi acuzată de trădare de către stângiști. La 14 decembrie, episcopul de Caransebeș și viitorul patriarh al României, Miron Cristea, i-a prezentat Declarația de la Alba Iulia regelui Ferdinand, iar la 24 decembrie 1918, un decret-lege al guvernului român consfințea anexarea votată la 1 decembrie.

La 6 ianuarie 1919, sașii din Transilvania optau și ei pentru unirea cu România, printre altele, deoarece Declarația de la Alba Iulia era extrem de liberală în raport cu minoritățile etnice. (Însă dinspre partea ungară s-a afirmat că sașii au fost constrânși la această opțiune.) În același fel s-a comportat populația șvabă din Banat, printr-o rezoluție adoptată în adunarea ținută la Mediaș, tot în primele zile ale lunii ianuarie 1919. Astfel, prin menționata hotărâre a Consiliului Național Român din Bucovina și prin aceea a Sfatului Țării din Basarabia (hotărâri care se alăturau celor decise în Transilvania), se împlinea visul unei Românii Mari, de peste 16 milioane de locuitori. În această numărătoare, Banatul a intrat doar parțial, din pricina opoziției puternice exercitate din partea sârbă (vezi *infra*).

În mod inevitabil, noul stat a avut, de îndată, de înfruntat probleme grave de ordin social, diplomatic, economic și militar. Toate regiunile prezentau atât probleme specifice, cât și probleme comune întregului Regat. În Transilvania, imediat după Alba Iulia, Marele Sfat Național a creat din sânul său un Consiliu Dirigent, adică un guvern provizoriu, din 15 membri, înzestrat cu putere legislativă și executivă. Acest consiliu a rămas în funcție de la 2 decembrie 1918 până la 10 aprilie 1920. În primele zile a existat un cadru complet de ministere; mai apoi, la ratificarea unirii de către București, titularii de la Război și Siguranță Publică, de la Externe și de la Propagandă Jurnalistică au intrat în guvernul român ca miniștri fără portofoliu.

În cursul anului 1919 nu au existat schimbări relevante în cadrul de guvernământ transilvan, excepție făcând demisiile reprezentan-

ților social-democrați, aflați în minoritate netă în Consiliul Dirigent și în dezacord cu direcția politică. Aceasta s-a articulat în 24 de decrete de o anumită importanță (în cursul a 14-15 luni), pe lângă ordonanțe, note, regulamente ș.a.m.d. Printre acestea: înlocuirea limbii maghiare cu româna, ca limbă oficială; înființarea unei poliții de stat în orașele mari și, eventual, în cele mai mici; mobilitatea funcționarilor; dizolvarea provizorie a consiliilor municipale și asumarea tuturor puterilor de către prefecți, prevedere care se lega de menținerea stării de asediu și a cenzurii. Mai departe: recunoașterea zilei de lucru de opt ore, a reformei agrare și a celei electorale. Dar tocmai aceste ultime prevederi, cele mai importante, au fost acelea care nu au satisfăcut pe deplin populația. Trebuie să amintim că în Transilvania a fost utilizată și Legiunea Voluntarilor Români din Italia, înființată la sfârșitul anului 1918, din rândurile prizonierilor austro-ungari de naționalitate română: trei regimente care, prin numele lor, aminteau de cele trei căpetenii (Horea, Cloșca și Crișan) ale răscoalei țăranilor români de la 1784 împotriva nobililor proprietari maghiari din această regiune.

Între timp, votul a devenit universal, însă cu excluderea femeilor (deși unele exprimări din Adunarea de la Alba Iulia lăsaseră să se spere că nu așa va fi). Întocmai la fel ca în Regat, și în Transilvania s-a promis împărțirea pământurilor, însă nu era un lucru simplu de făcut, într-o manieră regulată și nonanarhică. De aici, răspândirea nemulțumirii printre țărani și chiar izbucnirea unor răzmerițe locale. Clasa muncitoare, deși nu tocmai puternică, a produs greve și manifestații similare cu cele survenite în Regat, raportate la o situație economică nu tocmai strălucită, ca după orice război, însă a fost influențată probabil și de exemplele revoluționare din Rusia și din Ungaria. Aici a fost înființată, în martie 1919, Republica Ungară a Sfaturilor, care, de altfel, a durat doar 133 de zile, iar acest fapt a determinat Consiliul Dirigent să declare, de acord cu guvernul român, mobilizarea militară (la 21 martie, însă mai fusese una și la 1 februarie). Firește, așa ceva nu putea fi pe placul unei populații abia ieșite din război, populație care, în unele cazuri, a răspuns cu rezistența pasivă sau chiar cu armele. Totuși, așa cum vom vedea mai bine ceva mai încolo, armata română a înaintat prin Transilvania

până când a intrat în Ungaria propriu-zisă, pentru a ocupa, în cele din urmă, în iulie 1919, chiar Budapesta, pe care o va evacua abia în noiembrie. Acțiunea militară a reprezentat un suport fundamental pentru cea diplomatică: de aici a rezultat că noua frontieră româno-ungară, recunoscută prin Tratatul de la Trianon din iunie 1920, a dat o satisfacție în principiu absolută aspirațiilor de la București, lăsând în schimb dezamăgită și iritată opinia publică maghiară. În aceste circumstanțe dificile, România și-a apărat propriile interese, dar, în același timp, a jucat și rolul de vârf de lance al Antantei împotriva guvernului revoluționar maghiar, căruia, de fapt, i-a provocat sfârșitul. Așadar, ea a putut etala un credit substanțial la masa tratativelor.

Carența de produse alimentare și de primă necesitate a determinat autoritățile să recurgă la rechiziționări și la prețuri impuse, provocând astfel iritarea producătorilor, care erau țărani în primul rând. Alții se plângeau că „distribuirea zahărului și a petrolului se face în mod nedrept, deoarece proprietarilor li se dă chiar prea mult petrol, în timp ce locuitorilor de la sate nu li se dă zahăr deloc". În timp ce se înregistrau fenomene de contrabandă și de piață neagră, s-a constatat și decalajul economic dintre orașe și sate. Diverse autorități transilvănene au semnalat răspândirea ideilor bolșevice. În mișcarea sindicală și socialistă exista o aripă de stânga care nu era dispusă la compromisuri cu PNR. Iar forțele armate și Gărzile Naționale au fost și ele contagiate de idei revoluționare. Prefectul de Oradea Mare (Nagyvárad) informa că „soldații vorbesc deja între ei că vor face revoluție, întrucât România Mare s-a făcut numai pentru ca stăpânii să se îmbogățească și să își îmbunătățească propria condiție, în timp ce poporul, după înființarea României Mari, a ajuns la o stare cum nu se poate mai deplorabilă, neavând hrană și trebuind să se lupte cu inflația și cu greutăți de tot soiul, împărțirea și exproprierea terenurilor rămânând niște simple promisiuni". Pe de o parte, circa o sută de ofițeri au fost judecați pentru corupție, iar pe de altă parte, s-au înregistrat două revolte serioase. Una din ele a implicat 347 de soldați și gradați din Regimentul 88 Infanterie de la Sighet, în Maramureș, și s-a petrecut în noaptea de 7 iulie 1919, tocmai când trupele române se pregăteau să intre în Ungaria: această revoltă s-a lăsat cu vărsare de sânge și, numai după câteva zile de schimburi de focuri

în munți, unde soldații rebeli se refugiaseră, s-a reușit ca o parte din aceștia să fie arestați. Măsurile de represiune s-au abătut și asupra unor civili din satele limitrofe.

La masa tratativelor, printre celelalte chestiuni privitoare la definirea granițelor noului stat, o pondere considerabilă a avut-o și chestiunea Banatului Timișoarei. Era vorba de o regiune cu o populație foarte amestecată: pe lângă români (835 000, adică 42% din numărul total de locuitori, potrivit recensământului din 1910) și sârbi, etnii predominante numeric, nu lipseau nici germanii, maghiarii și alte minorități etnice. Ca să intre în război, guvernul român obținuse de la Antanta promisiunea că i se va atribui toată regiunea, cu condiția să nu fortifice zona dinspre Belgrad. Chestiunile legate de armistițiu era prevăzut să fie rezolvate de comun acord între Statul Major rus și cel român. Pe vremea aceea, Brătianu se temea chiar că Petrogradul ar putea să ocupe Transilvania, să încheie o pace separată cu Viena și să retrocedeze această regiune Austro-Ungariei. În memoria națiunii române, persista amintirea celor petrecute în 1878 în legătură cu Basarabia, anexată de Rusia în lipsa unei alianțe precise între ea și România, cu ocazia războiului împotriva Imperiului Otoman.

Take Ionescu, care agrea foarte mult colaborarea cu statele balcanice vecine și cu cele central-europene și care considera acordul semnat în 1916 în legătură cu Banatul invalidat prin pacea separată de la București, a încheiat la Paris un nou acord cu Pašić, prin care partea occidentală a Torontalului avea să le rămână sârbilor. Într-un document public de la 4 noiembrie 1918, Comitetul Național Român de la Paris, condus de Ionescu, nu menționa Banatul printre revendicările teritoriale ale României. Între timp, regiunea fusese ocupată de armata sârbă, care a dizolvat consiliile și gărzile naționale și nu a permis niciunui delegat să se deplaseze la Alba Iulia, unde totuși istorica Adunare a inclus Banatul între provinciile care se uneau cu România. Sub profil etnic, situația înclina moderat în favoarea elementului românesc, care aduna majoritatea absolută în 18 din cele 36 de districte bănățene, în timp ce sârbii se puteau lăuda cu această majoritate doar în trei districte (germanii în patru, iar maghiarii într-unul): în numeroase districte, nicio naționalitate nu atingea majoritatea absolută. La sfârșitul conflagrației, întrucât Ungaria se nu-

măra printre țările învinse, nu a existat niciun dubiu că Banatul nu mai trebuia să fie o provincie a statului maghiar, indiferent de soarta de care urma să aibă parte acesta din urmă. Astfel, în cadrul conferinței de pace, România și nou-născutul Regat al sârbilor, croaților și slovenilor (SHS) s-au pomenit în situația de a-și disputa regiunea cuprinsă între Tisa, Dunăre și Mureș. În iulie-august 1919, în regiunea disputată au intrat și trupele române. Bucureștiul a amenințat că va recurge la arme pentru a ocupa toate districtele dorite, amintind ce știuseră să facă trupele române în Ungaria, însă opțiunea militară nu era foarte credibilă față de poziția Marilor Puteri și de condiția Serbiei, mai degrabă decât a Regatului SHS, la masa tratativelor. Belgradul putea argumenta că fusese prima victimă a agresiunii Puterilor Centrale și se număra printre țările învingătoare. Inclusiv în plan strict militar, era îndoielnică soluția unui conflict local, în care poate că se vor fi amestecat și forțele armate franceze, prezente în Peninsula Balcanică. Lunga dispută diplomatică s-a rezolvat printr-o împărțire a teritoriilor disputate potrivit hotărârii Conferinței de Pace. României i-au rămas centrul cel mai important – Timișoara sau Temeswar – și partea nord-estică a regiunii; statul iugoslav a primit zona sud-vestică. Evoluția cadrului internațional începând din 1919 a determinat mai apoi guvernele iugoslave și pe cele române să caute să ajungă la o înțelegere și în privința chestiunii Banatului, în cadrul colaborării antirevizioniste (pentru a ține în frâu Ungaria și Bulgaria, țări grav penalizate de Pacea de la Trianon și de cea de la Neuilly) care a lăsat loc formării Micii Antante, ca sumă a trei acorduri bilaterale: iugoslavo-cehoslovac (1920), româno-cehoslovac și iugoslavo-român (ambele din 1921).

5. Războiul cu Ungaria

La câteva luni de la încheierea conflagrației europene, în martie 1919, România a intrat din nou în război împotriva Ungariei. Era, în fond, continuarea intervenției din 1916, când intrase în luptă alături de Antanta, cu scopul declarat de a elibera regiunile din Austro-Ungaria locuite de români, dintre care cea mai importantă era Transilvania. Am văzut cum, spre sfârșitul toamnei anului 1918,

Transilvania, Banatul și Bucovina își proclamaseră unirea cu România. Situația rămânea instabilă, fiindcă din partea ungară aceste decizii nu fuseseră acceptate. Cu guvernul Károlyi încă în funcție, în Ungaria se discuta cum să se apere interesele teritoriale maghiare pe toate fronturile, eventual reorganizând forțele armate (Republica Ungară încă nu avea o armată proprie, adică diferită de aceea imperială, de fapt dizolvată). Era evident că ultimul cuvânt urma să îl aibă Antanta, care, în fața unei rezistențe politice și, eventual, militare din partea ungară, poate că ar fi putut să fie mai puțin generoasă cu Iugoslavia, Cehoslovacia și România, state considerate aliate sau prietene. În România au circulat zvonuri despre o legătură între naționaliștii maghiari și mișcarea socialistă română. Dincolo de zvonurile de acest gen, era adevărat că opinia publică ungară nu înclina să piardă fără luptă o parte atât de mare din Ungaria istorică. Totuși, până în martie 1919, maghiarii s-au limitat la polemici verbale și la câteva agresiuni de-a lungul liniei de demarcație stabilite de armistițiul de la Belgrad (semnat la 13 noiembrie 1918 de guvernul maghiar și de generalul Franchet d'Espèrey, comandantul așa-numitei *Armée d'Orient*). Károlyi și Vaida-Voevod au expus punctele de vedere respective în presa națională și internațională. Cel din urmă nu ezita să avanseze critici la adresa puterilor Antantei, care nu invitaseră la masa tratativelor Transilvania, devenită autonomă și aliată a Occidentului, el afirmând că o atare decizie inițiase un lanț de ciocniri cu victime în rândurile naționalităților aflate în dispută. Vaida-Voevod respingea ideile tardiv federaliste ale lui Károlyi, sigur fiind că românii alcătuiau majoritatea și că unirea cu România avea să îi garanteze Transilvaniei accesul la Marea Neagră.

Mai târziu, o teză analoagă avea să fie susținută și în mediile istoriografice. Așa cum spune istoricul român Puia, „Unirea de la 1918 a înlăturat piedicile care stăteau în calea dezvoltării economice, a lărgit marginile pieței naționale, a creat condiții optime pentru realizarea de raporturi comerciale cu alte state, ancorând și mai puternic economia românească în circuitul economic internațional". Această afirmație, care reprezintă foarte bine punctul de vedere românesc asupra efectelor anexării Transilvaniei la România în domeniul economic, se ciocnește cap în cap cu o teză din partea maghiară, bine

cunoscută cercetătorilor, teză potrivit căreia împărțirea vechiului regat al Ungariei între statele succesoare a fărâmițat în mod traumatic o arie economică extrem de omogenă, făcând loc unor fenomene de iraționalitate în producție, dar mai ales în comerțul internațional, în privința bazinului danubian. Dacă le privim cu atenție, cele două teze opuse sunt complementare sau compatibile. Economia vechiului Regat român a avut o expansiune incontestabilă și de mare însemnătate grație unirii noilor provincii cu România Mare. În același timp, politicile protecționiste instaurate de toate statele din aria central-europeană, inclusiv România, au împiedicat tradiționalele raporturi economice și comerciale dintre regiunile cândva incluse în Coroana Sfântului Ștefan să funcționeze mai departe în interesul populațiilor, al consumatorilor și al producătorilor. Într-un context comercial caracterizat prin taxe ridicate, era inevitabil să intre în vigoare regula *mors tua, vita mea* și, prin urmare, tot inevitabil era și ca îmbogățirea noului stat român să se realizeze și pe seama sărăcirii Ungariei. Se poate avansa însă o altă întrebare: oare Transilvania, regiune bogată în resurse naturale, ar fi câștigat din menținerea tradiționalelor relații economice cu Ungaria mai mult decât a profitat din includerea între hotarele românești? Răspunsul nu e ușor de dat. Trebuie totuși să evidențiem cum răspândirea între cele două războaie a unor teze „pacifiste" în termeni comerciali printre economiștii români (să ne rezumăm la exemplul lui Virgil Madgearu) trebuie să fi depins și de constatarea măsurii în care potențialitățile economice ale Transilvaniei au fost penalizate de închiderea parțială a pieței maghiare și, în general, a pieței străine. Poate că accesul la Marea Neagră era suficient ca să compenseze această penalizare (și unele îndoieli se mai păstrează), însă ar fi fost mult mai oportun să se conjuge cu alte trasee comerciale.

În 1919, guvernul de la București justifica anexarea Transilvaniei, decisă fără să aștepte deciziile aliaților, prin starea de necesitate economică și socială și nu omitea să le atribuie maghiarilor atrocități incredibile, în regiunile de frontieră sau rămase sub jurisdicția lor, iar plângeri similare au venit de la Iuliu Maniu, în numele Consiliului Dirigent transilvănean (dominat de români). Acesta cerea să se denunțe armistițiul, întrucât împiedica trupele române să ocupe

pământuri locuite de conaționali. Dacă în România unii se temeau de o mobilizare ungară (nu foarte probabilă) în teritoriile neocupate de una din armatele aliate, din partea ungară s-au denunțat în mod repetat violări ale armistițiului cu agresiuni militare justificate întotdeauna prin motive de urgență. La 2 martie 1919, Consiliul Dirigent transilvănean a rupt relațiile cu Ungaria, protestând împotriva înrolării forțate a unor tineri români în armata ungară, împotriva dizolvării de către guvernul maghiar a „gărzilor" române și împotriva devastărilor și atrocităților comise de soldații maghiari sau de bande armate tolerate și chiar finanțate de guvernul de la Budapesta. Două zile mai târziu, la 4 martie, guvernul Brătianu a ordonat mobilizarea, vorbind de o amenințare revoluționară (bolșevică). Presa română nu a omis să lanseze alarma pentru pericolul constituit de Ungaria și de forțele revoluționare.

Situația s-a precipitat definitiv ca urmare a unui *ultimatum* prezentat la 19 martie de colonelul Vyx, din partea Consiliului Militar interaliat, guvernului Károlyi, pentru ca acesta să își deplaseze trupele îndărăt, pe o linie de demarcație și mai retrasă față de aceea consfințită de armistițiu. Aceasta se referea mai ales la Transilvania. Prin rectificarea liniei de demarcație, românii urmau să ocupe Satu Mare (Szatmárnémeti), Aradul și Oradea Mare (Nagyvárad) și se pare că Vyx nu ignora faptul că ocupația avea să fie una politică, nu doar militară. Alegerea noii linii servea și pentru a-i garanta României controlul asupra căii ferate care lega aceste orașe: era un hotar care penaliza națiunea ungară și contrazicea dispozițiile armistițiului de la Belgrad, și totuși era mai moderat față de ceea ce se fixase prin Tratatul de la Londra în 1916. Așa încât și românii ar fi putut să li se plângă puterilor învingătoare (nu în numele principiului naționalității, ci în numele principiului *pacta sunt servanda*), însă acestea nu intenționau să le recunoască pe deplin statutul de aliați, din pricina păcii separate semnate în 1918. Într-adevăr, la Conferința de Pace a fost admisă doar o delegație limitată de români, care se putea exprima doar pe subiecte de interes propriu. Deja aflat în mare încurcătură, guvernul Károlyi nu își putea asuma răspunderea de a primi un *ultimatum* atât de apăsător și, în cele din urmă, a trebuit să predea puterea. Guvernul proclamatei Republici a Sfaturilor, pre-

zidat de social-democratul Sándor Garbai, dar, de fapt, dominat de comisarul pentru Afaceri Externe, comunistul Béla Kun, a respins cu hotărâre nota aliaților. În ciuda unor tratative ulterioare, cuvântul a fost preluat de arme.

În timp ce, din punct de vedere militar, puterile mari nu au făcut nimic concret, armatele cehoslovacă și română au fost protagoniste, alături de cea ungară. Chiar dacă, între 16 și 18 aprilie, în Munții Apuseni s-a desfășurat o bătălie propriu-zisă, românii s-au înșirat fără dificultăți serioase pe noua linie de demarcație delimitată de cele trei orașe mai sus pomenite. Era însă vorba doar de un prim pas: o dovedea faptul că bătălia propagandelor opuse continua cu aceeași înflăcărare. De partea română se vorbea deschis despre mutarea frontierei până la Dunăre și la Tisa. La 1 mai, pe malurile acestui din urmă râu, care odinioară curgea integral pe teritoriul Ungariei și pentru aceasta îi era drag poetului Petőfi, înaintarea trupelor române s-a oprit. Concomitent, Statul Major român i-a propus comandantului suprem al trupelor aliate, mareșalul Ferdinand Foch, să trimită trupele Antantei la Budapesta și, în acest scop, a oferit două divizii române.

Din punct de vedere diplomatic, guvernul român (sub semnătura lui Pherekyde, locțiitorul lui Brătianu, care se afla la Paris) a cerut în mod explicit ca hotarele românești de la vest să fie mutate până la confluența Dunării cu Tisa (ciocnindu-se cu aspirațiile iugoslave), iar la nord să se întindă până la Cehoslovacia și la Polonia, considerate aliați naturali ai României. Bucureștiul revendica pentru România rolul de santinelă împotriva „barbariei" bolșevice, un rol pe care, de altminteri, și capitalele occidentale tindeau să i-l atribuie. Pătrunderea pe teritorii ce nu mai puteau fi definite ca etnic românești a fost justificată prin rațiuni strategice și declarată absolut temporară, necerându-se nimic în plus față de cele stabilite prin Pactul de la Londra din 17 august 1916, cu toate că așezări românești se găseau și dincolo de Nistru, de Morava sau de Timoc.

La acea vreme, în presă circulau și propuneri de uniune personală între România și Ungaria: aceasta din urmă nu mai avea un rege și ar fi putut să îi ofere coroana lui Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, suveranul României. Statul ungar ar fi avut o avantajoasă ie-

şire la mare, iar statul român s-ar fi apropiat de Occident; împreună, ar fi constituit o putere respectabilă. Această propunere a interesat şi cancelariile occidentale (nu reiese că s-ar fi angajat prea mult ca să o sprijine), însă foarte curând s-a dovedit a fi irealizabilă, în principal din motive de ordin naţional, şi a fost abandonată.

Noul guvern ungar a fost constrâns de situaţie să practice nişte deschideri, dintre care cea mai cunoscută a reprezentat-o un apel către toţi muncitorii din lume, în care se acceptau fără rezerve toate revendicările teritoriale şi naţionale ale ţărilor limitrofe, în schimbul neamestecului în politica internă maghiară şi al suspendării ostilităţilor, dar se făcea un apel şi la neîncredere faţă de clasele exploatatoare, identice pretutindeni. Însă puterile ocidentale nu puteau suporta prezenţa unui avanpost bolşevic în inima Europei, după cum nu credeau nici că acel guvern era reprezentativ. Acţiunile diplomatice nu au dat rezultate. Bucureştiul nu a răspuns nici la apelul lui Béla Kun, nici la *ultimatumurile* care soseau din partea guvernului ucrainean bolşevic; acest guvern, condus de Cristian Racovski (cum am scris, un bulgar din Dobrogea, cetăţean român), cerea evacuarea Basarabiei şi a Bucovinei. În plus, guvernul român a cerut dezarmarea maghiarilor: două convingeri explică această poziţie rigidă, certitudinea superiorităţii militare (şi politice) şi aceea că paşii diplomatici serveau la tragerea de timp, în aşteptarea unei joncţiuni între trupele ruse şi ungare. Această joncţiune nu a mai avut loc niciodată, printre altele pentru că guvernul Lenin (şi filiala sa ucraineană) erau prea ocupaţi cu înfruntarea generalului „alb" Denikin.

Antanta cerea ca, la Budapesta, să vină la putere un alt guvern, mai puţin extremist, şi de fapt aştepta ca o lovitură de stat sau ceva asemănător să rezolve situaţia. De scosul castanelor din foc au avut grijă chiar românii: la 20 iulie, forţele ungare, deşi foarte slabe, au reluat ostilităţile, concomitent cu o grevă de sprijin pentru Republica Sfaturilor şi pentru Rusia sovietică, proclamată în întreaga Europă. După circa o săptămână de ciocniri de-a lungul Tisei, în decursul cărora au sucombat, aceste forţe au lăsat câmp liber pentru înaintarea armatei române, care, fără să mai aştepte iniţiative din partea aliaţilor, a mărşăluit cu hotărâre spre Budapesta, ocupând-o la 4 august. Aici, Béla Kun şi alţi exponenţi ai Republicii Sfaturilor

fugiseră, în timp ce un guvern social-democrat (sau sindicalist, cum a fost definit) condus de Gyula Peidl a durat doar câteva zile. La 6 august a avut loc o lovitură de stat contrarevoluționară, iar a doua zi, învestit de arhiducele Joseph, a preluat puterea un guvern prezidat de István Friedrich, rămas la putere până la 22 noiembrie. În aceeași lună a luat sfârșit și ocupația română, caracterizată printr-un jaf masiv de bunuri ce a provocat nu puține polemici și intervenții rămase cam fără rezultat din partea unor diplomați și a altor reprezentanți străini. Dinspre partea română, a fost ușor să se răspundă amintind câte bunuri fuseseră înstrăinate de pe teritoriul României în timpul ocupației din 1917-1918. Deși în calcul intrau inclusiv obiectele de artă, obiectivul considerat cel mai important a fost materialul rulant (prelevat în cantități cu adevărat uriașe).

Trebuie să amintim că, în iulie, când a fost reluată ofensiva română, și în România a fost, ca și în alte țări europene, o grevă de solidaritate cu Rusia sovietică și chiar cu Republica Sfaturilor maghiară. La 21 iulie 1919, au intrat în această grevă câteva zeci de mii de muncitori din București, Ploiești, Câmpina, Iași și din alte orașe sau localități, printre care, semnificativ, niciuna din Transilvania. Greva a avut dimensiuni deloc neglijabile, inclusiv pentru că a adunat adeziuni din partea micilor pături burgheze, însă, prin limitarea și prin scurtimea ei, nu putea cu siguranță să oprească armata română din traversarea râului Tisa. Mesajul internaționalist era departe de a fi înțeles de clasele mijlocii și de țărani, care credeau că a sosit vremea să zdrobească seculari concurenți și dușmani de rasă și de clasă precum burghezia și magnații maghiari. În războiul dintre România și Ungaria, aspirațiile naționale au prevalat asupra conflictelor sau cererilor sociale, atunci când nu au înaintat în paralel. Istoriografia română nu a acordat o mare atenție acestei ocupații (în perioada comunistă era și mai stânjenitor să se vorbească despre ea), însă o analiză lucidă ne determină să considerăm că guvernul Brătianu s-a bucurat de consens popular atunci când s-a gândit să exploateze cum se putea mai bine poziția de forță în care România se găsea, la sfârșitul Primului Război Mondial, față de statul ungar limitrof.

Plângerile ungare de pe urma ocupației române, ocupație momentană dincolo de Tisa și definitivă la sud de acest râu, au conti-

nuat multă vreme și, în ciuda schimbării de regim de la Budapesta, au împiedicat o reapropiere imediată a celor două națiuni. La Conferința de la Paris s-a vorbit și de unele expulzări, așa cum au existat, în condiții similare, în Alsacia și Lorena, Istria, Alto Adige ș.a.m.d. Erau primele semne prevestitoare ale chestiunii optanților (despre care vom vorbi) și a minorității maghiare din România. Pentru moment, puterile occidentale nu puteau fi prea severe față de un guvern prieten și de o țară care se afla într-o situație de risc de „infecție" revoluționară și care, mai mult, era percepută tocmai ca un bastion împotriva acestei infecții, așa cum am amintit.

În România persista teama că Ungaria își va ridica din nou fruntea și, în această privință, circulau știri inclusiv în mediile diplomatico-militare: se știe însă că, în Ungaria, înarmarea se putea realiza doar în limitele stabilite în tratatul de pace semnat în palatul Trianon de la Versailles în iunie 1920 și, oricum, a întârziat mult până să fie inițiată, inclusiv din motive economice. Poate că mai neliniștitor decât atât era zelul cu care medii maghiare de tot felul s-au implicat în a revendica protecția minorității maghiare rămase între hotarele românești și a averilor aparținând celor care, dimpotrivă, aleseseră să emigreze. În cazurile cele mai radicale, această acțiune propagandistică și diplomatică a glisat pe terenul revizionismului teritorial. Pentru moment însă ostilitățile nu au mai fost reluate și, după aproape un an de tratative extenuante, la 1 octombrie 1920, s-a redeschis legația română de la Budapesta. Chestiunea minorității maghiare din România a rămas, pentru întreaga perioadă interbelică (dar și mai târziu), principalul subiect al relațiilor dintre București și Budapesta, precum și o serioasă problemă internă a României Mari.

III

Noile hotare. Reformele și criza politică de după război

1. România și contextul internațional. Chestiunea evreiască

O chestiune care a tulburat raporturile României cu aliații a fost aceea referitoare la evreii români. În această privință, guvernul de la București a încercat să satisfacă pe deplin toate dorințele guvernelor din Antanta, manifestate imediat după sfârșitul războiului. Regele Ferdinand decisese să declare nulă legislația adoptată de parlamentul ales în mai 1918, în timpul ocupației străine. În această legislație intra și legea care îi naturaliza pe toți evreii, considerându-i cetățeni *pleno iure*. De aici, la jumătatea lunii noiembrie 1918, s-a declanșat un demers precis al puterilor occidentale pe lângă guvern. Brătianu a răspuns că naturalizarea avea să fie aprobată din nou de un parlament ales în deplină libertate, dar pentru moment era mai bine să nu se facă excepție de la decizia suveranului: până la sfârșitul mobilizării militare, guvernul nu era capabil să împiedice declanșarea unor pogromuri ce ar fi fost provocate de un act grăbit în favoarea evreilor. În rândurile populației exista o animozitate împotriva acestora, pentru că ocupanții găsiseră în rândurile lor spioni și colaboratori: elementul iudaic lăsase impresia că speră în victoria Puterilor Centrale.

Imediat după Congresul de la Berlin din 1878, Puterile făcuseră deja presiuni serioase asupra României proaspăt independente pentru naturalizarea israeliților prezenți mai ales în Moldova, dar problema rămăsese în picioare și după câteva decenii. Totuși, cel puțin potrivit statisticilor evreiești, israeliții din România nu constituiau o minoritate periculoasă numeric, întrucât în vechea Românie (alcătuită din Țara Românească și Moldova), din cei circa 210 000 de indi-

vizi, care reprezentau 3,3% din populație, trebuia să se scadă 20 000 de evrei de alte naționalități și 20 000 căzuți în război. Cum am mai spus, numeroase probleme decurgeau din faptul că evreii erau concentrați în orașe (în rândurile populației rurale reprezentau doar 0,77%). Înseși manifestările de intoleranță la care erau supuși provocaseră fenomene de emigrație și, ca atare, de scădere demografică. Trebuie să amintim însă că legislația despre care se discuta urma să fie valabilă și pentru numeroșii evrei trăitori între hotarele mult mai vaste ale României Mari, pe cale de a se naște din adăugarea la Țara Românească și la Moldova a teritoriilor recent dobândite. În ianuarie 1919 (decembrie 1918 după vechiul calendar aflat încă în vigoare în România, ca și în alte țări locuite de creștini ortodocși), un decret-lege le-a oferit tuturor evreilor, indigeni sau nu, posibilitatea de a deveni cetățeni români în același fel în care această posibilitate le era acordată celorlalte minorități intrate ca parte integrantă din Regat; însă evreii indigeni nu au văzut cu ochi buni această prevedere, întrucât prescria o cerere individuală din partea celor care voiau să profite de lege. Israeliții români judecau că era mai oportun, ba chiar că se impunea ca statul să îi considere *sua sponte* cetățeni cu drepturi depline. Existau apoi și poziții mai extremiste, precum aceea a Federației Sioniste din România, care în organul său „Mântuirea" cerea „recunoașterea naționalității evreiești în România prin acordarea unei complete autonomii politice, culturale și religioase". În practică, aceasta însemna un colegiu electoral de sine stătător cu reprezentanță proporțională, recunoașterea ebraicei ca limbă administrativă, școli ebraice, un cler israelit plătit de stat și sâmbăta (sabatul, *n.tr.*) ca zi de sărbătoare în locul duminicii. În polemică cu foaia conservatoare „Steagul" (din curentul lui Marghiloman), „Mântuirea" spera într-un stat multietnic, în care puteau conviețui diferite naționalități, în armonie și respect reciproc. În epocă s-a observat că această speranță reproducea programul înaintat de evrei în Rusia. Dramaturgul și jurnalistul evreu rus Solomon Poliakov a observat că, prin adoptarea programului Uniunii Sioniste de către evreii din România, se ieșea din câmpul restrâns al chestiunii evreiești pentru a se ridica o problemă mai gravă: aceea a naționalităților într-un stat care, până în acel moment, avusese un caracter aproape în exclusivitate românesc.

Aşadar, ţara nu a reacţionat pozitiv la decretul-lege. Probabil şi sub influenţa antisemitismului, un tribunal din Ilfov l-a declarat neconstituţional (şi, tehnic vorbind, aşa şi era), întrucât numai parlamentul ar fi putut să hotărască într-o chestiune atât de importantă cum era naturalizarea unei minorităţi etnice. Au existat şi manifestări grave de intoleranţă în universităţi, în şcoli şi în administraţia locală. Printre cazurile semnalate: evrei excluşi din şcolile primare şi care de aceea nu puteau beneficia de zahărul vândut la preţ redus de autorităţi familiilor elevilor; pâine care trebuia predată israeliţilor şi a fost sechestrată din ordinul viceprimarului Bucureştiului Cezar Pascu; interdicţia impusă de un subcomisar pe nume Antonescu unui măcelar de a le vinde carne evreilor. Gesturi de intoleranţă fuseseră semnalate şi în trenuri. Nu e de mirare că, în plus, evreii erau consideraţi cauza tuturor subversiunilor: în timpul ciocnirilor sângeroase de la 26 decembrie 1918 (despre care vom vorbi mai departe), un ofiţer chiar le-ar fi ordonat soldaţilor să tragă, comentând „sunt evrei".

În ciuda acestei animozităţi răspândite împotriva israeliţilor, guvernul şi-a văzut de drumul său şi, în mai 1919, un nou decret-lege, care îl abolea pe cel din ianuarie, redeschidea termenele pentru cererea de naturalizare, de la care erau excluşi cei cărora li se refuzase deja o primă cerere. Cum s-a spus, conducătorii României, sub presiunea guvernelor aliate, dar şi, fără îndoială, a lumii financiare occidentale, unde *lobby*-ul evreiesc îşi avea greutatea lui, s-au angajat să rezolve chestiunea. Însă, dincolo de formulările juridice, această chestiune a rămas vie în opinia publică, în aşa fel încât niciodată, în ţară, antisemitismul nu şi-a găsit atâţia stimuli ca în perioada interbelică. Totuşi, aşa cum vom vedea atunci când vom vorbi şi despre unii ideologi, şi despre unele mişcări politice, antisemitismul, deşi virulent, a căpătat nuanţe diferite: el a fost numai în unele cazuri dictat de o convingere de superioritate rasială, mai adesea fiind străbătut şi irigat de sentimente de diferenţiere religioasă, iar adesea, mai rafinat, de profunde divergenţe filosofice. În toate aceste variante se înregistra, ca factor comun, o ostilitate înrădăcinată împotriva evreilor, a rolului lor social şi a modului lor de vieţuire şi de gândire; o ostilitate care a făcut loc unor gesturi şi unor atitudini de o gravitate foarte variată de la o situaţie la alta. În 1919, chestiunea evreiască se

afla încă într-un moment de maturare care urma să aibă parte de faze ulterioare, până când avea să se soldeze, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu masacrarea unei bune părți a populației de credință mozaică, masacru în care unii români au fost complici sau protagoniști, depășind cu mult ceea ce ar fi putut să își imagineze orice observator din acea primă perioadă de după război.

Unele afinități cu cele spuse până acum a avut chestiunea baptiștilor, adepți ai unei tradiții net minoritare și de difuziune recentă: guvernele de la Washington și de la Londra au intervenit în mod repetat pentru a deplânge condiția lor în România și, în această privință, au avut loc tratative dure cu guvernul de la București. Mai în general, trebuie să amintim că (asemenea delegaților iugoslavi) guvernul Brătianu a refuzat să semneze nu numai Tratatul de la Saint-Germain, care fixa termenii păcii cu Austria, ci și tratatul despre minorități, pregătit tot în cadrul conferinței de pace. În această ultimă privință, guvernul nu voia să intervină, sub control internațional, într-o materie asupra căreia deja se legiferase. Nu a fost suficient nici ca articolul referitor la minoritatea evreiască să fie retușat în raport cu un articol similar prezent în tratatul semnat de noul guvern polonez.

2. Chestiunea Dunării

O altă dispută de proporții nu tocmai neglijabile a României cu aliații săi occidentali a reprezentat-o bătălia diplomatică pentru controlul Dunării. Primul Război Mondial modificase radical cadrul politico-geografic din regiunile danubiene, iar statele succesoare ale Austro-Ungariei (și ale Turciei) nu puteau să accepte, asemenea celor două puteri, administrații internaționale pe marea cale fluvială. Guvernele de la București suferiseră deja samavolnicia Vienei în această privință de-a lungul secolului al XIX-lea și, în plus, fuseseră nevoite să suporte ca și Rusia să fie considerată o putere riverană datorită anexării (în 1878) a sudului Basarabiei, care îi adusese pe ruși pe unul din brațele Deltei Dunării, Chilia. Acum, când România era pe cale de a se transforma într-o putere mijlocie spre mare (cel puțin, din punct de vedere teritorial), traversată pe toată lungimea ei de marele fluviu, ea era prea puțin dispusă să tolereze noi „stăpâni". De fapt, a trebuit

să accepte prezențe pe care cel puțin geografia nu le justifica nicidecum. Mai mult ca alte state interesate, ea s-a bătut cu hotărâre pentru o revizuire a acordurilor asupra navigației danubiene, care, odată cu reînființarea Comisiei Europene a Dunării (CED), nu făceau decât să restabilească situația antebelică, deși contractanții difereau acum ca număr și putere. Imediat după război, Franța și Anglia au făcut totul ca să prelungească existența comisiei aliate pentru Dunăre, un organism justificat numai de starea de război și care garanta controlul anglo-francez asupra fluviului. Francezii, folosindu-se de vapoare capturate de la inamic, înființau o adevărată „companie de navigație independentă sub autoritate militară, cu scopuri comerciale" de-a lungul cursului meridional al Dunării. Englezii, în schimb, controlau cursul superior, prin intermediul unor persoane și organizații locale (maghiare, austriece, sârbești), luând locul administrației maghiare de la Porțile de Fier, punctul de trecere cel mai important pentru traficul fluvial, un punct care, pentru români, era de o importanță strategică fundamentală. Împotriva acestei comisii, între jumătatea anului 1919 și începutul lui 1920, România s-a pronunțat prin repetate note de protest. Ea a căutat ajutorul altor state riverane nou-născute, precum Republica Cehoslovacă și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, obținând (25 august 1919) intrarea acestora în comisie. Românii se plângeau mai ales că încă nu le-au fost restituite unele vapoare capturate de austro-germani în timpul războiului și că Porțile de Fier nu erau administrate numai de cele două state care se învecinau la fața locului în ceea ce privește serviciile de pilotaj, de remorcare ș.a.m.d., ci se aflau sub o administrație internațională. De când, la 28 iunie 1919, a fost semnat Tratatul de Pace de la Versailles, care dispunea reînființarea Comisiei Europene a Dunării (de fapt, pentru gurile Dunării) sau CED și instituirea unei comisii internaționale pentru restul cursului acestui fluviu, românii au militat cu hotărâre pentru ca acest al doilea organ să ia ființă efectiv, ajungând chiar să părăsească, așa cum au procedat și reprezentanții Statelor Unite, lucrările comisiei interaliate ținute la Belgrad, la 29 noiembrie și la 2 decembrie 1919. Ei au fost însă prezenți la sesiunea ținută la Budapesta, din februarie 1920. Întrucât tratatul de pace le dădea dreptate, comisia internațională a fost realmente formată în mai 1920, iar în luna următoare și-a

ținut prima ședință. La 23 iulie 1921 a fost semnată Convenția de la Paris, potrivit căreia CED era compusă din România, Franța, Anglia și Italia, cu competență pentru partea maritimă a fluviului, în timp ce comisia internațională cuprindea cele trei puteri din CED plus toate statele riverane, având competență pentru Dunărea fluvială. Ambele comisii trebuia să garanteze și să reglementeze navigația, care se presupunea liberă pentru flotele aflate sub orice drapel, de-a lungul întregului parcurs navigabil, de la Ulm până la Marea Neagră. Chiar dacă, prin dizolvarea comisiei interaliate și prin înființarea comisiei internaționale a Dunării, România a obținut un succes în plan formal și diplomatic, neînțelegerile cu partenerii din noul organism și din reconstituita CED nu s-au încheiat niciodată, conducând la o criză deschisă odată cu schimbarea cadrului politic european dinspre sfârșitul anilor '30. Acordul de la Sinaia, de la 18 august 1938, a deposedat CED de o bună parte din puterile sale, iar Conferința de la București, inaugurată la 28 octombrie 1940, și protocolul emanat de aceasta la 18 decembrie 1842 au golit-o de orice reprezentativitate internațională. Încă dinainte, acordul provizoriu de la Viena, din 12 septembrie 1940, desființase comisia internațională a Dunării (fluviale).

3. Dificila perioadă de după război

În Regat, guvernul Coandă, care dusese România din nou în război, avea o identitate politică *sui generis*. Cuiva i s-a părut „un cabinet în care membrii precedentului guvern Brătianu își reluaseră puterea și au acționat prin intermediar". Totuși, la 16 noiembrie 1918, acest cabinet a emis un decret-lege care transpunea în faptă sufragiul universal (excluzând femeile) deja votat în 1917 de parlamentul de la Iași. La 12 decembrie, Coandă a demisionat. Pentru succesorul său, problemele au fost multe și serioase: războiul lăsase în urmă 300 000 de căzuți, un număr enorm de văduve, orfani și invalizi, o masă de oameni pe care statul nu a izbutit să îi scoată din mizerie prin micile indemnizații acordate. Tot atâtea victime au făcut variola și tifosul exantematic, ca și epidemia așa-zis spaniolă. Între timp, continuau să circule monede diferite, moștenire din vremea ocupației. În plus, germanii în retragere au luat cu ei sau au distrus pe cât posibil pro-

viziile alimentare, materialul feroviar și alte lucruri necesare pentru producție și pentru eficiența serviciilor. Grâul provenit din Statele Unite rămânea astfel pe loc în portul Constanța, din lipsă de vagoane care să îl distribuie prin țară. Chiar dacă războiul se terminase de ceva vreme, revenirea economică era lentă din lipsă de capital și din pricina miilor de condiții impuse comerțului străin, așa cum amintea „Times" în noiembrie 1923. Iar unui observator englez, industria petrolieră română i se părea *a Leviathan in chains*. Între timp, inflația redusese mult salariile și i-a determinat pe muncitori să intre în grevă. Sindicatele muncitorești nu au întârziat să se organizeze: la câteva luni după retragerea germană, la București se puteau număra deja 40, care reprezentau 10 000 de membri. Cele mai mari întreprinderi își aleseseră consilii de fabrică. Criza a culminat în decembrie. Pe data de 12 a acestei luni, Brătianu a preluat din nou nemijlocit în mână frâiele țării, dar tocmai în acele zile intrau în grevă 5000 de angajați ai monopolului de stat, 6000 de feroviari și lucrătorii pe tramvaie din capitală (STB); în plus, erau în manifestație de protest muncitorii principalelor fabrici din București: Vulcan, Lemaitre, Wolf, Ornstein, Hang și Chiriac. În pofida stării de asediu în vigoare în unele județe, manifestațiile de protest cu caracter sindical s-au extins în toate orașele principale din vechea și din noua Românie. Relevante au fost grevele din sectorul petrolier, una din bazele economiei românești, care, pe deasupra, atrăgea poftele unor societăți occidentale. La 2 decembrie au intrat în grevă lucrătorii instalațiilor din Câmpina, Moreni, Ochiuri și Țintea. Pe data de 9, nu mai puțin de 7000 de angajați din acest sector au întrerupt lucrul în diverse centre de pe Valea Prahovei, inclusiv la Ploiești. În acest lanț de greve, au urmat tipografii din capitală.

Din punct de vedere pur politic, situația era mai puțin „coaptă", însă nu putea să nu le stârnească preocupări guvernanților. S-au luat contacte între socialiștii din diversele regiuni, deoarece încă nu exista un partid unit care să îi reprezinte. În timpul unor manifestații se sărbătorise aniversarea Revoluției din Octombrie și fuseseră invitați doi socialiști pentru a saluta noua republică maghiară, în care socialiștii și comuniștii își făceau simțită prezența, cu toate că puterea se afla încă în mâinile lui Károlyi. În plus, manifestațiile nu îi ocoliseră

pe soldați și pe țărani, care reprezentau neta majoritate a populației. La 24 și 25 decembrie, în cadrul manifestațiilor mai sus pomenite ale tipografilor, s-au auzit slogane filosovietice și antimonarhice. În după-amiaza zilei de 25, la sediul Partidului Socialist s-a hotărât să se repete greva tipografilor și să se treacă apoi la greva generală în toată capitala. Până în acel moment, adversarii muncitorilor, indiferent că era vorba de industriași sau de stat, se dovediseră mai curând maleabili și gata să cedeze. În cazul tipografilor însă rezistența patronală a fost mult mai dură, iar intervenția guvernului a fost și mai copleșitoare. La 26 decembrie (13 după vechiul calendar iulian), o nouă manifestație muncitorească din fața Teatrului Național a fost întâmpinată de trupe și mulți manifestanți au fost uciși. După câteva ceasuri, sediul Partidului Socialist a fost ocupat, iar ziua s-a încheiat cu un nou măcel atunci când 15 000 de manifestanți s-au apropiat de acest sediu, ciocnindu-se cu soldații aliniați în formație de luptă. În total, morții au fost câteva zeci, iar răniții și arestații au fost și mai mulți.

Acea zi sângeroasă nu a reușit însă să înfrâneze valul de greve, care au fost reluate, atingându-și deseori obiectivele propuse. La 6 februarie 1919, liderul socialist Ion C. Frimu a murit în închisoare. Dintre cei 52 de arestați, doar 4 au fost condamnați, dintre care unul, Alecu Constantinescu, la moarte. Organul Partidului Socialist din România, „Socialismul", a fost închis în mai multe rânduri și pentru multe zile între decembrie 1918 și februarie 1919. Acesta era noul nume adoptat de la 11 decembrie de Partidul Social-Democrat, care se reorganizase după ce își pierduse unii dintre exponenții de vârf, fie pentru că au murit (Dimitrie Marinescu și Ottoi Călin), fie că au emigrat în Rusia (Ecaterina Arbore și Cristian Racovski). Noua denumire indica o distanțare de linia Internaționalei a II-a, considerată a fi prea moderată de către noul Comitet Central provizoriu, care a fost ales spre sfârșitul lunii noiembrie și care îi cuprindea pe Alecu Constantinescu, Gheorghe Cristescu, Gheorghe Teodorescu, Ion C. Frimu, Teodor Iordănescu, Ilie Moscovici și Ion Sion, care funcționa ca secretar. Doar doi ani mai târziu, mișcarea s-a dezbinat în privința aderării la Internaționala a III-a și la politica bolșevicilor ruși.

4. Chestiunea agrară

Mai importantă decât manifestațiile muncitorești era chestiunea agrară, care privea majoritatea copleșitoare a populației. La 15 decembrie 1918, guvernul a emis un decret-lege pentru exproprierea latifundiilor. Reforma agrară, cea mai importantă dintre reforme, nu s-a înfăptuit fără obstacole și probleme felurite. A fost, oricum, o măsură cu adevărat revoluționară, întrucât a modificat condiția economică și socială a unor straturi vaste din populație. Acestei măsuri i se datorează faptul că, atunci când au preluat puterea după al Doilea Război Mondial, comuniștii au găsit o bună parte din populație împroprietărită cu un lot de pământ oricât de mic și extrem de îndărătnică față de reunirea în cooperative. La fel ca în Transilvania, și în restul țării, punerea în practică a acestei reforme nu a fost prea rapidă: însuși traseul legislativ trecuse, din iunie 1917 în aprilie 1920, prin trei faze, de la modificarea Articolului 19 din Constituție la decretul de expropriere a latifundiilor și la acela de împroprietărire a țăranilor. În regiunile recent anexate, totul a durat și mai mult. Uneori s-a operat cu măsuri-tampon, pentru a frâna fervoarea țăranilor. De exemplu, în Bucovina s-a decis ca pământurile proprietăților religioase și ale marilor proprietari să fie date în arendă la prețuri convenabile, din aprilie 1919, țăranilor care aveau nevoie de ele și care dețineau inventarul agricol necesar. Cum însă cea mai mare parte a pământurilor marilor proprietari era arendată, acest scop putea fi atins numai prin rezilierea contractelor de arendă. S-a stabilit ca vechii arendași să primească indemnizații pentru cheltuielile suportate (nu și pentru pierderea veniturilor), iar măsuri analoage au fost stabilite și pentru pădurile concesionate. Așadar, guvernanții români sfidau uneori nemulțumirea proprietarilor și arendașilor, legiferând la limita dreptului. Legea de reformă, cel puțin pentru vechea Românie, prevedea să fie expropriate integral: 1) terenurile cultivabile ale Domeniilor Coroanei și ale Casei Rurale, precum și ale tuturor persoanelor juridice publice și private, instituțiilor și fundațiilor, indiferent de destinația sau de inalienabilitatea lor originară; 2) proprietățile rurale ale supușilor unor state străine (iar asupra acestui aspect, reprezentanțele Marilor Puteri nu au putut prevala asupra voinței guvernelor române, în

pofida numeroaselor presiuni exercitate); 3) proprietățile rurale ale „absenteiștilor" (cu precădere străini). În plus, urmau să fie expropriate două milioane de hectare (de teren cultivabil) din totalitatea proprietăților private ce depășeau o sută de hectare. Subsolul terenurilor expropriate rămânea în proprietatea statului.

Pe de o parte, s-a încercat să se evite, în norme, ca unele terenuri să poată fi sustrase exproprierii prin subterfugii sau interpretări de mântuială, iar pe de altă parte, a fost întărită, în afara cazurilor avute în vedere de reformă, inviolabilitatea proprietății private, cu excepția situațiilor de utilitate publică. Inclusiv pentru observatorii străini, această lege părea să reprezinte cea mai bună apărare împotriva pericolului revoluționar, care își făcea apariția la frontiere: de fapt, cel puțin în intenții, legea ar fi trebuit să pună capăt inechității în repartiția proprietății funciare. Economistul și ministrul Agriculturii în perioada 1920-1921, Constantin Garoflid, a afirmat că se înfăptuia mai mult „o reformă socială decât o reformă economică". Ea reprezenta începutul unei epoci noi pentru marele istoric și politician Nicolae Iorga, dintotdeauna adeptul unei îmbunătățiri a condițiilor de viață ale clasei țărănești, pe care pe bună dreptate o considera coloana vertebrală a națiunii. Cu toții, politicieni și opinie publică, erau conștienți de marea ei importanță politică pentru restabilirea păcii sociale. Istoriografia română, mai ales în anii '50, a criticat în adâncime reforma, acuzând, printr-o judecată banal idealistă, clasa conducătoare română că le-a cedat pământuri țăranilor numai din frică și că a încercat mai apoi, prin tot soiul de legi, decrete și regulamente, pe scurt, cu orice mijloace, să denatureze reforma însăși spre propriul ei avantaj. În realitate, această reformă nu a fost și nici nu putea să fie perfectă. Diferența de la o regiune la alta în numărul de hectare expropriabile; prezența țărănească în comisiile locale pentru reformă și în Comitetul Agrar, adesea minoritară în raport cu reprezentanții administrației statale și locale; instituirea unor categorii privilegiate pentru alocarea loturilor agricole; chiar împrumuturile acordate agricultorilor, care se puteau transforma, în cazul unor recolte nefericite, într-o adevărată jefuire a lor – toate aceste elemente puteau (însă nu neapărat) să limiteze efectiv rezultatele reformei. Poate că e adevărat că, de exemplu, în Transilvania nu s-a respectat până la

capăt ceea ce prevedea, în materie agrară, Declarația de la Alba Iulia. Dar împotriva tuturor acestor critici, nu întotdeauna izvorâte dintr-o judecată istorică senină, rămân cifrele: în întreaga Românie au fost expropriate 6 008 098 de hectare, cu care au fost împroprietăriți 1 393 353 de capi de familie, inclusiv țărani din minoritățile etnice. Marea proprietate trecea de la 48% la 24% din totalul terenurilor, în timp ce mica proprietate devenea predominantă (67,7%).

Chestiunea agrară nu era totuși rezolvată. Mulți țărani continuau să nu posede pământ într-o măsură suficientă pentru a-și satisface nevoile esențiale și pentru a-și garanta un minimum de bunăstare. Răscumpărarea pusă în cârca familiilor (exproprierea dădea loc unei indemnizații, fie și în rate) constituia o împovărare deloc neglijabilă și nici nu exista posibilitatea de a economisi în vederea unor investiții profitabile, în lipsa, de altfel, a unei politici de credite adecvate. Productivitatea pământului și a muncii agricole a continuat să fie foarte modestă dacă ne raportăm la standardele occidentale. Exista o convingere răspândită că o proprietate de cinci hectare asigura o autosuficiență economică deplină: nu a fost așa, tocmai din pricina productivității scăzute. Țăranii au fost nevoiți să se străduiască și să desfășoare alte munci pentru a-și echilibra contabilitatea și nu au avut acces la piețele locale și orășenești, ci a trebuit să încerce să supraviețuiască cu ceea ce produceau ei înșiși. Evident, această carență de lichidități apăsa și asupra dezvoltării producției industriale și a comerțului. Primii ani de după război s-au caracterizat (ceea ce nu e de mirare) printr-o producție subdimensionată în raport cu potențialitățile și cu standardele antebelice, așa încât – cum am văzut – a trebuit să se importe grâu. Situația de urgență a fost oricum depășită și România a început să exporte din nou cereale, până când a devenit unul din primii patru sau cinci producători mondiali. Însă criza economică din 1929 nu i-a permis să își consolideze această revenire, iar rezultatul se putea citi în statisticile medicale: pelagra bântuia, fiindcă țăranii se hrăneau mai departe cu porumb, în timp ce grâul îl vindeau.

De-a lungul anilor, tendința de evoluție a fost aceea de a crea proprietăți de dimensiuni mijlocii. Îndeosebi legea Mihalache de la 20 august 1929 a declanșat o „selecție naturală", silindu-i pe proprietarii mai săraci să își cedeze pământurile. Treptat, se constituia

o clasă liniştită de proprietari mijlocii, însă dincolo de ea (şi dincolo de marea proprietate încă existentă) rămânea o plebe suferindă şi nevoiaşă. Putem considera încă valabilă o judecată pe care italianul Mario Ruffini o formula în 1939, când afirma că „reforma a fost un triumf al justiţiei, însă fragmentarea prea mare a proprietăţii a dus la o scădere a calităţii produselor şi a valorii lor".

5. Reforma electorală şi evoluţiile politice imediat după război

Împreună cu reforma agrară, ba chiar înaintea acesteia, reforma electorală a schimbat complet faţa politică a ţării. Reforma era în curs de elaborare, mai ales prin voinţa liberalilor, încă dinainte de război. Dar războiul a împiedicat înfăptuirea acestei reforme într-o primă etapă, pentru ca mai apoi, dimpotrivă, să o grăbească. De fapt, nevoia de a ţine masele strâns unite în jurul Coroanei şi a conducerii politice a fost cea care l-a determinat pe regele Ferdinand să promită în mod public reforma, la 5 aprilie şi la 6 mai 1917. Iar situaţia politică „fierbinte" de după război i-a determinat pe conducătorii României să îşi ţină promisiunile. La 20 iulie 1917, parlamentul, aflat în exil la Iaşi, făcuse primul pas, prin modificarea articolelor 57 şi 67 din Constituţie, referitoare la dreptul de vot. Un decret din 16 (29) noiembrie, completat cu câteva modificări la 22 decembrie 1918, concretiza reforma dintr-un punct de vedere legislativ. Articolul 1 preciza că „toţi cetăţenii români majori vor alege prin vot obştesc obligatoriu, egal, direct şi secret" un număr de parlamentari stabilit proporţional cu populaţia. Proporţia era de un deputat la 30 000 de locuitori şi de un senator la 70 000 de locuitori. Rămâneau excluşi de la vot soldaţii, magistraţii şi femeile; numărul de alegători a trecut de la 100 000 la circa 3,5 milioane de indivizi cu drept de vot (în 1926) şi la peste 4,5 milioane (în 1937). Modelul era acela al democraţiilor liberale occidentale.

Un semn clar pentru felul cum reforma electorală, împreună cu manifestaţiile populare de protest existente în ţară şi cu dificila poziţie a României în contextul european, a tulburat viaţa politică ro-

mânească ne este dat de succedarea, între decembrie 1918 și 1922, a șapte guverne, conduse de cinci oameni diferiți. Am spus deja cum generalul Coandă, care îi succedase lui Marghiloman odată cu prăbușirea Puterilor Centrale, și-a depus demisia la 12 decembrie 1918. La guvernare a revenit Ion I. C. Brătianu. De altfel, cabinetul precedent avusese caracterul unui minister de tranziție, alcătuit din generali și funcționari, controlat de fapt de același Brătianu, până când pericolul constituit de germani a fost îndepărtat. Coandă trebuia să mențină ordinea (existau temeri legate de eventuale mișcări de protest ale adepților lui Averescu) și să mobilizeze armata, lucru pe care l-a înfăptuit întocmai, ducând astfel țara din nou, în mod formal, în război. În plus, a anulat legislația produsă de guvernul Marghiloman (o acțiune poate nu pe de-a întregul licită, dar necesară). Între timp, s-au purtat tratative pentru formarea unui cabinet de unitate națională și filoantantist. În absența unor validări electorale, acest cabinet trebuia să se bizuie pe colaborarea dintre liberali și conservatorii favorabili Antantei, precum Take Ionescu. Nu s-a ajuns la un acord, iar acesta din urmă a preferat să rămână la Paris, deși Consiliul creat și condus de el nu prea mai avea motive să existe. Așadar, Brătianu a trebuit să își asume, doar pentru partidul său, întreaga răspundere a conducerii țării, cu toate că inserase în cadrele ministeriale oameni de culoare politică nedefinită sau funcționari, în așteptarea unei remanieri, în sensul „conciliator" deja indicat. Câțiva miniștri din precedentul guvern au fost confirmați. Două erau, de fapt, obiectivele noului guvern, așa cum acesta declara în mod public: în politica externă, apărarea și realizarea „drepturilor neamului nostru, fundamentate pe atâtea jertfe, și exprimate cu voință nestrămutată de toate ținuturile locuite de români"; în politica internă, înfăptuirea celor două reforme principale și angajamentul de a înfrunta problema reconstrucției economice și a aprovizionării alimentare, ținând seama de gravele exigențe ale populației, mai ales cea muncitorească, și de distrugerile și jafurile săvârșite de ocupanți. Din guvernul Brătianu făceau parte și reprezentanți de prim-plan ai regiunilor anexate: Inculeț și Ciugureanu pentru Basarabia, Vaida-Voevod, Goldiș și Cicio Pop pentru Transilvania, Ion Nistor și Iancu Flondor pentru Bucovina. Dar și intrarea acestora nu s-a petrecut imediat și fără tratative.

Potrivit unor observatori, ei nu au voit să intre în partidele din Regat, acceptând să ia parte la guvernarea statului ca miniștri fără portofoliu, dar refuzând să își asume responsabilitatea vreunui minister: astfel, ei ratificau unirea provinciilor lor cu patria-mamă, dar își separau propria responsabilitate de aceea a vechilor partide moldo-valahe.

Viața guvernului Brătianu nu a fost una ușoară. La câteva zile după ce a preluat conducerea țării, liderul Partidului Liberal, care promisese reforme și suferințe mai mici pentru clasa muncitoare, aproba întrebuințarea armelor împotriva greviștilor la București. Nu numai că aceasta i-a îndepărtat simpatiile populare sau cel puțin o bună parte din acestea. Pentru mai multe luni din 1919, starea economică a României nu a dat semne de îmbunătățire, ba dimpotrivă, cheltuielile suportate pentru a interveni în Ungaria împotriva Republicii Sfaturilor au golit ulterior vistieria statului. Pe de altă parte, oamenii care administrau avuția obștească nu făceau mare lucru ca să remedieze aceste carențe; dimpotrivă, ei lăsaseră prea mult loc corupției la toate nivelele (de altminteri, în conformitate cu o îndelungată tradiție administrativă românească, anterioară independenței și unirii). Faptul că liberalii au rămas la putere pentru un timp atât de îndelungat – excepție făcând doar paranteza guvernelor Averescu și Marghiloman – le atribuia chiar lor, de la sine, toate responsabilitățile pentru trecutul recent și pentru prezent. Puternică era ostilitatea celor care de prea multă vreme se găseau excluși de la gestionarea avuției obștești, potrivit tradiționalei scheme a alternanței, agreată de suveran. Pe lângă corupția tovarășilor săi de partid, lui Brătianu i se puteau reproșa o pregătire insuficientă a războiului și graba de a părăsi Bucureștiul la sosirea inamicului. Partea cea mai reacționară a țării îi reproșa și graba în a promulga reforma agrară, pentru a atrage adeziuni pentru partid, în timp ce se guverna prin decrete-lege, cu Camerele dizolvate de luni de zile.

După aproape un an de zile, timp în care războiul fusese evenimentul principal, la 13 septembrie 1919, Brătianu și-a prezentat demisia. Nu numai că, în interior, situația era greu de ținut sub control și venise vremea să se verifice voința politică a poporului, dar exista o problemă care conta mai mult decât toate celelalte: semnarea tratatului de pace. Într-adevăr, delegația română la Conferința de Pace de

la Paris nu era deloc mulțumită de felul cum se contura cadrul noilor hotare destinate României și de despăgubirile de război atribuite ei în calitate de moștenitoare *pro quota* a Austro-Ungariei. În principiu, Bucureștiul revendica pentru România Mare toate teritoriile promise în 1916 prin Pactul de la Londra, cu toate că anexase și Basarabia, care nu avea nicio legătură cu acele tratative. Partea românească putea invoca meritul războiului purtat împotriva Republicii Sfaturilor din Ungaria, care se încheiase prin ocuparea Budapestei: această implicare în război absorbise o bună parte din puținele resurse ale statului român și prelungise mobilizarea într-un mod complet detestat de populație. Puterile au acceptat toate cererile, cu excepția celor privitoare la Banat, din care o jumătate i-a fost dată nou apărutei Iugoslavii (Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor). Demisia cabinetului liberal a fost în bună măsură legată de acest diferend în curs la Conferința de pace. Brătianu a preferat să lase în seama altora nefericita misiune de a semna pacea în termenii fixați la Paris. Ca și pe timpul conflictului, au fost avuți în vedere Take Ionescu și Averescu, dar mai apoi s-a optat pentru figuri de un mai mic calibru politic sau instituțional, care să le servească drept acoperire liberalilor. S-a fluturat îndelung candidatura lui Corneliu Manolescu-Râmniceanu, fost președinte al Curții de casație. Însă, când lista miniștrilor era deja gata, iar aceștia își pregăteau fracurile pentru depunerea jurământului, i-a fost preferat generalul Arthur Văitoianu, un devotat al Partidului Liberal, dar colaborator al lui Averescu în război. În cabinetul său (s-a spus că semăna cu un consiliu de război) au intrat cinci generali, consilierul de Casație Emil Miclescu la Justiție, Angelescu la Finanțe, la Externe anglofilul Mișu (diplomat dintre cei mai valoroși) și cinci miniștri fără portofoliu care reprezentau provinciile eliberate. Noul guvern nu s-a bucurat de simpatia lui Take Ionescu, a lui Averescu și a socialiștilor, convinși cu toții că jocul rămânea în mâinile lui Brătianu, în așa fel încât, tocmai de aceea, existența monarhiei era amenințată.

Acest cabinet militar, care multora nu li s-a părut oportun, putea constitui un avertisment pentru forțele cele mai radicale: socialiștii și Liga Poporului, de o parte, naționaliștii și antisemiții, de cealaltă parte. În plus, a avut misiunea de a asigura, în noiembrie 1919, desfășurarea alegerilor, care, potrivit unor observatori externi, s-au ținut

în mod corect. Aceste alegeri au fost boicotate de Averescu, de Take Ionescu și de socialiști (dar nu în toate circumscripțiile). O grevă generală planificată a eșuat, în ciuda acordului dintre cele trei părți opozante. Totuși, în vechiul Regat, 33% dintre alegători (400 000 din 1 300 000) s-au abținut de la vot, iar mai mult de 20% (270 000) au fost voturi nule. Așadar, nici măcar o jumătate din corpul electoral nu își exprimase voința. Numărul mare de abțineri nu era o noutate absolută; în plus, zece contingente erau la oaste, cei care votau pentru prima oară au întâmpinat cu siguranță dificultăți (buletinul de vot era unic), iar magistratura a fost destul de severă în legitimarea buletinelor. În Regat, liberalii, cel puțin în Cameră, au obținut doar majoritatea relativă (103 fotolii din 247, plus 54 de fotolii din 101 în Senat), cu toate că niciun alt partid nu s-a apropiat câtuși de puțin de ei ca număr de fotolii obținute. Impresionantă a fost căderea absolută a Partidului Conservator-Progresist (3,89% din voturi), practic dispărut ca factor serios al politicii naționale: cu siguranță, acesta a fost efectul principal al reformei electorale, alături de sfârșitul clasicului bipartism (definit de sociologul Ștefan Zeletin „vechiul mecanism al vieții noastre politice, atât de limpede și de simplu până atunci", în timp ce, potrivit economistului Virgil Madgearu, rezultatul electoral era „un protest împotriva sistemului puterii și a scopurilor politice ale partidelor oligarhice"). O noutate importantă a reprezentat-o Partidul Țărănesc al lui Ion Mihalache, fondat (de această dată nu în mod efemer) în decembrie 1918, care a obținut 59 de deputați. Însă, cum a scris Bianca Valota, „succesul nesperat, popularitatea în creștere începeau deja să atragă pe orbita sa expectativele și ambițiile unor noi cadre provenite din alte grupuri și partide, care îi vor submina treptat rădacinile spontane, rurale și populare". 27 de fotolii i-au revenit Partidului Naționalist-Democrat al lui Nicolae Iorga. De fapt, orice hotărâre depindea de deputații din regiunile eliberate, nu mai puțini de 321, dintre care 205 transilvăneni. Aceștia se declaraseră deja potrivnici lui Brătianu în timpul crizei preelectorale. Atât în Transilvania, cât și în celelalte noi provincii, partidele locale care pregătiseră Marea Unire au repurtat un succes strălucitor, iar liberalii nu s-au hazardat să lanseze candidaturi. Așadar, pentru ei, faptul că nu au reușit să își însușească toate sau aproape toate fotoliile în Țara Românească și în

Moldova a însemnat să se găsească în minoritate în noul parlament național (568 de fotolii). Astfel încât, la 10 decembrie, s-a format un guvern condus de Vaida-Voevod, cu Averescu la Interne, care îi excludea pe liberali și era sprijinit de o coaliție de partide din vechea și din noua Românie, așa-numitul Bloc Parlamentar, care avea ca principali parteneri Partidul Național Român din Transilvania (169 de deputați și 76 de senatori) și sus-menționatul Partid Țărănesc al lui Mihalache. Acest guvern a rămas în funcție până în martie 1920.

Încă din ședința ținută în Camera Deputaților la 12 decembrie 1919, imediat după primele alegeri din România unită, unul dintre cei șapte parlamentari socialiști, Toma Dragu, a denunțat abuzuri, falsuri și violențe propriu-zise care ar fi denaturat rezultatele acestor alegeri. Naționalistul Cuza nu a întârziat să îi acuze pe socialiști că sunt în slujba Internaționalei proletare, și nu a maselor țărănești majoritare; în timp ce Iorga a răspuns propunerii de dizolvare a Camerei pentru a da viață unei Adunări Constituante, definind-o o amabilă invitație la sinucidere. Protestul extremei stângi a rămas izolat. Poate că nu era complet nefondat, însă, în linii mari, rezultatul electoral era credibil; de altminteri (*incredibile dictu*), partidul aflat la guvernare nu a obținut majoritatea fotoliilor. Trebuie să adăugăm că au fost niște alegeri atipice: în multe colegii – mai ales din noile provincii – s-a prezentat o singură listă, iar alegătorii nici măcar nu au avut nevoie să intre în cabinele de vot. Mecanismul de influențare a alegerilor s-a rafinat și a influențat viața politică a României abia după 1919: deja rezultatul scrutinului din 1920 a fost mai puțin credibil și l-a premiat pe Averescu, aflat în funcție ca președinte al Consiliului de puțină vreme.

Guvernul condus de Vaida-Voevod era foarte eterogen și suscita în mediile conservatoare mai multe preocupări decât era cazul. Întrucât se știa cât contează popularitatea generalului Averescu, considerat de țărani ca fiind unul de-ai lor (în ciuda responsabilităților sale în reprimarea răscoalei din 1907), acesta a fost invitat să conducă Ministerul de Interne, pe care însă l-a părăsit după câteva zile. Mulți au văzut în gestul lui o dorință de a-și asuma rolul de „lider autoritar", dacă nu de dictator. El nu a devenit, nici atunci, nici mai târziu, un Mussolini al României, dar nici echivalentul a ceea

ce a fost Piłsudski în Polonia. După un scurt interimat, a fost înlocuit de Nicolae Lupu, considerat un element excesiv progresist, nu mai puțin decât țărănistul Mihalache, instalat la Agricultură. Regele Ferdinand a fost convins că Lupu uneltea împotriva lui și a refuzat să îi primească pe ambii miniștri cu opinii și proiecte radicale, până când aceștia a trebuit să demisioneze. Firește, acest lucru nu a favorizat nici stabilitatea guvernului, nici eficiența acțiunilor sale. Personalitatea premierului nu era de așa natură încât să compenseze aceste și alte slăbiciuni, cu atât mai mult cu cât era ocupat adesea în străinătate. Ca urmare a prezentării unui proiect de lege al lui Mihalache, proiect ce urmărea să amplifice efectele legii agrare, la 13 martie 1920, Vaida-Voevod a fost practic concediat de rege, provocând indignarea președintelui Camerei, Iorga, și introducând în cărțile de istorie expresia „lovitură de stat". La 6 martie se acționase la timp pentru aprobarea unei reforme agrare destul de radicale, valabile numai pentru Basarabia.

6. Primul guvern Averescu

România se afla într-un punct de cotitură al istoriei sale: era încă nevoie să se legifereze și să se aplice legile de reformă prin regulamente și prin acte concrete. Acest lucru era valabil, în primul și-n primul rând, pentru chestiunea agrară. Clasa conducătoare avea în vedere diverse forțe politice atât pentru a-și apăra mai bine propriile interese, cât și pentru a lăsa pe mâini bune misiunea de a schimba ceea ce era evident că trebuia schimbat. Pentru ea, un reper încă important, dacă nu prevalent, era Partidul Național Liberal, care însă trecea printr-o fază de slăbiciune considerabilă. De aceea, liderii săi s-au gândit să își găsească un aliat de nădejde în Liga Poporului și în charismaticul Averescu, a cărui popularitate părea să fie în ascensiune (inclusiv cu prilejul alegerilor parțiale din februarie 1920). Între el și liberali au avut loc tratative în care el a garantat menținerea ordinii și o aplicare moderată a reformelor. Mai ales Brătianu a fost cel care l-a convins pe rege să îi încredințeze generalului sarcina de a forma noul guvern, ceea ce s-a petrecut la 13 martie 1920. La data de 25 a aceleiași luni, acesta și-a prezentat în fața Camerelor progra-

mul și executivul. Programul a fost pe placul vechiului conservator Marghiloman, inclusiv pentru caracterul său vag. Totuși majoritatea deputaților nu a părut să se încreadă prea mult în posibilitățile de a înfăptui – așa cum afirma noul premier – reformele spre satisfacția tuturor categoriilor sociale, existând, de asemenea, dubii în privința etapelor de parcurs. Ciudată era afirmația, ca unic răspuns, că țăranii se vor mulțumi cu certitudinea că vor căpăta pământul, indiferent de cât pământ vor fi căpătat. Întrucât majoritatea din Blocul Parlamentar care susținuse cabinetul lui Vaida-Voevod nu fusese înlocuită cu alta nouă, deși liberalii, conservatorii din cele două curente, cuziștii și exponenții Bucovinei și ai Basarabiei erau dispuși să îl susțină pe Averescu, acesta a cerut și a obținut *more solito* dizolvarea Camerelor. Am mai semnalat cum noile alegeri erau controlate îndeaproape de autoritățile guvernamentale, în practică falsificate mai mult ca în alte ocazii, făcând recurs la cenzură și la militarizare. Trebuie să adăugăm încă că opoziția s-a regrupat abia în ultima clipă, în realitate lipsindu-i omogenitatea de fond. Reprezentanții Partidului Național Român din Transilvania au căutat soluții alternative, care au rămas fără niciun rezultat. Restul l-au făcut charisma generalului și un anumit anturaj de care se bucurau unii miniștri, cunoscuți ca fiind favorabili față de solicitările populare. Una pesta alta, Liga, din aprilie 1920 redenumită Partidul Poporului (inclusiv pentru că îi absorbise pe unii reprezentanți politici ai noilor provincii și devenise prima formațiune politică prezentă pe întreg teritoriul național), a reușit să își păstreze o anumită atractivitate, zdrobindu-i astfel pe liberali, ale căror fotolii s-au redus la 16, și reușind chiar să pătrundă în unele fortărețe electorale transilvănene, pentru care partidul lui Maniu și Vaida-Voevod s-a oprit la 27 de deputați. Partidul Țărănesc a obținut 25 de fotolii (preoții și învățătorii, adesea prezenți pe listele sale, au întâmpinat dificultăți în a-și prezenta candidatura, deoarece o normă atunci introdusă îi obliga, pentru a o putea face, să demisioneze de la locul de muncă), iar cel Țărănesc din Basarabia, 23, și cel Țărănesc din Transilvania, 6. Un rezultat bun l-au avut socialiștii (19 fotolii și, pentru prima dată, 3 senatori); mai puțin bun a fost acela al conservator-democraților (17 față de cei 4 ai marghilomaniștilor). Naționalist-democrații lui Iorga au avut 10 fotolii, ca și grupul

etnic german. Aceste date trebuie citite ținând seama de faptul că, cu prilejul alegerilor din mai-iunie 1920, numărul deputaților a fost redus de la 568 la 369, iar acela al senatorilor de la 236 la 198. Așadar, cele 206 fotolii obținute de Ligă în Camera Deputaților și cele 124 din Senat reprezentau o majoritate confortabilă, lăsând la o parte faptul că nimeni nu se putea bizui prea mult pe omogenitatea de idei a acestor parlamentari și pe fidelitatea lor față de disciplina de partid. Alegătorii îi asiguraseră Ligii 44,64% din voturi. În ajunul alegerilor, acordul dintre aceasta și liberali expirase. Însă, oricum, atât liberalii, cât și conservatorii intenționau să îi lase Ligii misiunea de a administra țara, în așteptarea unui moment mai favorabil.

Guvernul Averescu nu s-a bucurat de favorurile istoriografiei române, mai ales ale celei orientate spre stânga. Într-adevăr, chiar dacă a continuat opera de reformă în sectorul agriculturii (totuși la o scară ceva mai redusă în raport cu speranțele create de normele adoptate până atunci), acest guvern a acționat cu mână de fier împotriva manifestațiilor de protest și a grevelor din industrie și din sectorul public. De fapt, s-au declarat de interes public multe activități de producție, interzicându-se greva și dizolvându-se consilii de fabrică. Foarte probabil, această conduită în raport cu manifestațiile de protest, care, exact în momentul acela, ajungeau la punctul lor culminant, i-a adus Ligii voturi în alegeri, voturi provenite din mediile sociale temătoare că ar fi putut să prevaleze fie o revoluție ca aceea victorioasă în Rusia, fie pur și simplu anarhia. Apoi, multora, legea despre arbitrajul obligatoriu în conflictele de muncă, lege aprobată la 5 septembrie 1920 și legată de numele ministrului Muncii, Trancu-Iași, îndeobște considerat ca nefiind un reacționar, a părut să reprezinte un remediu optim pentru starea de conflict continuă care se crease treptat în țară. Guvernul mai intervenise și înainte vreme ca arbitru în conflictele dintre angajatori și muncitori. Era pentru prima oară când un guvern includea un Minister al Muncii și era pentru prima oară când se recunoștea dreptul la grevă în întreprinderile private, în timp ce acest drept nu se recunoștea în întreprinderile publice. Inclusiv pentru faptul că arbitrajul obligatoriu era exercitat de comisii ministeriale mai mult în favoarea întreprinderilor decât a muncitorilor, au fost unii care fie că l-au definit pe Averescu ca pe

un apărător al intereselor burgheziei (dar cu concesii populiste față de clasa țărănească, dovedite și prin înființarea unui Comitet Agrar pe lângă Președinția Consiliului), fie că au mers mai departe numindu-l „prefascist". Însă, în România, alunecarea spre autoritarism sau spre totalitarism nu a existat pe atunci, în așa fel încât nu se poate ști ce evoluții ar fi putut înregistra sistemul politic dacă Averescu nu ar fi fost scos de la guvernare după un an. Rămâne faptul că – spre deosebire de ceea ce avea să facă în curând Mussolini în Italia – el nu a știut să se opună reintrării în joc a unor reprezentanți mai nemijlociți ai clasei conducătoare, după cum nici nu a vrut sau nu a putut să recurgă la metode antidemocratice pentru a-și asigura puterea.

În aprilie au fost declarate dizolvate Consiliul Dirigent al Transilvaniei și ministerele pentru Bucovina și Basarabia și a fost înființată o Comisie de Unificare prezidată de președintele Consiliului, comisie din care făceau parte și transilvănenii Goga și Tăslăuanu. Statul își asuma formal controlul tuturor structurilor publice și al teritoriului național în noua și mai vasta sa dimensiune. Însă procesul de omogenizare administrativă a mai avut nevoie de câțiva ani. Aceste măsuri i-au determinat să demisioneze pe Goldiș, pe Nistor și pe Inculeț, care reprezentau noile provincii în cadrul guvernului. Averescu a evitat o criză înlocuindu-i cu Petru Groza, cu Theodor Mihali (transilvăneni), cu Sergiu Niță (basarabean) și cu Ion Victor Stârcea (bucovinean). Aceluiași spirit de normalizare îi corespundea și unificarea monetară, care a ajutat să se pună ordine în economia națională, dar a lăsat în urmă unele dubii, destul de întemeiate, că ar fi favorizat îmbogățirea unor oameni de afaceri. După alegeri a mai existat o remaniere, ocazie cu care au intrat în executiv câțiva conservatori cu nume prestigioase: Take Ionescu, Nicolae Titulescu și Dimitrie Greceanu. Era semnul că o parte din vechiul personal politic nu era deloc potrivnică evidentei noutăți reprezentate de guvernul Ligii. Mâna forte rămânea ministrul de Interne, Constantin Argetoianu, care, răspunzând plângerilor formulate de aleșii socialiști în legătură cu abuzurile comise în timpul alegerilor, într-o ședință a Camerei nu a pregetat să îi amenințe: atâta timp cât rămânea el în funcție, până și cei câțiva deputați socialiști riscau să nu mai fie aleși în niciun viitor scrutin.

Guvernul Averescu rămâne în istorie mai ales prin dura confruntare pe care a avut-o cu lumea sindicală și din care a ieșit victorios. Cele mai grave conflicte care au pregătit, aproape fără soluție de continuitate, greva generală din toamna anului 1920 au fost acela cu muncitorii din metalurgie, care s-a prelungit timp de șase luni, până când, în septembrie, o bună parte din cererile muncitorești au fost acceptate (cu acel prilej, însuși ministrul Muncii, Trancu-Iași, a intervenit în calitate de arbitru), și acelea cu minerii din Valea Jiului, bogată în cărbune, unde prezența prețurilor impuse de guvern îl implica în mod automat și pe acesta în controversă. În timp ce era proclamată starea de asediu în toată valea, minerii au obținut și solidaritatea feroviarilor. La Petroșani s-au înregistrat incidente între demonstranți și forțele armate, soldate cu trei morți din rândurile celor dintâi. Deși se temea de infiltrările de idei și de agenți bolșevice, și li se opunea, guvernul a căutat totuși să nu își înstrăineze definitiv simpatiile muncitorilor și, chiar dacă a intervenit, cum am spus, cu mână grea, el a oferit o anumită satisfacție revendicărilor muncitorești, procedând totodată la o anchetare a administrației minelor (ale căror patroni erau apropiați de mediile liberale), care a dus la identificarea unor ilegalități, adesea cauză a nemulțumirii muncitorilor.

O nouă încleștare a avut loc, între 18 aprilie și 7 iunie, între guvern și angajații Căilor Ferate Române (CFR). În acest caz, sindicatele care nu erau de inspirație socialistă, fiind considerate mai docile față de patronat sau de guvern și destul de puternice în rândurile personalului angajat sau specializat, și-au făcut și ele auzit protestul. Și de această dată, Averescu a răspuns cu un mare număr de contraoferte, în linia filosofiei sale „sociale", pe de o parte, și cu militarizarea întregului personal, pe de altă parte. Această măsură își avea o justificare a ei, într-o țară care suferea mai ales de carența transporturilor și care, pentru a recupera material feroviar din Ungaria, nu pregetase să sfideze opinia internațională. Dar e adevărat și că generalul încerca să compromită organizațiile muncitorilor, demonstrând ineficiența acțiunii acestora, pentru a le depărta de mase. În realitate, guvernul nu încerca numai să respingă în mod necugetat orice revendicare venită de jos, ci și să coboare la concurență cu stânga, învingând linia politică a cererilor avansate și adesea irealizabile,

fără prefaceri politice radicale, prin propria sa linie, a unor reforme moderate, dar realizabile, acoperindu-și totodată spatele la atacurile liberalilor. Situația a devenit deosebit de încordată în perioada mai-iunie 1920. La 1 mai, mii de muncitori din capitală au ieșit în stradă. Deși încă de pe atunci se vorbea de o grevă generală (iar unii erau chiar dispuși la lupte de stradă), s-a acceptat propunerea de „armistițiu" a lui Averescu (care, în esență, însemna revenirea la normalitate în schimbul unor simple promisiuni) din partea liderilor sindicali, fără opoziția unor reprezentanți ai stângii precum Gheorghe Cristescu și Constantin Popovici.

În vară, Banatul și Transilvania au fost implicate în greve de dimensiuni considerabile. Drept răspuns, la 11 august a fost prezentată în Parlament „Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă", despre care am vorbit. Împotriva acestei legi s-au îndreptat protestele sindicatelor, care au organizat diverse manifestații în principalele orașe, fără a-i putea împiedica aprobarea parlamentară. Era o demonstrație a slăbiciunii mișcării muncitorești (și a PSR), care totuși a avut prilejul să își încerce forțele la scurt timp. La acea întâlnire importantă, mișcarea muncitorească se prezenta dezbinată și inadecvat pregătită. În realitate, putem crede că liderii sindicali au fost împinși să reacționeze astfel de refuzul guvernului de a ajunge la un compromis (încă unul) care să fie acceptabil și din punctul lor de vedere; ei erau gata să accepte încă o dată tratativele, dar la începutul lunii octombrie, conducerea lor politică nu urmărea greva generală sau o ciocnire cu guvernul. Într-un cuvânt, era evident că situația nu era nicidecum una prerevoluționară. În interiorul mișcării muncitorești, exponenți reformiști precum Ilie Moscovici relevau lipsa de unitate, carența de fonduri și apropierea iernii, anotimp nepotrivit pentru rezistența fără salarii pe timp îndelungat: dar mai cu seamă se scotea în evidență mentalitatea celor care refuzau întrebuințarea unor mijloace de luptă extreme, cum era greva generală. Mihai Băileanu mergea și mai departe, atacând aripa extremistă a sindicatelor și a PSR, considerând contraproductive și aventuriste cererile sau inițiativele acestora: în viziunea lui, criza din economie și din producție, foamea, pentru capitaliști, reprezentau doar o întârziere în încasarea câștigurilor, în timp ce pentru muncitori însemnau un

pas înapoi pe calea atingerii scopului lor final, și anume posedarea mijloacelor de producție. După încheierea grevei, din partea guvernamentală s-a vorbit de o revoluție ratată, în timp ce socialiștii continuau să afirme că revoluția era foarte departe de intențiile lor, iar acest lucru era adevărat pentru majoritatea copleșitoare din PSR și din organizațiile sindicale, întrucât inclusiv aripa lor radicală ar fi părut una moderată în orice țară, alta decât România. Totuși, în luna august, o delegație a PSR se deplasase la Moscova pentru a trata afilierea la Internaționala a III-a, ulterior realizată numai de Partidul Socialist-Comunist în 1921. Tot în aceeași lună, la Congresul organizațiilor socialiste din Transilvania și Banat, ținut la Cluj, liderii aleși au decis în majoritate aderarea la Internaționala Comunistă. Este însă cazul să o repetăm, inclusiv pentru aceia care își afișau simpatia față de partidul bolșevic: revoluția era încă departe.

La 10 octombrie, Consiliul General al PSR adopta, în sfârșit, un statut unitar, care urma să intre în vigoare începând cu 1 ianuarie 1921, dată la care toate partidele socialiste regionale aveau să se unifice formal cu PSR. La primul punct al noului statut se prevedea lupta pentru „cucerirea puterii politice și aplicarea dictaturii proletariatului prin regimul politic al sfaturilor (sovietelor), în vederea socializării mijloacelor de producție". O atare afirmație probabil că a înfricoșat burghezia și a iscat un entuziasm efemer printre membrii partidului, însă atât conducerea politică precedentă, cât și aceea succesivă a PSR stau să demonstreze cel puțin că intervalurile de timp pentru luarea puterii nu erau considerate scurte și nici mijloacele nu ar fi fost revoluționare: pe scurt, chiar dacă s-au avansat scopuri revoluționare, ele erau astfel numai pe hârtie. La aceeași ședință s-a aprobat un memoriu de prezentat în manieră ultimativă guvernului, cuprinzând cererile cele mai importante ale clasei muncitoare. Prin acest gest, potrivit deputatului socialist Toma Dragu, se recunoștea guvernul ca arbitru al conflictelor de muncă și al cererilor însele. Era vorba de restituirea sau de acordarea libertăților caracteristice unui stat liberal-democratic, iar Nicolae Iorga, democrat, dar cu siguranță nu revoluționar, și-a exprimat aprobarea față de ele.

Cererile aveau însă un caracter ultimativ: dacă până la 20 octombrie, adică peste încă 10 zile, guvernul nu avea să dea un răs-

puns pozitiv, în toată țara urma să fie declarată greva generală. În fața atitudinii de neutralitate a lui Maniu și a lui Mihalache și cu sprijinul necondiționat al liberalilor, guvernul a adoptat o poziție rigidă, știind și că mulți muncitori nu intenționau să întrerupă lucrul. Imediat au fost luate măsuri cu caracter militar pentru funcționarea căilor ferate (unde greva a început mai înainte), în timp ce se lansa un apel către populație să își păstreze calmul și să sprijine acțiunea guvernului împotriva celor care înfometau țara prin întreruperea transporturilor. Militarii de la geniu au deblocat serviciul feroviar, ziarele au fost supuse cenzurii, la București a fost proclamată starea de asediu, iar capii mișcării au fost arestați, deoarece greva fusese declarată înainte să se fi recurs la arbitrajul obligatoriu (printre ei se numărau și parlamentari). Ziarele socialiste au fost suspendate, iar cercurile PSR-ului au fost închise. Magazinele însă au rămas deschise, iar pentru oamenii obișnuiți, viața a continuat să decurgă în liniște. Greva eșuase în mod neîndoielnic (istoria română nu a mai înregistrat niciodată o grevă generală), chiar dacă în sectorul feroviar i s-au simțit efectele și a existat chiar un atentat cu dinamită, însă fără victime. Acesta a fost preludiul unei acțiuni mult mai grave: în după-amiaza zilei de 9 decembrie 1920, în Senat a fost făcută să explodeze o bombă cu ceas, chiar lângă fotoliul prezidențial. Au murit episcopul de Oradea, Dimitrie Radu, și ministrul Justiției, Greceanu; au fost răniți mai mult sau mai puțin grav Coandă, episcopii Nifon și Roman Ciorogaru și senatorul Spiru Gheorghiu. Cu siguranță, un asemenea gest nu a sporit simpatiile opiniei publice față de cei ce înaintau proteste sau propuneau noi greve.

În ciuda caracterului inovator și de grijă față de interesele publice și populare pe care guvernul Averescu voia să și-l atribuie (cu intenție, în esență, populistă), scandalurile nu au lipsit. La sfârșitul lunii octombrie 1920, ministrul Industriei și Comerțului, Octavian Tăslăuanu, acuzat de corupție și delapidare, a demisionat, însă o lună mai târziu, cu ocazia unei remanieri guvernamentale, i-a fost încredințat portofoliul Lucrărilor Publice. Președintele Camerei, Duiliu Zamfirescu, a fost acuzat în schimb că a speculat pe seama transferului unor acțiuni maghiare către o societate românească în locul statului („afacerea Reșița") și că era vândut germanilor. Averescu în-

susși a avut de suportat acuzații destul de grave cu ocazia proceselor intentate promotorilor grevei generale. În tribunal, el a recunoscut că inițiase tratative, atât în 1918, cât și în 1919, cu socialiștii pentru o acțiune politică comună împotriva liberalilor, fluturând și ipoteza grevei generale și chiar, potrivit unora, instaurarea republicii: era ușor să se compare aceste intenții cu duritatea reacției din toamna anului 1920. Imaginea politică a generalului a fost ușor încețoșată de recunoașterea acestor fapte (într-adevăr, se putea surprinde ambiguitatea liniei sale politice), dar nu până într-acolo încât să îl silească să demisioneze.

Și cel de-al doilea an al guvernării sale a fost marcat de evenimente de o importanță considerabilă pentru România. În fapt, el a mers mai departe într-o politică de reforme care trebuiau să atingă dublul scop al progresului națiunii și al stabilității statului. Va fi suficient să amintim încă o restructurare (dintr-un lung șir, de această dată, aproape definitivă) a reformei agrare, atât pentru vechea Românie (17 iulie 1921), cât și pentru regiunile eliberate (30 iulie). Este interesant că, în Cameră, raportor a fost Vasile Kogălniceanu, urmaș al cunoscutului om politic din timpul Războiului de Independență, deputat al Partidului Național-Democrat (deși Iorga a votat împotriva proiectului): subiectul în discuție nu putea fi de interes programatic pentru un singur partid, ci trebuia să fie reglementat cu aportul cât mai multor reprezentanțe politice din țară cu putință. Totuși divergențele din sânul Camerei au fost apăsate, iar aprobarea a fost făcută cu o majoritate (foarte compozită) contra a nu mai puțin de o treime din deputați care au votat împotrivă. Punctul central al discuțiilor s-a referit la cât pământ urma să rămână în posesia marilor proprietari și cât trebuiau să primească ei ca indemnizație, în rate articulate până la 2/3 din bugetul de stat anual și cel puțin 1/3 de la țăranii împroprietăriți. Relevantă era și chestiunea alocării sau a disponibilității pășunilor și pădurilor. Fără să intrăm în detalii, care au variat de la regiune la alta, doar 1/3 din terenul arabil nu a fost alocat, în timp ce cu celelalte 2/3 s-au putut crea aproape un milion și jumătate de mici proprietari. În toată Europa central-răsăriteană nu a existat nicio reformă agrară de o asemenea anvergură, cu toate că lesne se pot identifica, în ea și în înfăptuirea ei, limite și defecte.

Rămânea lipsa de omogenitate a majorității parlamentare și slăbiciunea în fața unor inițiative politice ale regelui, la sugestia lui Brătianu. În alegerile parțiale, s-a putut constata că Liga își pierduse din adeziuni, cel puțin printre alegătorii cu opinii progresiste. Președintele Consiliului a încercat să își asigure propria sa majoritate, micșorând miza acestor consultări, dar între timp au început tratativele cu partidele din minoritate, țărăniști și liberali. Aceste temeri au determinat și relansarea activității legislative. În afară de fundamentala reformă agrară, la 26 mai 1921 a fost aprobată Legea asociațiilor profesionale, care oferea un cadru juridic organizațiilor muncitorilor, cu toate că îi obliga pe aceștia la cea mai absolută autonomie în raport cu partidele politice. Trancu-Iași a criticat faptul că în statutele sindicale se vorbea de luptă de clasă, din care legea dimpotrivă nu se inspira. Scontată a fost și opoziția socialiștilor, inclusiv a celor recent eliberați, care înțelegeau să folosească mai departe tribuna parlamentară pentru a denunța guvernul, pe care Gheorghe Cristescu l-a calificat ca dictatorial. La 25 iunie, după o dezbatere de câteva luni, a fost aprobată și reforma fiscală propusă de Nicolae Titulescu, care introducea principiul progresivității impozitelor, urmărind totodată să sporească încasările la buget și să reducă în schimb cheltuielile aflate în sarcina bugetului de stat. Era un semnal de modernizare nu de mică valoare, astfel că opozanții, încă o dată, au apelat la inadaptabilitatea în România a principiilor care erau introduse reluând un model francez. Nu în toate privințele, așadar, li se poate da dreptate celor care au criticat cu asprime activitatea guvernului Averescu.

Acest executiv, care se putea lăuda cu o activitate politică importantă, care trecuse de o grevă generală readucând ordinea în țară și părea să aibă de partea sa forța cifrelor și a credibilității în rândurile unei bune părți a opiniei publice, a trebuit să cedeze puterea fără a-și duce la bun sfârșit legislatura. Asupra unor chestiuni de interes imediat a izbucnit din nou conflictul dintre guvern și liberali, în ciuda voturilor parlamentare în care fuseseră de aceeași parte și cu toate că Averescu încercase ulterior să obțină credit din partea PNL. Era vorba de „naționalizarea" marii întreprinderi industriale Reșița, adică de împărțirea acțiunilor către cetățenii români, acțiuni pe care Liga nu intenționa să le lase să fie acaparate de oameni din preajma libe-

ralilor: de aici conflictul. A urmat, în iulie, retragerea opoziției din parlament, cu celelalte partide implicate în acțiunea politică a PNL. După închiderea Camerelor pe timp de vară, acestea s-au redeschis cu întârziere, dar se așteptau vești despre soarta executivului. Într-un document formal, Averescu a fost criticat de mulți deputați din propriul său partid, care cereau mai mult respect pentru partid și pentru parlament. Generalul a dat asigurări că avea să își părăsească postul numai în respectul regulilor constituționale, iar acest lucru i s-a părut o sfidare regelui Ferdinand, care a grăbit alegerile pentru o schimbare a guvernului, survenită la 13 decembrie 1921, după ce miniștrii conservatori demisionaseră. Unul dintre aceștia, liderul conservator Take Ionescu, a fost însărcinat să formeze noul executiv.

A fost vorba de un scurt interludiu, întrucât Take Ionescu nu a reușit să creeze o majoritate parlamentară care să îl susțină, iar la 17 ianuarie 1922, moțiunea de neîncredere depusă de Octavian Goga a fost aprobată de Partidul Poporului, de țărăniști și de socialiști, în favoarea guvernului fiind doar câțiva deputați transilvăneni din Partidul Național și câțiva adepți ai lui Iorga. Liberalilor le-a fost suficient să nu ia parte la vot (împreună cu alte sectoare parlamentare): două zile mai târziu, liderul lor Ion I. C. Brătianu a primit mandatul, pe care regele ar fi vrut să i-l dea încă dinainte dacă s-ar fi ajuns la un acord cu Maniu. După alte câteva săptămâni, Take Ionescu a murit, iar moartea lui a avut parcă o semnificație simbolică: nu mai existau reprezentanți semnificativi ai vechiului Partid Conservator, indiferent de curentul de apartenență; cadrele sale politice au sfârșit prin a se muta în alte partide, mai ales în Partidul Național din Transilvania.

7. Probleme de politică externă

În interiorul guvernului averescan existau, mai ales în privința politicii externe, puncte de vedere diferite. Take Ionescu susținea că România trebuia să lege relații, pe lângă Franța, mai ales cu celelalte națiuni din Europa centrală, exceptând Bulgaria și Ungaria. Regele Ferdinand însuși și Averescu (dar și Argetoianu și Brătianu) nu împărtășeau această opinie. În realitate, politica de alianță cu Iugoslavia și cu Cehoslovacia (Mica Antantă sau Mica Înțelegere) nu a fost

lărgită la Grecia și Polonia, potrivit înțelegerilor ministrului român de Externe. La 3 martie 1921, România a semnat la București o convenție de alianță ofensivă cu Polonia și, totodată, o convenție militară, dar, inclusiv din pricina disputelor dintre națiunile implicate, nu a reușit să transforme Mica Antantă dintr-o alianță de trei într-o alianță de patru sau cinci.

Tot în cursul anului 1920, România a semnat documente mult mai importante, și anume tratatele de pace de la Trianon, cu Ungaria (4 iunie) – prin care i se recunoștea anexarea Transilvaniei, a Maramureșului, a Crișanei și parțial a Banatului –, și de la Sèvres, cu Turcia (10 august), tratate care veneau după cele cu Germania, Austria și Bulgaria, semnate în 1919 de guvernul Vaida-Voevod. Dar, pentru români, un adevărat succes l-a constituit tratatul cu Anglia, Franța, Italia și Japonia privind anexarea Basarabiei (28 octombrie 1920). Statele Unite nu au acceptat să semneze. Guvernele francez și italian exprimaseră și ele îndoieli până în ultima clipă. În sfârșit, Londra și-a condiționat semnătura prin ratificarea de către România a acordului care garanta drepturile minorităților în România (de la 9 decembrie 1919). Firește, Moscova nu a recunoscut acel act prin care diplomația română obținuse un succes inclusiv pe seama rolului revendicat de bastion antisovietic.

Dând dovada unui realism înțelept, liderii români nu aveau intenția de a împotmoli țara într-un nou conflict. În Rusia, bolșevicii tocmai ieșeau victorioși din războiul civil, în timp ce războiul cu Polonia se încheia printr-o soluție de compromis (ratificată în 1921 prin Pacea de la Riga). Rămășițelor din armatele albe care se revărsau dincoace de Nistru, România s-a mărginit să le ofere un tranzit rapid sau câmpuri de concentrare, arătând însă în mod deschis că nu agrea prezența pe propriul teritoriu nici a „albilor" învinși, nici a soldaților ruși care se întorceau din prizonierat, din Austria sau din Germania. În aprilie 1920, guvernul român a respins propunerile din partea poloneză, mai mult solicitante decât tentante: în schimbul unui ajutor românesc pentru ocuparea Rusiei „albe", guvernul polonez urma să favorizeze expansiunea României Mari până la Odessa. Pe lângă faptul că nu se doreau angajamente periculoase, în mediile bucureștene, pretențiile poloneze în raport cu rușii au fost judecate

ca fiind exagerate. În ciuda acestor prime deschideri indirecte ale Bucureștiului față de Moscova, pentru opinia sovietică și pentru o parte din cea europeană, România continua să fie baza atacurilor capitalismului occidental împotriva revoluției bolșevice. Unele asociații muncitorești din Trieste au jefuit trenuri cu destinația România, din bănuiala că încărcăturile serveau războiului antibolșevic; au fost sabotate și remorcherele ce aveau ca destinație Societatea de Navigație Română.

În anii următori, raporturile dintre Uniunea Sovietică și România, cu toate că nu au înregistrat momente de criză acută, cu excepția din 1924 a expediției bolșevice asupra localității Tatarbunar din sudul Basarabiei, nu au făcut mari progrese, în ciuda încercărilor repetate de soluționare a oricăror fricțiuni sau dispute. Dintre aceste încercări, cea mai importantă a fost cea de la Conferința de la Viena din 27-29 martie 1921, care însă s-a încheiat printr-un eșec. Abia la 9 februarie 1929, România și URSS, împreună cu Polonia, Estonia și Letonia, au semnat protocolul de la Moscova aferent pactului Kellogg-Briand. Chestiunea Basarabiei însă rămânea pentru Moscova o chestiune deschisă.

Am făcut deja trimitere la relațiile dificile dintre România și Ungaria din pricina minorității maghiare prezente pe teritoriul românesc. Această minoritate a avut posibilitatea de a se organiza politic și, uneori, de a găsi interlocutori în partidele române, putând între anumite limite să își apere identitatea, în lumina tratatului internațional pentru protecția minorităților (semnat și de România), dar fără a obține un statut particular de autonomie. În perioada interbelică, din partea maghiară au existat nu mai puțin de 47 de petiții întocmite împotriva inițiativelor normative ale guvernului român, toate prezentate Ligii Națiunilor. În mod deosebit, diplomația internațională s-a exercitat asupra chestiunii optanților, adică a celor care preferaseră cetățenia maghiară, dar revendicau proprietățile lăsate în urmă între hotarele românești, fără să se ajungă vreodată la rezultate care să satisfacă pe toată lumea. Atât această chestiune, cât și celelalte petiții își găseau adesea motivația în reforma agrară și în aplicarea acesteia. În ceea ce privește dorința unei revizuiri a frontierelor, dorință resimțită puternic de opinia publică maghiară, care considera

Tratatul de la Trianon ca pe o injustiție, de-a lungul anilor '20 (ani în care István Bethlen s-a aflat în fruntea guvernului maghiar), ca și la începutul anilor '30, nu s-au inițiat niciun fel de tratative, cu toate că guvernele române au ținut mereu seama de această chestiune și, în bună parte, și-au reglat politica externă în funcție de ea.

8. Partidele politice

Dintre cele două mari partide antebelice, liberal și conservator, numai primul a rămas ca protagonist al vieții politice românești. Celălalt, cum am văzut, căzuse deja pradă dezbinărilor de ceva vreme. Mai întâi, grupul marghilomanist a încercat să se potrivească după noua situație schimbându-și numele în Partidul Conservator-Progresist, dar până la urmă a dispărut. Micul Partid Conservator Unionist (fost Conservator Naționalist) a preluat numele de Partid Democrat și, datorită originalității pozițiilor politice asumate de liderul său Take Ionescu, mai ales în raport cu celelalte state, a contat mult mai mult, chiar dacă pentru scurt timp, decât o permiteau voturile primite. Însă și acesta s-a dezmembrat odată cu moartea liderului său, în 1922. Cei mai însemnați exponenți și numeroși militanți din ambele curente au aderat la alte partide. Astfel, Partidul Național Liberal s-a pomenit în situația de a acoperi un spațiu politic aflat mai la dreapta față de cel acoperit înainte de război, fără însă a reuși să devină stăpânul incontestabil al cadrului politic. În fapt, s-a înregistrat înființarea unor partide țărănești în noile regiuni ale României Mari (Transilvania, Basarabia, Bucovina) și în Regat prin lucrarea lui Ion Mihalache, un pasionat învățător de țară: mai ales acesta din urmă s-a bucurat – cum am văzut – de un consens electoral considerabil. De o și mai mare importanță a fost ponderea pe care au avut-o clasa politică transilvăneană și, poate și mai mult, clasa care deținea puterea economică; puternice datorită bogăției Transilvaniei și milioanelor de noi supuși români pe care îi reprezentau, ele au contat în viața politico-economică a noului Regat mărit, ciocnindu-se adesea cu interesele potentaților din vechea Românie. Am spus, de fapt, că, încă din 1919, Partidul Național Liberal, cel mai puternic din Țara Românească și din Moldova, a fost trimis în opoziție de o coaliție de

partide din noile și din vechile provincii. Această coaliție, având ca element central Partidul Național Român din Transilvania, a produs guvernul condus de transilvăneanul Vaida-Voevod, personaj politic fruntaș în 1918-1919 și încă dinainte vreme, din perioada Dublei Monarhii. Așadar, un nou mare partid moderat își făcuse intrarea pe scena politica românească odată cu anexarea Transilvaniei și, cu toate că în scurt timp avea să fie împins în opoziție, ponderea sa a continuat să crească în anii următori. În 1926, după ce a absorbit ultimele grupuri de conservatori și a încercat zadarnic să agrege alte partide sau curente, a fuzionat cu Partidul Țărănesc, reprezentant, acesta din urmă, al unei „ideologii țărănești" care își avea rădăcinile în secolul al XIX-lea și care se afirma cu tărie între cele două războaie mondiale. Fără a fi nici ea scutită de probleme și de sciziuni, noua formațiune născută din această fuziune a devenit o protagonistă a vieții politice românești.

Am vorbit despre apariția, încă înainte de sfârșitul războiului, a Ligii Poporului (ulterior, Partidul Poporului). Aceasta reprezintă un fenomen de sine stătător și relativ efemer. Liderul său, Averescu, a reușit să obțină președinția Consiliului, iar partidul – potrivit unei cutume asupra căreia vom reveni – a avut parte de un excepțional succes electoral în 1920. În acest an, guvernul a știut să reziste celui mai înalt moment al valului semirevoluționar postbelic din România. Pierzând puterea la sfârșitul anului 1921, Partidul Poporului a mai avut un succes efemer în 1926, iar Averescu a condus guvernul circa un an de zile; de atunci, nu a mai avut o pondere politică serioasă. Imediat după război, niciuna dintre celelalte formațiuni nu a jucat un rol politic reliefat, sau, mai bine zis, toate au avut doar funcția de stimul ideologic și, totodată, au furnizat diverși oameni contextelor guvernamentale care s-au succedat în acei ani. Efemerul Partid al Muncii, care a fuzionat foarte curând cu Partidul Țărănesc, a constituit aripa de stânga a acestuia din urmă. Iorga, șef al Partidului Naționalist-Democrat, a avut președinția Camerei în 1919, dar în 1920, naționaliștii antisemiți în frunte cu Alexandru C. Cuza au părăsit această formațiune politică pentru a înființa mai întâi Partidul Naționalist-Democrat Creștin și mai apoi Liga Apărării Național-Creștine (LANC), care a avut o ideologie puternic antievreiască

și poziții ce aminteau de fascism: militanții săi („lăncierii") purtau cămăși albastre și nu se dădeau în lături de la violență. Abia după câțiva ani, LANC a devenit un factor politic relevant, cu toate că suferise, la rândul ei, în 1927, o sciziune importantă, din care a luat naștere cea mai cunoscută formațiune politică de dreapta radicală, Legiunea Arhanghelul Mihail sau Garda de Fier, asupra căreia vom reveni. Partidul Național-Democrat a suferit un declin treptat și a fost implicat în tentative zadarnice de fuzionare cu alte partide; totuși, cu siguranță, nu datorită forței partidului său, Iorga a deținut, prin voința regelui Carol al II-lea, președinția Consiliului în 1931.

La stânga eșichierului politic se situau două partide de inspirație marxistă: Partidul Comunist și Federația Partidelor Socialiste. Ambele se trăgeau din precedentul Partid Social-Democrat din Regat, căruia i se adăugau formațiunile politice similare din regiunile anexate. Imediat după război, curentul maximalist și cel moderat din PSD se despărțiseră în legătură cu afilierea la Comintern. O delegație se deplasase la Moscova și, la revenirea în patrie, la Consiliul General al partidului și al sindicatelor din ianuarie 1921, a propus adeziunea, care a fost votată nu numai de maximaliști (18), ci și de așa-zișii centriști (12), care o acceptau fără a pune însă în discuție hotarele statului român. Moderații (8) au preferat să iasă din partid. La 8 mai 1921, la București s-a desfășurat congresul partidului, care s-a transformat în primul congres al Partidului Comunist Român, „secțiune a Internaționalei comuniste". Acesta nu a reușit să își încheie lucrările din pricina intervenției poliției, urmate de numeroase arestări. La începutul anului 1922, sub presiuni de la Moscova, centriștii au fost excluși din partidul nou înființat, al cărui al doilea congres s-a desfășurat la Ploiești, la 3-4 octombrie 1922, și l-a ales ca secretar pe Gheorghe Cristescu. Acceptarea liniei propuse de Comintern, care considera România un amalgam de naționalități supuse forțat dominației burgheziei și destinate a fi eliberate, i-a creat PCR-ului dificultăți serioase în găsirea de adeziuni (din cei 45 000 de membri cât număra vechiul PSD, abia au mai rămas 2 000 care nu s-au lăsat speriați de atitudinea ostilă a guvernului) și de aliați sau măcar de interlocutori. Din același motiv, nu au lipsit nici serioase disensiuni interne. În sfârșit, în 1924, măsurile guvernamentale au împins par-

tidul în clandestinitate, după ce secretarul se luptase zadarnic pentru o linie politică care să permită continuarea luptei politice legale. Pentru această luare de poziție, el a fost înlăturat, prin voința Moscovei, iar funcția sa a fost preluată de maghiarul Elek Köblös. Compoziția etnică a cadrelor PCR constituia un alt handicap: mai puțin de un sfert din membri erau români de naționalitate, 28% erau maghiari, 18% evrei, 10% ucraineni sau ruși și tot atâția bulgari.

Federația Partidelor Socialiste din România fusese înființată în iunie 1921, la Ploiești, de militanții care nu voiseră să accepte afilierea la Comintern. Numele partidului amintea istoria pe care fiecare din realitățile locale o purta cu sine; într-adevăr, la el au aderat nu numai social-democrații non-cominterniști din Regat, ci și partidele socialiste din Transilvania și din Banat, precum și Partidul Social-Democrat din Bucovina. Ulterior, Federația a atras și militanții care fuseseră excluși din PCR. În paralel cu ceea ce se petrecea în câmpul sindical, se avea în vedere formarea (sau reconstituirea) unui partid unic aliniat cu social-democrația europeană.

9. Intelectualii și naționalismul

Intelectualii români au fost puternic atrași de ideile naționaliste încă dinainte de conflagrația europeană, însă, după nașterea României Mari, aceste idei au devenit extrem de populare printre ei, mai ales în mediile universitare. Aici au apărut primele manifestări ale acelui lider înnăscut care a fost Corneliu Zelea Codreanu, dar și ale profesorului Cuza. Mentorii acelor tineri au fost numeroși. Unii aparțineau unei generații mai vârstnice, deja matură în perioada antebelică, alții în schimb au atras atenția și au avut adepți după război.

Naționalismul din această perioadă a căpătat sau cel puțin a accentuat o trăsătură înainte vreme absentă sau mai puțin evidentă: asocierea cu credința creștină sau, mai bine zis, mitul ortodoxiei. Ideea națională, care fusese susținută și întrebuințată de grupuri sociale și de intelectuali de inspirație mai curând laică, nu lipsiți de influențe masonice, era acum supusă unei revizuiri și însușită de alte medii și de alți oameni. Biserica ortodoxă, supusă *de facto* vreme de decenii statului, a fost propusă de mulți ca instituție de referință, pe

care înseși legile și autoritățile statale trebuiau să o ia în considerare și să o respecte. Alți ideologi sau politicieni nu au acordat aceeași atenție și nici nu au manifestat aceeași deferență față de instituția ecleziastică, chiar dacă erau susținători ai unor idei impregnate de un profund spiritualism și în puternică polemică cu pozitivismul, materialismul, liberalismul și marxismul. Din aceste curente naționaliste au derivat diverse mișcări și partide de dreapta radicală, inclusiv fascismul românesc: niciuna din aceste formațiuni nu a putut face abstracție de matricea religioasă. Trebuie să observăm că, în această privință, a rămas destul de străină Biserica unită, puternic înrădăcinată în provinciile ce aparținuseră Habsburgilor, adică tocmai acea biserică ce, mai întâi și într-o mai mare măsură, le furnizase un semn de distincție culturală propriilor credincioși, într-o vreme când Biserica ortodoxă încă accepta concepția ecumenică, fără a-i deosebi pe români de sârbi sau de ruteni. Aceasta din urmă militase și ea, de-a lungul secolului al XIX-lea, în sprijinul naționalității române, mai ales acolo unde se afla inclusă în state dominate de dinastii și de clase conducătoare de alte naționalități. S-ar putea chiar formula ipoteza că tocmai unirea teritoriilor transcarpatice cu cele ciscarpatice comportase întâlnirea unei Biserici ortodoxe din vechiul Regat, nu foarte angajată pe frontul național, deși autocefală, cu comunitatea ortodoxă din provinciile foste austro-ungare, mult mai bătăioasă pe același front. Rezultatul avea să îl constituie o patriarhie cu tonuri și cu gesturi impregnate de un naționalism explicit, așa cum o demonstrează, de pildă, figura patriarhului Miron Cristea, în mai multe rânduri implicat în treburile dinastice și politice ale României. Totuși trebuie să precizăm că unele dintre cele mai importante manifestări ale acestei simbioze între naționalism și ortodoxie s-au înregistrat în Moldova, pământ unde era deosebit de evident decalajul dintre păturile urbane neromâne și clasa țărănească națională și, prin urmare, era mai ușoară nașterea și răspândirea unor sentimente xenofobe.

Filosoful Nae Ionescu (născut în orășelul de comerț fluvial Brăila, așadar, într-un mediu etnic și cultural mixt) s-a numărat printre intelectualii care au pregătit cel mai bine terenul pentru doctrina Legiunii Arhanghelul Mihail și care au simpatizat cel mai mult cu aceasta. Încă tânăr pe vremea când s-a înființat România Mare (se

născuse în 1890), el a încetat din viață la numai cincizeci de ani și, ca atare, nu a mai apucat să vadă soarta țării sale de după al Doilea Război Mondial. Fondul gândirii sale a fost unul irațională și antipozitivist; asupra acestei gândiri și-au lăsat amprenta studiile făcute în Germania, care i-au permis să predea mai întâi la liceu și mai apoi logica la universitate, dar și un anumit climat cultural în curs de afirmare în România la răspântia secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Constantin Rădulescu-Motru și mișcarea Junimea, dar și Nicolae Iorga și sămănătorismul, au fost exemplele sale, așa cum el însuși a recunoscut. Nae Ionescu a mers mult dincolo de „maeștrii" săi în radicalizarea naționalismului, a exaltării lumii țărănești și a antimodernismului, care se convertea în „antievreism", adică într-un antisemitism întemeiat nu pe conceptul de rasă, ci pe acela de cultură. Mai cu seamă, Occidentul și evreismul erau văzute de el ca factori de corupție, dar era gata să accepte în națiune elemente alogene dacă acestea și-ar fi însușit valorile ei culturale și etice. La fel ca majoritatea gânditorilor din așa-numita „generație de la 22", Ionescu considera și el importantă spiritualitatea creștină, dar nu acorda importanță rolului Bisericii ortodoxe, cu un act realist de omagiu adus unui fenomen istoric ireversibil. Pe de altă parte, credea în superioritatea ortodoxiei față de celelalte confesiuni creștine. Acest gânditor nesistematic și totuși valoros, idolatrizat de elevii lui, printre care Mircea Eliade și Emil Cioran (ca și în cazul lui Aristotel, de la el s-au păstrat doar opere acroamatice, cu alte cuvinte, notițe adunate în timpul lecțiilor, publicate postum), era farul cel mai potrivit, un reper precis pentru tineretul român naționalist și mai ales pentru militanții legionari.

Nichifor Crainic (pe numele său adevărat Ion Dobre) a fost un alt exponent al naționalismului românesc. De formație teologică și filosofică, este un exemplu evident al simbiozei dintre naționalism și creștinism despre care am vorbit. După ce a participat intens la viața culturală prin reviste și ziare de succes, în așa fel încât s-a putut vorbi de gândirism pornind de la titlul revistei sale „Gândirea", punctul cel mai avansat al reflecției sale – și al angajamentului său politic – l-a atins abia la sfârșitul anilor '30 și la începutul anilor '40, prin *Puncte cardinale în haos*, prin *Nostalgia paradisului* și prin *Ortodoxie și etno-*

creație. Era deplina reevaluare a ortodoxiei creștine ca inspiratoare a celei mai bune societăți, dar și a celei mai bune culturi române. Ea servea ca diferență față de principii și politici care nu erau naționale. Așa cum a ținut să sublinieze istoricul literaturii George Călinescu, „ortodoxiștii" credeau în miracole, precum acel Ciocâlteu, care se ruga lui Dumnezeu să îi îngăduie să țină în mână cărbuni aprinși.

După război, printre intelectuali s-a răspândit o puternică frustrare. Potrivit unei anumite analize, nașterea unei clase politice profesioniste i-a răpit „inteligheției" rolul de inspiratoare a direcțiilor politice deținut până atunci și, prin urmare, a indus o opoziție netă între aceasta din urmă și „politică", adică partide. De aici, cel puțin în parte, criticile acerbe aduse lumii politice, cu corupția ei caracteristică și cu materialismul ei neclintit. Cultura și politica trebuiau să divorțeze, acum, când unitatea națională se realizase, ba chiar era cazul să se renunțe la unele mituri sau instrumente propagandistice devenite superflue. De exemplu, poetul Lucian Blaga considera că așa trebuia să se procedeze cu mult lăudatele origini latine ale poporului român, pentru a face loc cercetării altora, mai autohtone. Din acest ansamblu de premise decurgea și respingerea democrației, un sistem înșelător care exploatează ignoranța maselor, în principal țărănești, pentru a menține puterea în mâinile bogaților (burghezi, în primul rând, mai mult decât proprietari de terenuri) și ale privilegiaților. Aceste idei au fost mereu prezente în scrierile multor intelectuali, pe care, pentru a-i deosebi de predecesorii lor dinainte de război, trebuie să îi numim neotradiționaliști, însă ele nu au fost duse imediat până la consecințele lor politice firești. Crainic, Nae Ionescu și alții nu s-au legat de un angajament politic precis, cu excepția unei apariții trecătoare (în 1924) în Partidul Național-Democrat al lui Iorga, ci au preferat o formă disimulată a acestui angajament și anume jurnalismul politic și cultural. În România interbelică s-au numărat 3 000 de periodice (ziare și reviste). Printre cele de mare succes au fost cotidianul „Cuvântul", care a durat din 1924 până în 1941, și revistele „Luceafărul", „Hiena", „Calendarul", „Gândirea", dintre care numai ultima a putut rezista mai mult de douăzeci de ani. Intelectualii de dreapta nu aveau nicio stimă pentru societatea

de masă, se simțeau striviți de „masa banilor și de masa poporului", dar au înțeles că trebuia să își pună în circulație ideile vânzând multe exemplare din ziare, pe care le-au transformat într-un mijloc de luptă politică. La aceasta servea și colaborarea pictorului Demian la „Gândirea". Nu a displăcut nici ideea (aparținând încă tânărului Tudor Arghezi, recunoscut ulterior ca mare poet) ca scriitorii să își înființeze un sindicat propriu. Ideile și inițiativele francezului Charles Maurras și ale așa-numitei *Action française* erau privite cu interes și cu simpatie, mai mult decât regimul fascist afirmat în Italia. Printre gânditorii care i-au inspirat pe neotradiționaliștii români s-a numărat, cum nu se poate mai firesc, Oswald Spengler. Ei au revendicat rolul politic al intelectualului în mod implicit și în mod explicit: neîncrezători în instrumentele democratice, dezamăgiți de cele două mari reforme înfăptuite după război (una nesatisfăcătoare, cea agrară, și una improprie, cea electorală), ei au mizat pe un raport nemijlocit cu o altă putere politică, mai tradițională, și anume puterea monarhică. Au privit cu deplină aprobare politica „culturală" a moștenitorului tronului, Carol, care a dat viață unei fundații ce îi purta numele. Participarea politică, dacă într-adevăr trebuia lărgită, nu putea face abstracție de creșterea culturală a maselor: o idee, cum vedem, deloc ieșită din comun, dar formulată și utilizată în puternică polemică cu partidele politice, pe care le acuzau, de fapt, că preferă să lase națiunea în ignoranță pentru a-și păstra puterea pentru sine. De altminteri, mulți erau în continuare convinși că adevărata cultură nu putea fi decât aristocratică și trebuia deosebită de civilizație. Intelectualii trebuia, așadar, să își asume o funcție pedagogică, de călăuză în raport cu poporul. Ei au sperat să o aibă într-un „stat organic" (corporativ), a cărui înfăptuire o așteptau de la urcarea pe tron a lui Carol al II-lea în 1930 sau de la afirmarea Gărzii de Fier. Criticile aduse burgheziei române (ca atare și ca anațională) se transformau într-o puternică antipatie atunci când era vorba de medii financiare și capitaliste; se evidenția în schimb o puternică atracție față de ideile corporative. La începutul anilor '30, convergența dintre antisemitism și neotradiționalism s-a realizat pe deplin prin apropierea unor intelectuali precum Nae Ionescu și Nichifor Crainic de mișcarea Gărzii de Fier și de antisemitismul politic.

Așa cum am văzut, a părut, așadar, să se fi realizat o hegemonie deplină a culturii „de dreapta". Nu au lipsit adversarii și interlocutorii, însă, cel puțin în mediul cultural, aceștia au avut mai puțin succes. I se putea reproșa celui mai mare partid politic român, Partidul Liberal, că nu construise un arsenal ideologic pe care să îl opună criticilor aduse (nu numai dinspre dreapta) sistemului politic românesc. Acuzația este doar în parte întemeiată: o gândire neoliberală a continuat să își exprime opiniile, foarte diferite de ale intelectualilor de dreapta, dar și de ale ideologilor țărăniști, ca să nu mai vorbim de cei atrași de ideologia bolșevică. În ce măsură însă acele idei neoliberale au fost aplicate de guvernele liberale e dificil de estimat: de altminteri, practica politică transformă și adaptează, de cel mai multe ori în sens negativ, un program sau un ideal. Abstracție făcând de această afirmație, gânditorii care s-ar putea înscrie într-un generic curent neoliberal urmăreau transformarea țării pe baza exemplului occidental. De aceea se pusese capăt predominanței (de gust feudal) a marii proprietăți, care totuși mai controla încă o cotă semnificativă din teritoriu, și de aceea se introdusese votul universal pentru bărbați. Deși avea multe în comun cu precedenta de la 1866, Constituția din 1923 era reprezentarea cea mai evidentă a proiectului politic liberal, prin însuși faptul că recepționa recentele norme premergătoare celor două reforme menționate și prin alte câteva aspecte. Pentru Zeletin, „de la Tratatul de la Adrianopol și până azi", era „actul cel mai revoluționar din istoria noastră politică". Proiectul liberal se inspira din conceptele de modernism și modernizare, în evidentă antiteză cu acela de tradiționalism, cu toate că naționalismul și-a găsit, de asemenea, spațiu în rândurile liberalilor. Opțiunea hotărâtă în favoarea protecționismului era, desigur, un sprijin pentru industria națională și, prin urmare, pentru baza socială a partidului, dar se inspira și din apărarea a ceea ce era perceput ca fiind interesul național. Congresul ținut de PNL în noiembrie 1921 a vorbit explicit despre realizarea dezvoltării României „prin noi înșine" (aceeași deviză ca a irlandezului *Sinn Fein*). Această opțiune a însemnat, în primul rând, protecționism vamal cu limitarea importurilor de bunuri manufacturiere și, în consecință, a exporturilor de produse agricole (dar nu într-o măsură excesivă). Acest lucru nu era, evident, pe placul lumii rurale,

însă până și istoriografia marxistă din perioada comunistă a justificat această concepție a PNL, întrucât, deși determinată de interesele unor sectoare ale burgheziei, corespundea în acea epocă necesităților de dezvoltare a economiei, mai ales a industriei, în opoziție cu concepția care susținea libera și larga pătrundere a capitalului străin în economia românească. În această ultimă judecată se conjugă ideea că, fără modernizare capitalistă, nu s-ar mai fi apropiat niciodată sosirea socialismului și apărarea „egoismului" național, inclusiv în plan economic. Poate fi interesant să amintim judecata senatorului francez Bérenger, căruia, aflat în vizită în România, în ciuda pronunțatei românofilii de la Paris, în tradițională reciprocitate cu Bucureștiul, acest slogan i se părea exagerat. Îi amintea, de fapt, de acel „Italia se va descurca singură" susținut de Cavour, însă acesta „avea o minte măreață și vederi largi și știa cum să judece situația internațională și cum să își adapteze lozinca la necesitățile momentului". Una peste alta, inclusiv în cuvintele „prietenilor", se ascundea o clasă conducătoare română în bună parte prea orgolioasă și îndrăzneață, dar, probabil, prea puțin reprezentativă pentru societatea reală.

Pentru modernizare, fiecare în felul său, s-au aliniat intelectuali și savanți. Eugen Lovinescu (capabil de bune producții critice, de la *Istoria civilizației române* la aceea a literaturii române, mai mult decât de opere de creație) a lansat ideea de „sincronism", dar a avut de suferit dura contraofensivă a adversarilor săi, până într-acolo încât nu a mai fost primit ca membru al Academiei Române. Mare admirator al culturii franceze, el invita la urmarea exemplului acesteia oriunde și oricând. În plus, susținea că o producție literară este de înalt nivel atunci când reprezintă cât mai bine partea cea mai avansată a civilizației vremii sale, altfel spus, civilizația citadină occidentală, cu care era oportun ca și intelectuali români, tocmai, să se „sincronizeze". Ștefan Zeletin a zăbovit îndelung asupra studiului transformărilor în curs, în raport cu o societate centrată pe activitățile industriale, încercând, așadar, să schițeze trăsăturile burgheziei române (*Burghezia românească, originile și rolul ei istoric*). De fapt, gândirea neoliberală s-a îndepărtat de o precedentă rigiditate doctrinară, pentru a căuta să se împace cu exigențele sociale. Principiul proprietății a fost conjugat cu acela al interesului public: aceasta era

justificarea teoretică a celor două reforme epocale, care a intrat și în Constituție, unde, la Articolul 17, se garanta proprietatea, însă, totodată, se lămurea că se putea face o expropriere contra indemnizație din rațiuni de utilitate publică sau de interes social. Neoliberalii au atribuit statului câteva funcții importante (existând aici o convergență parțială cu alte direcții politice) și proprietatea asupra unor bunuri indivizibile (precum subsolul). Statul nu trebuia să fie expresia unei singure clase, ci avea misiunea de a garanta libera concurență dintre cetățeni și factorii economici, de a menține echilibrul social împiedicând concentrarea excesivă a puterii în mâinile capitalului, mai ales ale celui străin sau multinațional. Tot statul trebuia să garanteze nu doar ordinea și armonia socială, ci mai ales libertatea indivizilor. Nu au lipsit soluții mai avansate și chiar s-a vorbit de un „socialism liberal" (Dimitrie Drăghicescu), ca o confirmare a faptului că PNL continua să fie un partid cu mai multe fațiuni.

Am semnalat deja faptul că partidul destinat, dacă nu să guverneze cel mai mult timp, cel puțin să adune cea mai largă adeziune populară era Partidul Național-Țărănesc, născut în 1926 prin fuziunea dintre Partidul Național Român din Transilvania și Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. Nici acesta nu a putut să concureze în domeniul cultural cu intelectualii neotradiționaliști, dar a avut, la rândul său, o ideologie și niște susținători precum Ion Răducanu, Nicolae Guilea, Ion Mihalache, economistul Virgil Madgearu, vârstnicul poporanist Constantin Stere și alții. Cu toate că acțiunea politică nu se dovedea orientată către schimbări radicale (sau nu a avut timp să o dovedească), iar baza socială era mixtă și alcătuită din pături legate în general de pământ, dar neomogene ca avere și ca importanță socială, propunerile de noi schimbări avansate de unii politicieni și ideologi țărăniști nu cântăreau puțin. Mica proprietate privată rămânea baza solidă a sistemului social, dar se considera că o coordonare a sa (liberă totuși, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în Rusia bolșevică) ar fi fost utilă și avantajoasă pentru dezvoltarea productivă a agriculturii din România, care producea sub potențialul său. Așadar, cooperativele reprezentau un obiectiv al viitorului. Statul urma să aibă și el misiuni de prim-plan: acest lucru era valabil mai ales în ceea ce privea sectorul industrial, pentru care naționali-

zarea, cel puțin parțială, părea oportună. Oricum, politica economică a statului ar fi avut rolul de a influența viguros economia. Potrivit țărăniștilor, acesta nu se putea asemăna cu statele occidentale tocmai pentru că nu era acaparat de burghezie și de industrie, ci ar fi trebuit să fie un stat țărănesc, în care urmau să aibă loc respectarea tradițiilor și a necesităților primare ale copleșitoarei majorități a populației, acele circa 80% care trăiau la țară. Trebuie subliniat și faptul că, dacă în România, între cele două războaie mondiale, nu s-a înregistrat o urbanizare semnificativă, aceasta se datorase tocmai reformei agrare inițiate de liberali: prin această reformă, viața la sate a devenit nu neapărat ușoară și plăcută, dar acceptabilă, în așa fel încât țăranii să nu fie constrânși să își părăsească locurile natale. Statisticile arată în mod limpede că remarcabila creștere demografică înregistrată în perioada interbelică s-a petrecut în principal la țară (peste patru milioane de suflete în plus), și nu în orașe, unde creșterea a fost mai modestă. Un stat țărănesc nu s-a realizat în nicio țară europeană, în ciuda ponderii politice a mai multor partide țărănești: nici măcar în Bulgaria, unde construcția unui asemenea stat a fost inițiată de Stamboliiski între 1919 și 1923, când experimentul său a fost curmat printr-o lovitură de stat. E greu de spus dacă acest experiment și, mai în general, o formațiune statală așa cum visau țărăniștii s-ar fi putut realiza în mod concret. Din anumite puncte de vedere, acest proiect mergea împotriva curentului, negând necesitatea și preeminența industrializării, iar uneori părea să se înrudească și cu corporatismul. Chiar în România era evident că industria, deși tânără și limitată, era mai productivă, fiind în măsură să furnizeze în anii '30 peste 30% din produsul intern brut (PIB), ocupând doar 13% din forța de muncă, în timp ce sectorul agricol, reprezentând circa 80% din populația activă, producea doar 50% din PIB. La marginea direcțiilor politice ilustrate până aici se situau susținătorii unui dirijism statal mai pronunțat, precum Victor Slăvescu și Mitiță Constantinescu.

10. Alternative la democrație?

Așadar, construcția statului național a avansat pe mai multe direcții. Caracterul lui categoric și uneori inechitabil a întâlnit o frână sigură în acțiunea Puterilor, dar și în principiile liberale, care, prin însuși faptul că erau proclamate necontenit, nu puteau fi tot timpul ocolite. Aceasta le-a permis celor ce s-au simțit loviți de inițiativele legislative ale autorităților de la București și de executarea acestora de către autoritățile locale să își găsească în legea însăși o armă de apărare, în multe cazuri eficace. Viceversa, faptul că România era înconjurată de țări ostile a stimulat-o să nu țină seama de nevoile minorităților etnice. Frontiera cu Uniunea Sovietică, cea cu Ungaria, ca și granița cu Bulgaria, erau toate considerate într-un pericol perpetuu, de la simplele incursiuni ale bandelor de *comitagii* (partizani), cum se întâmpla în Dobrogea, la riscul unei invazii în toată puterea cuvântului, așa cum s-a întâmplat însă abia în 1940. Sindromul cetății asediate nu era nefondat. Așa cum am semnalat, Ion Brătianu a încercat în mai multe rânduri să pună în valoare, în ochii interlocutorilor săi occidentali, rolul pe care România ar fi trebuit să-l joace, de paznic împotriva agitațiilor revizioniste și revoluționare – lucru evident în campania din Ungaria, din 1919 – și de santinelă avansată a democrației europene către frontiera totalitarismului sovietic, deși acesta încă nu își arătase pe deplin adevărata față.

Funcția de santinelă a democrației europene în fața pericolului revoluționar provenit de la Răsărit nu poate explica totuși caracterul limitat și carențele democrației românești. Cu siguranță, s-a exagerat atunci când s-a spus că România nu a cunoscut niciodată o democrație adevărată, nici măcar înainte de impunerea regimului comunist. Ca în atâtea alte țări europene, între cele două războaie mondiale, masele populare au avut posibilitatea de a-și face auzite glasul și voința, susținând unele partide și nu pe altele. Ani în șir, guvernarea a fost în mâinile Partidului Național-Țărănesc, care era, desigur, expresia clasei celei mai numeroase și care reprezenta, măcar în parte, interesele acesteia. Cu toate acestea, încă înainte de 1938, an în care regele Carol al II-lea a preluat în mod indirect controlul jocului politic, defectele pe care le prezenta democrația

românească – la fel cum se întâmpla, chiar în forme mai grave, în multe alte țări din Europa central-răsăriteană – nu erau puține. România a fost scutită de lovituri de stat, de băi de sânge și de regimuri autoritare până aproape de începutul celei de-a doua conflagrații mondiale. Este însă adevărat că partidele aflate la guvernare au ieșit aproape întotdeauna victorioase în lupta electorală, conform vechii tradiții a alegerilor controlate de prefecți. În plus, este evident că, pentru mulți cetățeni români, democrația era un fruct încă necopt. S-a spus că din libertate decurge capacitatea de a fi liberi, însă în istoria politică a multor țări anumite „accelerări" se pot dovedi chiar contraproductive. O democratizare vastă și recursul la votul universal le pot oferi masă de manevră și ocazii nesperate demagogilor și micilor dictatori. Această problemă s-a făcut simțită în România de foarte timpuriu. Am amintit deja dezbaterea pe tema posibilității de adaptare a modelelor politice și culturale occidentale la realitatea din România și de apelul pe care, la sfârșitul secolului al XIX-lea, dreapta junimistă l-a făcut la conceptele de *fond* și de *formă*, precum și pe tema caracterului inoportun al unei translări *sic et simpliciter* a celor mai noi cuceriri ale gândirii politice și constituționale occidentale în inima ariei danubiano-balcanice. La momentul adevărului, acele temeri s-au dovedit a fi nu tocmai nefondate, însă, în același timp, din ele nu se poate deduce posibilitatea de a parcurge căi radical diferite.

Democrația trebuie conjugată – cum este evident – cu educația politică și cu educația pur și simplu, însă democratizarea înfăptuită în România începând din 1919 nu putea fi amânată. Să ne fie îngăduită o paralelă care unora le-ar putea părea hazardată. Polemica menșevicilor învinși în Rusia în 1917 cu bolșevicii învingători s-a centrat pe faptul că ei preziseseră rezultatele confuze și negative ale unei revoluții socialiste precoce, înfăptuite fără a se trece mai întâi prin faza – prevăzută de Marx – a capitalismului și a puterii politice a burgheziei. În viziunea lor, bătălia politică din 1917 trebuia purtată altfel, printr-un progres fiziologic al societății rusești și fără aventuri care, în mod concret, au însemnat criză economică, o baie de sânge și, în cele din urmă, dictatura nomenclaturii și a lui Stalin. Istoria oferise o altă posibilitate de evoluție politică, iar Lenin și tovarășii săi făcuseră alegerea greșită. În România, care putea fi alternativa la de-

mocratizarea fondată pe votul universal și pe reforma agrară, dar și pe excluderea capitalului străin din anumite sectoare ale economiei naționale? Un vot încă limitat și o redusă atribuire de pământuri către țărani? Deja ceea ce s-a făcut în această ultimă privință li s-a părut prea puțin celor direct implicați; votul rezervat unei minorități de cetățeni ar fi lăsat și mai mult puterea politică în mâinile grupusculelor de notabilități și ale suveranului însuși, așa cum stătuseră lucrurile în bună măsură până la 1914. Poate că s-ar fi putut aștepta pentru acordarea votului universal încă vreo câțiva ani, în speranța ca o campanie oportună de alfabetizare a populației să aducă la maturitatea politică corpul electoral. Și în ipoteza acestei soluții, vechea clasă politică – completată eventual cu cea din teritoriile anexate – ar fi acționat discreționar, mai mult decât a izbutit să o facă în prezența unui cataclism electoral veritabil, care a dus la dispariția Partidului Conservator, la o restructurare profundă a Partidului Liberal și la apariția de noi și importante problematici politice pe scena internațională. În definitiv, singura alternativă la democratizare, fie ea și nesatisfăcătoare și plină de defecte, o reprezenta, pur și simplu, păstrarea de *status quo ante* – o a treia cale, precum aceea propusă de menșevici în Rusia, nu exista. De altfel, este de la sine înțeles că o ulterioară alternativă a unei revoluții politice și sociale după modelul celei sovietice se plasa cu totul în afara realității din țară – prin structura socială a țării; prin succesul obținut de clasa conducătoare în lărgirea considerabilă a teritoriului statului, obținând adeziunea unei largi părți din opinia publică; prin controlul acestui teritoriu, pe care guvernul a fost în măsură să îl garanteze; prin opțiunile politice ale majorității forțelor politice; prin atenția pe care Puterile o acordau situației din România. Se poate considera, *a posteriori*, că această alternativă nu ar fi schimbat în bine cursul istoriei poporului român: aventura Republicii Sfaturilor din Ungaria *docet*.

11. Dinamica socială şi politica de şcolarizare

În fundamentala sa lucrare *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Irina Livezeanu scrie că „purtătorii de identităţi locale au tendinţa să opună rezistenţă la înlocuirea totală a unor identităţi limitate, mai familiare, mai «autentice», legate de tradiţii străvechi, cu identitatea mai largă, naţională, mai abstractă". Toate statele naţionale au avut nevoie să naţionalizeze masele, ca să amintim expresia lui George Mosse, uneori cu timpi foarte lungi, asemenea celor fiziologici, cum s-a întâmplat în unele mari ţări occidentale, alteori cu timpi mai scurţi, care au făcut intolerabil şi lesne identificabil procesul tradus în faptă. În România Mare a anilor '20-'30 – ca şi în statele danubiano-balcanice în general – a fost necesar să se acţioneze cu o relativă „rapiditate". Nu întotdeauna era vorba de a impune o regresie dintr-o stare de bunăstare şi de libertate de manifestare a propriei identităţi culturale, pentru a suporta o condiţie mult mai puţin satisfăcătoare. Acesta a fost cazul minorităţilor etnice, dar nu al maselor ţărăneşti române, care, deşi a trebuit să îşi modifice în bună măsură propriile obiceiuri, în realitate au fost invitate să preia un rol important în sânul noii societăţi şi al noului stat. De fapt, ele ar fi trebuit să „ocupe" oraşele, profesiile şi meseriile, susţrăgându-le exclusivităţii sau hegemoniei minorităţilor etnice. Într-adevăr, se ştie că, dacă etnia română domina numeric zonele rurale din Transilvania şi din alte teritorii anexate, centrele urbane înregistrau o netă predominanţă a maghiarilor, germanilor şi evreilor. Tot astfel, dacă clasa ţărănească era românească într-o foarte mare măsură, păturile burgheze şi, în parte, clasa marilor proprietari de terenuri erau reprezentate mai ales de aparţinenţi la celelalte grupuri etnice. Aşadar, în noul stat naţional trebuia să se înfăptuiască o mare revoluţie, care urma să înainteze în paralel cu modificarea raporturilor interetnice. Reforma agrară putea, de asemenea, servi unui atare scop: dinspre partea maghiară, autorităţile române au fost acuzate că nu aplicau aceeaşi măsură în toate regiunile şi faţă de toţi proprietarii de terenuri. Latifundiarii maghiari ar fi fost cei mai loviţi de reformă, în timp ce marii proprietari români, acolo unde existau, ar fi putut în unele

cazuri să își salveze averile. Au fost semnalate și cazuri de corupție, în care cei care aveau misiunea de a traduce în faptă prescripțiile reformei le-au deformat uneori în funcție de exigențele și de interesele proprietarilor expropriați, în schimbul unor onorarii ilicite. Documentația diplomatica abundă în semnalări de acest fel. Totuși trebuie să ținem seama de un lucru: în Transilvania, latifundiarii maghiari erau numeroși, evident, spre deosebire de cei români, și ca atare era evident că exproprierile loveau naționalitatea cândva privilegiată, iar acum redusă la condiția de minoritate etnică.

Am făcut deja trimitere la antisemitism, dar aici trebuie să mai vorbim despre el și în legătură cu acest fenomen social de „ocupare" a orașelor. Sentimentele antievreiești erau destul de răspândite în vechiul Regat, nu numai printre intelectuali (să ne gândim la cel mai mare poet român din secolul al XIX-lea, Mihai Eminescu), ci și printre țărani. Aceștia vedeau în evrei niște intruși în organismul social (imigrația era, de altfel, relativ recentă) și adesea îi identificau cu arendașii marilor proprietăți. Într-adevăr, până la Primul Război Mondial, evreii nu putuseră *de facto* să cumpere pământul, ci doar să îl ia în arendă: pentru a-și recupera investiția și a obține un profit semnificativ, ei erau determinați să îl facă să renteze mult mai mult decât ar fi fost pe placul latifundiarilor, care adesea trăiau departe de moșiile lor. Drept urmare, presiunea asupra țăranilor – în termeni de subarendare, de arendare în parte, de utilizare contractuală a manoperei, de împrumutare a inventarului agricol sau a semințelor – era considerabilă și uneori odioasă. Foarte violenta răscoală țărănească din 1907, deosebit de virulentă în Moldova, în multe cazuri avusese în vedere arendași evrei. În vechiul Regat – cum am mai spus – israeliții rămâneau o minoritate nu excesiv de numeroasă, însă, între hotarele României Mari, ei au devenit o astfel de minoritate, depășind 4% din totalul populației. Dar nu numai creșterea numerică a acutizat chestiunea evreiască: mai mult decât înainte vreme, minoritatea de credință israelită era ferm amplasată în orașe, unde constituia o parte relevantă a micii burghezii meșteșugărești și a profesiilor liberale. Însă, mai cu seamă, multă lumea i-a identificat pe evrei cu Occidentul, cu acea cultură care, după încheierea conflagrației mondiale, încerca acum să impună propriul său model

politic și comportamental, pe care o bună parte din opinia publică românească îl percepea ca fiind străin și, ca atare, îl respingea. În România, această atitudine de respingere a civilizației occidentale s-a bucurat de un succes discret, atitudine care, sub anumite aspecte, amintește de slavofilismul rus, viu din secolele al XIX-lea și al XX-lea și până în zilele noastre, pururi ostil occidentalismului, care, în această țară întinsă, își avea un ideal strămoș ilustru în Petru cel Mare. Această identificare a minorității evreiești cu Occidentul prea puțin iubit nu era, de altfel, întâmplătoare, dacă se ia în considerare cât de intensă a fost acțiunea Puterilor (în frunte cu Anglia și cu Franța) pentru a le garanta israeliților drepturi depline în România. S-a adăugat – cum am văzut – luarea de poziție antievreiască a unor medii puternic inspirate de ortodoxie, din care făceau parte Nichifor Crainic și Nae Ionescu. Până și patriarhul Miron Cristea a manifestat deschis opinia că evreii trebuiau să își înființeze o patrie a lor altundeva, emigrând din țările în care, ca și în România, prezența lor era dăunătoare pentru națiuni. Cristea, cu o anumită premoniție, nu considera Palestina, deja locuită de arabi, ca fiind locul potrivit pentru noua instalare a evreilor. Apoi, nu trebuie să uităm că una dintre primele formațiuni politice antisemite de o oarecare consistență a fost Partidul Național Creștin al lui A. C. Cuza, partid în care a militat tânărul Codreanu, viitorul lider incontestabil al Gărzii de Fier. Tocmai mediile intelectuale au fost cele care au difuzat în societatea românească sentimentul antisemit. Frapează, de exemplu, în 1922, un protest al studenților români de la Facultatea de Medicină din Cluj (Kolozsvár) care urmărea să evidențieze că nu exista nicio limită numerică de înscriere pentru studenții de religie israelită, în timp ce, pentru disecțiile de la anatomie, nu se întâmpla niciodată să fie întrebuințate cadavre de evrei. Pe un teren mai tipic intelectual și mai moderat, autohtoniștii (opozanți ai occidentaliștilor) au fost net predominanți. Nu foarte departe de aceștia s-a plasat un politician și un intelectual care nu a fost în niciun caz extremist precum Nicolae Iorga, căruia i se datorează o scurtă, dar semnificativă *Istorie a evreilor*. Firește, nu toți intelectualii au fost de orientare naționalistă, chiar dacă sus-menționata „generație de la 22" a fost astfel și a părut să reprezinte întreaga inteligență a țării. Unii intelectuali și mili-

tanți politici s-au exprimat în favoarea minorităților: este cazul lui Traian Bratu, cu a sa *Politica națională față de naționalități*, publicată la București în 1923.

După Primul Război Mondial, în România s-a asistat la o „explozie a școlii". Aceasta a constituit un indiciu clar al modernizării în curs, în prelungirea unei tendințe modeste evidențiate încă din ultimii cincisprezece ani dinainte de conflagrație, dar și un instrument de sporire a coeziunii statului, sub profil național. Ministerul Instrucțiunii Publice a fost condus, între 1918 și 1924, de unsprezece miniștri, întrucât instabilitatea guvernamentală din acei ani a fost una considerabilă. Însă liberalul Constantin I. Angelescu a fost ministru în mai multe rânduri: în 1919, între 1922 și 1927 și între 1933 și 1937. Activitatea lui s-a inspirat – cum se spunea – dintr-o adevărată „ofensivă culturală". Mii de școli primare (pe lângă mai multe sute de case pentru directori didactici) s-au construit mai ales după revenirea la putere a liberalilor în 1922. Rezultatele s-au văzut în cursul anilor '20-'30, extinzându-se și la școlile gimnaziale și liceale. Angelescu era pe deplin convins că masele populare trebuiau instruite „în timpul cel mai scurt cu putință și în modul cel mai profund". În Regat, s-a trecut de la o rată a alfabetizării de 39,3% în 1912 la o rată de 55,8% în 1930. Rate de creștere similare se pot găsi și în noile provincii. Pentru reperarea resurselor necesare noii politici școlare, fundamental a fost Decretul-lege 3.138 din iulie 1919, prin care s-a creat o rețea de comitete școlare, inspirate după modelul american (Angelescu fusese în SUA în 1917). Ca o dovadă în plus a faptului că se asista la o modernizare implacabilă, trebuie să amintim că ceva asemănător (eforiile) instituise și ministrul conservator Simion Mehedinți (cu guvernul Marghiloman) în 1918. În fiecare sat sau localitate, aceste comitete trebuia să canalizeze implicarea cetățenilor spre construcția de școli, la fel cum, în mod tradițional, această implicare era rezervată pentru îngrijirea bisericii sau a pieței publice. Ca atare, ele au reprezentat și un instrument de consolidare națională, întrucât un serviciu esențial ca acela al instrucției publice era perceput – pe bună dreptate – de populația care beneficia de el ca aparținându-i, însă această populație îl subvenționa și în mod

nemijlocit, fără intermedierea unei entități mai îndepărtate precum statul. De fapt, școlile secundare s-au bucurat și ele de o anumită autonomie administrativă și s-a asistat la crearea unui echilibru între puterile locale și puterea centrală.

Firește, creșterea impetuoasă a sistemului de învățământ nu putea fi scutită de critici: Partidul Național-Țărănesc și Partidul Poporului, prin intermediul unor exponenți (ca Petre P. Negulescu), considerau că serviciul oferit era de o calitate necorespunzătoare în termeni de pregătire a dascălilor. Fenomene similare de școlarizare în masă și de creștere numerică a corpului profesoral au avut loc în continuare și în alte țări, precum Italia, și se cunosc defectele pe care aceste fenomene le-au evidențiat: așadar, în lumina acestor experiențe mai recente, aceste critici nu pot fi considerate nefondate, dar a fost vorba de un preț ce trebuia plătit în mod inevitabil. Președintele Uniunii Evreilor din România a exprimat îngrijorări de aceeași natură. De asemenea, uneori s-a constatat o dezordine considerabilă în programele de construcții școlare, încredințate inițiativei locale. Fapt curios pentru un partid liberal, PNL a fost acuzat că a înmulțit fără măsură administrația publică și, odată cu aceasta, personalul școlar, față de mijloacele financiare disponibile, pe valul unui optimism tipic pentru primii ani de după război. Mai mult decât de un conflict între susținătorii inițiativei private și adepții unei ample administrații statale, a fost vorba de o divergență între cei ce încercau să dea viață unei societăți burgheze și cei ce, dimpotrivă, voiau să adapteze noul stat clasei țărănești, dominante numeric. Pentru a nu crea dezinformare și reluând câteva observații deja făcute, trebuie totuși subliniat că, adesea, național-țărăniștii români nu aveau multe în comun, bunăoară, cu țărănismul radical al lui Stamboliiski, în timp ce liberalii nu uitau niciodată că aveau în baza lor socială și mulți proprietari de pământuri. Se cuvine să amintim, măcar în treacăt, că și cultura literară română a reprezentat unul din principalele mijloace de integrare națională.

12. Democrația mimată

Democrația românească dintre cele două războaie a fost definită ca „mimată" (Dogan) și, într-adevăr, prezenta limite evidente. Un mecanism sărea în ochii oricărui observator: cu excepția anilor 1919 și 1937, partidul aflat la guvernare câștiga (cu detașare) alegerile. Ca să fim mai precișii: legislatura se încheia întotdeauna prin demisia guvernului în funcție, fără vreo decizie a majorității, și prin numirea de către rege a unui nou executiv, însărcinat să organizeze alegerile, pe care, în mod sistematic, reușea să le câștige. Încă din alte vremuri, conservatorul Petre P. Carp afirmase că era în stare să dea viață unui parlament favorabil lui oricând regele i-ar fi dat sarcina de a guverna. Așadar, organul legislativ era o creație a celui executiv, și nu executivul era o expresie a legislativului. De fapt, alternanța forțelor politice majore era determinată de voința suveranului, combinată cu o criză internă a clasei politice și a țării. Această criză nu putea fi înfruntată de o majoritate parlamentară foarte puternică în cifre, dar, în realitate, fruct al unor artificii electorale și al unor combinații politice prea incoerente și prea variabile. Așadar, responsabilitatea regelui pentru lipsa de consistență a democrației românești era mare, dar nu era nici exclusivă, nici expresie a unei simple și inepuizabile dorințe de putere. Chiar dacă într-o manieră distorsionată și improprie, la nivel politic, parlamentar și guvernamental se exprimau, pe de o parte, nevoi și nemulțumiri prezente în corpul social și, de cealaltă parte, dezacorduri și ostilități maturate în pătura politică și, în general, în clasa conducătoare. Rămâne faptul că modelul parlamentar occidental fusese „adaptat" la realitatea națională în modul cel mai prost. Nu e de mirare, așadar, că antiparlamentarismul dreptei radicale și-a găsit adepți cu ușurință. Poporul avea posibilitatea de a-și exprima voința, însă mai apoi această expresie era deformată de presiuni și de nereguli, precum și de fraude propriu-zise, în timpul campaniei electorale și la momentul votului.

De când, în 1926, a fost introdusă prima electorală pentru majoritate (nu mai puțin de 70% din fotolii pentru partidul sau coaliția care obținea măcar 40% din sufragii), manevrele menționate serveau în principal tocmai la atingerea pragului electoral necesar

pentru obținerea acestei prime. Trebuie să mai spunem că, dacă s-ar fi menținut în vigoare colegiul uninominal și sistemul majoritar, cu 40% din voturi, orice partid ar fi avut o largă majoritate în parlament, așa cum continuă să se întâmple până în ziua de azi în cele mai vechi și mai solide democrații europene. Cazurile cele mai izbitoare s-au înregistrat atunci când unele partide (Partidul Poporului al lui Averescu sau Partidul Național Liberal), după ce avuseseră rezultate extraordinare, de ordinul a 50% sau 60% din voturi, se prăbușeau la alegerile următoare, adică după numai un an sau doi, la procentaje plasate sub 10%, fără să fi intervenit vreo sciziune. De asemenea, poate fi adusă în discuție maturitatea electoratului, alcătuit în mare parte din analfabeți și din oameni care nu erau în stare să interpreteze critic mesajele politice. Așadar, ponderea notabilităților în fiecare colegiu era încă mare și în perioada interbelică, în timp ce demagogia nu ostenea să producă prozeliți. Partidele erau doar în unele cazuri o expresie clară a unei baze sociale: fără a uita de slăbiciunea numerică a proletariatului muncitoresc și de slăbiciunea politică a stângii, în parte, acest lucru se întâmpla din cauza sprijinului tradițional pe care Partidul Liberal îl primea din partea burgheziei industriale și financiare; de asemenea, din cauza adeziunii burgheziei mici și mijlocii, precum și a intelectualilor, care s-au îndreptat către Garda de Fier; însă și mai mult trebuie recunoscut acest lucru în cazul Partidului Țărănesc, mai întâi, și Național-Țărănesc (PNȚ), mai apoi. Într-adevăr, dincolo de o anumită moderație a programelor și a acțiunilor politice – mai ales după fuziunea din 1926 –, clasa țărănească vedea în acest partid o reprezentanță a sa proprie, chiar dacă nu întotdeauna satisfăcătoare. Prin urmare, nu e de mirare că, în termeni de simple adeziuni și dincolo de alchimiile politice, PNȚ era formațiunea politică cea mai reprezentativă dintr-o țară încă pronunțat agrară precum România. Numai carențele sistemului politic în materie de democrație, pe care le-am semnalat, și manevrele adversarilor, precum și erorile și dezbinările dintre propriii săi exponenți, au împiedicat PNȚ să rămână la guvernare mai mult de cei patru-cinci ani în care a condus destinele statului român.

IV

România Mare între cele două războaie mondiale (1922-1937)

1. Primul guvern legislativ și noua Constituție

De la sfârșitul conflagrației mondiale, sistemul politic din România trebuise să absoarbă transformările profunde survenite în țară și introducerea votului universal. Inclusiv din acest motiv, guvernele s-au succedat cu repeziciune, la fel cum se întâmplase în deceniile dinainte de război. Însă, odată cu revenirea la guvernare a liberalilor în 1922, situația politică a înregistrat o anumită stabilizare. Și de această dată, în echipa ministerială au fost introduși un reprezentant al Basarabiei, Inculeț, și unul pentru Bucovina, Nistor, la Interne a mers fostul președinte al Consiliului Văitoianu, iar la Afacerile Externe, un exponent foarte bine cotat al PNL, Ion G. Duca. O sarcină de maximă importanță, Ministerul de Finanțe, a fost preluat de fratele șefului guvernului, Vintilă Brătianu. Diplomații occidentali îl considerau un al doilea ministru de Externe și, adesea, țineau seama de opinia lui mai mult decât de aceea exprimată de președintele Consiliului. Pentru un observator englez, era un „*noted xenophobe*", dar această observație trebuie înțeleasă *cum grano salis*. Cu el se discuta despre restricțiile impuse prezenței în România a investitorilor și întreprinderilor străine, ca și despre împrumuturile de acordat statului român. Tema era incendiară, întrucât privea o țară care cerea împrumuturi în condițiile în care mai erau încă de lichidat împrumuturile de stat lansate încă din 1890 și 1891.

Alegerile ținute în martie nu au făcut altceva decât să confirme prin votul popular preluarea puterii de către liberali: era un obicei care se relansa, acela de a schimba mai întâi guvernul și de a-l legitima mai apoi prin (îndoielnice) consultări electorale. Nu are rost să

insistăm aici asupra considerațiilor deja făcute despre credibilitatea unui vot atât de schimbător încât același partid învins răsunător în 1920, când abia de obținuse 16 fotolii în Cameră și unul în Senat, acum, în 1922, obținea o victorie zdrobitoare prin alegerea a 222 de deputați și 111 senatori. Cu ai săi 40 de deputați și 11 senatori, Partidul Țărănesc se distingea ca a doua forță politică din România. În schimb, Partidul Poporului suferea o scădere bruscă, pentru că avea de înfruntat o gravă criză internă și pentru că se prăbușise mitul generalului Averescu, silit să încaseze o lecție de la Brătianu, căruia îi lansase o sfidare serioasă atâta timp cât rămăsese la guvernare.

Deși este exagerat să credem, așa cum unii au făcut-o pe atunci, că Averescu ar fi guvernat pe socoteala liberalilor, într-adevăr, Brătianu și colegii săi de partid administraseră puterea și influențaseră destinele țării și în anii precedenți, însă acum o puteau face într-o manieră mai continuă și mai sigură. Îi aștepta o misiune deosebit de importantă: să dea României o Constituție, lucru pe care au reușit să îl facă într-un timp destul de scurt. Carta constituțională, adoptată în ședințele din 26 și 27 martie 1923 și promulgată cinci zile mai târziu, număra 8 titluri (ca și precedenta, din 1866) și 138 de articole (cu 5 mai multe decât cealaltă). A preluat toate amendamentele aduse în prealabil Constituției din 1866, menținând totuși principiile esențiale (suveranitatea națională, caracterul ereditar al dinastiei, separarea puterilor, garantarea drepturilor, ierarhia izvoarelor normative). Printre noutăți: cetățenia generalizată, votul universal masculin, echilibrul dintre dreptul de proprietate și interesul public, rolul statului în economie. De un anume interes: interdicția de a coloniza teritoriul național cu „populațiuni de gintă străină". Nu au lipsit criticile: unele reproșuri au fost aduse de președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție, Victor Romniceanu, cu privire la inamovibilitatea judecătorilor, care nu era definită cu claritate, la dreptul tribunalelor de a judeca constituționalitatea legilor, la contenciosul administrativ, care nu asigura cetățenii împotriva abuzurilor frecvente din administrație, la îngrădirile de adus puterii în materie de legiferare prin decrete guvernamentale. De la Londra se critica articolul 133, care îi recunoștea în mod automat ca români doar pe evreii deja rezidenți

în Regat în 1914 care nu erau supuși străini, așadar, satisfăcând doar parțial cererea de a li se acorda cetățenie tuturor evreilor.

De o semnificație mai practică era reorganizarea sistemului administrativ, articulat în județe și comune, și a celui legislativ cu două Camere, în care intrau 387 de deputați și, respectiv, 204 senatori. Aceștia din urmă erau aleși: 113 de popor și 91 de diferite entități (consilii județene și comunale, camere de comerț, industrie și agricultură, universități), cărora li se adăugau senatorii de drept (moștenitorul tronului, patriarhul ortodox, președintele Academiei Române, foștii președinți de Consiliu și foști miniștri ș.a.m.d.). Deputații erau aleși prin metoda proporțională, dacă nu obțineau 50% din sufragii, cum se întâmpla în câteva colegii locuite prevalent de maghiari (din 1924 s-a introdus baremul de 2% și premiul de majoritate), iar senatorii, prin metoda uninominală, drept pentru care Senatul erau mai puțin diversificat politic decât Camera, care însă, nu e mai puțin adevărat, avea mai puțină pondere politică. Facultatea de a dizolva una sau ambele secțiuni ale parlamentului reprezenta una dintre cele mai importante prerogative ale regelui, căruia îi revenea și numirea președintelui de Consiliu și a miniștrilor, ca și exercitarea (nominală) a puterii executive. Suveranul a avut întotdeauna o influență politică remarcabilă, însă Ferdinand și, cel puțin până în 1938, Carol al II-lea au făcut uz de puterile deținute într-o manieră moderată. Facultatea de a propune legi a fost exercitată de guvern într-o măsură mult mai mare decât de parlament, în timp ce proiectele de lege aprobate au fost aproape în exclusivitate de sorginte guvernamentală: cele două fenomene nu par nicidecum extraordinare.

Guvernul, interpretând un sentiment național foarte răspândit printre români, a ținut ca încoronarea regelui Ferdinand să aibă loc pe pământ transilvănean (aceasta s-a petrecut la 15 octombrie 1922, după două amânări), un eveniment care, după cuvintele revistei „Times", a fost pentru minoritatea maghiară „*more like an execution than a coronation*", deoarece a fost percepută ca o ofensă. De altfel, pentru o bucată de vreme s-a vorbit de conjurații și de atentate puse la cale împotriva regelui tocmai din partea unor aparținători la această minoritate, cu siguranță, dintre toate, cea mai numeroasă și mai puțin înclinată să accepte în mod pasiv schimbarea de regim.

Norma caracterului ereditar al dinastiei a fost pusă la încercare foarte curând. La 4 ianuarie 1926, parlamentul a hotărât să îl excludă pe principele Carol de la dreptul de succesiune, care trecea la fiul său Mihai. Această decizie a fost dorită de forțele politice (liberalii în primul rând) și de regele Ferdinand din pricina conduitei private a principelui moștenitor. Mare libertin (istoricul Quinlan îl numește „regele playboy"), a cărui glorie virilă a avut ca martor frecvent elegantul „Athénée Palace", hotelul construit la începutul secolului XX pe strada cea mai elegantă din centrul Bucureștiului, Calea Victoriei, în tinerețe dezertase în timpul conflagrației mondiale pentru a fugi cu amanta sa Zizi Lambrino, fiica unui general, cu care s-a căsătorit în catedrala din Odessa la 12 septembrie 1918. Căsătoria a fost anulată prin voința guvernului în ianuarie următor: divorțată silit, Zizi, împreună cu fiul său, Carol Mircea, a fost exilată la Paris, în timp ce Carol a trebuit să accepte o căsătorie *comme il faut* și cu o semnificație de asemenea politică cu principesa Elena a Greciei, cu care s-a cununat în martie 1921. Din această unire s-a născut foarte repede (1921) un moștenitor, Mihai. Însă asta nu l-a împiedicat pe Carol să aibă noi aventuri și, mai ales, o relație sentimentală destinată să dureze în timp cu o femeie de origini nu tocmai pe măsura unui viitor rege, Elena (zisă Magda sau Duduia) Lupescu. Deplasându-se în Anglia pentru a asista la funeraliile reginei-mamă Alexandra, principele s-a întâlnit cu noua sa „pasiune" la Paris și, din capitala franceză, și-a informat tatăl că e dispus să renunțe la tronul României.

Guvernul liberal a operat o politică protecționistă hotărâtă (de exemplu, în iulie 1924, calculul taxelor s-a raportat la aur și, ca atare, a crescut) în avantajul industriei naționale, care, în cursul anilor '20, a înregistrat rate medii de creștere de peste 5%. Prezența capitalului străin a rămas foarte ridicată în economia românească (în 1929 era încă de 36%), fiind și mai pregnantă în marea industrie (nu mai puțin de 70%), mai ales în sectorul petrolier (extracție și rafinare), în industria cărbunelui, în producția de zahăr ș.a.m.d. În schimb – abstracție făcând de proprietari –, fabricile din România au reușit să facă față unei cote din ce în ce mai crescute a consumului intern. Așadar, nu e de mirare că au scăzut importurile de produse finite și au crescut

cele de materii prime și de semifabricate. În iunie 1924 a fost adoptată o lege privitoare la gestiunea întreprinderilor de stat, împărțite în întreprinderi cu gestiune publică în exclusivitate (căi ferate, ateliere militare, poșta ș.a.m.d.; Banca Națională a redevenit de stat) și întreprinderi în care era prevăzută participarea privaților (în 1925 a fost fondată Societatea Națională a Gazului Metan, al cărei capital era de stat în proporție de 2/3). În teorie, opțiunea era ireproșabilă: statul avea un rol important, dar bine definit, pe care nu trebuia să îl depășească, la fel cum interesele particulare sau individuale nu puteau interveni în gestiunea sferei rezervate statului. În fapt, așa cum se întâmpla și cum se întâmplă în toate statele, nu era greu să se creeze amestecuri nepotrivite între cele două sfere, publică și privată. Guvernul Brătianu, de exemplu, i-a sustras Băncii Agrare din Cluj concesiunea pentru punerea în practică a reformei agrare, spre a favoriza instituții de creditare apropiate de mediile partidului. Abstracție făcând de asemenea fenomene, sensul politicii economice a liberalilor era bine exprimat de Legea minelor (iulie 1924), care le rezerva statului și capitalului românesc exploatarea resurselor miniere.

Dincolo de estimarea ideologiei PNL, trebuie să cercetăm dacă opțiunea, prevalentă în acest partid, de a apăra interesele burgheziei industriale prin protecționism și autarhie era utilă sau era contraproductivă, lăsând deoparte tendința dominantă de închidere între propriile hotare, tipică pentru economiile din toată Europa central-răsăriteană (și nu numai) în anii '20. Ca să răspundem însă la această întrebare, ar trebui să înțelegem până la ce punct întreprinderile românești erau în stare să se confrunte pe piața internă (pe cea externă nu sunt multe de spus) cu firme străine încercate și afirmate. Lectura documentelor diplomatice, mai ales britanice, ne permite să surprindem adevărata panică de care erau cuprinși întreprinzătorii români când vedeau produse străine intrând pe piața națională. Și atunci se răspundea făcând apel la puterea politică sau recurgând la șiretenii, ca acele întreprinderi producătoare de apă minerală care acuzau un puternic concurent britanic că producea apă nenaturală (adică suplimentată cu gaze) pentru a-l împiedica să intre pe piața națională și, în același timp, încercau să înșele consumatorii etichetându-și produsul într-un fel aproape identic cu acela al firmei străine.

Revenind la PNL, ni se pare exagerat să considerăm, așa cum a făcut istoriografia marxistă după al Doilea Război Mondial, că Partidul Liberal a sfârșit prin a-l înlocui la dreapta pe cel Conservator, de îndată ce acesta din urmă a înregistrat o prăbușire electorală definitivă. Pe scurt, partidul lui Brătianu nu era, cu siguranță, o forță radicală și absolut reformatoare (chiar dacă unii observatori cam naivi i-au considerat, la vremea lor, aproape niște bolșevici), dar nici chintesența înapoierii și a conservatorismului, având în interiorul său atât impulsuri către progres, cât și către menținerea *statu-quoului* social. Pentru o transformare profundă a acelei Românii, încă agrare și înapoiate, ieșite din conflagrație, ar fi fost nevoie să se dispună de ani îndelungați de acțiune neîntreruptă a guvernului, iar acest lucru nu s-a întâmplat, fiindcă diferitele executive liberale au fost întrerupte de intervale de experiențe diverse, dorite de electorat și, poate, de Curte. După ce am oferit toate aceste justificări, trebuie totuși să adăugăm că, deși au reușit să rescrie Constituția, liberalii nu au putut să „rescrie" și țara, nici să adapteze realitatea socială, politică și culturală la principiile pe care le-au inserat în Carta constituțională. Reluarea politicii de alfabetizare, în spiritul care fusese al lui Spiru Haret, a reprezentat unul din aspectele progresiste ale politicii liberale: o lege din iulie 1924 a stabilit că școala elementară era obligatorie și gratuită, în timp ce formarea învățătorilor în școlile de învățători a fost considerată de importanță capitală și a fost reglementată. În iunie 1925 a fost promulgată o lege care garanta odihna în zilele de duminică și de sărbători oficiale (cu doi ani înainte, contrar unui străvechi obicei, reduse la zece în intervalul unui an).

La începutul celor patru ani de guvernare liberală s-au înregistrat câteva evenimente, poate nu de o importanță capitală, dar reciproc contradictorii: pe de o parte, guvernul era silit să închidă câteva reprezentanțe din străinătate din motive economice, pe de altă parte, debutau, în iunie-iulie 1922, reprezentativele naționale române de fotbal (cu o înfrângere la limită împotriva Iugoslaviei la Belgrad) și de tenis (pierzând cu un sever 0-5 în India). În iunie 1923 a fost înființat Oficiul Național de Educație Fizică (ONEF). În anul următor, la Jocurile Olimpice de la Paris, reprezentativa națională de rugby a obținut medalia de bronz.

În primii ani de după război, cadrul politic și social de ansamblu fusese unul destul de agitat, chiar dacă România nu a cunoscut situațiile prerevoluționare sau revoluționare din alte state. În istoriografia marxistă se vorbea recurent de un val revoluționar, ulterior potolit printr-o stabilizare a sistemului capitalist. O atare definiție, deși conține elemente de adevăr (o stabilizare, de altminteri, efemeră, a existat), pare exagerată. În afară de slăbiciunea numerică (și politică) a clasei muncitoare și de răspunsul pe care reforma agrară l-a dat exigențelor clasei țărănești, iar cea electorală cererilor de democratizare ale altor pături sociale, au lipsit imboldurile și încurajările externe în direcția unei prefaceri generale și mai radicale. Ca atare, soluția revoluționară nu era una scontată și nici una ratată la mică distanță. Totuși guvernul liberal și clasa conducătoare (în sens larg) au simțit nevoia de a-și lua măsuri de precauție față de cei ce puneau în discuție din temelie sistemul politic și social. Într-adevăr, o ordonanță militară din aprilie 1924 și altele ulterioare au scos în afara legii Partidul Comunist, după o serie de alte măsuri punctuale luate împotriva activității și a militanților săi: închiderea de sedii, sechestrarea tipăriturilor. Programul acestui partid, hotărât antinațional și în sintonie cu condamnarea pe care Internaționala a III-a o pronunțase împotriva României Mari ca o creație artificială și ca un instrument de oprimare a minorităților, a oferit o justificare lesnicioasă pentru această strângere a șurubului. În decembrie 1924, Legea Mârzescu, punând pe același plan crimele politice și gesturile potrivnice liniștii publice, i-a împins definitiv pe comuniști în ilegalitate.

În octombrie 1924, Corneliu Zelea Codreanu, tânărul lider al mișcării universitare naționaliste radicale LANC, în timpul unei altercații petrecute la tribunalul din Iași (Codreanu ar fi trebuit să își apere acolo un tovarăș de crez politic), l-a ucis cu un foc de revolver pe prefectul liberal Constantin Manciu. O bună parte din opinia publică s-a pus în mișcare și mii de avocați s-au întrecut pentru a-l apăra pe șeful incipientei mișcări legionare; astfel încât, deși procesul a fost mutat de la Iași, din Moldova, la Turnu Severin, în vestul României, în mai 1925 s-a pronunțat sentința de achitare pentru legitimă apărare (procesul s-a desfășurat în Teatrul Național, din cauza publicului numeros, în timp ce alte mii de simpatizanți aștep-

tau în jurul clădirii). Aşadar, chiar şi în absenţa unei verificări prin intermediul urnelor electorale, pentru sistemul politic şi social s-a arătat şi un pericol ce provenea din partea opusă a eşichierului politic, adică dinspre dreapta. Autorităţile publice şi deţinătorii puterii a trebuit să facă faţă şi acestei ameninţări, cu atât mai mult cu cât achitarea oarecum surprinzătoare a lui Codreanu lăsa să se înţeleagă că sectoare ale societăţii româneşti simpatizau cu ideile legionare.

2. Tentative insurecţionale în Basarabia

Legea Mârzescu a fost aprobată sub impulsul unor evenimente foarte grave petrecute în Basarabia şi deosebit de semnificative pentru linia politică a PCR. În acei primi ani (1921-1924) ai existenţei sale, acest partid era divizat în două mari curente: acela al foştilor social-democraţi din Regat (aşa-numitul curent al „patrioţilor" lui Gheorghe Cristescu Plăpumarul, îndepărtat din funcţia de secretar în iunie 1924, şi Gheorghe Tănase), ostil acţiunilor ilegale, şi grupul „basarabenilor", adepţi ai unei activităţi clandestine, cu metode teroriste şi favorabili unei virtuale dezmembrări a României potrivit rezoluţiei adoptate de Internaţionala comunistă între 17 mai şi 8 iunie 1924. În anii următori, tabloul curentelor a devenit şi mai variat.

La 8 august în acel an, Federaţia Comunistă Balcanică (strâns legată de Comintern), sub auspiciile secretarului său, bulgarul Vasil Kolarov, a elaborat un plan de acţiune pentru a provoca o revoltă comunistă în România, revoltă care ar fi trebuit să aibă principalul centru de acţiune în Basarabia. Cu mai puţin de un an în urmă, eşuase ampla insurecţie din Bulgaria, în care militanţii Uniunii Naţional Agrare şi comuniştii acţionaseră împreună, în tentativa zadarnică de a elimina efectele loviturii de stat care îl îndepărtase de la putere şi îl ucisese pe Stamboliiski. În 1924, coordonarea acţiunii a fost încredinţată centrului revoluţionar din Odesa şi, în particular, lui Andrei Kliuşnikov, zis Nenin, în timp ce lui Osip Poliakov, zis Platov, i-a fost încredinţată mai concret acţiunea militară din sudul Basarabiei (astăzi în Ucraina). Prima ciocnire a avut loc la 11 septembrie în satul Nicolaevka din judeţul Ismail: au fost întrerupte liniile telefonice şi

telegrafice și au fost uciși primarul și doi jandarmi, însă intervenția la timp a forțelor de poliție a împrăștiat imediat grupul de atacatori.

Acțiunea a fost reluată cu mai multă forță în după-amiaza zilei de 15 septembrie la Tatarbunar. Grupuri înarmate, dirijate de Nenin, au ocupat comuna și au proclamat Republica Sovietică a Moldovei. În cursul operațiunii au fost uciși mai mulți funcționari comunali, șeful jandarmilor și doi soldați. Populația a fost adunată în preajma primăriei și i s-a comunicat că Basarabia era de-acum o republică independentă de România. În ciuda măsurilor de apărare, intervenția promptă a forțelor armate române a restabilit ordinea și a dus la arestarea a 489 de persoane, dintre care doar 9 erau români. Toți arestații au fost judecați de o curte marțială a Corpului III de armată între 24 august și 2 decembrie 1925, iar 87 dintre ei au fost condamnați la diferite pedepse de detenție (printre ei, niciun român). La 9 decembrie 1925, după încheierea procesului, subsecretarul de la Interne Gheorghe Tătărescu a ținut un lung discurs în Cameră pentru a ilustra acest episod grav și consecințele sale, dar și numeroasele episoade care l-au precedat între 1921 și 1923. El afirma că aceste episoade făceau parte dintr-un plan precis pregătit în centrele de la Harkov și Odesa, de unde plecau agenții bolșevici de rang mai înalt destinați să opereze în Basarabia. Primul fusese vechiul militant socialist și apoi comunist Gheorghe Bujor, arestat la scurt timp după ce intrase pe teritoriul românesc. Detaliata reconstituire a subsecretarului, care, în mod paradoxal, după al Doilea Război Mondial avea să colaboreze cu comuniștii, servea la demonstrarea faptului că Nistrul nu era doar granița care separa două popoare și două state, ci „hotarul care separă și două lumi, și două concepții de viață". Tătărescu continua: „...în locul vechii concepțiuni, în locul concepției, a transformării lente și evolutive a omenirii spre o lume realizând treptat și pașnic tot mai multă perfecțiune și tot mai multă dreptate, caută să se substituie concepțiunea cealaltă, a transformării brutale a societății prin teroare și violență". Potrivit oratorului, guvernul era dispus să întrețină bune relații cu sovieticii, însă în condiții acceptabile și, mai ales, ținându-se seama că pacea cu Uniunea Sovietică nu însemna pacea cu Internaționala a III-a. Basarabia era „fereastra deschisă prin care Internaționala a III-a își întinde arma încărcată

spre inima Europei". Firește, reprezentantul guvernului a ținut să sublinieze faptul că populația noii provincii nu se arătase dispusă să dea curs uneltirilor agenților comuniști, ci se solidarizase cu forțele române, deși era evident că starea de urgență în vigoare din motive de siguranță apăsa asupra ei, mai cu seamă în apropierea frontierei. De altfel, această intervenție din parlament și difuzarea ei se adresau și – ori, poate, mai ales – guvernelor și opiniei publice din statele europene, cum a spus deputatul Ionaș Grădișteanu, „pentru edificarea umanitariștilor din Occident".

Așadar, pornind de la o tentativă atât de gravă de perturbare a ordinii, mai mult, de a sustrage de-a dreptul statului român unele teritorii, s-a găsit o bună motivație pentru a se arăta că militanții comuniști nu puteau avea libertate de acțiune politică la fel ca toate celelalte partide: nu mai era sau nu era exclusiv o chestiune de ideologie politico-socială, ci de loialitate față de stat. Tătărescu spusese: „Aici, la noi, propaganda comunistă este un atentat împotriva sufletului însuși al neamului nostru". Din acest moment, comuniștii care continuau să trăiască în România și-au desfășurat activitatea în clandestinitate sau disimulându-se îndărătul altor sigle. Într-adevăr, în toamna lui 1925, printr-o inițiativă comunistă, a luat ființă Blocul Muncitoresc-Țărănesc, care și-a continuat activitatea până în 1933, de fapt, suplinind PCR-ul aflat în imposibilitatea de a acționa în mod legal. În 1926 s-a înregistrat o reluare a grevelor muncitorești în principalele orașe sau așezări industriale și extractive: PCR nu a fost străin nici de aceste evenimente, deși ponderea sa a fost una mărginită.

O măsură de protejare a sistemului politic poate fi considerată și acțiunea întreprinsă de Brătianu și de colegii săi de partid pentru a-l determina pe principele Carol să renunțe la drepturile sale ereditare în favoarea fiului său minor, Mihai, la 12 decembrie 1925, renunțare confirmată la 31 decembrie de un Consiliu de Coroană și ratificată la 4 ianuarie 1926 de către Parlament. În caz de succesiune a lui Mihai înainte de împlinirea majoratului, regența îi era încredințată patriarhului ortodox Miron Cristea, președintelui Înaltei Curți Gheorghe Buzdugan și principelui Nicolae de Hohenzollern-Sigmaringen. Acest act, traumatic pentru Casa Regală și pentru țară, a părut să marcheze o mare victorie pentru liberali, însă toate aceste măsuri

profilactice s-au dovedit a fi insuficiente, cum vom vedea, pe termen scurt sau pe termen lung.

O altă măsură care urmărea să garanteze stabilitatea sistemului politic a fost sus-pomenita introducere a primei electorale pentru majoritate (combinată cu baremul de 2%) în legea electorală. Această primă conta foarte mult, întrucât aloca unui partid care obținea 40% din voturile valabile nu mai puțin de 70% din fotoliile celor două Camere. Dar s-a observat deja că, în multe state, cu acest procentaj de sufragii s-a putut guverna cu o majoritate parlamentară sigură (este cazul Franței și al Angliei). Noua lege electorală – deși rămânea în vigoare sistemul proporțional – era destinată să schimbe încă o dată eșichierul politic al țării: de fapt, ea îi permitea guvernului care organiza alegerile prin intermediul aparatului statal să le câștige detașat fără să mai trebuiască neapărat să aibă majoritatea adeziunilor populare. Până la atipicele alegeri din 1937, numai de două ori (în 1931 și în 1932) lista învingătorilor nu a depășit 50%, însă în toate alegerile prima a servit la a le conferi o largă majoritate parlamentară.

Pe teren internațional, misiunea esențială a guvernului (a oricărui guvern) era să apere frontierele obținute la Conferința de pace. În acest sens se îndrepta confirmarea colaborării cu Iugoslavia și cu Cehoslovacia (protocol de prelungire a alianței semnat la Praga pe 23 aprilie 1923) în cadrul Micii Antante, dar și cu Polonia (tratat de garanție din 26 martie 1926) și, pentru a găsi o protecție importantă a intereselor românești, cu Franța. La 24 iulie 1923, după încheierea Conferinței de la Lausanne, România a semnat cu Puterile învingătoare, cu statele balcanice și cu Uniunea Sovietică o convenție care reglementa regimul strâmtorilor Bosfor și Dardanele, demilitarizate și deschise tranzitului de nave ale oricărui stat (inclusiv nave de război). Cu prilejul aceleiași Conferințe a fost semnat noul tratat de pace cu Turcia (care îl anula pe cel de la Sèvres din 1920): guvernul turc îi recunoștea României posesia asupra importantei insule danubiene Ada Kaleh. Apărarea teritoriului național era încredințată, evident, și forțelor armate, teoretic întărite de legea privind recrutarea, care lua în considerare cetățenii de sex masculin cu vârste cuprinse între 21 și 50 de ani. În realitate, inclusiv din pricina resurselor limitate de in-

vestit, chiar dacă le putea inspira respect statelor limitrofe de o mărime modestă, instrumentul militar român nu a fost niciodată de mare nivel, în așa fel încât să înfrunte adversari de temut precum Uniunea Sovietică. Era evidentă predominanța armatei față de celelalte arme, dotate cu mijloace provenite din statele occidentale până la sfârșitul anilor '30. În primii ani de după război, o misiune navală alcătuită din ofițeri britanici a colaborat la constituirea și instruirea micii flote de la Marea Neagră, până când a fost îndepărtată din pricina unor conflicte cu ofițerii români (amiralul Nicolescu, în primul rând).

În iulie-august 1924, printr-o delegație condusă de Nicolae Titulescu, guvernul român a încercat, fără mare succes, să obțină ulterioare despăgubiri de război, cu ocazia Conferinței de la Londra, unde s-a discutat planul Dawes.

3. Al doilea guvern Averescu

Îndelungata guvernare Brătianu a trebuit și ea, până la urmă, să-și depună mandatul în martie 1926, tocmai când legislatura era pe cale să se încheie, iar regele l-a numit ca nou șef al executivului pe Averescu, cu sarcina de a organiza alegerile. Pentru acest om, în stare încă să aibă o anumită priză asupra electoratului și a unei părți din politicienii români, era o a doua șansă de a lăsa o urmă în istoria țării sale, însă această a doua experiență de guvernare a fost mai puțin importantă decât prima. În 1920-1921, administrase o fază fierbinte a anilor de după război, garantând cel puțin normalizarea vieții din țară; de această dată a făcut foarte puțin, deși a rămas la guvernare nu cu mult mai puțin timp (15 luni față de 20). Primul pas a fost totuși făcut în conformitate cu regulile nescrise ale democrației românești: Averescu a fost și el confirmat la guvernare printr-un bun succes electoral (52,09% pentru Partidul Poporului), pe care prima electorală pentru majoritate, utilizată în premieră, l-a amplificat în mod considerabil (292 de deputați și 107 senatori). Un efect evident al noii legi electorale l-a reprezentat reducerea grupurilor parlamentare la patru: au intrat în parlament Partidul Național Român și Partidul Țărănesc, care ajunseseră la o înțelegere și care au obținut 69 de deputați și 8 senatori cu 27,73% din sufragii; liberalii (doar 16

deputați și un procentaj de 7,34%) și formațiunea de extremă dreaptă antisemită Liga Apărării Național-Creștine (10 deputați și 4,76%), fondată de A.C. Cuza în martie 1923 din rămășițele vechii Uniuni Național-Creștine. Această din urmă formațiune s-a bucurat de o anumită susținere din partea ministrului de Interne Octavian Goga și a avut centrele tari în unele județe din Moldova, unde problema evreiască era mai acută. Rezultatul liberalilor s-a datorat intervenției aparatului de stat, dar și unei judecăți negative a numeroși alegători, precum și slabei implicări a PNL-ului, resemnat să le predea altora ștafeta pentru o vreme. Partidul Poporului și-a datorat succesul în parte mișcării abile de a ajunge la un acord („pactul de la Ciucea") cu formațiunea reprezentativă a minorității maghiare, căreia ulterior i s-a alăturat și cea germană (Partidul Maghiar și, respectiv, Uniunea Germanilor din România), minorități care astfel au putut fi reprezentate în Parlament de 15 și, respectiv, 8 deputați. Rezultatul electoral i-a determinat pe liderii PNR și ai Partidului Țărănesc să încheie tratativele, care durau de ceva vreme, și să realizeze fuziunea celor două formațiuni politice, pentru a face loc unui nou mare partid, Partidul Național-Țărănesc, destinat să joace un rol însemnat în anii următori. Președinte a fost Iuliu Maniu, vicepreședinte Ion Mihalache și secretar Virgil Madgearu. Trebuie amintit că unii exponenți țărăniști au refuzat fuziunea, ei continuându-și activitatea politică sub alte drapele: în februarie 1927, ca urmare a unei secesiuni, Nicolae Lupu a refondat Partidul Țărănesc.

În echipa ministerială, portofoliul Lucrărilor Publice a fost deținut (timp de câteva luni) de Petru Groza, proprietar de terenuri din Transilvania cu opinii progresiste, ales de cinci ori în rândurile Partidului Poporului între 1920 și 1927 și destinat, după al Doilea Război Mondial, unui rol politic de prim plan pe poziții foarte radicale. De o anumită notorietate avea parte Grigore Trancu-Iași, însărcinat și de această dată cu Ministerul Muncii, care nu a ratat ocazia de a înființa, în 1927, Camera de muncă și un Consiliu Superior al Muncii; iar pe lângă Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale, condus de Ioan Lupaș, în februarie 1927 a fost înființat Institutul de Igienă și Sănătate Publică. În politica economică, guvernul Averescu nu s-a îndepărtat de protecționismul liberalilor, cum a dovedit-o tariful vamal aprobat în aprilie 1927.

La 10 iunie 1926 a fost semnată o convenție de prietenie și arbitraj între România și Franța, care era însoțită de o convenție militară și un protocol ce confirma, neatinse rămânând frontierele în vigoare, voința exprimată de Ion I.C. Brătianu la 17 mai 1922 la Conferința de la Geneva, de a nu ataca Uniunea Sovietică (și nici alte state limitrofe), inclusiv nepermițând pe teritoriul ei „formarea de trupe neregulate" pentru un atac împotriva acesteia. Dacă ținem seama de episodul de la Tatarbunar din 1924, însemna o deschidere considerabilă față de Moscova, cu care nu existau relații diplomatice. În aceeași lună, la București a for prelungită alianța (antirevizionistă și, de fapt, antimaghiară) dintre România și Cehoslovacia semnată în 1921. În plus, o delegație română a participat, la Bled, în Iugoslavia, la o reuniune a Micii Antante, care a trebuit să constate imposibilitatea unui tratat de garantare a frontierelor balcanice după exemplul tratatului de la Locarno din anul precedent (care a privit, cum se știe, frontierele occidentale ale Germaniei). După câteva luni, în septembrie, un alt acord diplomatic a părut să se îndrepte într-un sens diferit: s-a încheiat cu Italia lui Mussolini un pact de prietenie și colaborare în spiritul respectării integrității teritoriale. A fost un acord fără prea mare viitor: în anul următor, Mussolini a semnat un alt acord, cu prim-ministrul Ungariei, statul care, mai mult decât oricare altul, dorea o revizuire a frontierelor în aria danubiano-balcanică. De fapt, deși relațiile au rămas amicale, Italia fascistă nu a reușit să scoată România de sub influența franceză și nici să o lege de manevrele ei diplomatice. La Roma, Mica Antantă nu era văzută cu ochi buni, în realitate, din pricina prezenței Cehoslovaciei și a Iugoslaviei, nu a României. Într-o privință, Averescu i-a luat-o înainte Ducelui: la 10 mai 1927 a fost semnat Concordatul dintre statul român și Sfântul Scaun, ieșind în întâmpinarea dorințelor numeroșilor catolici de rit latin sau de rit bizantin prezenți în România: acest concordat, confirmat de ulterioare acte legislative ale guvernelor de mai târziu (1929), a rămas în vigoare până în 1948. În mai 1927, o nouă reuniune a Micii Antante, ținută la Jáchymov, în Cehoslovacia, a întărit coeziunea acestei alianțe.

4. În căutarea stabilității politice

În iunie 1927, regele Ferdinand a primit (sau poate că a solicitat) demisia lui Averescu și a însărcinat un om foarte apropiat lui ca administrator al Domeniilor Coroanei, prințul Barbu Știrbey, cu formarea noului executiv. Însă această încercare a eșuat, iar la 22 iunie, tot Brătianu a dat viață unui guvern liberal care a organizat alegerile din 7 iulie următor. Puțini s-au mirat de succesul strălucit al PNL, care de această dată a atins cota de 61,69% din voturi, cu care și-a câștigat o majoritate strivitoare în cele două Camere (318 deputați și 92 de senatori). În acest procentaj trebuie inclus și nou apărutul Partid Țărănesc al lui Lupu, căruia i s-au rezervat 28 de fotolii: el îndeplinise o acțiune de tulburare, serioasă, deși nu decisivă, în paguba Partidului Național-Țărănesc (PNȚ), din care a ieșit spre a constitui cartelul electoral cu liberalii. A doua forță ca voturi (22,09%) și ca fotolii a fost PNȚ: dar procentajul său era inferior celui din 1926, iar alegătorii săi proveneau cu precădere din Transilvania și din Bucovina (poate și din pricina ingerințelor practicate de autoritățile statale pentru păgubirea mai ales a candidaților țărăniști). Blocul maghiaro-german, deși nerealizând plinul voturilor celor două naționalități minoritare, a obținut un discret 6,28% ce i-a permis să fie una dintre cele trei formațiuni prezente în Parlament, cu 8 deputați maghiari și 7 germani: acest rezultat a fost posibil și grație faptului că guvernul nu a manifestat ostilitate față de lista lor. Partidul Poporului și LANC au căzut sub pragul de 2%, care nu a fost atins nici de Partidul Social-Democrat abia înființat. Și-a făcut apariția, cu un modest 0,39%, grupul purtând numele lui Codreanu. Dincolo de acest rezultat electoral, chiar la 24 iunie 1927 fusese înființată în mod oficial (deși într-o modalitate oarecum atipică) Legiunea Arhanghelul Mihail, care relua numele unei formațiuni antisemite rusești dinainte de război. Despre aceasta vom vorbi mai încolo.

La trei săptămâni după alegeri, în ziua de 20 iulie 1927, murea regele Ferdinand: tânărul Mihai a fost proclamat rege, iar Regența a preluat puterile regale în locul lui, așa cum fusese hotărât cu doi ani în urmă, când principele Carol, care renunțase la dreptul de succesiune dinastică, trăia în străinătate cu doamna Lupescu. Foarte

curând, susținătorii dreptului de succesiune al acestuia au început să manevreze. Până și Moscova, potrivit istoricilor Cipăianu și Ciupea, a acționat acoperit în acest sens, în convingerea că avea să creeze astfel dificultăți politice în învecinatul stat român, căruia dorea să-i sustragă Basarabia și Bucovina de Nord. Într-adevăr, dacă Ungaria și Bulgaria au fost reprezentantele unui cunoscut „mic" revizionism (mic din pricina slăbiciunii lor politice și militare), Uniunea Sovietică era, alături de Germania, exponenta unui „mare" revizionism. Situația a devenit mai nesigură în noiembrie, odată cu moartea protagonistului ultimilor douăzeci de ani de viață politică, și anume Ion I.C. Brătianu. Fratele său Vintilă a preluat conducerea PNL și a guvernului, dar opoziția național-țărăniștilor a devenit mai vivace ca oricând. La 6 mai 1928, ea a organizat o manifestație de masă la Alba Iulia, iar manifestanții (300 000) au amenințat că vor mărșălui spre București, fiind cu greu opriți de liderii partidului pentru evitarea unor incidente serioase. Era un semn, cu siguranță nu o dovadă științifică, pentru faptul că alegerile nu exprimau cu fidelitate dispozițiile maselor populare și că, în ciuda legilor și a reformelor, mai erau multe de făcut pentru a da satisfacție cererilor și exigențelor poporului. Această manifestație a contribuit la demisia guvernului liberal.

Din activitatea legislativă cea mai recentă (tot de inițiativă guvernamentală) trebuie să amintim reglementarea activității întreprinderilor cooperative, noua lege asupra învățământului secundar (două cicluri didactice însumând șapte ani plus un an de pregătire preuniversitară) și, mai ales, legea care limita la opt ore timpul de muncă, prevăzând garanții și protecție specială pentru femei și copii. În decembrie 1927 luase ființă Societatea de Difuziune Radiotelefonică. La 10 noiembrie 1928, din însărcinarea Regenței, Iuliu Maniu a constituit un guvern național-țărănesc: încă o dată, instituția parlamentară își dădea la iveală slăbiciunea, dacă un grup minoritar putea să organizeze iminentele alegeri.

În 1927, an determinant pentru soarta României, a existat și pe stânga – după cum am semnalat deja – o noutate care, pe moment, a părut generatoare de evoluții ulterioare: federația celor patru partide socialiste fondată în 1922 s-a transformat într-un singur Partid Social-Democrat din România, sub conducerea lui Constantin Titel

Petrescu. Deși numărul membrilor de partid era foarte mic, acesta putea conta pe cei 200 000 de membri ai sindicatelor, în raport cu care exista o influență reciprocă. În septembrie 1923, la un congres ținut la Cluj, liderii moderați aderaseră la Federația Sindicală Internațională din Amsterdam, dar peste o jumătate din delegați fuseseră expulzați din oraș prin intervenția forțelor de ordine, și din inițiativa lor a luat ființă Consiliul General al Sindicatelor Unitare (CGSU). Acest alai de muncitori explică parțialul succes în alegerile din 1928, când PSDR a trimis 9 deputați în Cameră, și din 1931, când aleșii au fost 7. Însă vechea meteahnă a dezbinărilor nu a întârziat să se manifeste: în fapt, au luat ființă formațiuni pe poziții mai radicale, precum Partidul Socialist Unitar în 1928 și Partidul Socialist Român în 1933, lipsite de influență politică, dar de natură să slăbească PSDR-ul. În orice caz, condițiile politice și sociale din țară nu favorizau un succes al social-democraților: deși nu scontau, precum comuniștii, o direcție programatică antinațională și clandestinitatea, ei nu puteau dispune nici de o bază muncitorească largă, nici de spații și alianțe politice de o oarecare însemnătate. În cursul anilor treizeci, voturile adunate de ei la alegeri și reprezentanța lor parlamentară au devenit cu adevărat nesemnificative.

5. Național-țărăniștii la putere

În decembrie 1928, la cincisprezece luni după precedentele alegeri, alegătorii români au fost chemați din nou la urne. Poate că nici de această dată nu au lipsit fraudele, însă acestea au determinat doar parțial învingătorul acestui scrutin: PNȚ a obținut un rezultat record, circa 78% din voturi și o cameră aproape monocoloră. Din 387 de deputați, nu mai puțin de 315 erau național-țărăniști, și 33 din partidele aliate: Partidul Social-Democrat (9 fotolii) și diferite partide ale minorităților etnice. Dincolo de cifre și de multiplele alianțe electorale stipulate de învingători, votul exprima speranța într-o ulterioară acțiune de reformare a domeniului social și politic, așa cum se promisese în campania electorală. Liberalii, cu 6,55%, au avut aleși doar 13 deputați, mai puțini decât cei 16 ai Partidului Maghiar (la un procentaj situat un pic peste 6%), față de cei 5 aleși dintre țără-

niștii lui Lupu (2,48%) și tot atâția (cu același procentaj) din Partidul Poporului, prezent la urne alături de Partidul Național. Nu au atins pragul de 2% nici LANC, nici Blocul Muncitoresc-Țărănesc (susținut din culise de PCR-ul aflat în afara legii). Trebuie subliniat că Partidul Maghiar, demonstrând că nu trebuia să se abțină de la lupta politică, a obținut majoritatea absolută în trei circumscripții. Pe de altă parte, grație alianței cu PNȚ, în parlament au intrat Partidul Popular Maghiar, Partidul German și, respectiv, partidele evreilor, ucrainenilor și bulgarilor. Era semnul unei încercări de a se ajunge la un acord, în primul rând, între clasele conducătoare, a majorității române și ale minorităților: era mai bine ca acestea din urmă să fie inserate în sistemul politic al țării decât să rămână fascinate de revendicările revizioniste de dincolo de graniță. Se poate afirma că această convingere în oportunitatea colaborării interetnice s-a răspândit și printre mulți maghiari din Transilvania, însă nu a reușit să dezrădăcineze sau să elimine, din rândurile multor altora, dorința de a se uni înapoi cu Ungaria, ori cel puțin de a obține o autonomie semnificativă.

Guvernul Maniu și-a pus în aplicare foarte repede politica, una a „porților deschise" față de capitalul și de societățile străine. În ianuarie-februarie 1929 a fost încheiat un mare împrumut (zis de stabilizare) cu un grup de bănci internaționale. Era vorba de peste o sută de milioane de dolari și era garantat cu veniturile monopolurilor de stat, terenuri petroliere, societatea telefoanelor, concesiuni pentru construcția de drumuri ș.a.m.d. În unele societăți și-au făcut apariția consilieri tehnici străini, care controlau cu atenție evoluția economiei românești. În același an, la 7 februarie, a fost devalorizat leul, moneda națională. O nouă lege referitoare la exploatările miniere a favorizat și în acest domeniu (tabu pentru liberali) intrarea capitalului străin. În sfârșit, la 1 august 1929 au fost eliminate tarifele vamale. O gură de oxigen pentru trezoreria statului a venit dinspre planul Young, adoptat de Puteri la Conferința de la Haga din 31 august: despăgubirile de război ale României (ca moștenitoare *pro quota* a imperiului austro-ungar) datorate Italiei au fost șterse, iar cele datorate Franței au fost reduse foarte mult; mai rămâneau cele datorate Ungariei și Bulgariei, însă acestea au fost divizate în rate pe termene

foarte lungi. Indiferent de cine se afla la guvernare, datoria publică crescuse în mod constant în anii de după război: de la 16 miliarde de lei în 1922 la 99 de miliarde în 1927. Între timp, izbucnise la nivel mondial criza financiară și economică din 1929, începută cu „joia neagră" (24 octombrie). Acest eveniment neprevăzut și cu consecințe extrem de grave nu a ajutat nici pe departe PNȚ-ul în încercarea sa de a guverna România prin formule diferite de cele liberale, ci, dimpotrivă, l-a împiedicat să aplice în mod coerent și eficient programele elaborate și promise de-a lungul anilor de opoziție.

Controlul statului asupra mișcării cooperatiste a fost întărit prin înființarea unui Oficiu Național al Cooperației Române și a Băncii Centrale Cooperative. A fost destul de evident că studiile de agronomie au fost „înnobilate" prin înființarea unei academii care grupa două instituții de învățământ superior. Și mai conformă cu intențiile PNȚ a fost întărirea creditului funciar și agricol (după alte câteva intervenții, în 1930 a fost reorganizată și Casa Rurală). Mai sus menționata lege legată de numele lui Mihalache a încercat să inițieze o raționalizare a proprietăților agricole, în sensul că a îndepărtat piedicile pe care normele precedente le puneau în transferurile de proprietate. Agricultura prezenta defecte străvechi, în ciuda reformei al cărei obiect fusese: cum a scris Vlad Georgescu, „țăranii proprietari s-au dovedit mai apoi a fi niște agricultori mai nepricepuți decât fuseseră marii proprietari". Agricultura continua să fie una extensivă, lipsită de investiții substanțiale și de o înzestrare tehnică adecvată: în 1937, un milion de mici întreprinderi nu dețineau nici măcar un plug. În Europa, doar trei țări aveau suprafețe destinate cultivării mai întinse decât cele din România. Aceste mari întinderi de câmpie erau în proporție de 4/5 cultivate cu cereale, deși într-un procentaj variabil în timp. Mai ales odată cu venirea la putere a PNȚ, țara a devenit unul dintre cei mai mari exportatori de grâu și de porumb din lume.

O singură regie autonomă și-a asumat căile ferate, o alta, apele și o a treia, sectorul poștei și al telefoniei, însă fabricarea chibriturilor a fost concesionată pe treizeci de ani unui trust suedez. Erau decizii doar aparent contradictorii. De fapt, cum am mai spus, PNȚ nu se opunea lărgirii sferei și competențelor publice, însă, în același timp, era deschis față de contribuțiile capitalului străin.

În politica externă, a fost totală adeziunea (7 februarie 1929) la Pactul Kellogg-Briand, pe care a hotărât să îl pună în aplicare fără a mai aștepta ca toate celelalte state să îl ratifice. Această decizie a fost luată împreună cu alte state din Europa central-răsăriteană, printre care Uniunea Sovietică și Polonia, în așa-numitul Protocol de la Moscova. Era un pas spre dezgheț în relațiile româno-sovietice. La Belgrad, la 20-22 mai 1929, au fost reînnoite convențiile dintre statele din Mica Antantă: în această privință, noul guvern nu se îndepărta de o linie de politică externă destul de firească pentru statul român. Se cuvine să amintim că, în 1930, Maniu a acordat un interviu revistei „Neue Freie Presse" din Viena, care nu a trecut neobservat și care propunea un plan propriu pentru unificarea mai întâi a unei părți, și mai apoi a întregului continent european. El spunea să se unifice într-o formulă confederală „mica Europă" (adică Europa centrală), așteptând apoi să se poată ajunge la o mai largă agregare continentală. Prin acest „plan", Maniu exprima îngrijorarea tradițională a popoarelor din *zwischen Europa*, situată între colosul german și colosul rus, și, ca și alții, credea că, pentru salvgardarea ei de acești coloși, nu exista altă cale decât cooperarea și coeziunea acelei arii geopolitice. De altminteri, ca fost supus al Habsburgilor (fusese deputat în Parlamentul de la Budapesta în perioada antebelică), el nu ignora vechea maximă a cehului František Palacký, care, la jumătatea secolului al XIX-lea, susținuse importanța echilibratoare a unui *état du centre* în mijlocul Europei, pentru a putea spune că statul austriac, „dacă nu ar exista de mult, ar trebui să ne dăm silința să-l înființăm cât mai grabnic".

PNȚ a continuat să fie zguduit de divergențe și de curente. În aprilie 1930, vechiul poporanist Constantin Stere a părăsit formațiunea și a înființat un Partid Țărănesc Democrat: la doar un an și ceva de la venirea la putere, grupul conducător național-țărănist își dezamăgise o parte din militanți, mai ales pe cei mai radicali. Cu mult înainte existaseră polemici serioase privitoare la reînnoirea Regenței. Aici, al doilea născut al lui Ferdinand, principele Nicolae, și patriarhul Miron Cristea erau considerați apropiați ai liberalilor, iar Buzdugan, un om *super partes*. Acesta a murit în octombrie 1929 și s-a pus problema cine să îl înlocuiască. Printr-un gest probabil insuficient de bine pus la punct nici măcar cu liderii din propriul său

partid, Maniu l-a ales pe juristul Constantin Sărățeanu, care avea legături de rudenie cu doi miniștri în funcție. Liberalii au protestat scandalizați, afirmând că cei doi membri ai Regenței în vigoare trebuia să îl aleagă pe al treilea. De altminteri, se propuseseră mai multe nume: diplomatul Titulescu, generalul Constantin Prezan, regina mamă Maria și chiar principele Carol însuși. Nu trebuie să uităm că Regența exercita puteri nu tocmai neînsemnate și, ca atare, putea fi funcțională în lupta dintre partidele politice. A circulat și zvonul că prin această numire se întărea „partida transilvăneană", care în cadrul guvernului ar fi putut acum să conteze pe un soi de cabinet restrâns. Toate aceste fapte creau agitație în țară și le făceau jocul celor care doreau întoarcerea lui Carol. Acesta obținuse divorțul de Elena a Greciei în 1928, deși nu avea să se poată căsători cu doamna Lupescu decât în 1947, când era exilat în Brazilia, cu șase ani înainte de moartea sa (1953) și cu câteva luni înainte ca monarhia să fi fost abolită în România. O nouă căsătorie ar fi fost contraproductivă, și atunci când pentru Carol existau speranțe de urcare pe tronul României, și atunci când acesta a devenit într-adevăr rege. Adepții reîntoarcerii s-au făcut din ce în ce mai numeroși, atât în mediile politice și militare (mediile carliste îl „sondaseră" și pe Averescu), cât și în opinia publică. Printre liberali, care, la vremea respectivă, voiseră actul de renunțare la tron, se formase acum un curent de o cu totul altă opinie: acest curent îl avea în fruntea sa pe fiul adoptiv al lui Ion I.C. Brătianu, Gheorghe, cunoscut și ca istoric. Vintilă Brătianu a decis să îl excludă din partid împreună cu adepții săi (9 iunie 1930). Dintre național-țărăniști, mulți sperau să poată conta pe simpatiile viitorului suveran, în cazul în care consimțeau la întoarcerea sa, unii se gândeau că era drept să intre în Regență, alții nu considerau că ar fi fost oportun ca tronul să rămână vacant până în 1939, când principele Mihai avea să împlinească 18 ani. Maniu i-a pus lui Carol condiția să o părăsească pe doamna Lupescu și să se reconcilieze cu soția.

La 6 iunie 1930 a revenit în patrie, cu avionul, principele Carol, cu intenția fermă de a-și relua tronul. Evenimentul era așteptat, chiar dacă ziarele aveau interdicție să vorbească despre el. Regența s-a demis și a fost constituit un nou guvern național-țărănist, prezidat de Gheorghe G. Mironescu, cu sarcina de a pregăti terenul constituțional

pentru a permite urcarea pe tron a lui Carol. La 8 iunie, parlamentul l-a proclamat deja rege pe Carol al II-lea, în timp ce Mihai a fost „retrogradat" la condiția de principe moștenitor, cu titlul de Mare Voievod de Alba Iulia. Începea astfel o nouă fază din istoria interbelică a României: chiar dacă structurile de fond ale statului și ale societății rămâneau neschimbate, se creau premisele unor noi evoluții periculoase ale sistemului politic. La aceasta trebuie să adăugăm că marile schimbări pe cale de a se produce și în cadru internațional, cu venirea la putere a naziștilor în Germania, aveau să funcționeze, mai întâi, ca un catalizator și, mai apoi, ca un factor determinant al procesului în curs de desfășurare în România. Între timp, prudența bătrânului rege Ferdinand a fost înlocuită de un activism politic debordant al noului suveran, care avea, într-o formă mai mult sau mai puțin limpede, un proiect politic. Dincolo de apărarea propriei sale puteri sau de avantajele oferite camarilei sale, Carol al II-lea intenționa să modernizeze România, susținând această transformare constrângerilor democrației, care trebuia doar folosită și nu considerată un scop în sine sau un model social-politic intangibil. Cu acest model a trebuit să conviețuiască totuși în primii șapte-opt ani ai domniei, făcând însă tot posibilul pentru a-l adapta la propriile sale convingeri și nu aplicându-i în mod plenar și coerent principiile (în această privință avusese unii predecesori), până când, în cele din urmă, a hotărât să îl tragă pe linie moartă, dând viață unui regim autoritar, așa cum se întâmpla și în alte țări europene, inclusiv și mai cu seamă în partea central-răsăriteană a continentului, unde, în 1938, numai Cehoslovacia mai păstra instituții democratice efective, înainte de a fi atacată mortal la Conferința de la München și în lunile următoare.

Pentru moment, Carol al II-lea le putea fi recunoscător liderilor PNȚ, care îi permiseseră să se întoarcă și să urce pe tron. Cum am mai spus, această primă fază a fost încredințată administrației politice a guvernului Mironescu, care însă, după numai o săptămână, i-a restituit postul de comandă lui Maniu, el mulțumindu-se să păstreze Ministerul de Externe. Situația însă nu era nici stabilă, nici limpede, după cum o dovedește noua însărcinare a lui Mironescu, survenită după alte câteva luni. Evident, personalitatea lui Maniu – care este descrisă adesea ca fiind aceea a unui puritan insuficient de șiret

pentru politică – nu era pe de-a întregul potrivită pentru manevrele suveranului și ale anturajului său. Într-adevăr, demisia pe care și-a prezentat-o la 10 octombrie 1930 a fost depusă ca protest împotriva faptului că doamna Lupescu (însoțită de Mihail Manoilescu) i se alăturase lui Carol la București. Gestul liderului transilvănean (de religie catolică unită) nu a avut parte în țară de înțelegerea cuvenită: din punct de vedere politic, acest gest a reprezentat o sinucidere personală, iar în perspectivă, și o sinucidere a PNȚ-ului. De altminteri, opinia publică din România nu era defel potrivnică întoarcerii pe tron a lui Carol. În acele ultime luni ale guvernului Maniu, în cadrul unei conferințe ținute în Cehoslovacia, Mica Antantă a fost transformată într-un adevărat organism politic (cât de fragil, s-a văzut mai departe), prevăzându-se consultații cel puțin anuale la nivelul miniștrilor de Externe. Cu acest prilej, s-a încheiat un tratat de comerț între România și Cehoslovacia, căruia i-au urmat unul franco-român și unul anglo-român. În iulie 1930 a fost acordat un credit de 8 milioane de dolari din partea americanei International Telephone & Telegraph Corporation (ITT) în schimbul concesionării pentru zece ani a serviciilor telefonice din România. Demisia premierului a fost anunțată în timp ce la Atena era în curs de desfășurare prima conferință interbalcanică, la care s-a înaintat de comun acord propunerea de a da viață unui Pact balcanic, acceptat cu cea mai mare convingere dinspre partea română. În aceeași lună, octombrie, a fost proiectat primul film sonor în limba română, *Ciuleandra* lui Martin Berger, după un roman al cunoscutului prozator Liviu Rebreanu (unde, în cheie psihologică, se povestește despre nebunia ultimului reprezentant al unei familii aristocrate).

Mironescu a înfăptuit o politică incapabilă să suscite prea mult entuziasm. S-a pomenit față în față cu nevoia de a obține un al doilea important împrumut internațional, care, până la urmă, i-a fost acordat la 10 martie 1931, însă în schimbul angajamentului de a iniția o politică deflaționistă ce implica sacrificii din partea populației și chiar concedieri de angajați din sectorul public, într-o țară în care aceștia erau foarte numeroși. Salariile bugetarilor au fost micșorate cu 10%, iar acest lucru a provocat manifestații de stradă de mare anvergură în orașe. În plus, în ianuarie 1931, niște alegeri parțiale demonstra-

seră că suportul popular se diminuase sau dispăruse: este adevărat că fenomenul este tipic pentru aproape toate alegerile desfășurate în timpul ciclului electoral și ca era vorba de o dată cu o valoare limitată, dar suma tuturor acestor semne negative plus voința suveranului de a trage PNȚ-ul pe linie moartă l-au determinat pe președintele Consiliului să își depună demisia la 4 aprilie 1931 (în aceeași zi a fost înființată Banca Agriculturii Românești). Urmând voința lui Carol al II-lea, soluția politică practicată a fost aceea de a da viață unui guvern de coaliție, pentru care a fost chemat de la Londra Nicolae Titulescu, un om foarte influent încă dinainte vreme și președinte al Adunării Ligii Națiunilor, ales aproape în unanimitate (în 1930) pentru sesiunea a XI-a și (în 1931) pentru sesiunea a XII-a. Cele două partide mari au acceptat propunerea monarhului, în timp ce Nicolae Iorga a sugerat să se alcătuiască un guvern din personalități eminente.

6. Guvernul Iorga

În mai puțin de două săptămâni, după eșecul încercării întreprinse de Titulescu, cunoscutul istoric și fostul președinte al Camerei a fost el însuși însărcinat să formeze un nou executiv. Iorga a crezut că îl va putea „ghida" pe rege în administrarea statului român potrivit unor principii etice și politice sugerate de el: România Mare ar fi trebuit să fie din ce în ce mai mult nu numai o entitate teritorială, ci și o realitate umană și spirituală. Era o iluzie: problemele de rezolvat – cu criza economică ce bântuia în întreaga lume, contextul internațional în mișcare și sistemele politice democratice intrate în faza de erodare – erau cu mult mai practice, iar „creșterea" poporului român presupunea o calmare a cadrului general și a vremurilor care nu i-a fost dată acestui prim-ministru intelectual. Guvernul Iorga a rămas în funcție ceva mai mult de un an de zile, un interval de timp insuficient pentru o acțiune politică de largă respirație. Membrii săi proveneau cu toții din Regat, o opțiune ciudată, obiectiv vorbind, și nu tocmai generoasă față de noile provincii, care parcă se constituise într-un răspuns la presupusul „complot transilvănean". Poate că gestul cel mai semnificativ a fost acela de a crea un subsecretariat pentru minoritățile naționale, încredințat unui german, Rudolf Brandsch. Un

personaj remarcabil a fost, la Interne, Constantin Argetoianu (ministru cu conservatorii înainte de război, apoi la Interne cu Averescu și la Agricultură cu liberalii). Nu au lipsit nici obișnuitele alianțe electorale, ca și în trecut caracterizate de manipulări și, oricum, prea puțin credibile. Cu acest prilej, s-a constituit o Uniune Națională, în care au intrat Partidul Național-Democrat al premierului, un grup condus de Argetoianu, Partidul Germanilor și alte grupuri minore. Așa cum au scris istoricii Bulei și Scurtu, era „un mozaic politic, lipsit de unitate", al cărui succes s-a datorat nu numai tradiționalelor practici în măsură să influențeze rezultatul, ci și alianței electorale constituite cu PNL, condus acum de un politician extrem de capabil, Ion G. Duca (Vintilă Brătianu murise în 1930).

La alegerile din 1 iunie 1931, lista guvernamentală s-a apropiat de 50% și, ca atare, a beneficiat de prima electorală pentru gruparea majoritară: în Cameră au intrat 205 deputați național-democrați, 73 de liberali adepți ai lui Duca și 12 germani. Odată cu ei, 30 de național-țărăniști, doar 12 exponenți ai facțiunii PNL-ului conduse de Gheorghe Brătianu (care obținea, așadar, un discret succes, cu un procentaj de 5,93%, în numele unui liberalism mai consecvent), 10 ai Partidului Poporului (care își pierduse capacitatea de a mai conta din punct de vedere politic), 10 maghiari, 8 adepți ai lui A.C. Cuza (LANC reintra astfel în parlament), 7 deputați ai Partidului Țărănesc al lui Lupu, 6 ai Partidului Țărănesc Democrat al lui Stere, 6 social-democrați și 5 din Blocul Muncitoresc Țărănesc, care, identificați ca *longa manus* a unei formațiuni politice ilegale, Partidul Comunist, s-au pomenit cu alegerea anulată (fotoliile lor au fost redistribuite între diferite grupuri parlamentare, după discuții aprinse și un vot al majorității). În sfârșit, au fost 4 deputați ai Partidului Evreilor, în timp ce lista care îl avea în frunte pe Zelea Codreanu s-a oprit la 1,05%. Însă în luna august s-a mai organizat un vot suplimentar în circumscripția Neamț din Moldova, și (în condițiile în care nu s-a prezentat niciun candidat guvernamental) Corneliu Zelea Codreanu a fost ales, el depășindu-i cu 39% pe candidații liberal și național-țărănist, grație aplicării criteriului uninominal. Într-o situație întru totul similară, tot într-un colegiu din Moldova, a fost ales și Ion Codreanu, tatăl liderului legionar. PNL ieșise din criză și reprezenta din nou un factor politic de primul

plan, în schimb PNȚ traversa, la rândul său, o criză profundă, în ciuda faptul că, din punctul de vedere al voturilor (14,99%), reprezenta a doua listă. Abstracție făcând de manipulări și având totuși de oferit numeroase sugestii interesante, aceste alegeri nu au lăsat să se înțeleagă în mod limpede către ce partide se îndreptau simpatiile populare majoritare, tocmai din pricina prezenței unei liste a învingătorilor cu totul atipice. Din acest punct de vedere, ele au dat apă la moară celor care, în frunte cu regele, nu voiau o confruntare veridică între forțe politice concurente, ci o soluție „de sinteză", diferită, ghidată de o personalitate puternică sau de o oligarhie. Semnificativ era și faptul că, în pofida baremului electoral, unsprezece partide au reușit să intre în parlament: forțele politice din România erau foarte divizate.

Pe un teren mai concret, noul guvern a răsturnat tendința descentralistă inițiată de național-țărăniști. În domeniul economic, s-a stabilit prin lege o reducere semnificativă a datoriilor întreprinderilor agricole. În primăvara anului 1932, printr-o dispoziție guvernamentală, au fost închise universitățile, ca răspuns la agitațiile studențești organizate în special de simpatizanții Legiunii. Această măsură destul de severă nu contrazice, ci, dimpotrivă, se potrivește prea bine cu o alta, referitoare la autonomia celor patru atenee române (București, Iași, Cluj, Cernăuți) și la crearea în fiecare dintre ele a unui învățământ privitor la minoritățile naționale, în limbile respective. La începutul anului 1932, în guvern au intrat doi miniștri transilvăneni și doi proveniți din Basarabia. În politica externă, guvernul Iorga a efectuat mișcarea cea mai importantă imediat după instalare: la 11 mai 1931 a fost semnată la București convenția militară a Micii Antante, prin care se urmărea stăvilirea revizionismului aflat în creștere. La cea de-a doua conferință interbalcanică din octombrie 1931, de la Istanbul, a fost aprobată necesitatea unui acord pentru renunțarea la forță; era îndoielnic că acest acord i-ar fi oferit deplină satisfacție Bulgariei, statul care, dintre țările balcanice, avea motive să nu se alinieze de partea apărătorilor *statu-quoului* teritorial. Guvernul român a căzut printr-o măsură dictată de criza economică (nu reușise să obțină un nou împrumut internațional) și de opțiunea de a raționaliza cheltuielile publice: guvernul a micșorat salariile bugetarilor, ciocnindu-se în această privință cu regele, care era de părerea opusă

(și care probabil că și-a câștigat astfel ceva simpatii în rândurile angajaților și ale funcționarilor). Cum spuneam mai devreme, veștile nu tocmai fericite venite din străinătate condiționau, mai mult decât era cazul, viața economică și politică a României, care, în ciuda întinderii sale teritoriale considerabile și a resurselor sale bogate, se dovedea a fi încă prea slabă ca să facă față unor probleme grave și opțiunilor realizate de alte guverne sau de operatorii economici din Europa și din afara ei.

7. Regele preia inițiativa

Carol al II-lea l-a chemat la guvernare pe Vaida-Voevod, exponent al aripii drepte a PNȚ: o opțiune prea puțin coerentă cu cadrul politic oferit de alegerile din 1931, întrucât, nemaiavând încredere în forța aflată în majoritate, el apela acum la principalul partid de opoziție. Firește, a fost nevoie și de această dată să se dizolve Camerele, pentru a conferi o vagă ratificare populară opțiunii efectuate la palatul Cotroceni (reședința regală). Vaida-Voevod nu se bucura pe deplin nici măcar de simpatiile adepților propriului său partid. De fapt, era bine cunoscută distanța dintre curentul său de dreapta și acela de stânga, care se raporta la Ion Mihalache, ca o dovadă în plus că alianța din 1926 dintre țărăniști și militanții naționaliști transilvăneni fusese una ciudată. Cu atât mai mult, premierul nu a putut eluda recursul la unele manipulări pentru depășirea pragului de 40% și adjudecarea primei electorale pentru gruparea majoritară, primă pe care Mihalache a definit-o ca „imorală și apolitică". Totuși acesta din urmă a ocupat Ministerul de Interne în guvernul remaniat după alegeri, unde au mai intrat Grigore Gafencu la Externe, Madgearu la Industrie și Comerț și Brandsch ca subsecretar de stat pentru minorități.

Noul președinte al Consiliului a mers destul de departe în deriva lui către dreapta, până într-acolo încât s-ar fi putut crede că va găsi aliați în mișcările dreptei radicale, antisemite, ortodoxiste sau filofasciste. Putea, la o adică, să fi fost chiar omul potrivit pentru proiectele lui Carol al II-lea, în perspectiva realizării unui regim autoritar și paternalist; regele a preferat sau a trebuit să se servească de alți oameni, în anii care au urmat. Tocmai asupra chestiunilor de principiu,

Vaida-Voevod (în ciuda stimei de care se bucura pretutindeni în plan personal) a sfârșit prin a se ciocni cu cea mai mare parte a colegilor săi de partid. În primul rând, acest lucru s-a întâmplat atunci când a înaintat propunerea de a se limita accesul nonromânilor în universități, în întreprinderi și în instituții, așa-numitul *numerus valachicus*. Această temă era foarte pe placul adepților lui A.C. Cuza sau ai lui Zelea Codreanu, dar își afla împotrivă o puternică opoziție atât în formațiunile democrate, cât și în acea foarte mare parte a clasei conducătoare care ar fi fost lovită de o asemenea măsură. Putem aminti că regele însuși număra printre colaboratorii săi cei mai apropiați oameni aparținând marii burghezii industriale, în general evrei. Nicolae Malaxa era patronul unui mare complex metalurgic, iar un alt evreu, Max Aușnit (Auschnitt), era un mare industriaș prezent în diferite consilii de administrație; tot evreu era și bancherul cel mai cunoscut din România, Aristide Blank. Trebuie să menționăm și faptul că, de multă vreme, clasa conducătoare română avea ca puncte de întâlnire și lojele masonice. Împotriva acestor medii, în modalități și cu justificări ideologice diferite, se pronunțaseră și continuau să se pronunțe mișcările de extremă dreaptă, care vedeau și în doamna Lupescu un simbol al corupției cauzat de „corpuri străine" naturii sănătoase a națiunii române. Prin urmare, era dificil să te înțelegi cu dreapta radicală și, în același timp, cu *establishmentul*.

Noul executiv a obținut în Elveția un împrumut de 50 de milioane de franci care i-a permis să plătească salariile datorate de la un timp angajaților din sectorul public. Pe de altă parte, recurgând, așa cum vremurile îndemnau să se procedeze, la alternarea zăhărelului cu biciul, guvernul a trebuit să reprime cu duritate unele greve din sectoare strategice, ca cel al extracției și prelucrării petrolului (în apropiere de orașul Ploiești) și cel feroviar. A ajuns chiar să proclame în unele orașe legea marțială și să dizolve organizații considerate periculoase pentru stat. În cele din urmă, la 17 octombrie 1932, premierul și-a depus demisia. Situația economică era cu adevărat dificilă: prin legea asupra datoriilor din agricultură, statul își asumase niște datorii în plus față de bănci, venitul național scăzuse de la 293 miliarde de lei în 1928 la 171 miliarde în 1932. În plus, solicitat de la Varșovia, guvernul român inițiase un contact cu cel sovietic. De la

Londra, unde era ministru plenipotențiar, Nicolae Titulescu a avertizat că trebuia să se obțină, ca o condiție prealabilă, recunoașterea anexării Basarabiei. Întrucât acest lucru nu s-a întâmplat, Titulescu a demisionat în semn de protest, creând guvernului dificultăți serioase, cu un gest care lui Iorga și lui Averescu le-a apărut (pe bună dreptate) ca un act de insubordonare al aparatului statal. Dar rațiunea cea mai profundă a demisiei lui Vaida-Voevod consta, probabil, în imposibilitatea premierului de a se sustrage controlului pe care președintele PNȚ Maniu înțelegea să îl exercite asupra tuturor hotărârilor adoptate de executiv.

Și tocmai Maniu a fost cel care l-a înlocuit, reușind să coexiste doar până la 8 ianuarie 1933 cu regele, căruia i-a pus condiții: să se reconcilieze cu soția legitimă și să o alunge pe doamna Lupescu, dar mai ales să lase ghidarea politică efectivă a țării în mâinile președintelui Consiliului. Carol al II-lea a părut să cedeze. În guvern au intrat Titulescu, care avea să dețină portofoliul Externelor până în 1936 (iar numirea lui suna ca o ofensă adusă lui Vaida-Voevod), și Madgearu la Finanțe. Mai ales acesta din urmă a fost cel care a pus capăt politicii „porților deschise", tipică pentru național-țărăniști. Ion Lugoșianu, ministru al Industriei și Comerțului, a explicat că guvernul român trebuia să se adapteze la o tendință răspândită în toate țările, de a crește tarifele vamale și, mai ales – lucru și mai important –, de a limita importurile, punându-le în relație cu exporturile. Politica prudentă de echilibru (nu numai din ultimele luni) a permis plata la timp a salariilor din sectorul public și a pensiilor, așa cum nu se mai întâmplase de ceva vreme. Dar respingerea legii privitoare la datoriile din agricultură de către Curtea de Casație nu a contribuit la seninătatea generală.

Condițiile puse de Maniu s-au dovedit a fi irealizabile: nici principesa Elena nu avea de gând să se reconcilieze cu Carol al II-lea. S-a ajuns atunci la o convenție între președintele Consiliului și regina înstrăinată, convenție care, anulând un recent acord precedent, îi acoperea lista civilă din bugetul public (așadar, nu mai depindea de soțul de care divorțase) și îi permitea să locuiască permanent în România împreună cu fiul său, angajându-se, în schimb, să nu facă declarații despre Casa Regală. Convenția a fost acceptată de Carol al II-lea, dar acest lucru nu era suficient ca să rezolve ruptura evidentă

dintre șeful guvernului și rege. Primul se temea că trebuie să își asume și măsuri nepopulare, în raporturile cu finanțele internaționale și față de manifestările de nemulțumire ale muncitorilor, iar cel de-al doilea nu tolera personalitatea debordantă a liderului transilvănean. La fel cum se întâmplase și în anii regelui Ferdinand, un *casus belli* a fost oferit de unele polemici ivite în legătură cu ministrul de Interne Mihalache: îl loc să îl sprijine pe ministru, regele a preferat să le acorde sprijinul său unor funcționari și militari (ca prefectul de București, Gabriel Marinescu) care făcuseră unele declarații deplasate. Inevitabilei demisii a titularului de la Interne i-a urmat, patru zile mai târziu (12 ianuarie 1933), și demisia lui Maniu.

În ciuda sfârșitului nu tocmai fericit al precedentei sale experiențe ca premier, a fost rechemat la guvernare Vaida-Voevod, care a rămas în funcție până în luna noiembrie a aceluiași an. El a acceptat sarcina de președinte al Consiliului după ce obținuse de la conducerea partidului său o anumită libertate de acțiune, considerând parlamentul singurul organ care îi putea critica activitatea. Era evident că tensiunile existente între PNȚ și rege creau dezbinări interne în acest partid, de la sine nu foarte omogen, spre avantajul proiectelor autoritare. În zilele crizei ministeriale, generalul Ștefănescu Amza i-a prezentat regelui un proiect care urma să îi asigure acestuia puteri mai mari, slăbind totodată Camera în avantajul unui Senat alcătuit din ce în ce mai mult din membri numiți și nu aleși. În ceea ce-l privește, Maniu nu s-a abținut să facă declarații critice la adresa doamnei Lupescu, declarații prin care lăsa să se înțeleagă că însuși Carol al II-lea era dominat de personalitatea și sugestiile amantei sale, combinate cu ale camarilei din jurul lor. Timp de cinci ani, politicianul transilvănean a evitat cu mândrie să ceară audiență la Curte, ferm în convingerea lui că Magda Lupescu trebuia alungată, iar regele trebuia determinat să revină la respectul față de Constituție. Ziarul „Curentul", unde cuvintele sale au fost publicate, a fost confiscat în două rânduri de noul guvern, care era totuși expresia aceluiași PNȚ. Dacă în declarațiile sale formale Vaida-Voevod a afirmat că va continua linia predecesorului său, în realitate a evitat polemicile cu Curtea, menținând la locurile lor oameni doriți de aceasta, a făcut act de omagiu în fața regelui și a introdus în guvern unele elemente apropiate de Carol al II-lea.

Rămâneau problemele evidențiate în precedenta sa experiență de guvernare. În plus, situația social-economică se tot agrava. Fostul ministru Mihail Manoilescu consemna faptul că prestigiul țării era la pământ dacă aceasta solicita de la Liga Națiunilor nu numai ajutor financiar, ci și trimiterea de experți care să conducă economia românească: el vorbea de o nouă Înaltă Poartă la Geneva și îi numea pe experții trimiși de Comitetul financiar al Ligii noii fanarioți. Într-adevăr, guvernul a acceptat să semneze un acord în acest sens, la 28 ianuarie 1933: acest acord a fost aprobat de parlament cu un vot majoritar, însă nu a fost pus în aplicare niciodată, ca urmare a schimbărilor politice interne ulterioare. Deocamdată, guvernul a obținut de la creditorii internaționali o reducere și o reeșalonare a datoriei. Onorând un angajament asumat de executivul precedent, a fost aprobată o nouă lege privitoare la datoriile din agricultură care să ușureze dificultățile economice ale proprietarilor mici și mijlocii.

Protestele și conflictele de muncă erau în creștere. Mai întâi, Valea Prahovei (inima petrolieră a țării) a fost zona care a creat cele mai mari îngrijorări și a înregistrat greve și manifestații de o amploare mai semnificativă. Totuși grevele muncitorilor de la atelierele feroviare au reprezentat punctul culminant al procesului în curs. Guvernul a optat pentru soluția represivă, care nu l-a acoperit de glorie. Centrul protestelor și punctul de ciocnire s-au înregistrat la Atelierele CFR Grivița din București: muncitorii, în număr de 7000, le-au ocupat la 2 februarie 1933 și s-au organizat cu un larg comitet de grevă, reușind să obțină sprijinul unei mari părți a muncitorilor din capitală și a angajaților de la căile ferate din alte orașe (și la Cluj, uzinele au fost ocupate pentru scurt timp). Ocupația a luat sfârșit foarte repede, în fața concesiilor promise de guvern, dar pe data de 17 a fost reluată, când s-a văzut că declarațiile nu erau urmate de fapte. Întrucât parlamentul aprobase cu majoritate de voturi o propunere guvernamentală de instaurare a stării de asediu în țară, în clădirea ocupată au intervenit poliția și armata: după o lungă înfruntare și câteva ciocniri de mici proporții și după ce se manifestaseră și în rândurile soldaților simpatii față de greviști, s-a dat ordin să se tragă și să se pună capăt manifestației de protest. Au fost mulți morți și răniți, iar 2 000 de muncitori au fost arestați. Procesul intentat în

fața unui tribunal militar împotriva unora dintre ei, ținut în capitală, a văzut sentința de condamnare casată și din cauza ulterioarelor proteste pe care ea le-a stârnit; a fost de aceea reluat la Craiova în iunie 1934, iar condamnările nu au fost blânde. Printre condamnați se numărau viitorul secretar al PCR Gheorghiu-Dej (condamnat la 12 ani) și viitorul președinte al Consiliului de Stat Chivu Stoica. Efectiv, un rol deloc neglijabil în toate grevele principale le revenea și militanților comuniști, cu toate că partidul se afla în ilegalitate. Pentru unii istorici, opțiunea guvernului Vaida-Voevod a fost „cea mai gravă eroare" pe care acesta a comis-o.

Nici în sânul guvernului nu lipseau disensiunile pe teme importante. O personalitate, cu siguranță, de prim plan era ministrul de Externe Titulescu. Pe de o parte, acesta a fost un adept fidel al Puterilor, Franța și Anglia, și un susținător convins al Ligii Națiunilor; pe de altă parte, el inițiase o politică de deschidere față de Uniunea Sovietică. 1933 a fost anul când Hitler a devenit cancelar în Germania, fapt care a cauzat schimbări notabile în viziunile de politică internațională ale guvernelor europene, mai ales de la Paris și de la Moscova. În același sens, al unei mutații în strategiile diplomatice, se îndreptau deschiderile lui Titulescu față de sovietici, deschideri care urmau să aibă mai mult sens în scurt timp, odată cu revirimentul Cominternului pe linie politică la Congresul al VII-lea din 1935: pentru Stalin și Dimitrov, pericolul fascismelor (în principal, al nazismului) trebuia să prevaleze asupra oricăror alte considerente politice; de aici, politica de colaborare cu forțele democrate și, în primul rând, cu social-democrații (cu care urmăreau să creeze fronturi populare). Aceste vești dinspre partea sovietică dădeau speranțe într-o soluționare a chestiunii rămase deschise a Basarabiei, prin recunoașterea suzeranității române, și deci într-o garantare a frontierelor României Mari de la Răsărit. Ministrul de Externe nu era de opinii ultraprogresiste, însă opțiunea lui pro-Moscova nu le-a plăcut multora din țară, iar din guvern nu i-a plăcut tocmai lui Vaida-Voevod. De altminteri, acesta nutrea simpatii pentru regimurile de dreapta, precum cel italian, pe când Titulescu, în anii imediat următori, a avut o dispută acerbă, deși în termeni diplomatici, cu Italia atunci când aceasta a lansat ofensiva împotriva Etiopiei, el arătându-se uneori mai sever decât fuseseră guvernele francez și

englez. În mod paradoxal, în aprilie 1933, tocmai președintele Consiliului a fost cel care a avut o ciocnire extrem de dură cu ministrul plenipotențiar italian de la București, Ugo Sola, căruia, în timpul unei petreceri de nuntă, i-a spus că Mussolini trebuie să înceteze să se mai ocupe de problemele României, în care materie era absolut ignorant, în așa fel încât l-a determinat pe interlocutor să îi răspundă că era cazul de „*ne pas continuer à dire des bêtises*". Iar Titulescu a avut ceva de furcă pentru a readuce discuția pe făgașul formelor diplomatice. Dintre cei doi, Carol al II-lea l-a ales pe titularul de la Externe deșirat și cu o înfățișare parcă de asiatic, iar premierul și-a depus demisia în noiembrie 1933. Suveranul, după ce și-a dat seama de condamnarea opiniei publice românești și internaționale pentru reprimarea sângeroasă din urmă cu câteva luni, a hotărât să se distanțeze de responsabilitatea pentru acele fapte și, inclusiv din acest motiv, l-a abandonat pe Vaida-Voevod în voia sorții. În fine, picătura care a umplut paharul: s-a mai descoperit că niște oameni din PNȚ, apropiați ai lui Maniu, luaseră mită de la Škoda pentru furnizarea de tunuri. Nu a lipsit un suicid ilustru, acela al generalului Sică Popescu. Acest scandal i-a făcut încă o dată jocul regelui și l-a slăbit pe opozantul său cel mai înflăcărat, Maniu. Pe lângă aceasta, câțiva prieteni industriași l-au convins pe Carol al II-lea asupra oportunității de a investi (inclusiv el însuși, personal) în crearea unei industrii militare românești. Cu o mare parte din propriul partid care îi arăta ostilitate și cu regele care îi arăta nemulțumirea față de activitatea guvernului, Vaida-Voevod și-a prezentat demisia la 9 noiembrie 1933, punând astfel capăt ultimei experiențe guvernamentale a PNȚ-ului. În circa șase ani de exercitare a puterii, acest partid nu știuse să înfrunte într-o manieră pe deplin satisfăcătoare problemele țării, care, trebuie să adăugăm, s-au agravat și din pricina unor factori independenți de voința național-țărăniștilor; mai cu seamă, nu concretizase promisiunile și speranțele pe care le suscitase când se afla în opoziție. Diferitele guverne emanate de PNȚ au aprobat sau înfăptuit și norme juste, dar nu au mers prea mult dincolo de ceea ce știuseră să facă liberalii, oferind totodată, pesemne, o performanță mai puțin strălucitoare decât aceștia.

8. Întoarcerea liberalilor

Deși credea în continuare că misiunea lui era să „ghideze" fragila democrație din România, Carol al II-lea a hotărât să cheme din nou – după multă vreme și fără ocolișuri – PNL-ul la guvernare. De altfel, noul lider al acestui partid era un om stimat și capabil; în plus, avusese posibilitatea de a-l informa pe rege că nu avea de gând să se amestece în viața lui privată. Așadar, Ion G. Duca a fost cel ce și-a asumat responsabilitatea de a gestiona o situație care continua să fie dificilă din mai multe puncte de vedere. Problemelor structurale și celor produse de criza din 1929 li se adăugau îngrijorările stârnite de creșterea mișcărilor de extremă dreaptă. Nu antisemiții tradiționaliști ai lui Cuza le stârneau, ci mai degrabă tânăra mișcare a Legiunii Arhanghelul Mihail. Aceasta, cu modalitățile ei atipice de a face politică „în societate", începea într-adevăr să devină din ce în ce mai populară. Din programul ei atrăgea nu numai aspectul polemic împotriva evreilor, a burgheziei, a politicienilor, a modernizării de import, a primatului materialismului și al economiei, ci și partea de proiect. Nu plăceau doar actele de sfidare și de violență politică îndreptate împotriva unor obiective semnificative și precise, dar și realizările din teren. Marșurile pe care legionarii le realizau prin zonele rurale și prin sate îi făceau pe acei tineri simpatici pentru o bună parte din populația țărănească; construirea unor clădiri oferite uzului public, inițierea unui comerț care astăzi s-ar numi „echitabil și solidar" pentru a demonstra că profitul putea fi diminuat și nu era o valoare în sine (spre deosebire de felul cum stăteau lucrurile în comerțul tradițional) nu serveau numai la a-i pune în dificultate pe evrei și, eventual, pe alți comercianți, ci constituiau dovada unei capacități de a gândi pozitiv și nu doar negativ. Își avea relevanța sa și atenția lui Codreanu și a altora de a nu confunda și de a nu face să se confunde antievreismul lor de caracter social și cultural (ca *Weltanschauung*) cu mai banalul antisemitism rasial. Trăsăturile populiste ale ideologiei legionare, care urmărea realizarea unui stat corporativ, suscitau nu puține adeziuni în diferite pături sociale: pe liderii legionari îi interesa chiar clasa muncitoare, iar aceasta nu a rămas deloc insensibilă la proiectele lor. De foarte tânăr, Codreanu fusese legat și de Garda

Conștiinței Naționale, o mică organizație prezidată de Constantin Pancu, cu care mai apoi a intrat în conflict: această organizație dădea spațiu larg revendicărilor muncitorești (însă nu în spiritul luptei de clasă), în așa fel încât până la urmă și-a asumat numele de Partidul Socialist Național Creștin. De asemenea, măsurile represive aplicate de autoritățile publice (de altminteri, prea puțin sprijinite de aparatul de stat, inclusiv magistratura) creau o aureolă de sacrificiu, aproape de martiriu, în jurul Legiunii și al Căpitanului său. Foarte importantă era și structura pe care această mișcare fascistă atipică și-o crease și care îi permitea să fie prezentă acum și în afara Moldovei. Legiunea era organizată în „cuiburi", compuse dintr-un număr foarte redus de membri: de la un minimum de 3 la un maximum de 13; când se depășea acest prag, se creea în mod automat un nou cuib. În principiu, membrii mișcării trebuia să fie foarte bine selectați (și supuși unor probe fizice și spirituale), chiar dacă e prea puțin credibilă pretinsa statistică potrivit căreia doar un candidat din douăzeci era admis. De fapt, la jumătatea anilor '30, Legiunea a devenit o mișcare de masă, în așa fel încât a putut să își construiască un sediu în centrul capitalei și să pună în scenă manifestații impunătoare. Principala asemenea manifestație, care a implicat și un mare număr de oameni care nu făceau parte din mișcare, a fost cea dedicată omagierii celor doi legionari – Ion Moța (unul din fondatorii legiunii) și Vasile Marin – căzuți în bătălia de la Majadahonda, la porțile Madridului, în Spania, unde se deplasaseră împreună cu alți șapte tovarăși pentru a lupta, ca voluntari, de partea franchiștilor. Pentru o zi (era 9 februarie 1937), a părut că Bucureștiul era în mâna Legiunii, dar manifestații au fost și în toate gările prin care a trecut trenul care aducea înapoi în patrie trupurile neînsuflețite ale legionarilor. A fost unul din momentele de maxim succes ale Legiunii, deoarece a atras simpatii și în medii străine de ea (catolice, intelectuale ș.a.m.d.), întrucât, în ochii celor mai mulți, își sacrificase un număr de reprezentanți în apărarea creștinismului. Într-adevăr, trebuie să remarcăm pronunțata conotație mistică a mișcării legionare, care o deosebea de cele mai cunoscute fascisme, cel italian și cel german.

Împotriva acestui pericol grav care se profila la dreapta eșichierului politic (și care era lesne de prevăzut că putea deveni și mai grav

dacă cineva ar fi voit să se folosească de Legiune ca aliat în proiecte vizând o ulterioară îngropare a democrației în România), I.G. Duca a decis să acționeze cu fermitate și fără preget, recurgând, în cele din urmă, la măsuri neconcordante cu principiile constituționale sau cu un liberalism coerent, prin aplicarea maximei *à la guerre comme à la guerre*. Așadar, Garda de Fier a fost dizolvată printr-un decret în ultima zi utilă pentru prezentarea listelor pentru următoarele alegeri parlamentare, la 9 decembrie 1933. Motivația a fost limpede: Garda desfășura o activitate teroristă și contrară legilor statului. După unele surse, nu mai puțin de 18 000 de legionari au fost arestați, dintre care unii au fost bătuți, iar vreo douăzeci au fost uciși de jandarmi. Urnele au dat rezultatul scontat: liberalii au depășit 50% și au adus 300 de deputați în Cameră, ocupând și aproape toate fotoliile din Senat. Tabloul general al parlamentului a rămas destul de fragmentat. PNȚ a atins 14%, un rezultat foarte modest, dar care se explica prin marile disensiuni interne și prin secesiunile suferite. Înfrângerea a fost simțită îndeosebi pe redutele din Transilvania, iar Maniu a avut mai puține voturi decât alți doi țărăniști, Mihalache și Armand Călinescu. Partidul Țărănesc al lui Lupu s-a menținut peste 5%, iar Partidul Național Agrar, recent înființat de Octavian Goga, care părăsise Partidul Poporului, s-a apropiat și el de acest procentaj: electoratul țărănesc avea prea multe posibilități, dacă ținem seama că au obținut fotolii și Partidul Radical Țărănesc, fondat de Grigore Iunian (fost membru PNȚ), dar și Uniunea Agrară, în timp ce extrem de puține voturi a adunat Frontul Plugarilor, fondat de Petru Groza, care avea să obțină alte rezultate după al Doilea Război Mondial. Groza intrase într-un puternic dezacord cu liderii Partidului Poporului, care nu erau dispuși să îl urmeze pe calea pe care o apucase și care ducea mult dincolo de reformismul agrar. Bun, dar inferior așteptărilor, a fost rezultatul obținut de LANC (4,47%) și destul de dezamăgitor acela obținut de gruparea maghiară, zguduită de disensiuni interne; grupul german a numărat 8 deputați. Nicio altă formațiune politică nu a reușit să își trimită reprezentanți în Cameră: nici alianța dintre populari și conservatori (Filipescu), ambele partide destinate deja marginalizării politice, nici gruparea evreilor (care preferau să voteze cu partide naționale), nici Partidul Social-Democrat.

Dar aceste alegeri s-au încheiat în modul cel mai tragic. La 29 decembrie, pe peronul gării din Sinaia, I.G. Duca a fost asasinat de un grup de legionari care vreau să răzbune abuzul pe care considerau că Legiunea îl suferise. Unii au suspectat o complicitate din partea forțelor de ordine și chiar a suveranului. Ucigașii (Nicadorii, cum au fost numiți după acronimul numelor lor) s-au predat poliției pentru a fi trimiși în judecată. Ei au fost condamnați la muncă silnică pe viață, dar s-a exclus orice responsabilitate din partea liderilor Legiunii. Aceasta era o altă caracteristică a modului de a face politică al legionarilor: crima politică și recurgerea la violență erau admise, dar responsabilitatea trebuia asumată până la capăt, fără a se sustrage de la judecata magistraturii sau de la eventuala pedeapsă. Era, neîndoielnic, un mod de a acționa care îi impresiona și îi uimea pe observatori. Lăsând deoparte acest aspect, asasinatul politic la care ne refeream a impresionat opinia publică (în diferite moduri), chiar și pe cea internațională. Una peste alta, legionarii, probabil fără să își dea seama, înlăturaseră ultimul obstacol întâmpinat de Carol al II-lea pe calea controlului deplin al conducerii politicii românești. După un scurt interimat în care șefia executivului i-a fost încredințată ministrului Instrucțiunii publice, cultelor și artelor Constantin Angelescu, regele l-a chemat la guvernare pe Gheorghe Tătărescu, liberal și el, dar nu de statura lui I.G. Duca și dispus să urmeze fidel directivele suveranului.

9. Democrația ghidată

Nu toată lumea a înțeles în momentul acela, dar era vorba de un punct de cotitură important în evoluția sistemului politic din România. Noul guvern liberal a menținut formele democrației parlamentare așa cum se configurase aceasta după război, deși cu numeroase limite și defecte. Noutatea însă consta în ulterioara creștere a rolului regelui, care nu a mai avut nevoie să rotească personalul politic – așa cum se întâmplase după urcarea sa pe tron –, întrucât găsise un echilibru discret cu conducerea guvernamentală. Tătărescu fusese subsecretar de stat la Interne în două guverne Brătianu, apoi ministru al Industriei și Comerțului cu I.G. Duca, iar acum avea ocazia să fie

protagonist, fie și în umbra suveranului. A făcut dovada unei bune doze de oportunism, prin care se va evidenția și față de comuniști, după a doua conflagrație mondială. Cu asasinarea lui Duca, fusese proclamată starea de asediu în principalele centre și fusese reactivată cenzura. Însă, chiar după ce urgența trecuse, noul guvern a continuat să recurgă la aceste mijloace într-o măsură excesivă; totodată, a făcut în mod constant uz de decrete-lege, care au diminuat mai mult ca oricând activitatea și rolul parlamentului. De altminteri, a fost ambiguă atitudinea guvernului față de extrema dreaptă: temută și adesea combătută, dar tolerată uneori, aceasta putea reprezenta o armă de rezervă în acțiunea politică a lui Carol al II-lea, care tindea să constituie un regim autoritar. S-a continuat să se folosească mâna de fier împotriva manifestațiilor care lăsau să se întrezărească acțiunea unor forțe radicale de stânga precum PCR-ul aflat în ilegalitate și, prin urmare, împotriva protestelor muncitorești celor mai aprinse. În aprilie 1934 a fost adoptată o lege pentru apărarea ordinii statale care permitea dizolvarea organizațiilor suspectate că puneau în pericol ordinea politică și socială, lege gândită, poate, mai mult pentru Gardă de Fier, aflată în curs de reorganizare.

În noiembrie următor, nu puține organizații au fost dizolvate în mod autoritar. În privința lumii țărănești, în schimb, s-a încercat relansarea oportună a normelor care reduceau datoriile, pentru a lăsa să respire întreprinderile adesea minuscule din sector: așadar, la scurt timp după instalarea executivului, a fost aprobată o lege nu foarte diferită de cea dorită de guvernele precedente. Un omagiu adus majorității populației românești, încă legată de așezările ei de la țară, a fost înființarea Muzeului Satului la București, în 1936, firește, în aer liber. Nou înființatul Consiliu Superior Bancar a fost instrumentul de ținere sub control a lichidărilor și fuziunilor dintre instituțiile bancare, cu precădere în avantajul marii finanțe. S-a reluat politica industrială tipică a PNL-ului: sprijin și privilegii pentru capitalul și firmele naționale, precum și dezvoltarea unui sector ce s-ar putea numi al capitalismului de stat. În ciuda tensiunilor internaționale, anii '30 au fost ani de creștere pentru economia românească, în așa fel încât mulți cercetători au fost determinați să creadă că o perioadă de pace mai îndelungată ar fi permis o dezvoltare și mai satisfăcă-

toare, precum și o apropiere de standardele economice ale țărilor celor mai avansate. Șocurile politice de la sfârșitul deceniului și noua conflagrație mondială au năruit aceste speranțe.

În politica externă, guvernul liberal nu s-a îndepărtat de tradiția politică filooccidentală: garanția acestui fapt era dată de rămânerea lui Titulescu la Externe. Acesta a mers mai departe în manevra sa de apropiere față de Uniunea Sovietică. Încă din iunie 1934, a avut o întâlnire la Geneva cu ministrul de Externe sovietic Litvinov: părea că țările pe care cei doi le reprezentau aveau un interes comun în menținerea frontierelor fixate în 1919. Poate că nu era chiar așa câtă vreme, spre deosebire de România, Uniunea Sovietică avea de câștigat dintr-o rescriere a hărții geopolitice europene. România, în schimb, trebuia să continue glorificarea evenimentelor care o făcuseră să devină România Mare, inclusiv în formele monumentale tipice la nivel statal. Între 1935 și 1936, la București a fost construit *Arcul de Triumf* pe șoseaua Kiseleff, iar cel mai mare sculptor român, Constantin Brâncuși (1876-1957), activ și celebru dinainte de Primul Război Mondial, realiza Ansamblul sculptural de la Târgu Jiu în cinstea celor căzuți în luptă, un complex din care se ridică spre cer *Coloana fără sfârșit*, o sculptură în oțel și fontă înaltă de 30 de metri. Brâncuși, mort la Paris la scurt timp după ce primise cetățenia franceză, este recunoscut până în ziua de azi ca un maestru și un model de referință pentru sculptorii contemporani (ca, de exemplu, Arnaldo Pomodoro). Cercetarea istorică a avut și ea prilejul de a manifesta un spirit patriotic, cântând eroii trecutului: a fost cazul volumului *Mihai Viteazul* de Petre P. Panaitescu, care îl amintea pe voievodul ce, pentru un foarte scurt interval de timp, a reușit să domnească peste Țara Românească, Moldova și Transilvania.

În ianuarie 1935, Titulescu a declarat în mod public că înțelegerea dintre Uniunea Sovietică și Franța și cea dintre România și Uniunea Sovietică constituiau o garanție pentru Mica Antantă și pentru Pactul Balcanic. De altfel, odată cu ieșirea Germaniei din Liga Națiunilor și, viceversa, cu intrarea sovieticilor, odată cu războiul italo-etiopian și cu sancțiunile economice împotriva Italiei, tabloul internațional se pusese, din nou și în mod periculos, în mișcare, lucru care nu convenea deloc diplomației românești. Mica Antantă

se structura din ce în ce mai mult, inclusiv în urma și în pofida atentatului de la Marsilia (1934), căruia i-au căzut victime regele Iugoslaviei, Alexandru Karađorđević, și ministrul de Externe francez Barthou, atentat săvârșit de un grup de naționaliști croați și macedoneni. Atât comitetul economic, cât și cel militar (la nivelul șefilor de stat-major) se întruneau în mod regulat. Era greu de anticipat totala incapacitate pe care Mica Antantă a demonstrat-o, peste puțin timp, în fața crizei economice și a noii conflagrații. Pe de altă parte, nu putea fi trecută sub tăcere revenirea Germaniei pe scena internațională: în 1934 s-a semnat la București un tratat comercial româno-german. Alianța româno-sovietică a fost deci pregătită. Mai mult, la 21 iulie 1936 a fost parafat textul unui protocol prin care cele două state se angajau să își acorde ajutor reciproc, însă, la 29 august, o remaniere guvernamentală îl excludea pe Titulescu de la Ministerul de Externe, spre marea satisfacție a unor guverne străine (cel italian în primul rând, dar și cel german – ministrul român condamnase militarizarea Renaniei – și cel polonez). Căderea sa – în continuare va trăi în exil în Franța – s-a datorat mai ales dezacordului cu alți exponenți ai *establishmentului* și pierderii sprijinului acordat de tot mai puternicul suveran. Alianța dintre Moscova și București nu a mai fost semnată, dar rămâne întrebarea dacă interlocutorul sovietic o dorea cu adevărat și ce preț era dispus să plătească pentru ea, cu alte cuvinte, dacă urma să renunțe la orice pretenție în privința Basarabiei. Însă, pentru un timp, linia politicii externe românești a rămas aceeași.

În această privință, diferitele partide politice nu se aflau într-un dezacord serios și, cel puțin între 1935 și 1939, până și PCR, în perioada interbelică, partid antinațional prin excelență, a sfârșit prin a fi de acord cu luările de poziție împotriva Germaniei și Italiei. PCR a continuat pentru multă vreme să aibă o linie politică contraproductivă. Congresul al V-lea (38 de delegați, dintre care 24 cu drept de vot) s-a ținut în 1931 în suburbiile Moscovei, sub influența Cominternului și a liderilor sovietici. S-a adăstat un pic în pedanterii, discutându-se dacă România se afla în toiul unei revoluții burghezo-democrate sau la capătul acesteia, sau dacă nu cumva se afla în pragul revoluției proletare. Încercarea de a crea o alianță între proletariat și clasa țărănească în vederea unui stat care să le reprezinte era frustrată de

faptul că numai țăranii săraci erau considerați aliați firești ai revoluționarilor (cu toate că Groza nu era tocmai un țăran sărac...); de altminteri, îndeobște, nici nu exista vreo disponibilitate de a dialoga și de a colabora cu politicieni și militanți de convingeri democratice (ca mulți din PNȚ sau din PSDR), considerați cu dispreț ca fiind burghezi sau chiar fasciști. Se continua mai ales să se susțină că minoritățile naționale erau oprimate și că trebuiau să părăsească România Mare; ca o confirmare parcă a acestui punct din program, la acel Congres al V-lea, PCR-ul a ales un secretar de sânge ucrainean, Alexander Ștefanski (Gorn). Înaintea lui, această sarcină îi revenise lui Elek Köblös, între 1924 și 1928 (epurat la începutul anilor treizeci și apoi arestat ca agent provocator), iar din 1928, chiar unui membru al PC ucrainean, Vitali Holostenko (zis Barbu).

Deși avusese o influență în mișcările de protest muncitorești, partidul a fost criticat de Comintern (prin vocea lui Béla Kun), deoarece luptele sindicale erau încă acaparate de social-democrați. În anii '60, pentru istoriografia fidelă partidului a fost floare la ureche să atribuie ingerințelor Cominternului responsabilitatea erorilor politice și a insuccesului. Într-adevăr, în 1935 a fost ales un nou secretar și, încă o dată, nu era român de sânge, ci bulgar, Boris Stefanov: pentru alegerea acestuia a fost suficient un Comitet Central întrunit din nou la Moscova. În 1940, succesorul, maghiarul István Fóris, a preluat sarcina în capitala sovietică. Unii militanți comuniști, indiferent de originea etnică, au cunoscut închisorile din țările lor respective pentru mai mulți ani de zile. Am amintit deja numele lui Gheorghiu-Dej și al lui Chivu Stoica, dar am mai putea-o menționa și pe „pasionaria" româncă Ana Rabinsohn Pauker, evreică de naștere și soția unui alt militant comunist, evreul român Marcel Pauker. Cea care mai departe avea să fie considerată numărul unu al regimului comunist proaspăt instaurat, după ce stătuse în închisoare șase ani și continuase într-un fel să desfășoare activitate politică, în mai 1941, în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale, a fost trimisă în Uniunea Sovietică pe baza unui schimb cu un prizonier român (Ion Codreanu, un proprietar din Basarabia, omonim întâmplător al tatălui liderului legionar, arestat și transferat în Uniunea Sovietică tocmai pentru a se solicita schimbul). Atât înainte, cât și după

îndelungata detenție, la Moscova și în Franța, a lucrat în Comintern pe o poziție fruntașă, până la dizolvarea acestuia (1943). Nu numai militanții rămași în România riscau pentru activitatea lor politică. Unii membri PCR care trăiau în Uniunea Sovietică au căzut victime ale „epurărilor" staliniste. Marcel Pauker fusese legat de Racovski, și această relație i-a fost fatală; un alt militant cunoscut trimis la moarte a fost Alexandru Dobrogeanu-Gherea (fiul mai faimosului Constantin), dar nici redactorul-șef al ziarului de partid „Scânteia", Gheorghi Krosnev, nu a scăpat de Marea Teroare. Despre Pauker s-a zvonit că însăși soția lui a fost cea care l-a denunțat ca deviaționist, pe baza corespondenței purtate de cei doi în timpul cât ea a fost în închisoare, dar istoriografia nu a confirmat această ipoteză.

Sciziunile și fuziunile au continuat să caracterizeze sistemul partidelor. Lupu și partidul său Țărănesc-Democrat au reintrat în PNȚ în 1934; în anul următor, în schimb, din marea „formațiune-umbrelă" agrară a ieșit un grup de stânga condus de Demetru Dobrescu, care a creat comitetele cetățenești. Tot din PNȚ a ieșit și Vaida-Voevod pentru a înființa Frontul Românesc, o secesiune care nu surprinde nici din punct de vedere ideologic, nici dacă ținem seama de vivacea dialectică internă a național-țărăniștilor din anii 1932-1933. Ca o consecință a disensiunilor interne din partidul maghiarilor, după deja menționata experiență a Partidului Popular Maghiar și altele la fel de efemere, a luat ființă Uniunea Muncitorilor Maghiari din România (*Magyar Dolgozók Országos Szövetsége*, MADOSZ), care, de o pronunțată orientare de stânga, a inițiat în același an o colaborare cu Frontul Plugarilor al lui Groza, care, să ne amintim, era transilvănean. Nenumărate au fost organizațiile de tot felul de orientări progresiste a căror înființare a fost dorită și susținută de PCR, mai cu seamă atunci când între Moscova și București au început să existe raporturi mai amicale. Printre acestea s-a numărat Blocul Democrat, care a ajuns repede la un acord cu micul Partid Socialist din România condus de Constantin Popovici și care s-a născut dintr-o sciziune la stânga a PSDR. Într-un efort ulterior de a crea o stângă cu o anumită greutate politică, Blocul Democrat și PSR au încheiat un acord cu MADOSZ și cu Frontul Plugarilor, găsind, de asemenea, adeziuni în Frontul Studențesc Democrat și la unii mi-

litanți social-democrați sau național-țărăniști (acordul de la Țebea din 6 decembrie 1935). În iulie 1935, A.C. Cuza și Octavian Goga au realizat fuziunea partidelor lor (ce nu se bucuraseră de succesul sperat în competiția electorală), înființând astfel Partidul Național Creștin, care în 1937 a obținut un rezultat bun, însumând aproape aritmetic voturile formațiunilor a căror sinteză o reprezenta. În același an, din LANC au ieșit adepții avocatului Vasile Emilian, în general muncitori bucureșteni organizați în „Svastica de foc", probabil, nu în largul lor într-un mediu dominat de apartenenți la pături mijlocii. În 1932 fusese fondat și un Partid Național-Socialist, care îl imita pe cel din Germania, dar acesta, condus de colonelul Ștefan Tătărescu (fratele lui Gheorghe și autor, în 1934, a unui opuscul ce se voia „o contribuție la lichidarea visului israelit de hegemonie mondială"), nu a dobândit nicio importanță. Garda de Fier s-a reconstituit în mod public sub numele de „Totul pentru Țară": generalul Zizi Cantacuzino-Grănicerul a fost șeful ei oficial, însă adevăratul lider era în continuare Zelea Codreanu. Evenimentele tragice din decembrie 1933 nu scoseseră nicidecum din joc mișcarea legionară, care continua să atragă simpatii din diferite medii și pături sociale, cu toate că în privința unor anumite subiecte trebuia să suporte concurența altor mișcări sau partide naționaliste. Însuși guvernul liberal a introdus taman la timp o normă care probabil că nu le displăcea legionarilor și pe care Vaida-Voevod o propusese zadarnic cu puțin înainte. Întreprinderile au fost obligate prin lege să aibă între angajați cel puțin 80% cetățeni de naționalitate română. În mod obiectiv, pentru un guvern expresie a unui partid liberal, această prevedere nu era o bună carte de vizită, însă, dată fiind situația socială descrisă mai sus, în rândurile populației probabil că nu a suscitat prea multe disensiuni. Recursul la cote etnice în câmpul muncii însemna o continuare, cu alte mijloace, a acelei „cuceriri a orașelor, a profesiilor și a meseriilor" de către români despre care am mai vorbit. Probabil că decizia lui Tătărescu și a regelui servea și la „înlăturarea" opoziției radicale de dreapta, căreia îi reduceau subiectele de protest.

Am vorbit deja despre unele succese ale culturii române, în sensul larg al termenului. Firește, mult mai mult am putea adăuga; vom aminti aici numai de două istorii ale românilor, în mai multe vo-

lume, datorate, respectiv, lui Iorga și lui Constantin Giurescu, sau, deopotrivă, de voluminoasa *Istoria limbii române* a lui Alexandru Rosetti, ori, de asemenea, de construcția sediului Academiei Române. George Enescu a compus *Oedip*, cea mai importantă operă scrisă de un român, în timp ce un avangardist ca Eugen Ionescu se făcea cunoscut cu un teatru al absurdului care, în străinătate și mai târziu, avea să se bucure de o mare notorietate, după ce a suferit și de perioade de uitare (din motive politice). A început să se tipărească o revistă a Fundațiilor Regale, destinată să dureze până la începutul perioadei postbelice: era o reluare, într-un stil mai academic, a inițiativei care îi conferise popularitate lui Carol, pe atunci prinț, în rândurile intelectualilor de dreapta în anii '20.

Faza „democrației ghidate" ar fi putut continua ani buni, cel puțin aceasta pare să fi fost intenția regelui, care devenise deja principalul factor politic din țară. Lucrurile s-au îndreptat însă într-o altă direcție, atât din pricina evoluției din ce în ce mai amenințătoare a cadrului internațional, cât și din pricina celor întâmplate la alegerile parlamentare din 1937, al căror rezultat a fost, într-adevăr, determinant pentru trecerea către o nouă fază politică, și anume dictatura regală.

V

Dictaturile lui Carol al II-lea și Antonescu. Al Doilea Război Mondial

1. Spre regimul autoritar

Alegerile parlamentare de la 20 decembrie 1937 au fost considerate cele mai libere din perioada interbelică (și de după aceea). Presiunile autorităților guvernamentale nu au fost în măsură să le permită liberalilor aflați la guvernare să atingă pragul de 40% pentru a beneficia de prima pentru majoritate, în ciuda faptului că formase o alianță electorală cu Partidul Naționalist-Democrat, cu Partidul German moderat și cu Frontul Românesc. În tabăra liberală, fractura dintre PNL și separatiștii lui Gheorghe Brătianu nu se mai resudase; chiar dacă acest lucru s-ar fi întâmplat, cele două liste luate împreună s-ar fi apropiat mult, dar nu ar fi atins fatidicul prag al majorității. De bună seamă, în ansamblu, rezultatul celei mai vechi formațiuni politice românești rămăsese tot semnificativ și aproape de natură să îi confere din nou dreptul de a guverna țara. Tradiționalii lor adversari național-țărăniști s-au oprit un pic sub 20%, iar cu alți oameni și într-un alt climat politic, ar fi putut exista chiar șanse de creare a unei *Grosse Koalition*. Așa o sugera faptul că, în afara celor trei deja menționate, în parlament mai intrau două partide de extremă dreaptă (25% din electorat le votase și aveau mai mult de un sfert din fotolii), 19 deputați maghiari și 9 radical-țărăniști. Deci era foarte dificil să se formeze o coaliție care să dispună de procentele necesare pentru a guverna.

Rezultatul demonstra că tradiționalul control guvernamental asupra alegerilor nu era absolut, mai ales dacă celelalte partide știau să își exploateze la maximum șansele de a împiedica acest lucru. În mod concret, două formațiuni politice care între ele nu erau omo-

gene – cel puțin, în principiu – au realizat un acord de neagresiune și de supraveghere a fraudelor (la care au aderat și liberalii lui Gh. Brătianu și Partidul Agrar al lui Argetoianu): PNȚ și partidul legionar, care s-a prezentat sub denumirea „Totul pentru Țară". Zelea Codreanu îl stima pe Maniu (pe când cu Mihalache, acum în fază de eclipsă, nu ar fi făcut niciodată un acord), dar a ținut să precizeze că rămâneau toate diferențele evidente în materie de politică internă și externă. Nemailuptând între ele, cele două formațiuni au reușit să nu își sustragă voturi una alteia, întărindu-se astfel, de fapt și prin urmare, în fața candidaților național-liberali. Faptul că, pentru prima oară, s-a reușit anihilarea operativă a normei ce permitea, în același timp, formarea unui parlament în linie cu guvernul în funcție și o relativă stabilitate politică a pus capăt definitiv dominației liberale, dar a îndepărtat posibilitatea menținerii unui echilibru politic în România. Carol al II-lea a interpretat în felul său noua situație politică, la crearea căreia nu pare să fi participat, dar care poate că netezea calea proiectului său autoritar. Așa încât l-a însărcinat să formeze guvernul pe Octavian Goga, cunoscut și ca poet, nu doar ca politician cu o carieră oarecum variată (ieșit din Partidul Poporului, își făcuse propriul său partid, pe care l-a unit mai apoi cu al lui A.C. Cuza), acum exponent al unei formațiuni, Partidul Național Creștin, care, cu doar 10% din voturi, se situase în alegeri abia pe locul al patrulea. Era o opțiune în mod clar contrară menținerii unei democrații avansate, bazate în principiu pe primatul parlamentului. Era și o opțiune dictată de necesitatea de a ține sub control tendința electoratului de a se radicaliza spre dreapta, tendință destinată, probabil, să devină mai semnificativă din moment ce se putea intui că Legiunea va mai crește ca număr de adepți (după rezultatul electoral foarte bun obținut: 15,58%). Nu întâmplător, Goga a inițiat tratative cu mișcarea legionară și, într-un mod la fel de simptomatic, PNȚ și cele două partide liberale s-au consultat: împreună s-ar fi putut ridica în apărarea Constituției. Carol al II-lea ar fi putut fi pus cu spatele la zid de o asemenea inițiativă fără precedent, dar se temea și că dreptele naționaliste puteau să preia controlul asupra situației și să instaureze un regim de tip italian sau german. Guvernul a adoptat măsuri antievreiești sau de „românizare", întemeiate pe realizările în acest sens

ale executivului precedent. În particular, un decret din 22 ianuarie 1938 a anulat recunoașterea cetățeniei pentru evrei dacă aceasta fusese acordată după anul 1914. Practic, 225 000 de evrei au fost considerați străini rezidenți (cu un document de identitate ce trebuia înnoit în fiecare an), față de 392 000 care își păstrau cetățenia. Potrivit istoricului german Hillgruber, atâtarea antisemitismului i s-a datorat mai mult lui A.C. Cuza decât lui Goga: cel dintâi îi reproșase colegului său de partid că proteja mulți evrei. Reacția stârnită a fost destul de ciudată, concretizându-se în așa-numita „grevă a capitalurilor", organizată de evreii din România, cu susținere din străinătate. Bursa a înregistrat o cădere bruscă și gravă, unele bănci au închis, iar comerțul a suferit o stagnare. Londra și Parisul nu au întârziat să își facă auzită dezamăgirea la București pentru nerespectarea tratatului asupra protecției minorităților. Legiunea a păstrat față de executiv un consens rezervat și prudent, chiar și atunci când doi legionari au fost uciși de polițiști în două sate și cu toate că prezența la Interne a lui Armand Călinescu, exponentul aripii din PNȚ considerate inamica Legiunii, îl îngrijora oarecum pe Zelea Codreanu. Era vorba să se aștepte un nou succes electoral, câtă vreme noi alegeri fuseseră programate pentru 2 martie: Goga și Zelea Codreanu plănuiseră să meargă împreună și să obțină majoritatea parlamentară. Deși nu credea în democrație (în opinia lui, politicienii manipulau situațiile după propriile lor interese, iar procentele nu erau o garanție că se făcea treabă bună), liderul legionar a optat hotărât pentru preluarea puterii pe calea instituțională și fără lovituri de stat. Acordul nu a rămas secret, iar Curtea a intrat în alertă.

Aplicând principiul potrivit căruia cea mai bună apărare este atacul, Carol al II-lea a reacționat dizolvând nu numai parlamentul, ci și partidele la 10 februarie 1938, de fapt, punând stăpânire pe toate puterile sau, cel puțin, asumându-și rolul de arbitru suprem și incontestabil al politicii românești. În acest moment, România Mare, înțeleasă ca idee politică și chiar etică, nu doar ca realizare teritorială, își înceta existența ei de circa două decenii. Principiile care o inspiraseră erau înlăturate. Într-adevăr, la 22 februarie a fost adoptată o nouă Constituție, pregătită cu o repeziciune impresionantă, care a fost supusă aprobării populare: ceva mai mult de 5000

de cetățeni au cutezat să i se opună, față de peste 4 000 000, cel puțin dacă ne raportăm la nu foarte credibilele cifre oficiale. Dincolo de această manevră autoritară și, totodată, ridicolă, ne putem întreba dacă această întorsătură impusă de Carol al II-lea nu răspundea, măcar în parte, așteptărilor unei bune părți din opinia publică. În acest cadru, pentru multă lume, imaginea democrației, utilizată pentru protejarea celor mai urâte privilegii și pentru tot felul de afaceri ilicite, era în zdrențe. Succesul dreptei radicale sau antisemite era mult mai mult decât un clopoțel de alarmă. Ca și în alte momente istorice și în alte țări, un număr de români erau dispuși să sacrifice margini ale libertății (percepută ca fiind doar formală și nu reală) pentru a obține ordine, bunăstare, satisfacție pentru sentimentul național și chiar posibilități de promovare socială (să ne amintim de frustrările intelectualilor). Noua constituție ștergea cu buretele principiile inspiratoare ale celor două precedente (1866 și 1923), realizând, cel puțin în parte, acea revenire la epoca anterioară răspândirii liberalismului pe care o cereau dreptele radicale, nu doar în România, ci și în mai multe părți din Europa. Așadar, se renunța la principiul separării dintre puterile legislativă și executivă, ambele revenindu-i acum regelui. Parlamentul – tot bicameral – era, de fapt, retrogradat la situația de organ consultativ, convocat de rege o dată pe an. Dreptul de vot li se recunoștea doar cetățenilor care împliniseră treizeci de ani, o măsură gândită, probabil, în funcție de marea simpatie de care Legiunea se bucura în rândurile tinerilor. S-a observat că o afinitate se putea găsi doar cu Regulamentele Organice date principatelor Țara Românească și Moldova în anii '30 ai secolului al XIX-lea și, în anumite privințe, cu acte normative și mai vechi. Noul model constituțional nu putea fi supus criticilor sau modificărilor: cei care avansau asemenea critici puteau fi trimiși în judecată penală, acuzați de crimă politică. Să adăugăm că a fost reintrodusă pedeapsa cu moartea, până atunci aplicabilă doar în stare de război.

Partidele, care, în ciuda defectelor lor, aveau cât de cât o înrădăcinare în societate, s-au opus acestei restructurări constituționale, cu toate că nu au mers până într-acolo încât să își materializeze rezistența. Într-adevăr, nu s-au înregistrat manifestații sau incidente: forțele de ordine și forțele armate se aflau în bună măsură sub con-

trolul unor oameni fideli suveranului. Nimeni nu a luat vreo hotărâre curajoasă, după cum nimeni nu a recurs la măsuri violente, care, eventual, puteau provoca o reacție: niciun om politic important nu a fost privat de libertatea personală (iar partidele și-au menținut o anumită organizare, deși nu puteau face politică). Fenomenul impunerii unui regim autoritar „cu binișorul" nu era nou în istoria europeană recentă. Carol al II-lea a putut conta însă numai parțial și numai pentru scurt timp pe colaborarea pasivă așteptată din partea vechii clase politice, care nu toată era dispusă să umple fotoliile unui parlament lipsit de puteri sau birourile administrației în așteptarea dispozițiilor noii puteri autoritare. Acest refuz, deși nu total răspicat, l-a determinat pe rege – după numai zece luni de la instaurarea puterii personale – să înființeze Frontul Renașterii Naționale, un organism care cu greu ar putea fi numit un partid propriu-zis. De fapt, acesta era singura formațiune politică autorizată și s-a pretins că populația adera la ea masiv, începând cu totalitatea angajaților din sectorul public. În ianuarie 1939, acest Front număra trei milioane și jumătate de membri, un fenomen cu totul nou pentru România. Înscrierea era o condiție *sine qua non* pentru a obține o slujbă sau pentru a face o carieră: ceea ce ne amintește de cele petrecute în Italia, unde ironia populară interpreta sigla PNF nu numai ca Partidul Național Fascist, ci și ca Pentru Necesități Familiale.

Regimul lui Carol a durat prea puțin (1939-1940) pentru ca judecata istorică să poată fi sigură. Acest regim și imaginea sa cea mai reprezentativă, Frontul, nu au avut timp să se definească în mod limpede și să se stabilizeze într-o formă pe deplin determinată. De fapt, e greu de spus care erau ideologia și programul politic subîntinse acestui regim. El a preluat multe aspecte ale regimurilor fasciste (organizația de tineret amintea clar de studenții lictori), dar era doar în parte apropiat de acestea. Dincolo de puținătatea programatică și de necontenitele remanieri de structuri ministeriale și de regulamente, se deslușea convingerea sau tendința de a-i atribui monarhiei o funcție salvatoare, preluând o idee foarte prezentă în rândurile tradiționaliștilor și ale neotradiționaliștilor români. Aceasta ne ajută să înțelegem simpatiile demonstrate de Carol al II-lea față de Partidul Național Creștin imediat după alegerile din 1937 și însărcinarea lui

Goga. Explică și temerile pe care i le-a declanșat disponibilitatea noului președinte al Consiliului de a trata cu mișcarea legionară, purtătoare a unor idei situabile cu siguranță în matca tradiționalismului și a naționalismului, însă cu caracteristici proprii, conciliabile și cu principiul monarhic, dar prea puțin potrivite să se îmbine cu conservatorismul social și economic al proiectului regal (care trebuia să salvgardeze interesele concrete ale camarilei și ale unei părți din clasa conducătoare). Era apoi discutabil dacă acel cult al personalității ce începuse a se clădi în jurul lui Carol al II-lea, care o păstrase lângă el pe doamna Lupescu, putea fi acceptat de legionari, care își aveau Căpitanul lor charismatic. Mai cu seamă, amanta regelui se trăgea dintr-o familie de evrei bogați din Bucovina și, după spusele multora (printre care și Nicolae, fratele mai mic al lui Carol), era o femeie ambițioasă, în stare de orice pentru putere și detestabilă. Doar în aparență, așadar, părea să fie noul regim în concordanță cu ideologia legionară; viceversa, ciocnirea dintre regim și Legiune a fost extrem de violentă, întrucât a fost vorba de o continuare, în termeni mai violenți, a precedentei confruntări dintre aceasta din urmă și *establishmentul* conservator, confruntare evidențiată în modul cel mai limpede în 1933. În purtarea acestei lupte acerbe împotriva Căpitanului și a adepților săi, Carol al II-lea nu s-a lăsat distras nici măcar de virtualul „patronaj" al regimului hitlerist în raport cu Legiunea. Aici, evident, se intra pe terenul politicii externe, unde regele nu avea de gând să introducă noutăți de niciun fel. Dacă apropierea de Uniunea Sovietică eșuase, rămânea fermă convingerea că România avea tot interesul să rămână alături de Franța și de Anglia pentru apărarea ordinii europene stabilite în 1919. Doar Zelea Codreanu și A.C. Cuza făcuseră declarații răspicat filogermane (iar al doilea considera Liga Națiunilor un instrument al evreilor de dominare a întregii lumi). Președinții de Consiliu care s-au succedat după Goga continuau să se situeze pe poziții filobritanice și filofranceze. Abia după izbucnirea războiului și mai ales după căderea Franței, adică pe la jumătatea anului 1940, regele și anturajul său s-au convins să renunțe la linia lor de politică externă.

2. Regim personal și legionarism

În momentul când a preluat toate puterile, Carol al II-lea a numit un șef de guvern atipic, care se voia a fi *super partes*: patriarhul ortodox Miron Cristea, care, ne vom aminti, fusese membru al Regenței între 1927 și 1930. În guvern au acceptat să intre mulți politicieni cu nume mari: liberalul Tătărescu (nu a fost o surpriză, ținând seama de precedenta sa experiență de guvernare), național-țărănistul Armand Călinescu, Constantin Argetoianu, cunoscutul diplomat Nicolae Petrescu-Comnen, un militar de mare viitor ca generalul Ion Antonescu; invitat să ocupe un minister, Goga a refuzat și a plecat pentru tratamente în străinătate, unde a murit la 7 mai. În sfârșit, regele a voit să dea guvernului o „tușă de clasă": o echipă de subsecretari ai Președinției alcătuită din șapte foști președinți ai Consiliului (Angelescu, Averescu, Iorga, Mironescu, Tătărescu, Vaida-Voevod și Văitoianu). Pe scurt, un cabinet de uniune națională, cel puțin în aparență și pentru a iluziona publicul. Deja în martie următor, o remaniere a clarificat faptul că figurile „istorice" chemate să colaboreze cu Cristea nu mai erau dispuse să o facă sau nu mai erau necesare, devenind evident că mâna forte din guvern era ministrul de Interne, Armand Călinescu. O a doua remaniere, de o mai mică relevanță, a fost efectuată în februarie 1939 (de la sfârșitul lui 1938, Grigore Gafencu îl înlocuise pe Petrescu-Comnen la Externe), iar la 7 martie următor, după moartea lui Miron Cristea, Armand Călinescu a preluat președinția: printre preocupările sale majore se număra aceea de a bloca periculoasa activitate politică a Legiunii. După cum vom vedea mai bine în continuare, în luna septembrie, focurile de revolver ale legionarilor au pus capăt președinției și vieții lui. I-a urmat pentru câteva zile Gheorghe Argeșanu (o figură de plan secundar, având o scurtă experiență precedentă la Apărarea Națională) și apoi (la 28 septembrie) mai experimentatul și mai reprezentativul Argetoianu. A fost înființat un subsecretariat pentru reorganizarea Frontului și apoi un minister *ad hoc*: această misiune i-a fost încredințată unui intelectual de valoare precum istoricul Gheorghe Giurescu, ca o nouă dovadă că, mai ales datorită promisei regenerări naționale, proiectul autoritar nu ducea lipsă de unele simpatii relevante. La 24 noiembrie 1939 a preluat con-

ducerea guvernului credinciosul Tătărescu. Acesta a fost ultimul cabinet determinat de voința regelui; următoarea numire, din iulie 1940, i-a fost dată de Carol al II-lea lui Ion Gigurtu, în încercarea zadarnică de a salva tronul și interesele țării, după surprinzătoarea înfrângere a armate franceze și intrarea germanilor în Paris, dar mai ales după cedarea forțată a Basarabiei și a nordului Bucovinei către Uniunea Sovietică, cu *placet*-ul guvernului german.

Visul lui Carol al II-lea și al consilierilor săi s-a sfărâmat de stâncile ascuțite ale politicii internaționale. În 1938, el a încercat personal să determine Londra și Parisul la inițiative mai curajoase și mai hotărâte, la contramăsuri care să blocheze acțiunea politică a lui Hitler, însă fără succes. *Anschluss*-ul Austriei la Germania, cu toate că se încadra totuși în logica de a-i aduna pe toți apartenenții la națiunea germană într-un singur *Reich*, l-a zguduit pe regele României, la fel ca pe atâția alți cârmuitori. Chiar la 12 martie 1938, ziua când trupele germane intrau pe teritoriul austriac, Tătărescu i-a exprimat ambasadorului maghiar la București, Bárdossy, dorința de a relua tratativele pentru un acord între Ungaria și Mica Antantă, tratative care ajunseseră la un punct mort în toamna lui 1937 (conferințe ale Micii Antante la Sinaia și la Geneva). După câteva zile, noul titular de la Externe, Petrescu-Comnen, i-a prezentat lui Bárdossy o propunere venită și în numele Iugoslaviei și al Cehoslovaciei, propunere care nu a satisfăcut guvernul maghiar și nu a permis să se ajungă la o înțelegere care să relaxeze situația internațională din Europa centrală, încordată ca urmare a evenimentelor din Austria. Poate că, așa cum sugerează cercetătoarea maghiară Magda Ádám, era deja prea târziu pentru găsirea unei soluții pașnice care să pună capăt acelor cincisprezece ani de raporturi încordate. La 29 septembrie 1938, s-a scris fundamentala pagină a Acordului de la München, prin care Anglia, Franța și Italia au permis amputarea Cehoslovaciei în avantajul Germaniei; la 2 noiembrie, primul dictat de la Viena a hotărât cedarea Slovaciei meridionale către Ungaria: revizionismul triumfa, iar Germania părea din ce în ce mai puternică. Potrivit istoricului Hillgruber, la conferința Micii Antante ținută la Bled la 21-22 august, ministrul de Externe Petrescu-Comnen spusese că va lăsa avioanele rusești să survoleze teritoriul României dacă acestea vor zbura în

ajutorul Cehoslovaciei, însă în săptămânile următoare nu a vrut să facă publică și oficială o atare înțelegere, pe care chiar a dezmințit-o în fața diplomaților străini: prin urmare, nici România nu a făcut prea mult pentru a frâna ofensiva diplomatică germană.

Ca modalitate de reacție la aceste fapte, la îndemnul lui Armand Călinescu, suveranul României a ales să îi elimine pe Zelea Codreanu și numeroși militanți ai Legiunii, în speranța de a îndepărta măcar pericolul intern. Decizia a luat-o în timp ce, în decembrie 1938, revenea în țară după un tur al capitalelor europene și, în cele din urmă, după o întâlnire cu *Führerul*, cu care nu reușise să se înțeleagă. S-a fabulat pe seama legăturii existente între această întâlnire și eliminarea lui Zelea Codreanu, dar pare clar că regele Carol al II-lea se temea de Legiune și inițiase mai de mult o manevră prin care să o facă inofensivă. Dacă mai apoi și-o fi căutat o aprobare sau mai degrabă o asigurare din partea cancelarului german, nu este foarte clar. Am mai spus că tensiunile începuseră de ceva vreme. Liderul legionar acceptase cu inima grea ordinul de dizolvare a partidului „Totul pentru Țară", afirmând că încă nu sosise ceasul legionarilor și că „vechea generație" își asuma responsabilitatea pentru instituirea noului regim. Totuși legionarii erau în contact unii cu alții și erau gata să își reia activitatea politică. Ei s-au bucurat foarte tare pentru *Anschluss* (Zelea Codreanu l-a felicitat pe Hitler), însă chiar cu acest prilej guvernul a efectuat arestări printre militanții Gărzii de Fier, i-a închis activitățile comerciale și a dizolvat mișcarea atât de fățiș filogermană. Nu a fost un simplu foc de paie. Codreanu a acceptat încă o dată dizolvarea mișcării, însă i-a scris lui Iorga, care criticase Legiunea, atrăgându-și astfel acuzația de ultraj adus unui demnitar al statului, cum era interlocutorul său ca membru de drept al Consiliului de Coroană. La 19 aprilie, a fost condamnat la doar șase luni de detenție. Astfel, asemenea multor alți legionari, a fost trimis în închisoarea de la Jilava, în timp ce Garda a rămas rătăcită și supusă loviturilor primite din partea ministrului Armand Călinescu. Acesta, de îndată ce un tribunal îi oferise, în sfârșit, posibilitatea de a-l priva de libertate pe Zelea Codreanu (spre deosebire de cele petrecute în anii '20), a profitat pentru a lovi într-o manieră decisivă: nouă alte acuzații, mult mai grave, i-au fost aduse Căpitanului, care – judecat într-un climat nu tocmai tipic

pentru un stat de drept și închis într-o cușcă de teama unei eventuale lovituri – a fost în cele din urmă condamnat, la 27 mai, la zece ani de muncă silnică (în realitate a fost vorba de o simplă detenție cu permisiunea de a fi vizitat de rude). Dacă această manevră fusese pregătită încă de la prima mișcare, ea reușise pe deplin.

Legiunea începuse să acționeze în clandestinitate sub denumirea de Mișcarea Legionară și sub conducerea unor lideri până atunci rămași în umbră ca Ion Antoniu și Horia Sima. Foarte curând, poate din inițiative izolate, s-au înregistrat acțiuni violente împotriva evreilor (a persoanelor și averilor acestora), considerați inspiratori ai represiunii guvernamentale. Gestul cel mai grav l-a constituit atentatul împotriva rectorului Universității din Cluj, Florian Ștefănescu-Goangă, rudă cu Armand Călinescu. Cinci zile mai târziu, în noaptea dintre 29 și 30 noiembrie 1938, Zelea Codreanu și 13 tovarăși de-ai săi au fost strangulați și ulterior împușcați pe la spate. S-a vrut să se creadă că au fost uciși fiindcă încercaseră să evadeze. Lupta politică ajunsese la un nivel nemaiauzit de barbarizare, mai ales deoarece violența era exercitată nu de o mișcare, ci de cineva care reprezenta statul prin cea mai înaltă responsabilitate. În mod evident, regele și oamenii apropiați de el se convinseseră că nu existau alte mijloace pentru înfrângerea Legiunii: calculul lor nu a fost unul exact, după cum aveau să o dovedească evenimentele ulterioare. Pentru moment, Carol al II-lea părea să fi reușit să elimine adversarul cel mai dificil și să pună sub control toate celelalte forțe politice, precum și studențimea și tineretul (încadrate în Frontul Renașterii Naționale), chiar dacă a trebuit să plătească această reușită prin întreruperea cvasitotală a relațiilor diplomatice cu Berlinul. Potrivit istoricului Armin Heinen, „asasinarea lui Codreanu retezase ultimul nerv vital al Gărzii, înțeleasă ca mișcare politică de amploare". Legiunea își pierdea caracterul de mișcare populară și căpăta, în schimb, un caracter de sectă; aripa sa radicală (Sima) a recurs mai departe la violența teroristă și a pus la cale o lovitură de stat în ianuarie 1939, care însă a eșuat. Înfrângerea legionarilor părea clară, în ciuda protestelor venite de la Berlin (ambasadorul a fost retras momentan și o serie de personalități germane au fost invitate de Hitler să restituie onorurile conferite lor cu câteva zile înainte de Carol al II-lea): de fapt, gu-

vernul german nu intenționa să destabilizeze regimul din România, căruia trebuia să îi ceară colaborare politică și mai ales economică.

Autoritarismul efectiv și aspectele foarte formale care aminteau de regimurile fasciste (ca și Legiunea însăși, a cărei distrugere s-a dorit) nu erau de natură să atragă simpatiile Parisului și Londrei, dar politica externă a României – așa cum am mai observat – nu se schimbase. E adevărat că pătrunderea economică a Germaniei mai făcuse un pas în față, însă guvernul de la București își îndrepta privirile tot spre Occident pentru garantarea frontierelor statului și a fost foarte dezamăgit de „spiritul de la München", adică de disponibilitatea guvernelor francez și englez (ca să nu mai vorbim de cel italian) de a cădea la învoială cu Hitler, acordându-i acestuia mai mult decât ar fi fost oportun. În esență, Carol al II-lea și filofrancezul titular la Externe Gafencu (după război, cunoscut susținător al unei Europe unite) nu au găsit la partenerii lor de dialog tradiționali sprijinul pe care și l-ar fi dorit. Cehoslovacia suferise o amputare gravă prin cedarea regiunii Sudeților cu asentimentul Puterilor occidentale, iar Mica Antantă nu putuse să facă nimic pentru a împiedica această cedare. Odată cu cedarea Slovaciei meridionale către Ungaria și a orașului Teschen către Polonia, se pusese în mișcare acel mecanism de revizuire a frontierelor care, foarte curând, urma să lovească și în granițele României. În primăvara anului 1939, nicio reacție serioasă nu a urmat după dizolvarea Cehoslovaciei de către Germania (inclusiv spre câștigul Ungariei) și după ocuparea Albaniei de către Italia. Guvernul român a evitat să se lase antrenat (și pe bună dreptate) în acest haos general, refuzând să anexeze o fâșie din Rutenia subcarpatică, care își proclamase independența pentru câteva ore, dar fusese anexată imediat de statul maghiar. Grigore Gafencu a scris prea optimist în ale sale *Însemnări politice*: „Furtuna dezlănțuită în mai în Cehoslovacia nu ne-a atins. Nu ne-a atins, de asemenea, șase luni mai târziu, furtuna din Polonia".

Între timp, în martie 1939, noul tratat de comerț româno-german demonstra, pe de o parte, că uciderea lui Zelea Codreanu era de acum un eveniment depășit pentru guvernul german, însă, pe de altă parte, lega indisolubil economia românească de Germania, țară, de altfel, în stare să absoarbă mărfurile tuturor țărilor danubiano-balcanice, chiar spre avantajul acestora. Berlinul se angaja mai ales să furnizeze

echipament militar, dar îi cerea partenerului român să intensifice producția de cereale, pe cea minieră și pe cea petrolieră. Surprinzător era că, în același timp, tocmai pe teritoriul Germaniei se refugiau unii lideri și militanți legionari ca să scape de acțiunea poliției, încă nesuspendată, ordonată de Armand Călinescu (comandanții provizorii, Belgea și, mai apoi, Christescu, fuseseră unul arestat, iar celălalt ucis). Horia Sima se număra printre aceștia, și la Berlin a fost înființat Comandamentul Legionar sub șefia unui supraviețuitor al Războiului Civil Spaniol, preotul Ion Dumitrescu-Borșa. Grosul militanților gardiști au rămas ascunși în țară, alții au fugit în Polonia. Într-un târziu, Parisul și Londra au reacționat stipulând la rândul lor acorduri de o mult mai mică însemnătate cu România, dar mai ales oferind statului român garanții pentru independență, ca să nu mai vorbim de respectarea integrității. Carol al II-lea le-a acceptat, deși vedea că utilitatea lor era limitată. Guvernul, condus din martie 1939 de Armand Călinescu, a făcut mai mult, propunându-i Moscovei, prin intermediul diplomației turcești, să semneze un pact de ajutor reciproc: se căuta, în esență, o garanție mai eficace decât aceea anglo-franceză, fără să mai conteze prea mult deosebirile ideologice. Rezultatele au fost lamentabile: statul cehoslovac, cum am mai spus, a fost dizolvat de inițiativa germană, iar Moscova a preferat să întrețină dialogul diplomatic cu Berlinul. În vara lui 1939, faptele au evoluat cu repeziciune: la 23 august a fost semnat pactul Molotov-Ribbentrop, care, pe de o parte, i-a permis lui Hitler să atace Polonia, iar pe de altă parte, a pus bazele (încă de la prima variantă a protocolului secret) pentru revizuirea frontierelor românești în avantajul Uniunii Sovietice, deși limitându-se să pună doar Basarabia în sfera de interes sovietic, fără a menționa și Bucovina.

La trei săptămâni după începutul conflagrației mondiale, urmând dispoziții ale Comandamentului Legionar de la Berlin (de unde a revenit în țară Miti Dumitrescu, organizatorul atentatului), nouă membri ai cuibului din Prahova l-au ucis pe Armand Călinescu cu 23 de focuri de revolver. Și mai grav a fost că au reușit să pătrundă în sediul radioului național și să își revendice gestul la microfoanele acestuia. Ei s-au autoproclamat „răzbunători" ai uciderii lui Codreanu și a altor tovarăși de credință, pentru a se preda apoi

justiției. Au fost împușcați imediat. Probabil că aceste evenimente l-au alarmat mai mult ca oricând pe rege, care nu a găsit altceva mai bun de făcut decât să poruncească represaliile dure prin executarea tuturor legionarilor aflați în închisori și a unui anumit număr de capturați în fiecare provincie. Timp de câteva luni, Bucureștiul a rămas suspendat într-o poziție de așteptare. În mediile din România încă se credea că războiul nu va fi câștigat de Germania, dar soarta de care avusese parte Polonia vecină prin intervenția Uniunii Sovietice era cât se poate de neliniștitoare. Unul din ultimele acte de independență veritabilă a fost refugiul oferit politicienilor (întregul guvern în frunte cu Mościcki) și militarilor polonezi (printre care și mareșalul Rydz-Śmigły), care trebuia acum să își părăsească patria invadată de *Wehrmacht* și de Armata Roșie. Deși năpădit de îndoieli și de temeri, Gafencu a continuat să se iluzioneze că va putea să își continue politica de echilibru (manifestată inclusiv printr-un lung turneu prin Berlin, Londra, Paris și Roma), extinzând-o și la Uniunea Sovietică. La 11 noiembrie 1939, oarecum paradoxal, i-a trimis ministrului de Externe Beck o telegramă care manifesta simpatie față de Polonia la aniversarea reconstrucției acesteia, cu speranța că aceasta încă nu era „pierdută". Acest fapt nu ar trebui să ne surprindă dacă ne gândim că și guvernul fascist italian a menținut relații aproape amicale cu guvernul polonez aflat în exil până în iunie 1940.

Căderea Franței a pus capăt acestei situații de incertitudine. Însă și mai decisiv a fost ultimatumul pe care reprezentanții sovietici l-au prezentat guvernului Tătărescu, la 26 iunie 1940, pentru retragerea trupelor și a administrației civile din Bucovina și din Basarabia. După ce a ascultat părerea Berlinului, cu care încheiase în martie 1940 un nou tratat comercial care „a semănat cu o capitulare" (Heinen), guvernul român a acceptat cele cerute de sovietici, dându-și seama prea bine de înțelegerea existentă între Stalin și Hitler (din alte puncte de vedere, fragilă și destinată să nu reziste, mai ales din pricina controlului asupra sud-estului Europei). Guvernul german s-a mărginit să protesteze în fața celui sovietic pentru cererea de anexare și a Bucovinei, obținând ca anexarea să se limiteze la partea de nord a acestei regiuni, unde prezența populației slave era mai numeroasă). Nordul Bucovinei și partea cea mai sudică a Basarabiei au fost in-

cluse în Republica Socialistă Sovietică a Ucrainei, în timp ce partea rămasă a constituit Republica Socialistă Sovietică a Moldovei, incluzând câteva teritorii de la est de Nistru, teritorii care, din voința Moscovei, colaboraseră la formarea în 1924 a micii republici autonome Moldova. Astfel, împotriva vechii tradiții, noul stat moldovean sovietic era despărțit de delta marelui fluviu și de mare. Ca urmare a acestei cedări teritoriale, s-au înregistrat 220 000 de refugiați, care s-au transferat în graba mare în România, la fel cum foarte rapidă a fost și evacuarea forțelor armate. Opinia publică românească a diferitor tendințe politice a fost profund dezamăgită de această cedare impusă din afară, cu excepția PCR-ului, care a aplaudat eliberarea cetățenilor basarabeni și bucovineni care scăpau de asuprirea națională și socială pentru a merge să se unească cu singurul stat socialist din lume. Între timp, ca urmare a semnalelor de noutate ce veneau de la București (numirea la 1 iunie 1940 ca ministru de Externe a lui Ion Gigurtu, om legat de anumite interese economice germane), Sima revenise în țară și, după ce fusese arestat de poliție, s-a întâlnit cu regele la 17 iunie. Carol al II-lea a oferit o colaborare, vorbind și de compensații pentru familiile legionarilor uciși, ca și de pedepse severe pentru cei ce înfăptuiseră reprimarea mișcării legionare (ca și cum nu s-ar fi făcut el însuși răspunzător). În esență, Sima a acceptat mâna întinsă, garantând fidelitatea Legiunii. În continuare, dând curs unei cereri a celui care, deși mai existau și alți pretendenți, părea să fie din ce în ce mai mult urmașul lui Zelea Codreanu, regele a hotărât să dizolve Frontul și, în locul acestuia, să înființeze Partidul Națiunii, într-o încercare disperată de cosmetizare politică. Totuși el a păstrat în mâinile lui conducerea noului partid unic, căutând, așadar, să limiteze noul rol politic al Legiunii.

Rușinea pățită în privința frontierei răsăritene nu putea să rămână fără consecințe, și Tătărescu a demisionat. Mai cu seamă era necesară o reorientare a politicii externe românești. Dovada palpabilă a acestui fapt a reprezentat-o noul guvern, constituit în iulie 1940 tocmai de Ion Gigurtu, om cu simpatii filogermane, guvern în care Ministerul de Externe îi era încredințat lui Mihail Manoilescu. Acesta era un susținător al corporatismului (pe care îl numea „socialismul națiunilor"), o teorie social-economică apreciată de toate regimurile fasciste și, de

asemenea, de mișcarea legionară. Și mai semnificativă a fost intrarea lui Sima în guvern, întâi ca subsecretar la Educația Națională, iar apoi ca ministru al Cultelor și Artelor. El i-a lăsat însă ministerul, în aceeași lună iulie, lui Radu Budișteanu (om ce aspira la conducerea mișcării legionare), întrucât nu se afla în sintonie cu direcția politică. Abia intrat în funcție, Gigurtu a declarat că renunță la garanția anglo-franceză și că iese din Liga Națiunilor: era încercarea de a salva ce mai putea fi salvat, dar diplomația germană și cea italiană au început un *pressing* pentru a determina Bucureștiul să demareze tratative cu Sofia și cu Budapesta pe tema rectificărilor teritoriale. Tratativele cu guvernul bulgar au fost relativ ușoare: dinspre partea română, cele două județe din sudul Dobrogei (așa-numitul Cadrilater) nu erau considerate o pierdere foarte gravă, iar din punct de vedere etnic, cedarea lor se putea justifica. Astfel, la 7 septembrie 1940, ambasadorii au semnat acordul de la Craiova, care dădea satisfacție cererilor Bulgariei: alți 7609 km^2 din România Mare erau pierduți. Trebuie să subliniem că această amputare nu a fost remediată după 1945, în așa fel încât aceste teritorii dobrogene fac parte și astăzi din statul bulgar. Lipsa acestei reparații a frontierelor s-a datorat și unui schimb de populație survenit în 1940: 106 000 de români au părăsit aceste județe, transferându-se în nordul Dobrogei sau la București, în timp ce 60 000 de bulgari au părăsit județele dobrogene Tulcea și Constanța, rămase între hotarele României. Recursul la schimburile de populație s-a bucurat de o mare apreciere în anii '40, din toate părțile (până și guvernele cehoslovac și polonez aflate în exil le aprobau). Germania victorioasă dădea exemplul încheind acorduri (așa cum a făcut-o cu Uniunea Sovietică) pentru a-i readuce între hotarele *Reich*-ului pe germanii trăitori pe teritoriile altor state. Și cu România a fost încheiat, în octombrie 1940, un acord care a permis transferul a 150 000 de germani din Basarabia, Bucovina și Dobrogea. În România, teoreticianul acestei politici de schimb între populații a fost demograful Sabin Manuilă (ulterior, pentru scurt timp, subsecretar la Președinție între 1944 și 1945), care, așa cum ilustrează Ioan și Sorina Bolovan, proiectase o reducere de numai 5000 km^2 din teritoriul României Mari în paralel cu plecarea a 3 600 000 de alogeni și cu sosirea a 1 600 000 de români. În plin război, la 12 mai 1943, a fost semnat încă un acord româno-german,

care le-a permis unor 60 000 de germani din România să își asume naționalitatea germană și să se înroleze în *Wehrmacht*.

Mult mai dificil era să se ajungă la un acord cu Budapesta în privința Transilvaniei. După ultimatumul sovietic dat României, guvernul maghiar prezidat de Teleki trimisese armata la frontiera răsăriteană, așteptând ca și Bulgaria să facă pașii care îi corespundeau. Dinspre partea maghiară se aspira la un teritoriu între 80 000 și 90 000 km², adică la o parte întinsă din această regiune, în timp ce dinspre partea română nu exista disponibilitatea de a ceda nimic sau aproape nimic. Sentimentele naționale ale ambelor popoare erau foarte încinse, iar chestiunea Transilvaniei atingea (și încă mai atinge) sensibilități foarte acute. Așadar, în ședințele ținute în orașul danubian Turnu Severin, plenipotențiarii români și maghiari nu au ajuns la o înțelegere, iar hotărârea a fost lăsată în seama unui arbitraj. Mai bine zis, guvernele german și italian și-au arogat dreptul de a hotărî ele, în modul cel mai solomonic cu putință, ținând seama că Ungaria și România erau de acum două țări legate (formal sau nu) de Axă. Din acest arbitraj a reieșit propunerea de a i se aloca statului maghiar 43 000 km², care alcătuiau un fel de triunghi răsturnat, cu baza spre Ungaria și cu vârful în apropiere de Munții Carpați. Conformația ciudată servea la acoperirea, în cele din urmă, a unei arii, aceea apropiată de Târgu Mureș (Marosvásárhely), cu o prezență masivă de secui (*székelyek*) sau protomaghiari. S-a observat și că această conformație le putea permite trupelor germane prezente în Ungaria un acces mai rapid spre Valea Prahovei, inima petrolieră a României. Guvernul de la București, cu siguranță nemulțumit de ceea ce s-a hotărât în arbitrajul pronunțat la Viena la 29 august 1940 de miniștrii de Externe Ribbentrop și Ciano (care a scris în *Jurnalul* său că, la vederea hărții geografice cu noua frontieră, Manoilescu a leșinat), a trebuit să se încline în fața a ceea ce a fost considerat un adevărat *diktat*. I se făcea o concesie percepută a fi foarte gravă unei țări care, din punct de vedere militar, nu era în stare să concureze cu România. Dacă Hitler și Mussolini sperau că au dezamorsat o bombă, ei se înșelau: deși mulți au preferat să emigreze (200 000 de români spre România și 60 000 de maghiari spre teritoriile proaspăt dobândite de Ungaria), o sumedenie de români au rămas între hotarele statului maghiar și numeroși maghiari între ho-

tarele statului român; în plus, față de ei, autoritățile respective au fost mai aspre decât în trecut. În 1941, cele două țări au urmat Germania în fatala aventură de atacare a Uniunii Sovietice, dar nu au încetat să își promită o reglare de conturi nu tocmai amicală după încheierea conflagrației. Iar cât timp aceasta a fost în plină desfășurare, mai multe comisii italo-germane s-au deplasat în Transilvania pentru a verifica delimitările de hotare și a cerceta incidentele și abuzurile reclamate încontinuu de fiecare din cele două părți. Deocamdată însă România Mare suferise cea mai gravă amputare, iar acum era defunctă cu adevărat și din punct de vedere teritorial. În schimb, Germania și Italia se angajau să garanteze frontierele românești. Această garanție putea fi interpretată ca adresată împotriva Uniunii Sovietice. Ministrul de Externe sovietic Molotov l-a întrebat pe ambasadorul german Schulenburg pentru ce fusese acordată garanția dacă dinspre partea sovietică nu exista nicio intenție de a ataca România, iar răspunsul pe care l-a primit a fost că, tocmai știind acest lucru, Berlinul voise să dea asigurări guvernului român. Au circulat zvonuri, de altminteri, lipsite de credibilitate, în legătură cu un posibil al treilea arbitraj, care ar fi urmat să îi aloce Ungariei toată Transilvania, iar Uniunii Sovietice, Moldova până la Carpați.

3. Regimul lui Ion Antonescu

Noua umilință încasată de România Mare nu a trecut fără proteste. Au fost manifestații populare în multe orașe: acestea dovedeau că opinia publică era încă vie, mai ales în privința unor subiecte de interes național, dar erau și un semn că regimul carlist nu era totalitar, nici măcar acum când i se încredințase lui Gigurtu și parcă voia să se adapteze la modelele german și italian. Probabil că un regim totalitar ar fi reușit că controleze strada. De acum, Carol al II-lea pierduse partida: militanții legionari au înconjurat palatul regal cu intenția de a-l constrânge pe rege să abdice și de a prelua puterea, însă, din nou, tentativa (Sima anunțase în ultimul moment ambasada germană) a eșuat. Totuși în provincie au fost adevărate răscoale. După demisia guvernului Gigurtu (care dăduse greș în rolul său de scut față de Germania), regele i-a dat funcția generalului Ion Antonescu:

fost ministru al Apărării în 1937-1938, se retrăsese din Statul-Major în disensiune cu regimul carlist și, deoarece protestase după acceptarea ultimatumului sovietic, cunoscuse și arestul. Într-un interval de 24 de ore, acesta i-a prezentat regelui o invitație peremptorie de a abdica pentru interesul patriei în favoarea fiului său Mihai, acum în vârstă de nouăsprezece ani. Suveranul nu era în măsură să refuze, întrucât reședința sa era încă sub asediu. La 6 septembrie 1940, după ce a abdicat, el a părăsit România pentru totdeauna, cu unele riscuri: trenul care îl transporta, împreună cu doamna Lupescu și cu câțiva colaboratori apropiați, a fost ținta unei tentative de atac a legionarilor în gara Timișoara, tentativă dejucată numai datorită promptitudinii feroviarilor, care au făcut garnitura să meargă mai departe cu toată viteza până la granița cu Iugoslavia. Încercarea de a da viață unei monarhii autoritare (experiență încă în curs de desfășurare în Bulgaria vecină, prin Boris al III-lea) dăduse greș; noul tânăr rege nu avea puteri reale, pe care Antonescu și le asumase el însuși, proiectându-se ca adevărat șef al statului național-legionar. Într-adevăr, în guvernul său, Sima a urcat la rangul de vicepreședinte, iar alți miniștri erau proveniți sau indicați din mediile legionare. Antonescu a putut să își asume titlul de „Conducător", echivalent cu acelea de *Duce* din Italia sau de *Führer* din Germania. El nu era, în cele mai adânci convingeri ale sale, în sintonie cu ideile legionare, dar situația îl îndruma să se adapteze la ele, la fel cum încercase să procedeze și Carol al II-lea. Așadar, cu multă retorică, el a vorbit despre realizarea statului național-legionar, cu gândul de a-și păstra pentru sine puterea reală sau, cel puțin, de a le lăsa și altora o fracțiune infimă din această putere: pentru moment, nu putuse să își aleagă singur membrii cabinetului sau, mai bine zis, după numai zece zile, fusese nevoit să îi lase Legiunii câteva ministere, printre care cel de Interne (Constantin Petrovicescu) și de Externe (Mihai Sturdza).

Cu Gigurtu încă la guvernare, la 9 august 1940 fusese adoptată o lege care interzicea căsătoriile dintre români și evrei; acum, noua întorsătură politică aducea în prim plan lupta antievreiască. Au fost înființate comisariatele pentru românizarea întreprinderilor: de fapt, executivul luase decizia de a acționa în favoarea clasei muncitoare și în detrimentul întreprinzătorilor (adesea de origine israelită), iar

acest lucru îi determinase pe mulți evrei să își vândă întreprinderile pe bani-gheață, de fapt oferindu-le pe tavă unor cumpărători cel mai adesea germani. Abuzurile comise de acei comisari au fost foarte numeroase, dar nu au avut caracter politic. În acel moment, era foarte dificil să se facă vreo deosebire între antisemitismul rasial și antievreismul cultural și social. În orice caz, comunitatea evreiască a început să fie expusă unor pericole și violențe până atunci aproape necunoscute în România. Acestea s-au înregistrat în decursul celor patru luni cât Antonescu și Sima au reușit să conviețuiască (în anii următori, antisemitismul s-a agravat și, totodată, s-a diversificat, așa cum vom vedea), dar au ajuns la apogeu în ianuarie 1941, când Legiunea a încercat să preia puterea singură. Potrivit unor date furnizate de guvern în ianuarie 1941, victimele violențelor ar fi fost în total 73, dar, în realitate, au fost mult mai multe și nu i-au privit numai pe evrei. Masacrul cel mai grav (care nu a avut caracter antisemit) s-a petrecut în detrimentul unor persoane deținute în închisoarea de la Jilava pentru responsabilități de diferite niveluri în uciderea lui Zelea Codreanu. După brusca plecare a regelui, la 23 septembrie fusese creată o comisie specială de anchetare a crimelor carliste (însuși Carol al II-lea își anunțase intenția de a face ceva similar, cum probabil că ne mai amintim), iar cei care aveau responsabilități de acest gen nu avuseseră timp să scape din închisoare. Masacrul de la Jilava a fost înfăptuit de niște legionari însărcinați să exhumeze rămășițele pământești ale Căpitanului, chiar pe terenul închisorii. Prin acțiunea unor echipe legionare, acest val de teroare a făcut victime mai celebre în rândurile politicienilor arestați (sau sechestrați) deoarece colaboraseră cu regimul carlist. Doi dintre ei, Iorga și Madgearu, au fost împușcați în apropiere de Sinaia. Firește, opinia publică nu a putut decât să condamne aceste gesturi. Totuși, la 30 noiembrie, Antonescu s-a prezentat în cămașă verde la marea manifestație pentru omagiul funebru al lui Zelea Codreanu, insistând în crearea iluziei că voia, chipurile, să înființeze statul național-legionar.

Legionarii căutau să impună viziunea lor totalitară despre stat, confundându-l cu partidul (același fenomen se regăsise în Uniunea Sovietică, cu Partidul Comunist, de mulți ani de zile) și alăturând propria lor administrație și chiar propria lor poliție pe lângă cele

instituționale. Antonescu – care nu reușise să convingă exponenții vechilor partide să colaboreze cu el și nici nu putuse să insiste în încercarea sa prin presiunea străzii, aflate în mâinile gardiștilor – trebuia să tolereze Legiunea, mai ales după ce aceasta efectuase un fel de marș asupra capitalei la 13 septembrie. Pentru un timp, el a crezut că o va putea îmblânzi plasându-se în fruntea ei, dar avea de gând să o mențină clar distinctă de stat, așa cum i-a spus explicit lui Sima, pe care l-a îndemnat să observe că, în Italia și în Germania, regimurile totalitare reușiseră să se conjuge cu o situație social-economică preexistentă, nu abolind proprietatea privată. Certurile dintre miniștrii sau funcționarii de credință legionară și miniștrii sau funcționarii militari sau tehnicieni erau la ordinea zilei, păgubind în mod considerabil activitatea guvernului. Conducătorul nu agrea nici politica externă pe care circumstanțele i-o impuneau, el crezând în superioritatea civilă a Occidentului (fusese atașat militar la Paris și la Londra) mai mult decât în victoria militară a acestuia, în care, dimpotrivă, credeau mulți politicieni liberali și național-țărăniști. Totuși el a acceptat cu un anumit realism să lase trupele germane să intre în România, pentru protecția zonei petroliere din zona Ploieștiului și pentru instrucția trupelor române; apoi, la 23 noiembrie 1940, a decis să adere la Pactul Tripartit (Berlin-Roma-Tokyo), la trei zile după Ungaria și cu câteva luni înaintea Bulgariei. Acest fapt și garanția frontierelor românești (chiar dacă acum mult mai restrânse) din partea Berlinului și a Romei au suscitat iritare în rândurile liderilor sovietici, care nu intenționau să lase sud-estul Europei sub influența Axei. Însă, întrucât în mediile politice românești existau temeri (poate, fără motiv) legate de noi pretenții teritoriale sau de o agresiune dinspre partea sovietică, această garanție a fost bine primită, iar Antonescu s-a bucurat și mai tare atunci când Hitler i-a dezvăluit că, în curând, Germania își va îndrepta forțele împotriva Uniunii Sovietice: aceasta însemna că România va fi avut ocazia să își redobândească regiunile răsăritene cedate. Tocmai aceste proiecte de război au creat o înțelegere între cancelarul german și șeful guvernului român: primul avea nevoie de o Românie în care să domnească ordinea, productivă, în stare să furnizeze provizii alimentare, materii prime și un număr mare de divizii eficiente. Pentru aceste motive, Hitler a fost dispus

să sacrifice Legiunea, care – cu nu puține trăsături distinctive – se considera înrudită cu național-socialismul german. Trebuie să mai amintim că, potrivit anumitor surse, Sima ar fi vrut să alăture misiunii militare germane din România o misiune similară italiană, pentru a demonstra că, dincolo de convergențele ideologice, țara nu fusese legată de mâini și de picioare și predată *Reich*-ului.

Pe de altă parte, Legiunea se schimbase mult: numărul de membri urcase de la 200 000 la un milion în doar câteva luni și de acum în rândurile sale se găseau oameni de tot felul (numiți peiorativ „septembriști", adică înscriși după intrarea la guvernare), care uneori luaseră locul numeroșilor legionari căzuți victime ale represiunii carliste. Nu lipseau – pe lângă profitori și pe lângă cei ce se complăceau în abuzuri și violențe gratuite – nici divergențele de ordin ideologic sau politic: un curent disident se raporta la tatăl lui Zelea Codreanu și la părintele Dumitrescu-Borșa. Corpul Muncitoresc Legionar al lui Dumitru Grozea reprezenta o poziție foarte radicală și fanatică, suficient de înclinată către colectivism încât să intre în contact cu comuniștii pentru a iniția o colaborare. Inițiativa și opiniile lor (și ale multor alți legionari) amintesc de o definiție pe care, într-un discurs faimos, Giovanni Gentile le-a dat-o comuniștilor italieni, pe care i-a numit „corporatiști nerăbdători". Mai trebuie amintit respectul pe care, în acele zile, legionarii l-au arătat față de Ana Pauker (înainte să i se permită să se întoarcă în Uniunea Sovietică) și față de alți militanți comuniști, pe care i-au cunoscut în închisoare. De altfel, aceste contacte le-au anticipat pe cele care doar în parte au ajuns la bun sfârșit imediat după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

După o „lună de miere" care a durat doar câteva zile, Sima (care se chinuia să își țină în frâu adepții cei mai radicali și mai agitați) și legionarii în general cu greu îl mai puteau suporta pe Antonescu. Acesta reprezenta lumea veche, pe care ei voiau să o îngroape; apăra exponenții acestei lumi, fie că era vorba de miniștri, de funcționari, de militari, de antreprenori; și, mai cu seamă, nu era nicidecum gata să pună capăt economiei necontrolate de către stat. Trebuie să adăugăm că în jurul lui Sima crescuse un adevărat cult al personalității, excesiv și ridicol, oricât de mari ar fi fost meritele noului lider al Legiunii. Iar faptul în sine că, pentru prima oară de la moartea lui Zelea Codreanu,

aceasta își asumase un lider propriu-zis împiedica realizarea planului lui Antonescu de a ajunge el la conducerea legiunii. Prin urmare, generalul s-a convins că era mai oportun să o dizolve: poate că exemplul modului în care Hitler eliminase batalioanele de asalt sau *Sturmabteilungen* (SA) îl inspira nu mai puțin decât supunerea partidului față de stat practicată de Mussolini. În același timp, în mediile legionare s-a optat pentru eliberarea din funcție și îndepărtarea generalului de la putere. Încă de la 1 decembrie (tristă aniversare a Marii Adunări de la Alba Iulia) s-a decretat dizolvarea poliției legionare și a menționatei comisii speciale de anchetare. Militarilor li s-a interzis să intre în Legiune. Responsabilii masacrului de la Jilava au fost împușcați. În sfârșit, Antonescu însuși a preluat responsabilitatea Externelor, eliberându-l din funcție pe Sturdza. Devenise evident că reglarea de conturi cu ceea ce el numea „bolșevismul verde" era iminentă.

Aceasta s-a petrecut între 21 și 24 ianuarie 1941. Pe 14 ianuarie, generalul s-a deplasat la Berchtesgaden, unde l-a vizitat pe Hitler și a obținut de la acesta permisiunea de a scoate din joc Legiunea, angajându-se să participe la Operațiunea Barbarossa, programată împotriva Uniunii Sovietice pentru primăvara următoare (iar mai apoi, din pricina evenimentelor din Iugoslavia, inițiată la 22 iunie). Ulterior, Horia Sima s-a declarat convins că decizia *Führerului* de a-i lăsa baltă pe legionari fusese luată sub influența ministrului de Externe Ribbentrop și a altor politicieni, însă fără aprobarea și, de fapt, împotriva opiniei oamenilor din Partidul Național-Socialist. Chestiunea nu a fost lămurită pe deplin, însă Hitler a avut ca reper interesul militar al Germaniei, pentru care era util să aibă o țară aliată fără tulburări interne. Poate că, într-un plan secundar, în deciziile sale a cântărit și prea puțina simpatie pe care o încerca față de oricine tindea către idei „comunizante" sau, oricum, prea radicale, după cum o dovedise față de unii exponenți importanți ai propriului partid, pe care îi epurase, precum și față de mai sus menționatele batalioane de asalt; prin urmare, la fel de puțină simpatie trebuia să nutrească și față de așa-zisul „socialism al arhanghelului".

Întors la București, Antonescu și-a reluat în stil mare proiectul de îndepărtare a legionarilor din posturile care contau, concediindu-l pe ministrul de Interne. Legiunea, aflată deja în fibrilație de ceva vre-

me, a răspuns printr-o grevă generală și printr-o mare manifestație, însă responsabilul cu poliția politică (Siguranța) și prefecții simpatizanți ai Legiunii au fost dați afară, în timp ce armata a primit ordin să îi dezarmeze pe legionari, aflați de-acum în rebeliune fățișă. Aceștia stăteau baricadați în sedii și prefecturi, înconjurați de tancuri. Guvernului i s-au oferit chiar și forțele germane, însă oferta a fost declinată cu un dram de orgoliu. Din partea lui Hitler, generalul german Hansen i-a invitat pe legionari la calm și la spiritul patriotic. Apelul a căzut în gol, și la București au urmat trei zile de ciocniri armate, până când armata a reintrodus ordinea. În principiu, restul țării a rămas străin de dura înfruntare ce tocmai se desfășura. Anume în acele zile, unii legionari au înfăptuit cele mai grave acte de cruzime împotriva evreilor pe care i-au prins în cartierul lor din capitală: au fost morți, violuri, bătăi și, în suburbia bucureșteană Băneasa, unde exista un abator cușer, un act bestial, ostaticii fiind măcelăriți ca niște animale și trupurile lor atârnate, în cele din urmă, de cârligele din abator. Bilanțul acestei revolte eșuate a fost de circa optzeci de căzuți dintre soldați și 700-800 de victime din rândurile civililor. Mulți legionari au căzut și ei în aceste ciocniri, iar 4000 au fost arestați. Alții, printre care șefii și Sima însuși, au reușit să fugă în străinătate cu ajutorul germanilor. În Germania i-a așteptat o detenție „blândă", în principal în lagărul de la Berkenbrück, dar și la Dachau și la Buchenwald (în 1942, Sima a reușit să fugă în Italia, dar autoritățile fasciste l-au restituit celor germane). La 24 ianuarie, în timp ce se stingeau ultimele focare de rezistență, sosirea la București a noului ministru plenipotențiar al Germaniei, von Killinger, a pecetluit într-un fel opțiunea de tabără operată de guvernul său în favoarea lui Antonescu.

În aprilie, Iugoslavia a fost atacată de forțele armate germane și italiene. Regentul Pavel și guvernul Cvetković, care ajunseseră în sfârșit la un acord, în 1939, cu cea de-a doua naționalitate din acest stat, cea croată, aderaseră în martie 1941 la Pactul Tripartit, ca urmare a cursului favorabil Germaniei pe care îl luase războiul. Câteva zile mai târziu, o lovitură de stat, provocată de Anglia și dorită de mediile militare sârbe, a răsturnat în mod radical situația: Iugoslavia revenea pe poziții filobritanice. Reacția Berlinului și a Romei a fost imediată și, în alte câteva zile, statul iugoslav a fost ocupat și

dezmembrat. Ungaria și Bulgaria au fost invitate să profite de ocazie pentru a ocupa teritorii pe care cereau dintotdeauna să le anexeze: actuala Voivodina și, respectiv, actuala Macedonie independentă, pe atunci provincie (*Vardarska*) sârbească. Guvernul bulgar a acceptat fără să șovăie, premierul maghiar Pál Teleki, care tocmai semnase nu de mult un tratat de prietenie cu Iugoslavia, a preferat să se sinucidă, dar succesorul său, László Bárdossy, și șeful statului, Miklós Horthy, au considerat că era drept să se dea satisfacție sentimentelor naționale ale maghiarilor. Prin aceste opțiuni, în mod automat, Bulgaria și Ungaria s-au expus declarației de război din partea engleză. Tocmai din acest motiv, Antonescu a preferat să nu se ia după himera germană și a renunțat să ocupe acele teritorii din Banat pe care România nu putuse să le obțină la Conferința de Pace de la Paris, punând singura condiție ca trupele maghiare să nu intre aici. Speranța sa era să poată colabora cu Germania fără să intre în conflict cu Marea Britanie.

4. Intrarea în război

Cele șase săptămâni necesare pentru a încheia dosarul iugoslav și pentru a constrânge, totodată, Grecia la armistițiu au întârziat începutul colosalei operațiuni Barbarossa. La 21 iunie 1941, tancurile *Wehrmachtului* au trecut frontierele sovietice: în termeni numerici, nu se mai văzuse niciodată o operațiune de o asemenea anvergură. Iar Antonescu a decis, fără nicio ezitare, să ia parte la această operațiune: era vorba, în acest caz, de redobândirea provinciilor luate României cu doar un an în urmă. În mod curios, succesul *ultimatumului* sovietic din iunie 1940 se datorase aprobării tacite a Germaniei; acum, douăsprezece luni mai târziu, armata română pornea să recucerească Basarabia și nordul Bucovinei alături de trupele germane. Conducătorul încă mai credea că, prin acest act, nu va intra în conflict cu Anglia. Aceasta s-a dovedit a fi foarte curând o iluzie, întrucât – în zilele imediat următoare atacului german – Londra și-a dat silința să inițieze o colaborare solidă cu Moscova, în care a fost repede implicat și guvernul american, cu scopul de a-i permite Uniunii Sovietice să reziste în fața invadatorilor și, pe cât posibil, să treacă la contraatac. În ciuda

strălucitoarelor și rapidelor succese germane, privind în perspectivă, se putea înțelege cum Hitler se întinsese mai mult decât îi era plapuma.

În ceva mai mult de o lună de zile, trupele române au pus stăpânire pe cele două provincii pe care le aveau ca obiectiv de război, ajungând la Răsărit până la Nistru. Intrarea în război fusese decisă din timp de Antonescu, fără să fie nevoie de sprijinul altor opinii. Însă o mare parte din lumea politică românească și din opinia publică a văzut această opțiune ca fiind conformă cu interesele naționale și, prin urmare, justă. De la Berlin nu s-au exercitat presiuni particulare pentru ca armata română să își continue înaintarea dincolo de Nistru (să ne amintim că nici lui Mussolini nu i s-a cerut să trimită soldați italieni), dar Conducătorul mai avea niște revendicări de avansat. Nu era vorba să se anexeze teritorii care nu făcuseră niciodată parte dintr-un stat român, ci să se demonstreze că România era aliatul cel mai util și cel mai loial, pentru a se putea cere anularea Dictatului de la Viena și a reîntregi astfel întinderea teritorială a României Mari. Nu întâmplător, guvernul maghiar, care nu avea nimic de cerut Uniunii Sovietice în materie de teritorii și cunoștea slaba pregătire a propriei armate, a acționat într-un fel cu totul asemănător, participând la operațiunea Barbarossa fie și invocând pretextul unui incident mai degrabă obscur (bombardarea orașului Košice, în maghiară Kassa, de către avioanele sovietice). Și la Budapesta se simțea nevoia de a demonstra loialitate față de Germania, în perspectiva unei redeschideri a disputei asupra Transilvaniei. Atât în capitala maghiară, cât și în cea română s-a mizat pe cartea greșită. „Lovitura de ciocan" din al doilea semestru al anului 1941 nu a scos din luptă forțele armate sovietice, iar un al doilea atac, care a presupus o enormă risipă de oameni și de resurse, în 1942, nu a dus la un rezultat mai bun. Între timp însă, cu sacrificii notabile, trupele române au înaintat până când au ocupat Odessa (ocupație care i-a adus lui Antonescu titlul de mareșal), au participat la cucerirea Crimeii, au operat în Caucaz și s-au împotmolit în dramatica bătălie pentru Stalingrad.

Înaintarea trupelor române a contribuit la determinarea unui aspect fundamental al regimului: politica antievreiască. *Grosso modo*, s-ar putea face o distincție precisă în opțiunile transpuse în faptă de Antonescu în privința numărului mare de evrei care locuiau între ho-

tarele României Mari. În esență, el i-a protejat pe evreii din Regat sau a încercat să evite să li se aplice „soluția finală" programată de la Berlin. În schimb, el a dispus ca evreii din Basarabia și din Bucovina să fie trimiși în lagăre de concentrare dincolo de Nistru. Scopul acestei ultime măsuri era de a româniza cele două regiuni disputate, îndepărtând de aici minoritățile, inclusiv pe cea ucraineană, printre altele din pricina atitudinii manifestate de aceste minorități în 1940: ele simpatizaseră cu ocupația sovietică, atacându-i și provocându-i pe militarii români în timpul evacuării. Judecata istoricilor s-a divizat: pe de o parte, s-a afirmat că fără Antonescu ar fi murit mai mulți evrei, pe de altă parte, că el s-a făcut responsabil pentru zeci și zeci de mii de morți și că a fost complicele germanilor. Alții au observat o mare incoerență în politica sa evreiască: i s-a opus vicepreşedintelui Mihai Antonescu (simplă coincidență de nume) atunci când Berlinul a cerut trimiterea evreilor români în lagărele de concentrare germane din Polonia și a abolit obligația de a purta steaua galbenă. De fapt, 125 000/ 175 000 de evrei (cifra rămâne incertă) au fost masacrați – ca în timpul pogromului de la Iași din iunie 1941 – sau deportați dincolo de Nistru, unde și-au găsit moartea (uneori încă din timpul transportului, efectuat în condiții imposibil de suportat). Tristul calcul nu e ușor de făcut, deoarece trupele româneşti au ocupat și au administrat teritorii din sudul Ucrainei și chiar Odesa, unde comunitatea evreiască a plătit un preț de sânge foarte înalt, împotriva sa acționând și autoritățile ucrainene colaboraționiste. Pe de altă parte, o atare cifră reprezintă doar o parte din cei peste 700 000 de evrei din România Mare: majoritatea au rămas din fericire în viață, ca o dovadă în plus a ambiguității politicii antisemite a guvernului Antonescu. Ca să completăm tabloul numeric, trebuie să-i amintim pe evreii din nordul Transilvaniei, din 1940 sub control maghiar și din 1941 sub control maghiaro-german, evrei care, în număr de peste 130 000, au fost predați germanilor și trimiși la Auschwitz: dintre aceştia au murit cel puțin 90 000.

Mulți din cei ce lăudaseră intrarea în război nu au fost de acord cu continuarea campaniei. Convins că Anglia avea să câștige, mai ales după atacul japonez de la Pearl Harbor și intrarea în război a Statelor Unite, Maniu, cu tradiționalul său puritanism, i-a scris direct lui Antonescu pentru a-i declara cât de nedreaptă era anexarea unor te-

ritorii care nu erau românești. În realitate, problema nu era anexarea altor provincii, ci constrângerea inamicului să capituleze: dacă Uniunea Sovietică ar fi reușit să își revină și ar fi câștigat războiul, Basarabia și nordul Bucovinei i-ar fi fost din nou luate României. Antonescu s-a considerat pentru multă vreme pe o poziție de neutralitate între Germania și Anglia și chiar în favoarea Statelor Unite în conflictul cu Japonia. Pe de altă parte, pentru un timp, efectiv, s-a păstrat o anumită deferență față de acest aliat ciudat al Axei care era statul român, însă la 1 decembrie, Londra a trimis un *ultimatum* României (dar și Finlandei), cerându-i să se retragă din războiul împotriva Uniunii Sovietice; la refuzul lui Antonescu, guvernul britanic a declarat război în mod oficial. Statele Unite, în schimb, au primit declarația de război din partea României și au așteptat încă șapte luni înainte de a răspunde, întrucât la Washington exista convingerea că guvernul român acționa sub constrângere. De altminteri, abia în septembrie 1941 voise Antonescu să informeze despre scopurile limitate și legitime ale participării României la războiul de pe frontul răsăritean.

Maniu rămăsese în legătură cu guvernul englez prin intermediul unui aparat de radio lăsat înadins de personalul legației britanice după retragerea lor de la București. Împreună cu alți exponenți ai opoziției (Constantin Brătianu), el a căutat în mod constant să trateze despre ieșirea României din conflict, iar la începutul anului 1942 s-a oferit să organizeze o lovitură de stat pentru a prelua puterea și a retrage forțele armate române de pe frontul răsăritean. Răspunsurile dinspre Anglia au fost dezamăgitoare și nici atunci când liderii sovietici superiori și-au făcut auzită opinia nu s-a ajuns la vreun acord sau la vreun proiect concret. Alte tratative au fost purtate chiar de anumiți exponenți ai guvernului român, iar Antonescu a aflat despre ele. Vicepreședintele Consiliului, Mihai Antonescu, în același timp ministru de Externe, a înființat din 1942 Biroul Păcii, explicându-le celor invitați să facă parte, cu o îndrăzneață parafrază: „Dacă vrei să câștigi războiul, trebuie să pregătești pacea". El a cutezat chiar să propună Berlinului o mediere pe lângă guvernul britanic, dar s-a ales cu un refuz furios. În continuare, i-a curtat îndelung pe Ciano și pe Mussolini, prin intermediul ambasadorului de la București, Bova Scoppa. Ciano s-a arătat interesat de ideea de a despărți destinele Germaniei de acelea ale

aliaților săi; de altminteri, propuneri similare îi parveneau din partea guvernului maghiar. Determinant a fost refuzul Ducelui, care totuși nu împărtășea direcția politică și militară a lui Hitler, mai ales atunci când, la începutul anului 1943, a părut clar că pe frontul răsăritean victoria definitivă nu avea să le surâdă forțelor Axei.

Odată cu căderea și arestarea lui Mussolini, la 25 iulie 1943, sprijinul italian pentru jocul politic românesc a dispărut. Se putea doar continua cu tratativele separate cu Londra și cu Washingtonul. Canalele erau sediile ambasadelor din țările neutre: la Stockholm și la Ankara, dar însărcinați cu tratativele au fost trimiși și la Cairo. Așa cum e lesne de înțeles, aceste tratative s-au desfășurat mai cu seamă în ultima parte a anului 1943 și în prima jumătate a lui 1944. Apropierea treptată a Armatei Roșii de frontierele românești le-a influențat din ce în ce mai mult. La Ankara, englezii i-au cerut lui Alexandru Crețianu capitularea necondiționată și implicarea guvernului sovietic. Această din urmă cerință nu decurgea numai din lupta comună purtată împotriva Axei, ci și dintr-o circumstanță de ordin militar: planul pentru debarcarea pe coastele Mării Egee sau ale Mării Adriatice și pentru pătrunderea ulterioară în Balcani (la fel cum făcuse acea *Armée d'Orient* în cealaltă conflagrație mondială) a fost abandonat din voința americanilor; drept urmare, această zonă era lăsată la bunul plac și sub influența Uniunii Sovietice. Prin reprezentantul din Suedia, Frederic Nanu, s-a obținut doar o propunere de a iniția tratativele de armistițiu; la Cairo, despre posibilul armistițiu a tratat Barbu Știrbey, trimis al liderilor din opoziție, însă cu acordul Conducătorului, începând din martie 1944. Însă, la vremea aceea, Armata Roșie mărșăluia deja spre râul Prut, în timp ce germanii și românii părăseau Crimeea, iar condițiile propuse au fost copleșitoare: inversarea alianțelor, adică angajament militar român împotriva Germaniei, acceptarea frontierelor din iunie 1940, plata unor despăgubiri de război. Antonescu nu a acceptat aceste condiții: era 15 mai. Însă aceleași condiții, cu sovieticii ajunși deja în nordul Moldovei, au fost acceptate la 10 iunie de trimișii opoziției la Cairo, trimiși care au garantat pentru sprijinul tânărului rege Mihai la înlăturarea lui Antonescu. Nu au existat răspunsuri concrete ale interlocutorilor anglo-americani, de-acum resemnați să lase Uniunea Sovietică liberă să gestioneze direct chestiunea armistițiului.

De altfel, războiul fusese purtat de sovietici împotriva românilor; avioanele engleze și americane se limitaseră să bombardeze puțurile petroliere de lângă Ploiești, fără a reuși să blocheze producția.

Trebuie să adăugăm că în România, țară unde contingentele germane erau prezente, dar care nu fusese ocupată (cum se întâmplase în 1944 cu Ungaria, ca și cu multe alte țări mai înainte), nu se înregistrase niciodată o Rezistență propriu-zisă. Inclusiv PCR-ul, condus din 1940 de maghiarul István Fóris și divizat în numeroase grupări concurente, se limitase să împrăștie manifeste și pliante. În aprilie 1944, Fóris a fost înlăturat (sub acuzația, pe cât se pare, nefondată, că era un agent infiltrat de Siguranță, poliția politică românească) de către Emil Bodnăraș. Acesta a fost figura cea mai misterioasă din comunismul românesc: ofițer român, ucrainean de etnie, la începutul anilor '30 fusese trimis în Uniunea Sovietică – probabil, cu scopuri de spionaj, dar s-a pus în slujba PCUS și a fost apoi arestat în 1934, pe când se afla în trecere prin București, dar a fost eliberat în 1942 la intervenția serviciilor secrete românești, care considerau că le mai putea fi de folos. Astfel, a avut posibilitatea de a le furniza informații militare sovieticilor și de a cumpăra arme pentru a înființa Gărzile Patriotice în așteptarea unor noi evenimente, care au avut loc exact în vara anului 1944. Înscris în PCR în timpul detenției, atunci când l-a forțat pe secretarul de partid să demisioneze, a afirmat că acționează în virtutea unui ordin venit de la Moscova, însă chestiunea apare prea puțin limpede și a continuat să fie misterioasă până la lichidarea lui Fóris, în 1946, de către Gheorghe Pintilie (pe numele său adevărat Pantiușa Bodnarenko). Soarta soției lui Fóris, Victoria Sârbu (condamnată mai apoi de liderii comuniști la mulți ani de temniță), completează tabloul acestei „epurări" clasice în stil stalinist. Noul secretariat a fost alcătuit de o *troika* dirijată ferm de la Kremlin: Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț și Bodnăraș însuși. În tot acest timp, numeroși lideri comuniști se aflau în închisoare, de unde nu încetau să polemizeze între ei, alții fuseseră trimiși la moarte, iar câțiva dintre ei decedaseră ca urmare a prăbușirilor survenite în închisoarea de la Doftana din pricina unui cutremur (9-10 noiembrie 1940). O excepție semnificativă o reprezenta Lucrețiu Pătrășcanu, un intelectual cu rude la Curte. El a fost cel care a participat ca

exponent al PCR la conjurația politică realizată pentru a pune capăt regimului mareșalului Antonescu.

Evenimentele din august 1944 au fost relatate și interpretate în fel și chip: pentru mult timp, regimul comunist a putut să impună versiunea care îi convenea cel mai mult. Aceste evenimente ar fi fost rezultatul unei revolte populare, maturate în rândul maselor și alimentate sau chiar conduse de PCR. Mai precis, în felul acesta s-ar fi realizat în România deznodământul revoluției burghezo-democrate și s-ar fi inițiat revoluția socialistă. După cum ne putem da seama cu ușurință, este vorba de o versiune *ad usum delphini*. Fără nicio îndoială, odată cu războiul, situația economică și socială din țară se agravase: de fapt, trebuia susținut efortul de război propriu și, în plus, cel german. Zece milioane de tone de petrol au fost transferate în Germania în anii dictaturii lui Antonescu, pe lângă uriașe cantități de cereale și alte materii prime. În fabrici au existat semne de răzvrătire și episoade de sabotaj, care s-au înregistrat și în unele depozite militare. De aici și până la a spune că răsturnarea regimului Antonescu a fost opera unei mișcări de masă și că această mișcare ar fi alungat forțele germane din țară e cale lungă. În plus, revoluția socialistă, adică acea transformare radicală a sistemului economic și social, însoțită de o *reductio ad unum* a sistemului politic, a fost înfăptuită ca urmare a condițiilor cu totul aparte create treptat odată cu ocupația sovietică. În ciuda slabei consistențe numerice a cadrelor sale (s-a vorbit de 1000 de membri), după faza de „incertitudine" dintre 1939 și 1941, caracterizată prin acordul dintre Uniunea Sovietică, farul mișcării comuniste internaționale, și Germania, protectoarea Legiunii și apoi a mareșalului, PCR a putut să își asume o poziție mai clară începând cu jumătatea anului 1941, odată cu startul operațiunii Barbarossa. În doua documente din lunile următoare se arăta necesitatea de a se realiza alianțe în toate direcțiile posibile, exploatând contradicțiile interne „din burghezie", adică apropiindu-se de forțele politice care se situau în opoziție față de regim. Treptat, activitatea PCR-ului a devenit mai concretă și mai abilă: în vara anului 1943 a fost realizată o primă alianță politică cu Frontul Plugarilor, MADOSZ, Uniunea Patrioților, Partidul Socialist-Țărănesc și câteva organizații social-democrate: această alianță și-a luat numele de Frontul Patriotic Anti-

hitlerist și, evident, se caracteriza printr-o orientare antigermană. În aprilie 1944 a fost înființat un Front Unic Muncitoresc cu PSDR și, ca o încununare a tacticii adoptate, în iulie următor, PNȚ și PNL au acceptat să alcătuiască, împreună cu cele două partide muncitorești, un bloc al forțelor democrate numit Blocul Național Democrat. Nu trebuie să ne uimească marea disponibilitate a comuniștilor români, obișnuiți înainte vreme cu un spirit mult mai sectar: în Bulgaria vecină, în Frontul Patriotic a intrat până și partidul *Zveno* („Inelul"), autor al unei lovituri de stat antidemocrate în 1934 și considerat a fi o mișcare parafascistă. În realitate, erau apărate și interesele de război ale Uniunii Sovietice, dar se profila și ocazia nu numai de a face din nou politică la lumina zilei, ci și de a conta în țară cu mult mai mult decât în trecut, cu perspectiva total inedită de a merge la guvernare.

5. Căderea lui Antonescu și inversarea alianțelor

Toate cele petrecute în Italia în 1943, cu îndepărtarea lui Mussolini, sfârșitul regimului fascist și constituirea guvernului Badoglio, prin inițiativa principală a regelui, impresionaseră puternic opinia publică și pe politicienii din România. Tânărul suveran își manifestase în mai multe rânduri dezacordul față de conducerea țării și a războiului de către Antonescu și tocmai în jurul lui Mihai a prins contur manevra ce urmărea inversarea alianțelor și eliberarea din funcție a Conducătorului. Acesta era tentat să găsească o cale de ieșire din luptă în interesul țării, dar a considerat până în ultima clipă prea împovărătoare condițiile de armistițiu și îngrijorătoare exclusivitatea (sau cvasiexclusivitatea) pe care anglo-americanii i-o recunoșteau Uniunii Sovietice asupra României. Cu câteva zile înainte de a fi arestat, el se mai deplasase o dată pe frontul din Moldova, demonstrând că nu voia să cedeze, în așteptarea unei răsturnări a situației militare. Încă de la jumătatea lunii iunie, generalul Sănătescu a dat, din partea regelui, acordul pentru planul de arestare a lui Antonescu, plan asupra căruia au căzut de acord și cele patru partide implicate (PNȚ, PNL, PSDR, PCR), după ce se renunțase la o soluție de compromis, destinată să îi inducă în eroare pe ocupanții germani, ce prevedea numirea lui Gigurtu în fruntea guvernului. Așadar, s-a constituit

chiar și un comitet militar cu ofițerii superiori care își afirmaseră susținerea față de propunerile Curții, generalii Gheorghe Mihail și Constantin Vasiliu-Rășcanu (plus colonelul Dumitru Dămăceanu, sprijinit de PCR). Comuniștii aveau să manifeste o anumită grabă, dar și ei trebuia să țină seama că un număr de zeci de mii de soldați germani erau repartizați în România, în timp ce în partea de sud a frontului sovieto-german se mai aflau 600 000. Pentru reușita conspirației, important a fost faptul că asigurările date de șeful guvernului român personal lui Hitler îl determinaseră pe acesta din urmă să renunțe la transpunerea în faptă a planului Margarete II, destinat ocupației militare a României, așa cum, în martie 1944, cu planul Margarete I, se întâmplase în cazul Ungariei, al cărei guvern nu se mai bucura de încredere. În sfârșit, determinantă a fost noua ofensivă impetuoasă a Armatei Roșii pe frontul Iași-Chișinău, de la 20 august. Regele a fost cel care a preluat inițiativa, considerând că era timpul. În după-amiaza zilei de 23 august, Antonescu s-a deplasat la Palatul Regal în audiență: el s-a opus încă o dată cererii de armistițiu și a fost arestat împreună cu vicepreședintele Mihai Antonescu. În cursul serii au fost arestați și ceilalți miniștri. În continuare, toți au fost încredințați unui mic grup de militanți comuniști conduși de Emil Bodnăraș și ținuți sub supraveghere într-o casă. Se voia să se evite posibilitatea ca trupele germane să îi elibereze. Tot din teama unei intervenții germane, regele – după ce s-a întâlnit cu politicienii care erau la curent cu complotul, însă acum erau uimiți de acțiunea lui anticipată – s-a deplasat în Oltenia: o fugă mai norocoasă decât aceea a lui Vittorio Emanuele al III-lea la Pescara din septembrie 1943, dar dictată de aceeași motivație, de a nu se lăsa arestat de germani. Spre deosebire de regele Italiei, Mihai a putut să se întoarcă la București după câteva zile. Într-adevăr, insuficienta reacție germană la ordinul dat militarilor români de a întoarce armele împotriva foștilor aliați și apoi intrarea Armatei Roșii în capitală (30-31 august) i-au permis să o facă. La București, au pus mâna pe arme inclusiv civilii, militanți din partidele politice, dar este îndoielnic că rolul lor a fost, în acele zile, mai important decât acela al armatei. Aviația germană a bombardat centrul orașului, însă, după numai o săptămână și câteva zile, *Wehrmachtul* și alte formațiuni militare se aflau în retragere spre

Transilvania, lăsând în urma lor 1500 de camarazi de arme morți, 2500 răniți și 9000 prizonieri. Ministrul plenipotențiar von Killinger s-a sinucis, un gest care apărea ca o pecete funerară peste sfârșitul ocupației. Firește, nici de partea cealaltă nu au lipsit morții. Ciocniri existaseră în diferite județe, deși interesul germanilor era focalizat pe București și pe Valea Prahovei (într-un prim moment, generalul Gerstenberg acceptase propunerea unei retrageri pașnice a oamenilor săi, decizie anulată imediat de Hitler). La înfrângerea ocupanților au contribuit și bombardamentele aliate foarte dure efectuate asupra zonei de concentrare a trupelor germane de la Băneasa.

Dejucând speranțele majorității militarilor care le alcătuiau, forțele armate române nu și-au încetat nici atunci operațiunile. Uniunea Sovietică obținuse un mare succes respingându-i pe invadatori și urmărindu-i chiar dincolo de frontierele sale, dar efortul fusese enorm. Era nevoie de forțe, dacă nu proaspete, măcar adiționale: astfel de forțe erau cele românești, cum au fost și cele bulgărești și chiar câteva contingente maghiare. Așa cum vom vedea mai departe, în lunile următoare, soldații români au intrat în nordul Transilvaniei, apoi (la fel ca în 1919) în Ungaria, iar după aceea, în Cehoslovacia și chiar în Austria. Toată implicarea în război, atât a României, cât și a noului ei cobeligerant, au fost susținute de economia românească, așa secătuită cum era, pornind de la fundamentala aprovizionare energetică (de care comandamentele germane nu mai aveau parte).

Din punct de vedere mai strict politic, regele l-a însărcinat pe generalul Sănătescu să formeze noul guvern. El ar fi vrut ca Maniu să fi fost cel care și-ar fi asumat această responsabilitate, însă liderul național-țărănist a șovăit, comițând, probabil, cea mai gravă eroare din cariera sa politică. Prin urmare, Cabinetul a fost compus din militari și tehnocrați, cărora li se adăugau, ca miniștri secretari de stat (pentru a semnala voința forțelor politice), Maniu, Brătianu, social-democratul Titel Petrescu și Pătrășcanu. Acesta din urmă deținuse și interimatul portofoliului de la Justiție, înainte de înlăturarea forțată – potrivit unei versiuni – a recent numitului Aureliu Căpățână. Trebuia efectuată amnistia, imediat proclamată, pentru prizonierii politici, însă a cărei aplicare inclusiv în favoarea membrilor mișcării legionare a suscitat puternice disensiuni. În zorii zilei de 24 august, Sănătescu,

ascuns cu miniștrii în subsolurile Băncii Naționale, a rupt relațiile diplomatice cu Germania, cu toate că nu era declarat un armistițiu cu Aliații: într-adevăr, în acele zile, Armata Roșie a avut posibilitatea să facă prizonieri zeci de mii de soldați români și să le sechestreze armamentul. Relațiile dintre forțele militare sovietice și cele românești erau neclare: contingentele Armatei Roșii primiseră dispoziții să îi considere pe români ca inamici, dar să trateze cu respect formațiunile care se predau încă încadrate. Statul-Major român dăduse ordin trupelor să îi trateze pe sovietici amical, dar nu servil, și deci să nu se predea în mod spontan. Unitățile care s-au predat au făcut-o sub amenințarea armelor. În momentul acela, puțini își puteau imagina evoluțiile politice care aveau să urmeze într-un interval de numai șase luni.

Încă înainte de intrarea soldaților sovietici în capitală, la 29 august, o delegație plecase spre Moscova cu misiunea de a semna armistițiul. Delegația era alcătuită din Lucrețiu Pătrășcanu, Dumitru Dămăceanu, Constantin Vișoianu, Barbu Știrbey și Ghiță Pop: a ajuns la Moscova pe 4 septembrie, dar a fost primită abia pe 10 de către Molotov. Semnarea a avut loc la 12 septembrie. Era semnificativ faptul că anglo-americanii renunțaseră să fie prezenți la semnare și că aceasta avea loc la Moscova în loc de Cairo. Când armistițiul a fost semnat, Armata Roșie avea deja sub control întreaga Românie și, prin urmare, a căzut ipoteza, până atunci considerată întemeiată, că o parte a teritoriului național nu va fi ocupată pentru a garanta continuitatea instituțiilor statale. În esență, condițiile acceptate acum erau mai rele decât acelea pe care Antonescu nu voise să le accepte. Despăgubirile de război, de plătit în decurs de șase ani, au fost destul de apăsătoare (300 de milioane de dolari); frontierele, firește, erau acelea din iunie 1940; însă, la cererea britanicilor, articolul 19 crea o anumită incertitudine, întrucât amâna recuperarea nordului Transilvaniei pentru sfârșitul războiului. Douăsprezece divizii românești erau obligate să se alăture Armatei Roșii, însă României nu i se recunoștea statutul de stat cobeligerant; a fost instituită o comisie aliată de control, în realitate acaparată de sovietici; nu se fixa un termen pentru ocupație (deși se putea subînțelege că aceasta se va sfârși odată cu semnarea tratatului de pace); România își asuma sarcina de a întreține forțele de ocupație.

Toate acestea îngrijorau mai cu seamă pentru că exista impresia clară că Londra și Washingtonul se resemnaseră să lase tot sud-estul Europei în mâinile sovieticilor, care își continuaseră înaintarea în Bulgaria, până la frontierele grecești, și în Iugoslavia (zona Belgradului). Pe pământ iugoslav, diversele mișcări de rezistență, care adesea se luptau între ele, s-au împotrivit cu hotărâre ocupației, în așa fel încât în rândul iugoslavilor a apărut convingerea că s-au eliberat singuri, fapt pe jumătate adevărat. La scurt timp după semnarea armistițiului românesc și a celui bulgăresc (Uniunea Sovietică îi declarase război Bulgariei, deși vechiul guvern bulgar nu voise să participe la Operațiunea Barbarossa, iar un nou guvern bulgar îi declarase război fostei aliate Germania), Churchill a zburat la Moscova și, împreună cu Stalin, a convenit definirea unor zone de influență, pentru Anglia și pentru Uniunea Sovietică, în Europa central-răsăriteană și balcanică. În urma acesteia, Grecia a fost scoasă din sfera de influență sovietică, România, în schimb, și-a văzut reconfirmată apartenența deplină la această sferă. Înțelegerile ulterioare de la Ialta, de la începutul anului 1945, nu au schimbat situația câtuși de puțin: „cei trei mari" (Churchill, Stalin și Roosevelt) se angajaseră să restabilească regimul democratic în toate țările din Europa central-răsăriteană, dar occidentalii nu aveau de unde să știe cum avea să se întâmple acest lucru.

Prin urmare, România a fost una din primele țări în care s-a simțit, într-un mod incontestabil, greutatea voinței lui Stalin. Ca urmare a unor manifestații și presiuni din partea forțelor politice din nou înființatul Front Național Democrat, în frunte cu Partidul Comunist, ca și a demisiilor lui Titel Petrescu și Pătrășcanu (18 octombrie 1944), guvernul Sănătescu a fost constrâns să se supună unei remanieri împovărătoare (4 noiembrie 1944), în așa fel încât componența sa tehnico-militară a lăsat locul unei prevalențe a elementului politic. Pătrășcanu a devenit *pleno iure* titular al Ministerului Justiției, al cărui interimat îl asigurase inițial pentru câteva zile. Era o poziție prielnică pentru selecționarea noii clase politice și conducătoare, supunând epurării o bună parte din cea precedentă, pornind de la cadrele militare: în trei ani (1944-1947), s-a trecut de la un efectiv de circa 600 000 la 137 000, atât din pricina reinstaurării stării de pace, cât și pentru a se respecta obligația fixată de tratatul de pace de a nu

ține sub arme mai mult de 138 000 de oameni. Trimiterea în rezervă de ofițeri și subofițeri a fost însă efectuată printr-o selecție de natură politică, pentru a elimina pe cât posibil elementele ostile regimului care a început să se constituie începând din acel an. PCR, PSDR, Frontul Plugarilor și alte forțe care formaseră Frontul Național Democrat au pretins să intre în guvern miniștri propuși de această grupare, bucurându-se de sprijinul unei facțiuni liberale conduse de Tătărescu, omul care îl slujise cu loialitate pe Carol al II-lea. Dacă Pătrășcanu relua Ministerul Justiției, responsabilitatea Ministerului Comunicațiilor îi revenea lui Gheorghiu-Dej, un alt comunist, eliberat în august 1944 din închisoarea de la Târgu Jiu împreună cu mulți alți tovarăși, deja pe cale de a se situa într-o poziție de frunte în PCR. Mai departe, social-democratul filocomunist Ștefan Voitec a fost numit la Educația Națională, colegul său de partid Lothar Rădăceanu a fost titularul Ministerului Muncii, filocomunistul Petru Groza (ieșit din închisoare, unde fusese trimis în 1943) a ocupat poziția de vicepreședinte, iar un al treilea comunist, Teohari Georgescu, a preluat un post de importanță strategică, acela de subsecretar la Interne.

Această nouă ediție a guvernului Sănătescu a durat și ea foarte puțin, până la începutul lui decembrie 1944. Frontul dorea să preia toate puterile prin numirea unui membru de-al său la președinția Consiliului. Regele Mihai nu a acceptat cererea și a numit (6 decembrie 1944) un alt general, Rădescu, care își petrecuse doi ani într-un lagăr de concentrare și, prin urmare, părea să fie cu actele în regulă pentru a nu fi tras la răspundere pentru colaborare cu regimul lui Carol al II-lea sau al lui Antonescu. Noul președinte al Consiliului nu era dispus să joace rolul „idiotului util" și, drept urmare, tensiunile s-au manifestat și mai puternic decât înainte. La Ministerul de Interne din al doilea cabinet Sănătescu fusese numit un exponent național-țărănist, Nicolae Penescu, care s-a găsit în plin dezacord cu subsecretarul Georgescu, astfel încât, în noul executiv, interimatul acestui minister-cheie a fost asumat de președintele Consiliului. Între acesta din urmă și Teohari Georgescu, dezacordul a apărut și mai evident, până când subsecretarul a fost destituit de Rădescu, fără ca această destituire să fie acceptată și să devină operativă. Continuau manifestațiile Frontului pentru ca puterea să îi fie cedată; premierul

a încercat să demonstreze că se puteau organiza și în favoarea guvernului, dar inițiativa lui s-a soldat cu incidente și ciocniri, așa încât a fost nevoit să renunțe definitiv. Militanții de stânga erau organizați cât se putea de bine pentru asemenea evenimente și aveau în spate atât Armata Roșie, cât și formațiunea militară „Tudor Vladimirescu", alcătuită din prizonieri de război reveniți din Uniunea Sovietică și orientată politic total spre stânga (ca și cealaltă formațiune numită „Horea, Cloșca și Crișan"). Era evident că guvernul nu controla realmente țara. Nici înființarea (26-30 ianuarie 1945) unei Confederații Generale a Muncii (CGM), care urmărea să reprezinte totalitatea sindicatelor muncitorești, nu a jucat în favoarea guvernului, sfârșind prin a deveni un instrument al Frontului. Totuși se cunosc diverse episoade de rezistență din partea muncitorilor față de o reprezentanță pe care o percepeau ca improprie și impusă. În aceste cazuri, ca și în altele, Gărzile Patriotice înființate de Bodnăraș nu au întârziat să recurgă la forță. Acestei situații de incertitudine i-a pus capăt cu brutalitate reprezentantul lui Stalin, Andrei Vîșinski, care i-a impus regelui să îl numească pe Petru Groza la președinția Consiliului. Într-adevăr, șeful Frontului Plugarilor era deja vicepreședinte și era considerat un aliat sigur al PCR-ului. Mihai a încercat să facă apel la hotărârile Conferinței de la Ialta, abia încheiate, dar fostul procuror general sovietic (care s-a ocupat de procesele din vremea Marii Terori) a bătut cu pumnul în masă și a exclamat „Ialta sunt eu!". Era constatarea, exprimată într-un mod ostentativ și cinic, a faptului că Anglia și Statele Unite ale Americii lăsaseră mână liberă Uniunii Sovietice într-o bună parte din Europa central-răsăriteană, dacă nu chiar în totalitatea acesteia. Rădescu a fost silit să demisioneze și s-a pus sub protecția Legației britanice; mai apoi, în urma unei agresiuni suferite în timpul unui concert, a fost rănit și s-a decis să părăsească țara. În Statele Unite ale Americii (unde a murit, la New York, în 1953), el s-a aflat în fruntea Comitetului Național Român anticomunist între 1947 și 1950, comitet condus mai apoi de fostul ministru de Externe Vișoianu, și el refugiat în străinătate. La 6 martie 1945, la București, Groza a intrat în funcție, la conducerea unui executiv din care nu făceau parte reprezentanții „partidelor istorice", deschizând calea unei mutații profunde și durabile în istoria României.

VI

Naşterea şi prima fază a regimului comunist

1. Chestiunea crucială a Transilvaniei

Evenimentele petrecute în România în luna august 1944 amintesc de cele petrecute în Italia în vara anului 1943. Şi la Bucureşti, dictatorul a fost arestat din voinţa regelui şi a celor care au conspirat cu el împotriva lui Antonescu, care a avut totuşi o soartă diferită de a lui Mussolini: nu a fost eliberat niciodată de nimeni şi nici nu a fost trimis la moarte în mod sumar, ci a fost judecat (condamnarea i-a fost pronunţată la 17 mai 1946) şi executat (la 1 iunie) împreună cu Mihai Antonescu. Şi în cazul României, inamicul era la porţi, însă, în timp ce în Italia anglo-americanii au avut nevoie de doi ani pentru a elibera întregul teritoriu al statului, în România, Armata Roşie sovietică a pus stăpânire pe toate provinciile într-un interval scurt de timp. Aceasta a intrat în Moldova încă din aprilie 1944, iar în august a ajuns la Bucureşti, în timp ce forţele militare germane, desprinzându-se din confruntarea iniţiată cu ele de trupele române începând de la 23 august, au preferat să se replieze spre Transilvania şi mai apoi spre Ungaria. Pentru Statul-Major german, era necesar să facă mai scurt şi mai compact perimetrul acelui soi de centură de siguranţă pe care *Wehrmachtul* îl realiza pentru protejarea (provizorie) a Germaniei. La rândul său, Statul-Major sovietic avea nevoie să îşi îngroaşe rândurile cu soldaţii din România şi din Bulgaria, acum cobeligeranţi în conflictul cu cel de-al Treilea *Reich*. Astfel, militarii români au luat parte într-o măsură semnificativă la înaintarea ulterioară spre Europa centrală, intrând pe teritoriile ungar şi cehoslovac. În sfârşit, aşadar, începuse războiul pe care Bucureştiul şi Budapesta şi-l promiseseră pentru momentul când conflictul general se

va fi încheiat: România se afla de partea „dreptății". Este evident că guvernul român, condus de generalul Sănătescu, avea tot interesul să folosească armata mai ales pentru a relua controlul asupra nordului Transilvaniei, cedat Ungariei în 1940. Această încercare nu a fost realizată imediat în întregime, din pricina unor ezitări în interpretarea armistițiului (totuși limpede) semnat la Moscova de delegația română. Acolo se spunea că Dictatul de la Viena era considerat nul și că tot Ardealul va redeveni parte din statul român, dar nu se preciza niciun interval cronologic. Jertfa de sânge a armatei române în această ultimă fază a războiului nu a fost de trecut cu vederea. Potrivit datelor lui Dinu C. Giurescu, pe frontul apusean au murit peste 20 000 de oameni, iar răniții au fost peste 90 000, cărora li se adaugă mai mult de 58 000 de dispăruți. Aceste date apar semnificative dacă le raportăm la efectivele trimise în luptă după 23 august 1944 alături de Armata Roșie: circa o jumătate de milion de oameni câtă vreme operațiunile s-au limitat la Transilvania și peste 200 000 pentru operațiile ulterioare din Ungaria, Cehoslovacia și, într-o foarte mică măsură, Austria. Aceste cifre trebuie comparate și cu cele referitoare la războiul împotriva Uniunii Sovietice între 1941 și 1944: 71 000 de morți, 243 000 de răniți și peste 300 000 de dispăruți.

Așadar, în octombrie-noiembrie 1944, Armata Roșie a intrat în Transilvania, după ce își consolidase deja poziția în Moldova și în Țara Românească și, de asemenea, se întinsese spre occident, către frontierele iugoslave. Călugării de la Mănăstirea Nicula, din apropiere de orășelul Gherla, s-au grăbit să ascundă în casa unui țăran icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, care de secole atrăgea mulțimi de pelerini. Sosirea soldaților sovietici a părut să introducă o nouă schimbare în soarta regiunii. După una din interpretări, Moscova nu intenționa să lase administrația acestei regiuni în totalitate pe mâna guvernului și a autorităților locale române: în acest sens, speranțele elementului maghiar s-au redeșteptat, fie că se îndreptau către menținerea unirii unor județe cu Ungaria, fie că se limitau la recunoașterea unei autonomii bine definite în cadrul statului român. Și la Budapesta s-a reaprins speranța că – în ciuda înfrângerii militare pecetluite la începutul anului 1945 prin cucerirea capitalei maghiare de către Armata Roșie în urma unui asediu sângeros – nu

trebuia să se renunțe la comitatele obținute în 1940 grație celui de-al doilea Dictat de la Viena. În interiorul renăscutei lumi politice din România, pozițiile au fost diverse: Partidul Național-Țărănesc, puternic înrădăcinat în teritoriul transilvănean, a devenit susținătorul unei linii ce țintea către recuperarea regiunii la România (inclusiv după semnarea tratatului de pace) și care nu prevedea concesii excesive pentru minorități. De fapt, organizația paramilitară a acestui partid (așa-numitele „Gărzi ale lui Maniu") a fost protagonista unor ciocniri cu exponenți ai etniei maghiare. Incipientul bloc de stânga și comuniștii, în primul rând, s-au pomenit într-un du-te-vino între ideologia internaționalistă, care le sugera să nu se închidă în apărarea granițelor naționale și a caracterului românesc al statului și al administrației, și căutarea consensului majorității românești, majoritate care, dimpotrivă, voia garantate aceste granițe și acest caracter românesc. Ca o consecință, în unele administrații locale, elementul maghiar a revenit la vârf, dar nu s-au făcut pași înainte în mod serios către o înțelegere mai generală.

Nu puțin au cântărit evenimentele politice din Ungaria: oarecum spre surpriza observatorilor, la primele alegeri postbelice, ținute la 4 noiembrie 1945, Partidul Micilor Proprietari – similar cu Democrația Creștină italiană – a câștigat detașat, cu 57,03% din voturi. A fost însă constrâns să mențină în viață o coaliție de guvernare cu social-democrații (17,41%), comuniștii (16,95%) și țărăniștii (6,87%), preludiu al unor manevre politice abile și al unor presiuni ilicite din partea aliaților-concurenți care au dus la înfrângerea sa la următoarele alegeri din 1947 și la începutul regimului comunist. Între timp, în 1945, întorsătura politică dorită de electoratul maghiar nu a înlesnit cererile pe care prim-ministrul Ferenc Nagy i le-a prezentat personal lui Stalin, deplasându-se la Moscova în fruntea unei delegații guvernamentale maghiare. La acea dată, la București guverna deja executivul condus de Petru Groza și acaparat de Partidul Comunist. Prin urmare, Transilvania a rămas parte integrantă din statul român, inclusiv prin aplicarea principiului de reașezare a frontierelor așa cum erau în 1938 (principiu respectat cu câteva excepții privitoare la anexiunile teritoriale sovietice, granița germano-polonă și Dobrogea), iar minorității maghiare nu i-a mai rămas decât să se mulțumească cu un statut de

autonomie pentru regiunea Târgu Mureș (Marosvásárhely), unde se prezenta mai numeroasă și mai compactă. Poate că era un progres față de condiția anterioară anului 1940, însă acest progres și-a pierdut semnificația din pricina condițiilor politice generale: de fapt, în scurt timp, regimul comunist a făcut să fie regretată, așa șchiopătândă cum era, democrația anilor interbelici.

Administrarea Transilvaniei a fost încredințată din nou autorităților române începând cu 9 martie 1945. În acel moment, situația încă nu se stabilizase. Așa cum a spus Vasile Luca (László Luka), unul din fruntașii comuniști de nivel înalt, în cadrul Biroului Politic al PCR din 4 mai 1945, nordul Transilvaniei era locul unde se concentrau ultimele convulsii ale fasciștilor, atât români, cât și maghiari, ostili între ei, dar mai ales dușmani ai guvernului Groza. În realitate, Luca și ceilalți lideri erau conștienți de dificultatea de a stăpâni situația creată prin reanexarea acestei regiuni la România. Partidul era prezent doar în orașe și se bizuia mai ales pe elementul etnic maghiar; la sate, guvernarea trebuia să se susțină prin Frontul Plugarilor și prin Uniunea Populară Maghiară, înființată odată cu sosirea sovieticilor și cu retragerea contingentelor germane și maghiare. Pur și simplu, raporturile oraș-sat și cele dintre etniile aflate în opoziție erau de așa natură încât Luca considera o eroare sau, mai bine zis, o sfidare inutilă crearea unei celule de partid în sate: mai degrabă se disimulau în interiorul Frontului Național Democrat (FND). De asemenea, considera greșit să se trimită din orașe echipe de activiști, care erau mai ales muncitori unguri, ca să rechiziționeze pământurile pentru reforma agrară: consecința evidentă o reprezentau ciocnirile cu țăranii. „La sate, a adăugat el, oamenii se tem de comunism." Incidentele petrecute nu puteau fi puse doar pe seama acțiunii opozanților, adică a partidelor „istorice", național-țărănesc și liberal. În plus, tot în Transilvania, era necesar să se preia controlul asupra fabricilor, adesea deținut de muncitori: asta nu e socialism, ci anarhie, s-a spus în cadrul Biroului Politic. Nici nu puteau fi prea severi în aplicarea principiilor și ideologiilor la realitatea de guvernat: nu toți angajații care aveau o pată în cariera lor anterioară trebuiau excluși din administrație, corupția fiind un fenomen prea răspândit pentru asumarea unei asemenea atitudini.

Chestiunea Transilvaniei s-a identificat din ce în ce mai mult cu aceea a minorităților etnice și a raporturilor acestora cu majoritatea română. În esență, PCR a ales să protejeze minoritățile, din care proveneau numeroși lideri, cadre și militanți ai partidului. Nu au lipsit luările de poziție diferite. În acest sens trebuie amintit discursul ținut la 8 iunie 1946, la Cluj, de un important exponent comunist, ministru al Justiției, cunoscut cercetător și ulterior una dintre principalele victime ale epurărilor staliniste din România, Lucrețiu Pătrășcanu. Acesta „a înotat împotriva curentului" (după expresia lui Florin Constantiniu) și s-a exprimat în termeni, dacă nu chiar naționaliști, cel puțin „patriotici", în așa fel încât a suscitat adeziuni chiar și în rândurile opoziției, atrăgându-și în schimb blamul propriilor săi tovarăși de partid, care, de altminteri, nu îl simpatizau prea tare din pricina reliefului intelectual al figurii sale. Mai târziu, el avea să spună că se gândea, cu alegerile care băteau la ușă, să facă un mare serviciu partidului susținându-i opoziției exclusivitatea sentimentului național. Alegerile din noiembrie 1946 au înregistrat, mulțumită fraudelor, victoria zdrobitoare a Blocului Partidelor Democrate (care luase locului FND-ului), iar în Transilvania, aportul Uniunii Populare Maghiare la victoria coaliției guvernamentale nu a fost nicidecum unul secundar. Despre Cluj, caz aproape unic, se știe care au fost rezultatele reale (cu totul diferite de cele oficiale): dacă e adevărat că PNȚ a avut în oraș abia 18% și în județ 42%, BPD s-a oprit la 27% în oraș și la 25% în județ, în timp ce Uniunea Populară Maghiară a triumfat în oraș cu 52% și a atins 33% în județ. Unul din principalii exponenți comuniști din Cluj era maghiarul Lajos Jordáky și, pentru a se arăta cât era de puternic împreună cu celelalte elemente maghiare din partid, nordul Transilvaniei era numit, mai în glumă, mai în serios, „Transiordakyana". Pentru o informație completă, trebuie să spunem că electoratul maghiar, atât de important într-o bună parte din Transilvania, nu a avut, evident, o mare însemnătate în alte regiuni istorice ale țării, unde minoritatea maghiară ori nu exista, ori era aproape neglijabilă: în acest al doilea caz, duelul dintre BPD și partidele istorice a fost mai clar, la fel cum mai evidente au fost și manipulările din partea guvernului.

O fază fundamentală a luptei pentru putere a fost cea petrecută înainte de toamna anului 1946 în interiorul Uniunii Populare Ma-

ghiare, care a fost înființată în octombrie 1944, dar al cărei prim congres a avut loc în mai 1945: această fază s-a soldat cu victoria elementelor de stânga, preponderent intelectuale, care simpatizau cu FND. Inclusiv datorită unei acțiuni de infiltrare a unor militanți comuniști în adunările și printre cadrele acestui partid maghiar, toți aceia care exprimau dubii (precum Géza Nagy, Elemér Jancsó) în privința încrederii totale acordate alianței cu FND și apoi cu guvernul Groza au fost marginalizați și deposedați de orice influență politică. În ceea ce îl privea, PNȚ nu a reușit să ajungă la un acord cu această aripă a grupului maghiar și majoritatea maghiarilor au rămas convinși că victoria „partidelor istorice" ar fi comportat asupra lor același tratament dur de care avea parte minoritatea maghiară din Cehoslovacia, chiar atunci silită să emigreze în parte, în cadrul unui schimb de populații. La fel de apropiată de forțele de stânga era MADOSZ (Uniunea Muncitorilor Maghiari din România), organizația sindicală maghiară care exista deja de câțiva ani. La ceasul transpunerii în faptă, programul propus de Uniunea Populară Maghiară s-a dovedit a fi absolut lipsit de realism, după cum nu s-a realizat nici odată cu întărirea regimului. Încă din a doua jumătate a anilor '30, unii intelectuali marxiști maghiari din Transilvania (precum Sándor Kácsó, Edgár Balogh, István Nagy, Gyárfás Kurkó) exprimaseră opinia și speranța că aceste conflicte interetnice își vor găsi o soluționare prin „spiritualizarea" frontierelor și prin înființarea unei Confederații Dunărene, nu altfel decât se proiectase în secolul al XIX-lea, pe când Europa centrală era încă dominată de Imperiul Habsburgic (ulterior austro-ungar). După semnarea armistițiului de la Moscova, aceiași oameni, având acum la dispoziție un mai mare spațiu de manevră, s-au pronunțat pentru rămânerea Transilvaniei în sânul României, însă al unei Românii democrate, care va fi recunoscut autonomia administrativă, liberul uz al limbii materne, ca și alte drepturi, și care va fi colaborat cu un stat maghiar inspirat după aceleași principii ale democrației. Astfel, fără a se mai alipi la Ungaria, etnia maghiară va fi avut oricum posibilitatea de a se dezvolta și de a înflori, în așteptarea înființării Confederației Dunărene („De la Marea Neagră până la Leitha", cum suna un titlu din ziarul „Világosság"). Modelul către care s-au îndreptat privirile

(așa cum a făcut-o János Demeter, poate că fără a-l cunoaște în profunzime) a fost cel federativ sovietic, care, s-a spus, a rezistat chiar și invaziei dușmane întrucât nu prevedea națiuni majoritare și națiuni minoritare: dar se uita, probabil, că, în decursul conflagrației mondiale, popoare întregi (tătari, ceceni ș.a.m.d.) fuseseră deportate sub acuzația de colaboraționism cu invadatorii. În consecință, pentru atingerea scopurilor sperate, era necesar să se susțină stânga românească și să se colaboreze cu aceasta.

Confruntați cu o asemenea situație, unii maghiari din Transilvania au strigat „trădare", acuzându-i pe liderii Uniunii Democrate Maghiare (proveniți cu precădere din Transilvania meridională, un teritoriu mai puțin susceptibil să se alipească la Ungaria) că și-au vândut poporul. Unii au cerut în mod explicit ca maghiarii să fie lăsați să își aleagă singuri linia politică pe care să o urmeze, iar alții au propus interzicerea dublei apartenențe, la PCR și la Uniune. Nu au fost ascultați și nici nu au izbutit să se impună în congrese și în alte adunări: dimpotrivă, s-au pomenit că au de concurat cu o *claque* bine organizată. Mai cu seamă, nimeni nu a fost în stare să dea viață altor formațiuni politice care să reprezinte minoritatea maghiară. La alegerile din 1946, aceasta a fost reprezentată în mod explicit numai de Uniune, care însă era inseparabilă de blocul de stânga. După înfrângerea forțelor de opoziție în maniera trucată pe care am ilustrat-o, aceiași lideri ai Uniunii s-au gândit să determine PCR și BPD să își respecte promisiunile privitoare la „spiritualizarea frontierelor" și la uniunea vamală. La vremea sa, FND prezentase un proiect de lege a naționalităților, proiect pe care Uniunea și-l însușise la al doilea său congres, din iunie 1946. Iar în 1947, Groza a ținut să repete încă o dată aceste promisiuni, într-o manieră pe cât de răsunătoare, pe atât de găunoasă. La începutul lui 1948, în mod simbolic, organizația politică maghiară și-a transferat sediul central de la Cluj la București. Au urmat primele critici aduse Uniunii, considerate a fi un partid lipsit de principii, apoi declinul, în urma căruia a devenit (așa cum afirmă Tamás Lönhárt) o „curea de transmisie a PCR în sânul minorității maghiare", și, în sfârșit, dizolvarea formală din 1953. Și când ne gândim că acești oameni îi numiseră visători sau încrezători în miracole (*csodavárok*) pe toți cei ce aveau în vedere o Transilvanie autonomă din punct de vedere nu

doar administrativ, ci și politic... Au fost dizolvate și unele organizații care fuseseră esențiale pentru viața minorității maghiare: Asociația Muzeului Ardelean (*Erdélyi Múzeum Egyesület*, EME), Asociația Culturală Maghiară Ardeleană (*Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület*, EMKE) și Asociația Ardeleană Maghiară pentru Economie (*Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület*, EMGE).

Odată cu semnarea (la 10 februarie 1947) a tratatului de pace, România a recuperat în mod oficial partea din Transilvania cedată în 1940, dar nu Basarabia, nordul Bucovinei și sudul Dobrogei, în plus angajându-se să plătească despăgubiri de război Uniunii Sovietice. Comparativ cu 1940, teritoriul național scăzuse considerabil, numărând acum 237 500 km^2 (față de 295 049). În Transilvania, situația se normalizase în parte: întinsa regiune a Mureșului (Maros), care corespundea în bună măsură cu aceea anexată la Ungaria între 1940 și 1944, se bucura de statutul de autonomie despre care s-a spus că ar fi trebuit să înlesnească bunele raporturi dintre români și maghiari, care constituiau aici neta majoritate. Într-o oarecare măsură fuseseră salvate principiile internaționalismului și cooperării între popoare despre care PCR declara că îi aparțin. Nu a avut nicio urmare concretă votul exprimat de o Radă populară (un sfat popular) din orășelul Sighet la 4 februarie 1945 în favoarea anexării Maramureșului la Ucraina, cu alte cuvinte, la Uniunea Sovietică: a fost vorba de un episod care a revelat încă o dată ponderea elementelor neromânești din sânul PCR. De niciun ecou nu a avut parte cererea bizară de anexare la Uniunea Sovietică a întregii Transilvanii, cerere înaintată de reprezentanții FND din satul Sălard (județul Bihor).

2. Nașterea regimului comunist

Oricât de importantă ar fi fost chestiunea Transilvaniei, această problemă făcea parte dintr-un context mai larg, al luptei pentru putere și al consolidării regimului incipient. După ce Moscova i l-a impus pe Groza, tânărul rege Mihai, mai ales după Conferința de la Potsdam (iulie-august 1945), a făcut tot posibilul pentru a crea dificultăți guvernului, invitându-l pe președintele Consiliului să demisioneze și, în fața refuzului acestuia, ajungând să nu mai semneze

decretele-lege decise de Consiliul de Miniștri: aceasta a fost așa-numita grevă regală. Guvernele american și englez, nerecunoscând legitimitatea guvernului, au încercat să repună în discuție chestiunea României, care se înclina în mod clar în avantajul PCR și al Uniunii Sovietice. Firește, noul executiv a încercat să creeze în jurul său un consens prin activitatea legislativă și să răspundă celor mai imperioase cereri care veneau dinspre societatea românească, greu încercată de război: în particular, la douăzeci de zile după intrarea în funcție, la 22 martie 1945, a fost aprobată o reformă agrară care a expropriat proprietățile mai mari de 50 de hectare, cumulând aproape un milion și jumătate de hectare, a noua parte din suprafața arabilă a țării. Concret, circa 400 000 de familii au primit peste un milion de hectare de pământ, cu o cotă pentru fiecare familie considerată abia suficientă pentru propria alimentație. Trei sferturi din proprietățile agricole erau de-acum mai mici de cinci hectare.

Pentru a rămâne la putere nu s-a recurs numai la măsuri legislative și populare. La 8 noiembrie, pe străzile din București au avut loc ciocniri violente între 50 000 de manifestanți antiguvernamentali (printre care numeroși membri ai tineretului liberal) și militanții comuniști sprijiniți de polițiști: s-au numărat 11 victime, sute de răniți și de arestați. Cu câteva luni în urmă, guvernul deschisese deja un lagăr de concentrare special la Caracal pentru legionari sau pentru exponenții regimului Antonescu, însă foarte curând acesta a servit la detenția opozanților guvernului. Pe de altă parte, personalitatea aparent cea mai puternică din PCR, Ana Pauker, revenită din Uniunea Sovietică după arestarea lui Antonescu, tratase (prin Teohari Georgescu) cu liderul legionarilor, Nicolae Petrașcu, în decursul ultimelor luni ale anului 1944 și al primelor luni din 1945, intrarea în rândurile PCR a unor foști militanți din Garda de Fier. Unele trăsături „sociale" ale ideologiei corporative legionare înlesneau o întâlnire cu comunismul, chiar dacă mulți legionari erau dispuși să se apropie de PNȚ. Totuși majoritatea militanților legionari, mai ales cei înscriși de mai multă vreme, nu au acceptat oferta comuniștilor, în general plătind scump această alegere. Nu pare întemeiată, la prima vedere, informația de sursă memorialistică potrivit căreia, în 1948, numai o intervenție personală a lui Groza a reușit să împiedice eliminarea

dintr-o singură lovitură a tuturor aderenților la Legiune aflați în închisoare (probabil, și a altor deținuți politici), așa cum ar fi hotărât principalii exponenți comuniști. Aproape exclusiv în capitală, atât acești noi adepți ai PCR, cât și mulți alți cetățeni, mai ales proveniți din minoritățile etnice, și-au schimbat numele de familie, în așa fel încât s-a observat cum cartea de telefon a Bucureștiului conținea, înainte de război, 75% nume străine, iar după război, același procentaj de nume românești.

Între 16 și 21 octombrie 1945, PCR a ținut o Conferință Națională pentru reorganizarea unui partid care crescuse impetuos, ca putere și ca număr de membri. A fost ales ca secretar Gheorghiu-Dej, ca urmare a unei indicații precise a lui Stalin, care își dădea seama că alegerea unui lider provenit din minoritățile etnice sau din păturile burgheze, ca, de exemplu, Ana Pauker, susținută de Molotov, ar fi fost una nepopulară. De fapt, liderii care aveau la spate o experiență vastă de activitate politică desfășurată în Uniunea Sovietică sau în slujba Moscovei continuau să fie foarte influenți în partid, probabil chiar mai mult decât secretarul. De exemplu, FND îl avea ca secretar pe maghiarul Luca. În interiorul grupului conducător, concurența, inclusiv polemică și caracterizată prin gesturi incorecte reciproce, a fost foarte puternică, însă numai după câțiva ani a dat rezultate clare și determinante. În foarte scurt timp, în decembrie 1945, cele trei puteri învingătoare au încheiat, în sfârșit, acordul de la Moscova: recunoașterea guvernului român era condiționată de organizarea alegerilor și de numirea în guvern a doi membri ai partidelor „istorice" ca miniștri secretari de stat: Emil Hațieganu din PNȚ și Mihail Romniceanu din PNL. În privința numelor a fost nevoie să se negocieze, întrucât cele două partide nu erau libere să le indice pe cele preferate de ele însele, ci mai degrabă pe cele agreate de deținătorii puterii și de comisia de control aliată, deci practic de sovietici. A fost vorba, pur și simplu, de o acțiune de acoperire care servea la obținerea recunoașterii internaționale a guvernului Groza; însă, atunci când, la 4 februarie 1946, acest guvern a fost recunoscut, Vîșinski însuși l-a oprit pe Gheorghiu-Dej să creadă că urcarea la putere se încheiase: era nevoie mai departe de prudență și de slăbirea partidelor „istorice", care, în pofida celor două ministere primite, rămâneau ostile. Așadar, trebuia

să se acționeze susținând pozițiile colaboraționiste ale lui Tătărescu și Anton Alexandrescu (ministru al Cooperației și lider al unui grup de național-țărăniști dispuși să se alieze cu comuniștii). Între timp, PCR mai putea marca un punct în favoarea sa: în martie 1946, grație inclusiv unor infiltrări comuniste, PSDR s-a scindat, iar Titel Petrescu a fost pus în minoritate, în pofida rolului jucat în evenimentele care au dus la formarea guvernului Groza; în fapt, el susținea acum o linie de autonomie față de comuniști și de FND, pe când alți lideri (Voitec și Rădăceanu) se plasau pe o cu totul altă linie, hotărâți să colaboreze cu celălalt partid reprezentant al clasei muncitoare. Adepții lui Titel Petrescu au creat Partidul Social-Democrat Independent, care, firește, a rămas pe din afara FND-ului, deși avea un membru, pe Adrian Dumitriu, în guvern, ca subsecretar la Industrie și Comerț. În mai, Frontul s-a transformat în Blocul Partidelor Democrate (BPD), pe baza unei platforme-program prudente și moderate, propuse de PCR: alături de acesta se aflau aliați social-democrați, liberali disidenți, național-țărăniști disidenți, Frontul Plugarilor și micul Partid Național Popular, condus de Petre Constantinescu-Iași, recent înființat și care urmărea să catalizeze simpatiile intelectualilor și ale păturilor mijlocii. Comitetul electoral central era prezidat de ministrul Artelor, Mihai Ralea, care fusese prezent și în guvernele carliste, iar acum reprezenta Frontul Plugarilor.

Așa cum era previzibil, acțiunea de acoperire garantată de prezența celor doi reprezentanți, național-țărănist și liberal (Hațieganu și Romniceanu), în cadrul guvernului a durat până la alegerile din noiembrie 1946, solicitate cu anticipare chiar de opozanți și de Puterile favorabile acestora. Oamenii aflați la putere s-au îngrijit să pregătească terenul pentru obținerea victoriei electorale. Un instrument a fost noua lege electorală. Această lege a abolit Senatul și a extins votul la femei, dar prevedea și norme specifice care, exploatate în modul oportun, permiteau să fie excluse de la vot segmente de electorat considerate ostile guvernului și, de asemenea, să fie eliminați din multe secții de votare reprezentanții opoziției și, astfel, să se manipuleze buletinele de vot și procesele-verbale. Semnificativ este faptul că PCR controla 40 de prefecturi din 58. În plus, cenzura a fost folosită într-un mod foarte discriminator, și întrunirile electorale

ale opoziției au fost țintele unor atacuri violente, în așa fel încât unii politicieni importanți și-au riscat viața și nu au lipsit nici victimele. În concordanță cu o campanie electorală incorectă, alegerile au dat un rezultat absolut incredibil pentru observatorii occidentali: potrivit datelor oficiale, BPD a obținut 79,86% din voturi (71% fără Uniunea Populară Maghiară) și 378 de mandate din 414, față de 32 de deputați național-țărăniști, 3 liberali și 2 țărăniști-democrați. Este probabil ca PNȚ să fi fost adevăratul învingător al acelor alegeri: din păcate, documentele de arhivă sunt suficiente pentru a înțelege că scrutinul a fost falsificat și cum a fost falsificat, însă nu sunt suficiente pentru a cunoaște rezultatul real. Totuși (pe lângă cele petrecute la Cluj, cum am descris mai sus) rămâne semnificativ cazul regiunii transilvănene Someș: aici, un raport strict confidențial intern din PCR ne dezvăluie cum PNȚ avusese un 51,6% care a fost redus pentru public la 11,1%, în timp ce, viceversa, rezultatul obținut de BPD a fost adus de la 22,8% la 67,9%. Cu toate că PCR își rezerva în cadrul Blocului un număr limitat de fotolii (68), cu puțin mai mic decât cele alocate atât social-democraților (81), cât și liberalilor lui Tătărescu (74), acest partid era adevăratul deținător al puterii. Încă din mai 1945, Ana Pauker, probabil personalitatea cea mai remarcabilă dintre liderii partidului, nu întâmplător a avut ocazia să spună: „la un moment dat, nu am mai înțeles care era Comitetul Central al Partidului și care al FND". După alegeri, pe temeiul nu al datelor oficiale, ci al celor reale, liderii comuniști au continuat un timp să aibă preocupări pentru păstrarea puterii, în așa fel încât l-au convins pe un alt exponent al vechii clase politice, Argetoianu, să revină în țară pentru a desfășura funcția de „garant", mai ales în ochii Puterilor occidentale, mai mult decât o putea face Groza. Operația a eșuat, iar Argetoianu și-a sfârșit zilele în închisoare: de fapt, începând din 1947, acțiunea în forță a devenit prevalentă din partea PCR și a ciracilor săi fideli.

Întregul tablou politic s-a simplificat cu repeziciune odată cu eliminarea partidelor de opoziție și cu reducerea (prin unificări) a formațiunilor ce făcuseră parte din Bloc. La 20 martie și la 4 mai 1947, au fost arestați 300 și, respectiv, 600 de membri ai partidelor de opoziție sau, oricum, persoane considerate ostile guvernului. În ciuda unei încercări a lui Tătărescu de a pune capăt arestărilor ilega-

le și nemotivate, în iulie 1947 a fost dizolvat în mod autoritar Partidul Național-Țărănesc, după ce Mihalache căzuse într-o capcană a serviciilor secrete, lăsându-se convins de un agent de-al acestora să încerce să părăsească țara. Tot în acea vară, Partidul Național-Liberal a decis să își suspende activitatea politică. Secretarul Partidului Social-Democrat Independent, Adrian Dumitriu, a fost arestat. Cei mai însemnați politicieni, Ion Mihalache, Iuliu Maniu, Constantin Brătianu, Constantin Titel Petrescu, au fost și ei, în momente diferite, arestați și judecați, primind condamnări dure, în așa fel încât, cu excepția celui din urmă, au murit toți în închisoare. Cei doi exponenți ai PNȚ au fost condamnați în noiembrie 1947 pentru complotare cu o putere străină (Statele Unite ale Americii) împotriva guvernului român democratic; odată cu ei, numeroși alți exponenți ai partidului: Lazăr, Carandino, Niculescu-Buzești (în contumacie), Stoica, Demetrescu, Rădulescu-Pogoneanu. La 6 noiembrie 1947, chiar în zilele procesului liderilor țărăniști, Adunarea Națională i-a declarat decăzuți pe deputații grupului liberal condus de Tătărescu: acesta nu mai era necesar ca paravan al regimului și al PCR-ului și, astfel, o cincime din membrii parlamentului au fost trimiși acasă, în mod categoric un eveniment rar în istoria tuturor democrațiilor. Poate că liderii comuniști se temeau și că aliatul lor liberal se putea reapropia de fruntașii opoziției și, mai ales, de rege, cu care continua să se întâlnească pentru a frâna cu hotărâre ascensiunea PCR-ului. În 1948 și în anii următori, mulți alți exponenți politici țărăniști, liberali și social-democrați care nu dovediseră nicio înclinație de colaborare cu comuniștii și cu guvernul Groza au avut parte de aceeași soartă ca a liderilor principali de care am vorbit.

Rămânea deschisă chestiunea instituțională: monarhia constituia o piedică în calea consolidării regimului, însă, după evenimentele din toamna anului 1946, Mihai era din ce în ce mai slab și nici nu putea spera într-o susținere hotărâtă și eficientă din partea guvernelor occidentale. Pentru el, 1947 a fost un an de coabitare dificilă cu noii deținători ai puterii. Nu a putut să le împiedice acțiunea politică, pe care, de altminteri, o conduceau între anumite limite de prudență, cel puțin până în toamna acelui an, 1947, când, odată cu nașterea Cominformului și cu declanșarea din ce în ce mai explicită

a Războiului Rece dintre cele două „tabere", socialistă și capitalistă, sovietică și occidentală, în toate statele din Europa central-răsăriteană s-a înregistrat o strângere a șurubului. Modelul de tranziție (democrația populară) a fost abandonat în favoarea celui socialist sovietic, indiferent de declarațiile lansate de exponenții regimurilor respective. Abia în 1948, la Congresul Partidului Comunist Bulgar, Gheorghi Dimitrov a rectificat trăsăturile caracteristice ale democrației populare, până ce a făcut-o aproape omogenă cu „democrația" socialistă de tip sovietic. Monarhia s-a sfârșit într-un fel oarecum curios: în iunie 1945, tânărul rege primise (onoare rezervată doar câtorva precum Tito, Eisenhower și Montgomery) de la Stalin Ordinul „Victoria" pentru contribuția sa la înfrângerea Germaniei prin hotărârea din august 1944, iar în 1947, președintele american Truman i-a trimis *Legion of Merit*. Aceste decorații nu au fost suficiente pentru a-l feri de un destin deja irevocabil, întrucât nicio altă țară din Europa central-răsăriteană nu mai păstrase instituția monarhică. În noiembrie 1947, el s-a deplasat la Londra pentru căsătoria viitoarei Elisabeta a II-a cu prințul Filip și a profitat de ocazie ca să își anunțe logodna oficială cu Ana de Bourbon-Parma. La drept vorbind, guvernul român spera ca el să nu revină în patrie, pentru a simplifica trecerea la republică. Dar Mihai a revenit la București, iar aici, la 30 decembrie, a trebuit să se confrunte într-un dialog dificil cu Groza și cu Gheorghiu-Dej, dialog în cursul căruia acesta din urmă l-a invitat în mod explicit să abdice, adăugând că statul român nu își putea permite să își asume cheltuielile unei căsătorii regale și că exista riscul unui război civil. În sfârșit, la 30 decembrie, mult dorita abdicare a fost obținută împotriva voinței regelui, care, la 3 ianuarie 1948, a părăsit România (pentru a reveni aici, bine primit, abia după căderea regimului comunist). El lăsase poporul român să decidă noua formă de guvernământ, iar ulterior și-a declarat abdicarea nulă, întrucât îi fusese impusă, dar cei de la putere nu au mai pierdut vremea consultându-i pe români printr-un referendum și au preferat să încredințeze Marii Adunări Naționale sarcina de a realiza schimbarea instituțională. Într-o ședință care, în mod oficial, a durat 45 de minute (istoricul Deletant se îndoiește că ar fi avut loc vreodată), prin legea nr. 363, această adunare a proclamat Republica

Populară Română și și-a ales un Prezidiu format din savantul Constantin I. Parhon (președinte), scriitorul Mihail Sadoveanu, Ștefan Voitec, Gheorghe Stere și Ion Niculi. De fapt, liderii comuniști nu mai aveau nevoie de monarhie pentru a mai masca în continuare revoluția politică și social-economică pe care o declanșaseră.

În România, abia în 1948 a fost aprobată o planificare economică anuală, nu foarte ambițioasă și „voluntaristă", administrată de secretarul PCR și ministrul Economiei Gheorghiu-Dej. În acest an crucial au fost naționalizate societățile petroliere aflate în mâinile capitalului occidental, în timp ce societatea mixtă româno-sovietică activă în același sector (*Sovrompetrol*) a rămas să decidă evoluția pieței. Aceasta nu a fost singura naționalizare importantă: de fapt, întregul sector industrial și financiar a devenit public. În schimb, în proprietate privată a rămas agricultura, caracterizată prin foarte numeroase întreprinderi mici, ca urmare a reformei agrare din 1945. Trebuie să amintim că această reformă a avut un caracter „tradițional", întrucât a favorizat fărâmițarea marilor proprietăți în avantajul segmentului celui mai sărac din clasa țărănească: dacă nu era pe de-a întregul în concordanță cu convingerile ideologice și cu obiectivele strategice ale liderilor comuniști, răspundea în schimb unei nevoi reale a societății românești și îi permitea guvernului să adune adeziuni. Situația tradițională a zonelor rurale din România, într-un anume sens „rezolvată" prin măsura adoptată în 1945, avea să fie schimbată complet după trei sau patru ani de tranziție către regimul comunist. Încă din 1948 au fost create stațiile de mașini și tractoare, aflate în proprietate statală, iar la 5 martie 1949, o rezoluție a Comitetului Central al Partidului a decis transformarea agriculturii în sens socialist și angajamentul pentru o mai strânsă colaborare între proletariat și clasa țărănească. Pe de o parte, impozitele pe întreprinderile agricole mici și mijlocii au fost abolite și, respectiv, reduse, iar pe de altă parte, diferitele terenuri au început să fie reunite în întreprinderi colective după modelul sovietic: în practică, s-a trecut mai întâi, la 2 martie 1949, la exproprierea tuturor proprietăților rămase mai mari de 50 de hectare, totalizând circa 340 000. La 30 martie 1950, guvernul a luat și alte măsuri de favorizare a întreprinderilor agricole de stat, iar la 26 mai a urmat un decret care fixa cantitățile de produse agricole

care trebuiau predate. Acestea erau calculate în funcție de suprafața fiecărei proprietăți și de calitatea terenului, dar constituiau, oricum, o povară copleșitoare, înghițind între 20% și 60% din producție: fiscul niciunui stat nu ar merge atât de departe, mai ales ținând seama că producția nu este echivalentă cu venitul. A mai fost nevoie de doisprezece ani (mai mult decât în Uniunea Sovietică a primelor două planuri cincinale) pentru a se ajunge la colectivizarea tuturor zonelor rurale. Timpii acestei colectivizări au fost extrem de lenți, cel puțin până în 1958, când cooperativele încă mai existau doar pe 17,5% din terenul arabil. Patru ani mai târziu, în 1962, practic, ele reprezentau totalitatea întreprinderilor agricole. Dacă în 1957 s-a ajuns să nu se mai ceară predarea obligatorie a recoltelor (anul 1956 nu dăduse recolte bune și, mai ales, înregistrase evenimente senzaționale și îngrijorătoare în Polonia și în Ungaria, unde au întrerupt și au făcut să dea înapoi colectivizarea agricolă), 1958 a marcat o netă inversare de tendință și o accelerare bruscă odată cu deciziile luate în plenul Comitetului Central din luna noiembrie. La 30 martie 1959, un decret al Marii Adunări Naționale a declarat că trebuiau lichidate și ultimele forme rămase de exploatare a muncii, trebuiau îmbunătățite condițiile celor care munceau câmpurile și dusă la bun sfârșit construcția socialismului: în practică, s-a acționat pentru eliminarea proprietății private și din zonele rurale. În sfârșit, în zilele 27-30 aprilie 1962, s-a ținut o sesiune parlamentară extraordinară la care au participat 11 000 de țărani, pentru a sărbători încheierea procesului de „cooperativizare" a agriculturii.

Cu siguranță, clasa țărănească a fost doar în parte protagonista acestui proces: o bună parte a ei suportase sau opusese rezistență deciziilor guvernamentale, dar zadarnic. Peste ani, a fost făcut cunoscut cazul unui țăran (evident, înstărit) care își îngropase tractorul mai curând decât să îl predea fermei colective, plănuind să îl dezgroape la căderea regimului comunist. Istoriografia nu a oferit încă dimensiunea precisă a consensului și a dezacordului pe care colectivizarea zonelor rurale le-a provocat în rândurile țăranilor români. Nu mai puțin de 80 000 de persoane au fost arestate și trimise în închisoare, aceasta chiar potrivit afirmațiilor guvernului (și probabil că au fost mult mai multe). Întrucât timpii de constituire a coope-

rativelor au fost foarte lungi, rezistența pare să fi fost considerabilă dacă s-a soldat cu atâtea arestări. De asemenea, se poate presupune că unele straturi mai sărace au văzut cu ochi buni posibilitatea de a deveni, din pălmași, angajați ai unui colhoz sau ai unei ferme agricole. Simpatii cu mult mai mici a manifestat partea mai activă și mai capabilă a clasei țărănești față de înființarea obligatorie a cooperativelor, care *de facto* erau de stat și doar *de jure* erau libere. Atunci când nu au avut parte de un sfârșit mai groaznic, țăranii abia înstăriți, dar pretins bogați (numiți „chiaburi" în limba română și *kulakì* în rusă), au sfârșit adesea prin a fi deportați în locuri neprimitoare, departe de gospodăriile lor. Trebuie estimat, în primul rând, dacă această colectivizare a făcut agricultura românească mai modernă și mai productivă, servind și scopurilor industrializării prin acumularea de resurse economice, dar distribuind, totodată, avuție și bunăstare. Răspunsul în acest caz poate fi negativ, cu destulă certitudine. Abia în 1953, producția agricolă a mai atins din nou nivelul din 1938, iar în anii următori nu s-a îndepărtat prea mult de acest nivel, uneori depășindu-l, alteori situându-se sub el. De altfel, disponibilitatea de produse alimentare pentru populație în ansamblul ei a fost largă doar la modul teoretic, cu atât mai mult cu cât, la începutul anilor '60, puterea de cumpărare a salariaților era încă aproape la jumătate din cât fusese în 1938. În realitate, politica agricolă nu a părut să reprezinte floarea de la butoniera regimului, în niciuna din fazele sale.

3. Prima fază a regimului: teroarea

Maniu, care avea 74 de ani, a rămas în viață până în 1953. Autoritățile polițienești îl credeau atât de periculos, încât pe timpul transferului (împreună cu Mihalache și cu Ilie Lazăr) de la Galați la Sighet a fost închis și izolat într-un vagon plumbuit. Ion Mihalache, în vârstă de 65 de ani, a rezistat până în 1963: pe timpul detenției, în ciuda sfatului alarmant al medicilor, nu i s-a permis să se interneze în spital și și-a sfârșit zilele, grav bolnav și cu o hemipareză, în temnița din Râmnicu Sărat. Cu el se afla colegul său de partid Corneliu Coposu, care a supraviețuit comunismului și a apucat să conducă renăscutul PNȚ la putere în 1996 (așa cum a povestit în *Con-*

fesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru). În același an 1963, printr-o stranie farsă a destinului, în închisoarea de la Aiud a murit, din cauza unor probleme cardiace, un mare adversar al lor, comunistul Vasile Luca, victimă a epurărilor interne ale partidului, după ce își petrecuse împreună cu acești exponenți național-țărăniști o parte din detenție tocmai la Râmnicu Sărat. Ulterior, osemintele lui Mihalache au fost transportate de soție în satul Dobrești, unde aceasta, după ce ispășise, la rândul ei, ani îndelungați de temniță, trăia în domiciliu forțat, într-o cameră a sanatoriului realizat (paradoxal) în propria ei casă de familie, care îi fusese sechestrată de guvern. Această asprime era motivată de faptul că toate încercările de a-l „recupera" pe Mihalache au fost zadarnice: el nu a vrut să își recapete libertatea (așa cum s-a întâmplat cu Titel Petrescu și cu Tătărescu) în schimbul renegării propriilor idei și a colegului său de partid, Maniu. Dimpotrivă, deținutul a continuat să își păstreze până în ultima clipă o atitudine de rezistență față de rigorile sistemului penitenciar, alegându-se cu diferite pedepse, printre care și carcera.

Constantin Brătianu fusese arestat abia în 1950, deși avea deja 83 de ani, și a murit după câteva luni de detenție. Titel Petrescu, închis în mai 1948 și condamnat în 1952 la închisoare pe viață, a fost eliberat în 1955, deoarece a acceptat să semneze o declarație de adeziune la regim (oportun întrebuințată de propagandă în organul comunist „Scânteia"), în schimbul eliberării principalilor exponenți ai Partidului Social-Democrat Independent. Ministrul de Interne Drăghici, care îi făcuse propunerea, și-a ținut doar parțial promisiunea. Arestat la domiciliu, Titel Petrescu a mai supraviețuit doar doi ani, deși încă nu era bătrân. Un caz cu adevărat interesant e dat de figura liberalului disident Gheorghe Tătărescu. Acesta, după cum ne amintim, venea din niște foarte diferite experiențe de guvernare din anii '20 și '30, când fusese instrumentul manevrei autoritare a regelui Carol al II-lea. După război însă el s-a arătat dispus să se distanțeze net de liberalii lui Brătianu și să colaboreze cu noii deținători ai puterii. Funcția sa era să îi furnizeze regimului incipient un aspect mai liniștitor, mai ales pe plan internațional: într-adevăr, el a reușit să obțină un tratat de pace nu exagerat de punitiv, dacă e să excepțăm regiunile cedate Uniunii Sovietice, de care România era din ce

în ce mai legată și ale cărei trupe staționau pe pământ românesc. În schimbul acestei importante funcții pe care a îndeplinit-o, Tătărescu și gruparea sa (în februarie 1946, național-liberalii săi fuzionaseră cu național-democrații) au obținut pe lista unică prezentată la alegerile din 1946 un număr foarte mare de fotolii, 74, mai multe decât cele alocate PCR-ului (68). Dar istoriografia nu a semnalat o independență reală a grupului parlamentar liberal de guvernare și nicio capacitate a sa de le impune aliaților o linie politică mai puțin inspirată după modelul sovietic. De altfel, e adevărat că naționalizările în formă masivă au fost aprobate și realizate mai ales imediat după alegerile parlamentare din 1948, când utilii „tovarăși de drum" fuseseră deja înlăturați. Faptul că a colaborat în mod util, netezind drumul regimului, nu l-a scutit pe Tătărescu de o trecere prin închisoare: în ancheta asupra lui Pătrășcanu, despre care vom vorbi mai încolo, rămâne consemnată mărturisirea sa (cât de autentică?) de a fi încercat să folosească „pentru apărarea intereselor politice și economice ale burgheziei" relațiile cu acesta din urmă, căruia îi deslușise dorința de a deveni președintele Consiliului. Cariera sa politică, atât de bogată în schimbări, a sfârșit în obscuritate: puțini și-au mai amintit de el atunci când a murit la București, în 1957, la 71 de ani.

În fața unor asemenea abuzuri, unii s-au gândit să inițieze rezistența armată. În Transilvania s-au înființat câteva formațiuni partizane: „Haiducii lui Avram Iancu", care purtau un nume ce amintea de luptele susținute împotriva maghiarilor în 1848-1849, „Sumanele Negre" și Mișcarea Națională de Rezistență, inițiată de generalul Aurel Aldea, fost ministru de Interne în primul guvern Sănătescu (s-a opus atunci voinței lui Pătrășcanu de a aplica amnistia din august 1944 în mod discriminator, și anume excluzându-i pe numeroșii legionari aflați în închisoare); de asemenea, o altă formațiune, „Graiul sângelui", alcătuită în esență din câteva mii de militari, dintre care foarte puțini încă în serviciu, de intonație naționalistă, dar nu rasistă și nici indiferentă la problemele sociale. În primul rând, aceste grupuri armate i-au susținut pe țărani în opoziția lor față de colectivizarea pământurilor, efectuând și represalii împotriva maghiarilor, dar nu au fost capabile să oprească marșul comuniștilor spre puterea absolută, mai ales după capturarea lui Aldea în mai 1946 (a murit în

închisoare trei ani mai târziu). Totuși se pare că, în 1949, opozanții înarmați ai regimului erau încă foarte numeroși, iar conducerea lor era asigurată de militari, precum generalul Dragalina sau maiorul Dabija. În continuare însă poliția politică (Securitatea) a înregistrat o rezistență fragmentară, dar spontană și răspândită în multe provincii, încă activă pentru un număr de ani, mai ales în munți. Nu toate detaliile acestei rezistențe armate au fost reconstituite, dar se știe suficient de mult despre principalele grupuri (acela al lui Gheorghe Arsenescu și Toma Arnăuțoiu sau acela format din studenți transilvăneni și condus de Ion Gavrilă Ogoranu), în general, alcătuite din câteva zeci sau chiar din câteva grupuri și care nu aveau nicio legătură unele cu altele. Mulți partizani au căzut în luptă și, odată cu ei, un număr de oameni ai Securității. Mulți alții au fost arestați și adesea trimiși la moarte; arestări și condamnări la detenții îndelungate le-au fost rezervate țăranilor și altor cetățeni care simpatizau cu aceste grupuri, le acopereau sau le aprovizionau. Simpatiile unei părți din populație nu au căpătat niciodată asemenea proporții încât să permită să credem că ar fi fost posibilă o insurecție armată generală. Contrar celor afirmate de propaganda guvernamentală, prezența unor foști legionari în rândurile partizanilor, deși numeroasă, a fost categoric una minoritară. I s-a alăturat prezența unor militanți național-țărăniști, liberali și, oarecum surprinzător, a unora din Frontul Plugarilor și chiar din PCR. În ansamblu, mișcarea a implicat câteva mii de oameni în anii '40 și, probabil, câteva sute în anii '50. Ultimele capturi și procesele respective s-au petrecut la începutul anilor '60. O categorie aparte o reprezintă cele câteva grupuri care au fost recrutate de CIA dintre foștii legionari aflați în Germania, Austria, Iugoslavia și Italia. Aceștia – la fel ca în cazul celor petrecute în legătură cu Albania – au fost antrenați în Italia (într-o mănăstire franciscană), în Franța, în Olanda și în Grecia. În octombrie 1951, de la Atena a plecat singura expediție mai importantă, ai cărei câțiva membri, după ce au fost parașutați în Făgăraș, au fost capturați în decursul unei luni și apoi condamnați la moarte. Guvernul de la București nu a întârziat să trimită un protest la Washington. Misiunile acelor oameni erau să realizeze acțiuni de sabotaj (căi ferate), de spionaj și de hărțuire a trupelor sovietice, în cazul unor operațiuni

militare împotriva Iugoslaviei, și, de asemenea, să intre în contact cu grupurile de partizani. Nu s-a putut face nimic din toate acestea, iar sprijinul occidental nu a mai adăugat nimic la deja slaba rezistență armată, care, în plus, nu a avut parte de un mare ecou nici în ziarele vremii și nici, cum ar fi meritat, în reconstituirile istorice din vremurile ulterioare.

Preluarea timpurie a puterii, în ciuda prezenței în țară a unor puternice partide de opoziție, a orientat România pe calea regimului comunist aproape fără a se fi resimțit pe deplin experiența intermediară a democrației populare. În mod real, până în 1948, și, în mod formal, și după aceea, PCR a guvernat împreună cu unele partide aliate, dar observatorii cei mai pătrunzători și-au dat seama din timp cine deținea cu adevărat puterea. Când s-a ajuns la această nouă și mai semnificativă cotitură, nici Partidul Social-Democrat nu mai era util ca entitate autonomă, ci, dimpotrivă, constituia pentru PCR un incomod concurent (deși aliat) în fața proletariatului și a burgheziei mici și mijlocii. E adevărat că partea cea mai refractară la a se supune conducerii comuniste fusese deja marginalizată (cu siguranță, episodul cel mai relevant al noii strângeri de șurub practicate acum împotriva acesteia a fost arestarea lui Constantin Titel Petrescu, vechi președinte al PSDR și lider al Partidului Social-Democrat Independent), dar, în practica administrării puterii, o alternativă la centrul politic unic nu era acceptabilă. În plus – ca și în celelalte țări care deveniseră sateliți ai Uniunii Sovietice –, ideologia părea să justifice eliminarea unui partid socialist independent: de fapt, proletariatul trebuia să aibă o singură forță care să îl reprezinte în mod unitar, numai unul trebuia să fie partidul muncitoresc. Încă din octombrie 1947, Congresul al XVIII-lea al PSDR a însărcinat Comitetul Central al partidului să inițieze cu omologul său din PCR tratative pentru a se ajunge la fuziune. Voitec și Rădăceanu au fost cei mai înflăcărați susținători ai acestei opțiuni, în timp ce social-democrații care nu voiau unificarea au fost siliți, vrând-nevrând, să o accepte. Câteva zile mai târziu, s-a înființat și și-a început activitatea o comisie însărcinată să pregătească programul și statutul partidului unificat. Așadar, PCR și PSDR au fuzionat la congresul ținut în 21-23

februarie 1948, creând astfel Partidului Muncitoresc Român. De fapt, a fost vorba de o anexare abia disimulată: nu degeaba, în 1965, Ceaușescu a ținut să îi redea partidului adevăratul său nume, Partidul Comunist Român, justificat și prin înaintarea cu care se lăuda pe calea dictaturii proletariatului spre comunism. Totuși unii exponenți social-democrați s-au dovedit suficient de vrednici de încredere și de dispuși să renunțe la o identitate politică proprie și distinctă, așa încât au putut să ocupe locuri nu tocmai secundare în noua formațiune politică. După unificarea din februarie 1948, se pare că, din cei un milion de membri ai PSDR existenți în 1947, numai o jumătate s-au înscris în PMR, în timp ce paisprezece social-democrați au intrat în noul Comitet Central, alcătuit din 58 de membri. Printre aceștia s-a numărat și Lothar Rădăceanu, un important lider social-democrat încă din perioada interbelică, care a devenit și secretar al CC, pentru a intra mai apoi în Biroul Politic și a funcționa și ca ministru al Muncii, înainte de a muri în 1957. Ștefan Voitec a făcut parte, cum am văzut, din Prezidiul Marii Adunări Naționale (un soi de președinție colectivă a statului) și și-a continuat cariera politică în partid, deși s-a încercat să fie implicat în procesul Pătrășcanu: în 1961 a fost ales președinte al Marii Adunări Naționale. Se pare că, ajuns la o vârstă deja înaintată, la Congresul PCR din 1981 a avut curajul să denunțe dictatura personală a lui Ceaușescu.

La fel ca acești social-democrați, și alți aliați au continuat să acopere roluri importante. Petru Groza, omul care, într-o anumită măsură, reprezentase, prin Frontul Plugarilor, alternativa la Partidul Național-Țărănesc, a fost președinte al Consiliului până în 1952, iar mai departe a fost ales ca președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (în locul lui Parhon), adică pe poziția de șef al statului, de altminteri, un rol cu totul onorific. În 1945, mica formațiune politică întemeiată de el înainte de război, fără mare succes electoral, fuzionase cu și mai puțin reprezentativul Partid Socialist-Țărănesc; în 1948 s-a unit cu Partidul Național-Țărănesc, aripa Anton Alexandrescu (fracțiunea disidentă și filocomunistă a partidului tradițional condus de Iuliu Maniu); în sfârșit, în 1953, formațiunea s-a dizolvat, după ce prevalase în mod clar ideea că un singur partid (PCR) trebuia să guverneze țara. Trebuie să adăugăm că Groza s-a bucurat de

o anumită credibilitate și în sânul minorităților, el fiind ardelean, iar fratele său fiind prefect tot în Transilvania, începând din 1945. Se pare că acest președinte al Consiliului a ajuns că declare: „Nu uitați că eu sunt ardelean".

Coaliția guvernamentală s-a prezentat la alegerile din 28 martie 1948 sub numele de Frontul Democrației Populare, obținând 405 fotolii, față de cele două ale Partidului Țărănesc Democrat al lui Nicolae Lupu și de cele șapte ale Partidului Național Liberal al lui Petre Bejan, ultimele două formațiuni din afara ei tolerate. După 1948, alegerile au căpătat un caracter pur ritualic, cu procentaje alocate listei guvernamentale din ce în ce mai apropiate de 100%. Întocmai ca în Uniunea Sovietică, instituția parlamentară își pierduse de acum orice importanță: deciziile se luau altundeva, iar parlamentul trebuia doar să le ratifice. Astfel, la 13 aprilie 1948, el a avut de aprobat noua Constituție și, în continuare, de votat naționalizarea băncilor, industriilor, minelor, asigurărilor și transporturilor. În iulie a fost înființată Comisia de Stat a Planificării, organul central care urma să diriguiască transformarea economiei după modelul sovietic. De la Moscova s-a urmărit îndeaproape procesul în curs de desfășurare, prin reprezentanți proprii. De altfel, nu trebuie să uităm că, în pofida semnării tratatului de pace, Armata Roșie staționa încă pe teritoriul României. Într-adevăr, în tratat se prevedea că trupele sovietice puteau rămâne atâta timp cât trebuiau asigurate comunicațiile cu corpul de ocupație sovietic din Austria. La 2 septembrie 1956, după ce monopartidismul totalitar fusese impus în România prin violență, ziarul „Scânteia", organul partidului care interzisese orice pluralism politic, cerea sus și tare, cu prea puțin simț al ironiei, ca partidul comunist să fie repus în legalitate în Germania de Vest și invoca o rezoluție a Comitetului Central (de la 1 septembrie) pe această temă.

Startul noului regim a dus la renegarea câtorva noutăți introduse în decursul celor câțiva ani ai guvernelor de coaliție. Într-o țară încă agricolă, de importanță strategică a fost trecerea de la reforma agrară de tip tradițional, în prelungirea celei realizate la începutul anilor '20, prin care li se distribuiseră mici loturi de pământ țăranilor, la noua politică agricolă, care urmărea concentrarea tuturor acestor mici

proprietari în ferme colective, după modelul colhozurilor sovietice. La fel ca în cazul primului plan cincinal, aprobat de Stalin și tovarășii în 1928, motivațiile acestei politici economice nu erau doar ideologice și politice, ci și de caracter economic. Era răspândită convingerea că mica proprietate nu putea „sta pe piață", nu reușea să producă după standarde similare cu acelea din agriculturile cele mai avansate și nici nu se putea moderniza într-un mod adecvat. Dispariția marilor proprietăți făcuse nu să crească, ci să scadă capitalul de investit, capital de care micii proprietari nu dispuneau, după cum nu puteau conta nici pe subvenții publice valabile și pe infrastructuri care să le înlesnească activitatea. Prin urmare, se considera din multe direcții, numai cooperarea era în măsură să favorizeze dezvoltarea agriculturii. Cooperativele urmau să ia locul marilor proprietăți, pe cât posibil fără a moșteni de la acestea din urmă unele deficiențe de administrare tradiționale. Firește, a favoriza înființarea cooperativelor nu însemna *ipso facto* a le angaja la stat: chiar și în cadrul democrației populare schițat într-un prim moment de Dimitrov, economia cooperativă se situa alături de cea publică (și de cea privată), nu interiorul acesteia. În schimb, la fel cum se întâmplase cu câteva decenii în urmă în Uniunea Sovietică, și în România s-a efectuat o colectivizare a zonelor rurale forțată și accelerată, soarta agriculturii fiind lăsată în seama programării economice centralizate. Orientându-se tot după modelul sovietic, conducătorii României se așteptau să scoată din sectorul agricol resursele economice necesare pentru accelerarea procesului de industrializare a țării. Nu era căutuși de puțin o noutate: clasa conducătoare a României Mari crezuse și ea într-o asemenea posibilitate, însă, acum, oameni formați după comandamentele marxist-leniniste erau și mai convinși că țara lor își va avea locul ei alături de celelalte state socialiste numai dacă va realiza o masivă și rapidă dezvoltare industrială. Pe acest plan, elita nu a putut fi niciodată satisfăcută cu adevărat, în pofida numeroaselor declarații chiar entuziaste. Chiar și atunci când s-a lunecat spre dictatura personală a lui Ceaușescu, vălul ideologiei nu i-a împiedicat pe liderii politici să recunoască, în intimitatea lor sau, uneori, și în formă explicită, că, în aproape o jumătate de secol de „socialism real", România nu se transformase niciodată pe deplin într-o țară industrială. Pe durată

lungă, relativa reducere a sectorului agricol în termeni de angajați și de aport la PIB a fost doar în parte o consecință a expansiunii sectorului industrial (o expansiune, de altminteri, incontestabilă), ci s-a datorat și creșterii numărului de angajați din servicii, potrivit unei tendințe reperabile pe întreg continentul european, de ambele părți ale cortinei de fier.

4. Biserica și regimul

Nașterea regimului comunist din România nu putea să nu intre în conflict cu statutul diferitelor biserici, mai ales cu cea Catolică și, în particular, cu cea Unită. De la începutul secolului al XVIII-lea, prin inițiativa Habsburgilor, catolicismul se răspândise pe teritoriile locuite de români, supuși dominației austriece începând cu pacea de la Carloviț (1699). În esență, o bună parte din ortodocșii români, sârbi sau ucraineni au intrat în uniune cu Roma, păstrând însă ritul bizantin și propria limbă, pentru a se deosebi de catolicii de rit latin, care erau cu precădere maghiari. Ca atare, Biserica Unită era de o importanță considerabilă în Transilvania. E suficient să amintim că și Maniu făcea parte din ea. În plus, în perioada interbelică, între București și Vatican se încheiase un concordat care îi avea în vedere pe toți catolicii din România, de ambele rituri. Ratificarea acestui concordat i s-a imputat lui Maniu în timpul procesului din 1947.

Noua situație politică a adus cu sine raporturi dificile atât între Sfântul Scaun și guvernul Groza, cât și între ierarhia catolică și noii guvernanți. Era evident că papa Pius al XII-lea și colegiul cardinalilor nu nutreau nicio simpatie pentru noua ordine în curs de instaurare în țara carpato-danubiană, la fel cum erau îngrijorați de ceea ce se petrecea și în celelalte state din Europa central-răsăriteană, unde chiar vârfurile ierarhiei catolice au fost supuse presiunilor, persecuțiilor și proceselor (de la Mindszenty la Wyszyński, de la Beran la Stepinac). Vaticanul se opunea categoric comunismului și materialismului dialectic. Însă împotriva catolicilor de rit bizantin concurau și alți factori. Aceștia erau văzuți de ortodocși ca niște apostați, în timp ce catolicii de rit latin, în general maghiari, îi priveau cu o antipatie la fel de mare din pricina privilegiului lor de a nu fi trebuit să se conformeze

cu liturghia romană: preoții maghiari țineau slujba în limba latină, iar preoții uniți în limba română. Așadar, niciuna dintre cele două etnii aflate în competiție nu înclina spre atitudini de conciliere și de sprijin față de Biserica Unită. În plus, dincolo de graniță, mai precis, în Ucraina, exista un exemplu foarte periculos: după sfârșitul conflagrației mondiale (1946), regimul sovietic a decis suprimarea Bisericii Ucrainene Unite, considerate responsabile de colaboraționism cu ocupanții germani. Teama că aceeași soartă îi era rezervată și Bisericii Române Unite s-a dovedit a fi mai mult decât întemeiată: mai întâi, guvernul a încercat fără succes să influențeze alegerea noului mitropolit greco-catolic (dar a fost ales episcopul Alexandru Rusu, care nu putea fi manevrat), iar mai apoi episcopii au fost arestați, averea a fost confiscată și dată Bisericii Ortodoxe, iar numeroși preoți și credincioși au avut parte de aceeași soartă cu episcopii. Decizia operativă a fost luată în cadrul unei întruniri politice prezidate de ministrul de Interne Teohari Georgescu: la această întrunire s-a spus explicit că se conta și pe acțiunea patriarhului ortodox. De la 29 mai 1948, acesta era Justinian Marina, absolut aliniat la pozițiile guvernului și mai mult decât ostil față de Biserica Unită, în așa fel încât, imediat după alegerea sa, a declarat: „Suntem la curent cu ultimele zvâcniri ale cezaro-papismului, unealta noilor imperialiști, pentru a ține despărțiți frații între ei, folosindu-se de clerul Bisericii greco-catolice, pentru a putea continua să stăpânească în țara noastră [...]. Suntem hotărâți să le smulgem oile furate, pentru a le readuce în turma noastră".

Congresul panortodox de la Moscova, din iulie 1948, a marcat un ulterior moment important, o confirmare a deciziei deja asumate. La 17 iulie a fost anulat concordatul din 1927 cu Vaticanul și a fost abrogată legea de ratificare a acestuia din 1929. O lege din 3 august, referitoare la învățământ, le-a interzis bisericilor să aibă propriile lor școli, iar la 4 august, cultele au fost plasate sub controlul statului. De atunci, raporturile cu oameni ai bisericii din străinătate au putut avea loc exclusiv prin intermediul organelor din Ministerul Cultelor sau din cel de Externe, iar niciunei Biserici din străinătate nu i s-a mai recunoscut vreo autoritate asupra credincioșilor din România. Zadarnice au fost protestele nunțiului apostolic Gerald Patrick O'Hara. Ca să se ajungă la un act atât de grav precum suprimarea

Bisericii Greco-Catolice, a fost nevoie să se creeze o mișcare de bază care să se pronunțe pentru întoarcerea în sânul ortodoxiei. Această mișcare era alcătuită din foști preoți greco-catolici, iar campania de înscriere lansată de ei a avut parte de adeziunea a 430 de preoți, nu fără intimidări și amenințări. La 1 octombrie 1948, o adunare formată din 38 dintre aceștia, ținută la Liceul „Gheorghe Barițiu" din Cluj, sub președinția protopopului Traian Belașcu, a proclamat realipirea la Biserica Ortodoxă și i-a comunicat guvernului această decizie, în ciuda faptului că au fost excomunicați de episcopul de Cluj, Iuliu Hossu. Acesta din urmă și alți cinci episcopi (Suciu, Frențiu, Rusu, Bălan și Aftenie) au fost trimiși în închisoare în decursul aceleiași luni: deși numai unul dintre ei – Alexandru Rusu – a fost judecat și condamnat la 25 de ani, niciunul nu a mai ieșit viu din locurile de detenție, dintre care trebuie semnalată, pentru condițiile sale aspre, închisoarea de la Sighet. De asemenea, au fost închiși alți șase episcopi, rânduiți chiar atunci, ca o măsură de prevedere împotriva decapitării ierarhiei și în speranța că va putea continua să existe în clandestinitate o Biserică a tăcerii, așa cum, de fapt, s-a și întâmplat. Cinci dintre ei au apucat să fie eliberați în 1964, ca efect tardiv al destalinizării, însă fără să își reia în posesie diocezele. De fapt, decretul nr. 358 dizolvase formal Biserica Greco-Catolică la 1 decembrie 1948. În ceea ce îl privește pe patriarh, după ce s-a întâlnit cu Belașcu și cu confrații acestuia, imediat după adunarea de la 1 octombrie, el a emanat un act sinodal prin care îi primea în sânul Bisericii Ortodoxe. Așa cum am mai spus, mulți preoți și credincioși au avut parte de aceeași soartă cu a episcopilor. Mulți au sfârșit la muncă silnică pe șantierele Canalului Dunăre-Marea Neagră, în general, până în a doua jumătate a anilor '50. În schimb, cei care au acceptat să revină în sânul Bisericii Ortodoxe au fost bine tratați, iar unii au făcut chiar carieră ecleziastică; totuși, ani și ani după aceea, autoritățile bisericești și cele civile au continuat să îi privească cu suspiciune și să îi țină din umbră sub control, procedând mai departe la scurte arestări. Așadar, Biserica Unită a trăit o viață absolut clandestină, câteodată și cu ajutorul unor ortodocși, iar preoții care nu au „semnat" au fost deposedați de demnitatea sacerdotală de către autoritatea civilă, printr-o procedură, la drept vorbind, extravagantă. Cu trecerea tim-

pului, Vaticanul a reușit să trimită unele ajutoare materiale acelor preoți care, în ciuda riscului pe care îl înfruntau, continuau să oficieze pe la casele lor.

Relațiile dintre statul român și Sfântul Scaun nu se limitau la chestiunea Bisericii Unite, cu toate că această chestiune rămânea fundamentală. Ele s-au menținut acceptabile până în 1948 și au durat până în 1950, așadar, până dincolo de suprimarea Bisericii Greco-Catolice. Totuși, încă din ultimele luni de război, au apărut probleme de o oarecare importanță privitoare la respectarea concordatului și a proprietăților bisericești (inclusiv agricole). Mai mult, monseniorul Andrea Cassulo, nunțiu apostolic la București, nu era o persoană agreată de sovietici: s-au invocat unele declarații de-ale sale făcute cu ocazia operațiunii Barbarossa și a recuceririi pământurilor de la Răsărit de către trupele române. În ciuda unei atitudini prudente și conciliante din partea guvernului Groza, cel puțin până în toamna anului 1947, încă din 1946 s-a pus problema înlocuirii nunțiului papal, înlocuire survenită, la începutul anului 1947, cu monseniorul O'Hara. După cum avea să se vadă în curând, nu era vorba numai de persoană. La fel ca în alte țări, liderii comuniști și mai ales Moscova urmăreau să suscite nașterea unei Biserici Catolice naționale care să nu mai dea socoteală Sfântului Scaun. Operațiunea nu a fost dusă niciodată la bun sfârșit. Potrivit unei anumite interpretări (a lui Ioan Marius Bucur), în cazul acestei prudențe a cântărit necesitatea de a obține o atitudine binevoitoare sau măcar neutră a Vaticanului cu privire la chestiunea Transilvaniei, la concurență cu guvernul maghiar. Într-adevăr, Sfântul Scaun nu s-a înclinat prea mult în favoarea Ungariei, cu toate că l-a numit cardinal pe arhiepiscopul maghiar Mindszenty. Guvernul Groza le-a cerut episcopilor greco-catolici români să contrabalanseze cererea prezentată papei de episcopii catolici maghiari din Transilvania, cerere considerată ca fiind alarmistă și, totodată, ca având un caracter naționalist.

Climatul de război rece, devenit evident spre sfârșitul anului 1947, a spulberat și prudență, și posibilități de dialog. Normele emanate în 1948 au lovit în fel și chip toate bisericile, dar au anulat orice spațiu de manevră le mai rămăsese ambasadei Vaticanului și ierarhiei catolice din România. Între 28 și 30 iunie 1950, ofensiva anticatolică a ajuns

la apogeu printr-un proces care a implicat personal al Nunțiaturii și a avut ca scop real ruperea relațiilor diplomatice. La 4 iulie următor, Ministerul de Externe român a cerut și a obținut rechemarea monseniorului O'Hara și a personalului Nunțiaturii în termen de trei zile. În aprilie 1951, o altă operație a poliției a sfârșit prin a atinge lumea catolică: un funcționar italian, Eraldo Pintori, a fost arestat sub acuzația de spionaj, și în același proces a fost implicat (și arestat, în ciuda condițiilor de sănătate precare) parohul Bisericii Italiene din București, părintele Clemente Gatti. Pedepsele nu au fost ușoare (închisoare pe viață) și, abia peste patru ani, cazul a fost închis cu o eliberare din închisoare convenită pe cale diplomatică. Procesul fusese de natură să atragă atenția publicului, iar acuzarea ajunsese să spună că Legația Italiei funcționase ca intermediar între Nunțiatură și spionajul american: a fost vorba, foarte probabil, de o înscenare propagandistă. Drept răspuns, un proces cu unele caracteristici similare a fost intentat în Italia împotriva cetățeanului român Dimitriu Dobre. Așadar, încă o dată, în România fusese lovită Biserica Catolică.

Biserica Ortodoxă, mai ales după întronizarea lui Justinian Marina, a fost complet aliniată cu regimul. De altfel, acesta îi garantase o creștere a numărului de credincioși și de biserici. Tradiția tuturor bisericilor ortodoxe le plasa într-un rol de colaboratoare față de guverne, indiferent de culoarea acestora. Cu siguranță, era greu să se ajungă la o înțelegere cu abordarea filosofico-ideologică a PCR-ului, însă în planul politicii economice a fost mai ușor: creștinismul nu putea fi considerat ostil unor programe care, în principiu, erau făcute pentru a îmbunătăți condiția celor sărmani, calificându-i ca adevărata clasă conducătoare a țării. În esență, sfera de acțiune a Bisericii a fost limitată la treburile spirituale, iar administrația de stat a ținut-o mereu sub control. Imediat după război, guvernul își arogase dreptul de a suspenda preoți și credincioși în spiritul epurării inițiate în toate sectoarele – așa cum se întâmplă întotdeauna la căderea unui regim aflat în prealabil la apogeu. Firește, aceste măsuri de urgență au avut un sfârșit, însă, în deceniile de regim comunist, poliția politică nu a avut rețineri în a interveni față de preoții care depășeau limitele misiunii lor spirituale sau care o interpretau într-un mod periculos pentru regim. Momentul dificil și pentru ortodocși a sur-

venit la răscrucea anilor '40 și '50. Averile bisericești au fost naționalizate, iar Biserica Ortodoxă a trebuit să sufere și o anumită dependență economică față de stat. Mai cu seamă, acei membri ai clerului care nu au acceptat idila dintre vârfurile ierarhiei bisericești și noii deținători ai puterii au fost loviți cu asprime, înfundând închisorile. În anii următori, nu putem vorbi de o persecuție propriu-zisă în raport cu Biserica Ortodoxă, întrucât înțelegerea, mai mult tacită decât formală, cu regimul s-a menținut stabilă, deși dezechilibrată în favoarea celui din urmă. După consolidarea regimului, cu foarte puține excepții, ierarhia și preoțimea ortodoxă nu au făcut nimic ca să atragă atenția autorităților comuniste sau ca să intre în conflict cu ele, preferând să își restrângă activitățile la sfera spirituală, prin aplicarea vechii cutume filosofice λάθε βιώσας („trăiește pe ascuns"). Ierarhia nu a găsit forța sau modalitatea de a protesta nici măcar în ultimii ani ai lui Ceaușescu, când vechi edificii religioase au fost dărâmate în considerația planurilor urbanistice ale dictatorului.

În realitate, nici vârfurile comunității evreiești nu au găsit forța de a critica aceste măsuri, care au lovit sinagoga din centrul Bucureștiului, după cum nici nu s-au remarcat vreodată prin opoziția făcută regimului, care totuși a pus mii și mii de evrei în situația de a emigra. Trebuie să spunem însă că răspunsul polemic dat de lumea evreiască regimului a venit chiar prin această emigrare masivă, asupra căreia vom reveni. Evreii, care suferiseră mult înainte și mai ales în timpul războiului, erau înclinați să colaboreze cu forțele democratice în general și, de asemenea, cu comuniștii. Ca și în trecut, prezența lor a fost numeroasă în rândurile liderilor PCR, dar și printre simplii militanți, cu toate că, dimpotrivă, o bună parte din comunitate a rămas foarte sceptică față de promisiunile și proiectele acestui partid, pentru prima oară protagonist pe scena istoriei. Îndeosebi rabinul David Safran și avocatul Wilhelm Filderman erau reticenți să se asocieze cu noul curs politic, dar la București a fost înființat un Comitet Democrat Evreiesc care, dimpotrivă, s-a aliniat cu hotărâre alături de cei care erau pe cale să devină deținătorii puterii. Toate celelalte culte, inclusiv cele minoritare, au găsit modalitatea de a conviețui cu guvernarea comunistă, cel puțin până în 1989, când un pastor reformat a fost cauza primei manifestații care a declanșat mai apoi căderea regimului.

5. Politica externă și sovietizarea României

Poziționarea internațională a României era fatalmente destinată să fie condiționată de expansiunea influenței politice sovietice în Europa și de începutul Războiului Rece. România se afla în relații de prietenie cu toate statele Europei central-răsăritene. În 1947 s-a încheiat un tratat de prietenie cu Iugoslavia, stat care avea o diplomație foarte activă în toată Europa danubiană și balcanică. Acest tratat a fost anulat după numai un an, ca urmare a rupturii dintre Moscova și Belgrad, care a dus la ruptura dintre toate țările-satelit ale Uniunii Sovietice și Iugoslavia. O delegație guvernamentală s-a deplasat în primăvara anului 1947 la Budapesta pentru a stabili raporturi de prietenie cu o țară față de care existau motive de polemici și disensiuni. Mai simplă a fost întreținerea unor raporturi bune cu Bulgaria, dat fiind faptul că nu s-a mai pus în discuție cedarea sudului Dobrogei către aceasta din urmă. Nu exista niciun motiv de litigiu cu celelalte țări care o apucaseră pe panta regimului comunist: Albania, Cehoslovacia, Polonia și Germania de Est.

Tot în 1947 a avut loc refuzul planului Marshall (*European Recovery Plan*), în principal din motive politice și din voința Moscovei, ceea ce a reprezentat premisa îndepărtată a instituirii – care a avut loc abia în 1949 – Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (COMECON, conform siglei mai comune, și CAER, conform siglei românești) dintre Uniunea Sovietică și republicile populare. Nu este cunoscută opinia conducătorilor români (nici a celor comuniști, nici a aliaților lor din guvernul Groza) în legătură cu oferta din partea Statelor Unite de ajutoare importante pentru refacerea economică a tuturor statelor europene, inclusiv a celor care se aflau deja în sfera de influență sovietică. Nu pare însă să se fi manifestat intenția de acceptare a acestui ajutor, așa cum s-a întâmplat, în schimb, în cazul guvernelor polonez și cehoslovac. Direcția politică a Bucureștiului era clară încă de atunci, astfel încât nu era permisă nicio slăbiciune și nicio înțelegere cu Occidentul capitalist. În sfârșit, guvernul sovietic nu a trebuit să facă presiuni pentru ca guvernul român să refuze planul Marshall. Poate că a fost doar un calcul politic al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și al tovarășilor săi: era inutil să se facă un pas în față,

să se inițieze o deschidere către Statele Unite ale Americii când exista certitudinea că va urma să se dea înapoi. Sau poate că, dimpotrivă, a fost o convingere ideologică reală a unor personalități precum Ana Pauker. Rămâne faptul că ajutorul american a fost respins, iar reconstrucția economică din România a trebuit să se realizeze din resursele naționale, dat fiind că nu se putea vorbi despre contribuții serioase din partea Uniunii Sovietice, dacă excludem renunțarea din partea Moscovei la plata integrală a despăgubirilor de război stabilite prin tratatul de pace. Viceversa, existența unor societăți mixte sovieto-române a fost percepută, nu fără temei, ca o formă de exploatare.

Odată făcut acel pas, era firesc să se facă și următorul: însușirea logicii „taberei" prin crearea unei structuri comune partidelor comuniste europene, iar această structură a fost Cominformul. Întrunirea de la Szklarska Poręba din Polonia, în septembrie 1947 (la care au participat Pauker și Gheorghiu-Dej), a pecetluit soarta națiunilor din Europa central-răsăriteană, dând naștere unui organism care, desigur, nu putea fi comparat cu vechea Internațională comunistă (Comintern), dizolvată în 1943, dar care era totuși un simbol al blocului sovietic și al omogenității sale ideologice. În discuție nu era fidelitatea față de Moscova, ci ieșirea din faza de tranziție a democrației populare și noua amprentă de duritate care îi trebuia conferită regimului. În fața acestei situații, liderii comuniști români s-au conformat fără nicio rezistență și fără nicio nuanțare, iar atunci când Tito a fost „excomunicat" de Stalin, ei nu au șovăit să se alinieze și la această condamnare și să rupă relațiile cu țara „eretică". Mai mult, la 4 februarie 1948, guvernul României a cedat Uniunii Sovietice Insula Șerpilor, care se află la est de Delta Dunării.

Odată transformat în profunzime tabloul politic intern și odată inițiată formal constituirea noului regim, pasul următor s-a petrecut pe 25 ianuarie 1949: fără mari probleme, Bucureștiul a acceptat să intre în CAER și să pună economia românească în dialog cu acelea ale statelor pornite pe calea socialismului după modelul sovietic. Pe atunci, nimeni nu putea să prevadă că, după numai un deceniu și ceva, conducătorii politici ai României aveau să devină cei mai dârji opozanți ai acestui organism și ai politicilor sale. Nașterea CAER-ului (care, până în 1959, a fost lipsit de un statut) a avut o motivație mai

nemijlocită, dar nu singura, în înființarea Organizației Europene pentru Cooperare Economică, care urmărea să întărească legăturile dintre economiile din Europa occidentală.

Constituirea Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) în aprilie 1949 a fost, firește, criticată dur de guvernul și de presa din România, fiind considerată o amenințare la adresa păcii și un semn al agresivității capitalismului internațional. Guvernul Statelor Unite ale Americii, ca și guvernele celorlalte state occidentale, au fost văzute ca dușmani declarați ai proiectului socialist care se dorea a fi realizat în România și în celelalte țări ale Europei central-răsăritene. Așa cum se știe, în blocul sovietic nu a fost creată chiar atunci o organizație similară cu cea atlantică, ci s-a așteptat până în 1955, când a fost semnat Tratatul de la Varșovia.

În timp ce Stalin își petrecea ultimii săi ani la Kremlin, regimul comunist din România s-a consolidat din ce în ce mai mult, ocupând toate sectoarele societății civile. Academia a fost restructurată și ținută sub un control strict; multe instituții culturale au fost desființate și, într-o scurtă perioadă de timp, au apărut în locul lor altele, inspirate pe față după modelul rusificării culturii. Studiul limbii ruse a fost introdus în formă obligatorie pentru elevii de zece ani din școala primară (clasa a IV-a), extinzându-se până la anul al III-lea de facultate, în total, timp de un deceniu. Profesorii care se ocupau cu predarea limbii ruse au fost formați la Institutul „Maxim Gorki", iar la opera de rusificare mai contribuiau Muzeul Româno-Rus, Institutul Româno-Sovietic și Editura „Cartea rusă". Moștenirea latină și relațiile culturale cu Europa occidentală au trecut pe planul al doilea, într-un context în care România se situa pe o poziție mai „continentală" și, mai ales, în interiorul lumii slave. Cine a studiat în România după al Doilea Război Mondial își amintește de manualul lui Mihail Roller (1947), care le oferea studenților o viziune nouă și discutabilă asupra istoriei românilor, viziune care servea regimului (cel puțin, până la jumătatea anilor '50, când autorul său a devenit mai puțin influent și, la doar 50 de ani, s-a sinucis). Această înclinație de a reevalua *inclusiv* raportul cu popoarele slave și cu Orientul european avea o justificare valabilă, însă mobilul politic al acestei opțiuni este

mai mult decât evident, mai ales dacă observăm anumite exagerări privitoare la merite și la proporții. Intervenția asupra grafiei anumitor sunete a fost una dintre aceste exagerări, însă lipsa unui echilibru față de alte date, naționale sau de origine nonslavă, din istoria și din cultura română a constituit adevărata absurditate a unei politici culturale în totalitate aservite politicii. Cu toții cunoaștem alte exemple de aservire culturală, din fericire, nu absolute și nu totalizatoare, evidente în Europa occidentală în întreaga a doua jumătate a secolului al XX-lea și în prezent, însă acestea nu au avut nevoie de dictaturi pentru a se realiza și nici nu au fost impuse prin lege.

Mulți intelectuali care nu au avut dexteritatea de a se adapta la noua putere și-au pierdut viața, au zăcut mulți ani în închisoare și au îndurat presiuni de tot felul. Potrivit istoricului Vlad Georgescu, „numeroși oameni de cultură au fost exterminați fizic, mulți alții au fost sterilizați intelectual", iar unele discipline au fost interzise sau, cel mai adesea, reduse „la un nivel infantil". Din motive demografice, și nu numai, încă nu era pregătită o nouă clasă de intelectuali care să o poată înlocui pe cea formată înainte de cel de-al Doilea Război Mondial: așadar, regimul a primit sub aripa sa protectoare și, în același timp, amenințătoare mulți intelectuali care au acceptat să își păstreze o marjă de libertate în propria activitate de studiu și de transmitere a cunoașterii în schimbul unei conformări totale față de noul regim și al renunțării la punerea în discuție a ideilor și realizărilor acestuia.

Limitele impuse întregului sector universitar de utopia aflată la putere a produs în felul acesta mai puține daune (totuși foarte grave) decât ar fi putut produce, în special în domenii mai puțin „periculoase", cum ar fi cele științifice și tehnice. În schimb, au existat și unele progrese, de altfel, în corespundere cu o tendință răspândită pe întreg continentul european, adică inclusiv în state conduse de regimuri politice diferite de cel din România. În principiu, analfabetismul a fost eliminat, cel puțin în formele sale tradiționale. Între 1948 și 1966, numărul studenților a ajuns aproape să se tripleze, cu peste 130 000 de înscriși: în această privință, trebuie să amintim că în toate facultățile era în vigoare un *numerus clausus*, în funcție de exigențele unei piețe a muncii controlate în întregime de stat prin planificarea

economică, și că, de-a lungul întregii prime faze a regimului comunist, apartenența socială a candidaților era determinantă, în sensul că, cel puțin în principiu, „fiii elementelor exploatatoare" nu erau acceptați în învățământul superior. Așa-numitul „dosar personal" a reprezentat pentru mult timp o adevărată „sabie a lui Damocles".

Arhivele Statului au trecut din competența Ministerului Învățământului în aceea a Ministerului de Interne; activitățile de producție fiind deja dirijate de sus, s-a dorit, într-o oarecare măsură, reglementarea inclusiv a consumului, prin instituirea Uniunii Centrale a Cooperativelor de Consum (Centrocoop); spitalele au fost puse sub o conducere unică și au fost create centrele sanitare-antiepidemice; forțele militare au fost deposedate de orice autonomie și, nu întâmplător, viitorul dictator Ceaușescu a făcut primii pași din cariera sa politică în calitate de comisar pe lângă Academia Militară. De fapt, după ce Legea nr. 206 a stabilit – inclusiv în conformitate cu tratatul de pace – diminuarea efectivelor (armata număra patru divizii de infanterie, o brigadă de artilerie mixtă, o brigadă de artilerie antitanc, o brigadă pentru telecomunicații și una pentru căile ferate), legea privitoare la reorganizarea Ministerului Apărării Naționale a creat Inspectoratul General al Armatei pentru Educație, care avea rolul de îndoctrinare a soldaților și a cadrelor „pe temeiul dogmelor din filosofia marxist-leninistă". Ulterior, când Tratatul de la Varșovia (1955) era deja operativ, mediile militare au urmărit, fără nicio satisfacție, eliminarea diviziilor de munte, reducerea mijloacelor de artilerie ca urmare a supraevaluării utilității rachetelor sau scoaterea din efectiv a bateriilor și a submarinelor de coastă. Nu a mai avut parte de credibilitate, ba chiar a fost condamnată explicit în publicațiile oficiale doctrina apărării naționale prin conlucrarea întregului popor („națiunea sub arme"), doctrină aflată în dezacord cu angajamentele din cadrul blocului sovietic. Această doctrină a revenit în actualitate către sfârșitul anilor '50, dar mai ales după începutul polemicii cu Moscova, despre care vom mai vorbi.

Vechile mituri ale bolșevismului din urmă cu câteva decenii și nevoile concrete ale unei țări înapoiate s-au combinat în efortul de a realiza modernizarea acesteia. În 1950 s-a aprobat un plan decenal de electrificare și s-a decis construirea la Bicaz a unei centrale hidroelec-

trice care purta numele lui Lenin și care a intrat în funcțiune zece ani mai târziu, în timp ce principalul obiectiv de atins a fost construcția unui mare complex siderurgic la Galați. În același an, în decembrie, a fost aprobat mai ales primul plan economic cincinal (1951-1955), aplicându-se în acest sens pe deplin modelul sovietic și întrecând cu mult precedenta experiență moderată de planificare anuală din 1949, repetată în 1950. Datorită acestui plan cincinal, inclusiv clădirile rezidențiale au intrat progresiv în proprietatea statului, iar cetățenii au devenit aproape toți chiriași, la un preț modic (extrem de redus), în locuințe nesatisfăcătoare față de standardele pe care tocmai și le însușeau țările cele mai avansate de pe continentul european. Construcțiile publice (în paralel cu procesul de industrializare și terțiarizare) au susținut un semnificativ proces de urbanizare și, probabil, mulți foști țărani au putut aprecia casele în care mergeau să locuiască. În anii următori a intrat în uz expresia „m-am mutat la bloc".

Fundamentală a fost reforma monetară din ianuarie 1952: aceasta a avut rolul de a le tăia avântul tuturor celor care făcuseră economii, în primul rând, păturilor mijlocii și burgheze. Concret, reforma s-a bazat pe echivalarea unui leu cu 0,079346 grame de aur și, mai ales, a obligat la schimbarea vechii monede cu cea nouă pe baza nu a unui singur criteriu, ci a mai multora, în funcție de extracția socială a persoanei care dorea să facă schimbul. Niciun istoric nu ne-a relatat dacă unii au reușit să eludeze aceste dispoziții, însă ele au dus în esență la scăderea economiilor și a capitalului circulant. Dacă un muncitor trebuia să dea 20 de lei vechi pentru unul nou, un „burghez" era nevoit să predea 400 de lei vechi pentru același leu nou. Efectele asupra economiei românești sunt puțin cunoscute, însă, cu siguranță, operațiunea a dus la o stabilizare monetară și la concentrarea disponibilității financiare în mâinile statului. De altfel, pomenita stabilizare a devenit greu de verificat, deoarece, la fel ca în toate statele comuniste, fixarea prețurilor, mereu pe baze politice, nu a mai permis calcularea fenomenelor inflaționiste: de fapt, s-a negat existența însăși a inflației. Trebuie să adăugăm că, în România, spre deosebire de alte țări comuniste, rareori s-a ajuns la o manifestare explicită a nemulțumirii muncitorilor și a cetățenilor din pricina pierderii (în anumite perioade, foarte accentuată) puterii de cumpă-

rare a salariilor. O excepție au constituit-o doar protestele minerilor din Valea Jiului din anii '70 și '80, acelea ale muncitorilor din Brașov din anii '80 și acelea ale țăranilor din diferite perioade.

Părea într-adevăr că, prin reforma monetară, împreună cu planificarea economică și cu înlăturarea oricărei forme de pluralism politic, în România începuse dictatura proletariatului. La fel ca în Uniunea Sovietică, și aici a fost vorba despre o dictatură mai degrabă a partidului și, în numele acestuia, a grupului aflat la conducerea sa, urmând să se lunece către o dictatură personală. Ca atare, a fost cât se poate de firesc faptul că, în septembrie 1952, Marea Adunare Națională a aprobat o nouă Constituție, care a avut un caracter mai socialist, diferențiindu-se în mai multe privințe față de precedentele constituții din 1866 și din 1923, dar și din 1948. Conformându-se ritualurilor grabnic introduse, Gheorghiu-Dej a declarat că se adunaseră mii de propuneri provenite de la muncitori înainte de a fi aprobată: ceva asemănător se întâmplase în 1936 în Uniunea Sovietică. Aceasta era din ce în ce mai mult farul călăuzitor și cu greu putem descoperi trăsături specific naționale în politica înfăptuită de PMR. Din modelul sovietic stalinist nu s-a reușit asimilarea deplină, cel puțin în acea epocă, a „cultului personalității". Desigur, principalii lideri comuniști erau de acum cunoscuți de toată populația și era inevitabil ca toate ocaziile și ceremoniile mai importante să îi aibă în prima linie (prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă ale epocii: ziare, radio, manifeste, pancarte, prima stație de televiziune intrată în funcțiune în 1956) pe secretarul partidului și apoi, în ordine ierarhică, pe ceilalți exponenți de la vârf. Totuși se creează impresia că această conducere era încă una colectivă, chiar dacă oligarhică și complet desprinsă de orice control din partea bazei PMR.

6. Epurările

Chiar în 1952 a avut loc „reglarea de conturi" din interiorul grupului conducător, care, într-o viziune excesiv de didactică, apare de obicei împărțit în două grupări antagonice, identificate drept curentul național și cel internaționalist. Trebuie să clarificăm imediat că ambele curente acceptau pe deplin modelul sovietic, în cea mai rigidă

variantă stalinistă. Este foarte greu să identificăm motivații politico-ideologice care să diferențieze, la vremea aceea, un grup de celălalt. Mai mult, s-a observat cum oameni cu experiențe ce le permiteau să fie clasificați drept „internaționaliști" s-au alăturat cu multă ușurință celeilalte grupări. Fie că s-a întâmplat din oportunism sau nu, înclinăm să credem că această ciocnire, care dura de câțiva ani, dar care a răbufnit și s-a încheiat în 1952, a avut caracterul unui conflict între personalități mai degrabă decât între politici și convingeri diferite. Această interpretare rămâne valabilă chiar dacă avem în vedere și implicarea Kremlinului în „epurările" interne din PMR, ca și în celelalte state din blocul sovietic. De altminteri, aceste epurări au avut un parcurs cronologic atipic. Se consideră îndeobște că epoca de vârf a „epurărilor" din țările-satelit ale Uniunii Sovietice a început cu cazul Rajk, în Ungaria. Însă, în România, încă din 1948, un lider foarte important cum era Pătrășcanu fusese trimis în închisoare din voința tovarășilor săi de partid. În plus, în timp ce „epurările" din celelalte state s-au încheiat ori s-au domolit începând cu anul 1952 (condamnarea și executarea lui Slánský în Cehoslovacia), în România s-a înregistrat o continuare sângeroasă prin executarea aceluiași Pătrășcanu în 1954.

Cazul acestui important exponent al PMR/PCR merită o atenție deosebită. Principala acuzație care i-a fost adusă de adversarii (și tovarășii) săi a fost aceea de „șovinism", adică faptul de a fi făcut declarații în măsură să alarmeze minoritatea maghiară, precum și tendința lui de a se îndepărta de la linia fixată de organele de partid. În plus, în decursul lunilor august și septembrie 1945, el a avut convorbiri secrete cu un exponent al PNȚ, Victor Rădulescu-Pogoneanu, convorbiri în care a fost analizată cererea regelui de demitere a guvernului Groza, pentru a face loc unui executiv mai reprezentativ. Atunci când, în 1947, acest colaborator al lui Maniu a fost arestat, probabil că Pătrășcanu a avut motive să se teamă că unele dezvăluiri privitoare la convorbirile respective ar putea duce la arestarea sa. Chiar dacă nu există dovezi în acest sens, a circulat zvonul că el s-a gândit să plece din țară, însă în cele din urmă s-a încrezut în unele persoane aflate în slujba poliției politice. În martie 1947, un semn rău l-au constituit excluderea din partid și ulterioara arestare a unui prieten de-al său și colaborator din zilele lui august 1945, Her-

bert (Belu) Zilber, la rândul său nu foarte respectuos cu linia fixată de conducători și suspectat de spionaj (cel puțin, așa s-a spus, deși, într-o scrisoare către Ana Pauker, a solicitat el însuși să fie arestat și anchetat pentru a-și dovedi nevinovăția). Conform reconstituirii lui Denis Deletant, în spatele acuzațiilor aduse ministrului Justiției „se aflau sovieticii". În esență, s-ar putea anticipa logica și începutul epurărilor staliniste (așa cum am spus mai sus, plasat, în mod tradițional, în 1949, odată cu cazul Rajk), întrucât Pătrășcanu avea să fie victima campaniei, mai întâi incipientă și mai apoi deschisă, pornită de Moscova împotriva Iugoslaviei. Foarte importantă avea să fie acuzația de a fi propus colaborarea cu burghezia – sau cu o parte a ei – și cu întreaga clasă țărănească, fără a face o distincție între chiaburi și ceilalți țărani: era exact ceea ce Stalin îi reproșa lui Tito. În plus, comunistul român părea înclinat să susțină proiectul realizării unei federații balcanice între Iugoslavia, România, Bulgaria și Albania, proiect care provocase deja o mustrare strașnică a lui Stalin adresată lui Dimitrov (cu autocritica aferentă), în ianuarie 1948. Pătrășcanu era victima perfectă pentru acea „strângere a șurubului" pe care Stalin o pregătea întregului bloc sovietic.

Totuși el plătea și ostilitatea cu care era privit de tovarășii săi de partid, în primul rând de Ana Pauker, ostilitate pe care nu și-o putea explica, după cum cel puțin i-a declarat ambasadorului sovietic Serghei I. Kavtaradze în timpul unei întâlniri petrecute la 29 ianuarie 1948. Într-adevăr, el nu se credea un militant indisciplinat, deși comisese câteva greșeli, la fel cum nu credea nici că putea fi definit drept naționalist și nici măcar că ar fi fost responsabil de nerestituirea către evrei a unor locuințe sechestrate de regimul Antonescu: în unele din aceste locuințe se aflau, de fapt, funcționari de care guvernul Groza nu putea să se lipsească. Cu toate acestea, s-a plâns el, pe vremea când încă era singurul ministru comunist din guvernele Sănătescu și Rădescu, „Scânteia" primise dispoziție să nu vorbească despre activitatea sa. Cu primul atac explicit (la congresul de înființare al PMR din 23 februarie 1948) a fost însărcinat ministrul de Interne Teohari Georgescu; abia după 28 aprilie, Pătrășcanu a fost reținut; la 10 iunie, acuzațiile împotriva lui au fost pronunțate în plen, iar la 24 august, reținerea a fost oficial schimbată în arest.

Aceste intervale de timp sugerează că Gheorghiu-Dej a avut nevoie, din când în când, de dispoziții de la Moscova. Probabil că tocmai Ana Pauker și colaboratorii săi cei mai apropiați au pus piedici anchetei dorite de Stalin. Deși Pătrășcanu nu se bucura de simpatia lor de mult timp, aceștia s-au arătat prea puțin dispuși să gireze o condamnare la moarte fără motivație (nici măcar politică) și „inventarea" unui complot inexistent în realitate. Aceasta explică de ce principala victimă a epurărilor staliniste din România i-a supraviețuit lui Stalin, abia după moartea acestuia el căzând victimă a temerilor lui Gheorghiu-Dej sau chiar a unui mecanism infernal care nu a mai putut fi oprit. Fostul ministru a fost urmat în închisoare de soția sa, Elena (care nu a primit nicio condamnare, dar a fost „utilizată" ca martor), dar și de câteva zeci de prieteni, colaboratori sau cunoscuți. Unul dintre aceștia, Remus Koffler, l-a urmat chiar și la locul execuției. O alta, artista plastică Lena Constante, a fost încarcerată din 1950 până în 1957 și a povestit această experiență, aproape unică pentru o femeie, abia în anii '90, în cartea *Evadarea tăcută* (căreia i-a urmat *Evadarea imposibilă*, dedicată anilor ulteriori, petrecuți într-un penitenciar de femei). Pătrășcanu a rezistat mult timp anchetei absurde la care era supus, retrăindu-și experiența căpătată în mâinile Siguranței carliste și demonstrând aceeași capacitate de rezistență. Sub presiunea desfășurării unui adevărat coșmar, a intervenit disperarea și a încercat fără succes să se sinucidă cu o lamă de bărbierit, pe care a făcut-o bucăți și a înghițit-o, pentru ca procurorii să nu-și dea seama de unde o avea. Obligându-l să înghită laxative, s-au putut recupera acele fragmente, de-acum însă de nerecunoscut. A fost doar unul dintre aspectele oripilante ale acelei anchete, care nu a reușit să-și atingă scopul, așa cum, dimpotrivă, s-a întâmplat în Ungaria și Cehoslovacia cu procesele lui Rajk și Slánský: complotul și activitatea de spionaj nu au fost recunoscute practic de niciunul dintre arestați, iar în 1954 a trebuit să se continue în mod forțat, chiar și dincolo de logica, oricum aberantă, a acestei anchete, prin constrângerea unora dintre cei anchetați (și chiar a altor persoane, care nu erau anchetate) să depună mărturii false și fanteziste, preparate de anchetatori.

Am văzut că Pătrășcanu a fost mai aproape de linia secretarului de partid decât de cea „moscovită" și că, dimpotrivă, nu se bucura

deloc de simpatia exponenților acesteia din urmă. Totuși relațiile interne din grupul aflat la conducere nu au rămas atât de clare după căderea sa în dizgrație din dorința Moscovei, sprijinită cu bunăvoință și de tovarășii săi de partid. De fapt, cei care au insistat cel mai mult ca ancheta împotriva fostului ministru de Justiție să se sfârșească în felul dorit au fost tocmai cei din grupul legat de Gheorghiu-Dej, în timp ce Ana Pauker și prietenii săi – așa cum am amintit mai sus – au fost cei care au tergiversat încheierea anchetei atât cât le-a stat în putință. Înainte să se ajungă la condamnarea lui Pătrășcanu, tocmai exponenții de vârf ai liniei „moscovite" suportaseră cea mai drastică dintre epurări. Nu ne putem îndoi nici de concurența puternică ivită de mult timp între cei mai importanți lideri comuniști români, nici de dorința secretarului de partid de a se elibera de sub tutela Anei Pauker și a prietenilor săi (dorință, probabil, reciprocă). Ne punem însă întrebarea de ce abia în 1952 – în timp ce, în alte părți, epurările se încheiau – s-a ajuns la cunoscuta „reglare de conturi". E sigur că secretarul de partid avea mână liberă de la Moscova, fie și cu anumite restricții. Doar cu permisiunea Kremlinului a fost posibilă lansarea unui atac în mai multe etape, de-a lungul întregului an. Primul obiectiv ales a fost ministrul de Finanțe, Vasile Luca, strâns legat de Ana Pauker; aceasta, împreună cu Georgescu, a încercat să-l apere în cadrul Biroului Politic, dar în zadar. Acuzația era de a fi trecut cu vederea delapidările celor din anturajul său (acuzație care nu era lipsită de fundament) și o boicotare substanțială a reformei monetare, favorizând pături sociale de neîncredere (chiaburii) și făcându-se astfel vinovat de „deviere de dreapta". După trei luni, Vasile Luca fusese deja exclus din partid. În același timp, prietenii și apărătorii săi, Ana Pauker și Teohari Georgescu, au fost una exclusă din Biroul Politic, celălalt înlocuit cu Alexandru Drăghici ca ministru de Interne. Era începutul unei căderi treptate, până la înfrângerea politică totală. În august, Vasile Luca a fost arestat împreună cu alte 29 de persoane. Trei săptămâni mai târziu, Pauker a trebuit să lase Ministerul de Externe, nu însă și vicepreședința Consiliului, care i-a fost luată abia în noiembrie. Arestarea ei a urmat abia în februarie 1953: potrivit acuzatorilor săi, ar fi lucrat împotriva înființării fermelor colective și ar fi avut legături suspecte cu fratele ei, care trăia în Israel, și cu alți

corespondenți din afara țării. Împotriva ei a contat și faptul că era evreică: într-adevăr, la Kremlin se aruncau împotriva sionismului acuzații care adesea nu făceau decât să mascheze impulsuri antisemite. Nu putem însă vorbi despre o tendință antisemită în epurările românești: probabil n-a fost o întâmplare că la Ministerul de Externe a intrat un alt evreu, Simion Bughici, nici nu trebuie să uităm că printre cei care acum o condamnau pe „pasionaria romîncă" se numărau și alți evrei, precum Iosif Chișinevschi (Jacob Roitman) și Leonte Răutu (Lev Oigenstein). Chiar dacă înfrângerea sa politică a fost clară, ea a avut parte de un tratament special, probabil, datorită vechilor sale relații cu Stalin și cu Molotov: detenția sa a durat puține zile și ea nu a îndurat torturi serioase, spre deosebire de alții care erau acuzați ca și ea, în acel moment sau la o altă dată. Nici nu a mai fost nevoie să se înscenеze un proces spectaculos, probabil, ca urmare a morții dictatorului sovietic, astfel încât s-a putut retrage în casa ei din București, supusă, evident, unei necesare supravegheri discrete. A murit în 1960, fără să se fi putut întoarce în politică: cu siguranță, ea nu era personajul pe care Hrușciov s-ar fi gândit să-l „resusciteze" ca alternativă la Gheorghiu-Dej.

Teohari Georgescu a avut parte de un tratament mai dur, însă nu comparabil cu cel al atâtor alți anchetați. În realitate, a fost posibil ca abuzurile comise de el să fie demonstrate, datorită poziției de putere pe care o ocupa în interiorul executivului; și totuși el plătea faptul de a fi acoperit presupusele „devieri" ale lui Vasile Luca și ale Anei Pauker, adică, în esență, faptul de a fi colaborat cu ei. Una dintre acuzații se referea la legături cu elemente ostile regimului, adică cu foști legionari introduși în PCR pe baza amintitului acord încheiat încă din 1945 din voința Anei Pauker. L-a tras după el în dizgrație și pe locțiitorul său, Marin Jianu (au fost arestați amândoi în februarie 1953), dar nu li s-a intentat un proces, fiind apoi eliberați în 1956, când fostul ministru a putut să lucreze din nou și apoi să conducă o tipografie, sfârșindu-și existența ca cetățean liber în 1976. Vasile Luca (este greu să spunem dacă a contat faptul că era ungur) a fost însă judecat într-un proces public în 1954 și condamnat la moarte: a cerut și a obținut comutarea pedepsei în închisoare pe viață, drept pentru care și-a petrecut în închisoare ultimii ani, până în 1963. Dintre

ceilalți arestați odată cu el, majoritatea au fost eliberați repede, după ce au livrat mărturiile false dorite; puțini au fost condamnați la detenție, între 3 și 20 de ani; iar unul a murit în timpul anchetei. Victoria lui Gheorghiu-Dej a fost totală și s-a încununat cu asasinarea „legală" a lui Pătrășcanu: această victorie s-a datorat cinismului, abilității și, de asemenea, norocului. Numărul unu al regimului și-a putut permite chiar practici de nepotism cras (un ginere ministru, un altul în Comitetul Central și, pentru scurt timp, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri).

Prin dimensiunile sale, fie la scară absolută, fie raportate la populația țării, „Gulagul" românesc nu este comparabil nici cu cel sovietic, nici cu lagărele de exterminare naziste. Și totuși, în scurta perioadă în care a fost realizat și pentru aberațiile la care s-a ajuns, nu este cu mult mai prejos decât sistemul concentraționar al totalitarismelor majore din secolul al XX-lea. Ca și în alte cazuri asemănătoare, cifrele nu sunt sigure, ci aproximative: 75 de închisori și lagăre de detenție (printre acestea, Sighet, în Maramureș, la frontiera sovietică, pentru dușmanii cei mai periculoși; Aiud, pentru foștii legionari), cel puțin 250 000 de deținuți politici, nenumărați morți. Printre condamnați, chiar și o minoritate restrânsă alcătuită din militanți PCR căzuți în dizgrație, printre care și fostul secretar Cristescu, acuzat în 1949 de „deviaționism de dreapta". Mărturiile despre violențele săvârșite sunt înfiorătoare. În acest sens, experiența, fără îndoială, cea mai semnificativă a fost cea referitoare la așa-zisa reeducare a deținuților. Sistemul era următorul: un grup dintre aceștia era ales și plasat într-o poziție privilegiată, cu condiția ca cei aleși să fie gata să pună în aplicare reeducarea altor deținuți, efectuată pe baza unor torturi fizice și psihologice de tot felul: bătăi repetate, privarea de alimente sau subalimentarea, constrângerea de a se hrăni cu excremente și de a se spăla cu urină, imposibilitatea de a se odihni și, mai ales, de a dormi. Cine supraviețuia acestui tratament fără să se sinucidă sau să înnebunească, devenit o păpușă de paie mai degrabă decât un om, era considerat „reeducat" și începea apoi, la rândul său, să desfășoare rolul de torționar, continuând un lanț al violenței inumane și al degradării.

Din voința subdirectorului de la Securitate Alexandru Nicolschi și a superiorului său, Alexandru Drăghici (șeful Direcției Politi-

ce a Ministerului de Interne din 1950, ministru de Interne în mai 1952, când l-a înlocuit pe Georgescu, victimă a epurării împotriva exponenților liniei „moscovite", iar din septembrie al aceluiași an, ministru al Securității Statului și, din martie 1957, din nou ministru de Interne, până în 1965), metoda a fost experimentată mai întâi în închisoarea de la Pitești, deoarece era departe de zonele locuite, și apoi în alte locuri de detenție: aici erau închiși mai ales studenți, simpatizanți ai Gărzii de Fier la vremea ei, ai PNȚ și chiar ai unei mișcări sioniste. Grupul ales era condus de un fost legionar, Eugen Țurcanu, cel care a inventat și o denumire, Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste. Nu peste tot metoda a fost aplicată cu eficiență: informațiile au început să se scurgă (mai ales după uciderea unui cunoscut doctor într-o baracă dintr-un lagăr de lângă Dunăre) și, în cele din urmă, autoritățile politice au trebuit să autorizeze o anchetă, care a încercat să arunce toată responsabilitatea asupra câtorva țapi ispășitori, în frunte cu Țurcanu, în timp ce „programul" a fost întrerupt, în 1952 (deși, în 1953, liderul social-democrat Ion Flueraș a fost ucis în închisoarea din Gherla prin modalități încă foarte asemănătoare). În timpul procesului, s-a dorit să se transmită că a fost vorba despre un complot al Gărzii de Fier, manevrate de Horia Sima, pe atunci exilat în Spania, cu scopul ca regimul să fie discreditat. În sfârșit, condamnările la moarte aplicate și, în bună măsură, executate i-au avut în vedere tocmai pe legionarii cu antecedente (decembrie 1954). Din punct de vedere politic, se poate remarca faptul că între suspendarea programului și căderea grupului Anei Pauker a existat o anumită legătură; mai mult, un prieten al acesteia, înalt funcționar în Ministerul de Interne cu responsabilități în procesul de „reeducare", s-a sinucis la scurt timp după demiterea acestei șefe a liniei moscovite. Pare prea puțin pentru a-i exonera pe ceilalți conducători ai partidului. Responsabilii închisorilor care au fost implicați în toată povestea au scăpat ieftin, atât în acest caz, cât și în alte procese referitoare la abuzuri de altă natură: unii dintre ei, condamnați până la 8 ani, au executat câteva luni, datorită intervenției celor care i-au trimis acolo și care se aflau în fotoliile cele mai importante ale Ministerului de Interne. Numai o anchetă a partidului, în 1967-1968, a putut să scoată din orice funcție și să

facă inofensivi (însă fără a fi pedepsiți penal) oameni ca Gheorghe Pintilie sau Alexandru Drăghici. Și totuși cel de-al doilea ajunsese până într-acolo încât pusese să fie ucis, din voința lui Gheorghiu-Dej, amantul fiicei celei mai mari a acestuia.

Chiar dacă metoda „reeducării" a reprezentat cazul cel mai grav de violență și aberație, ea a avut un impact limitat asupra marii majorități a celor aflați în închisoare, majoritate formată din deținuți politici. În schimb, în memoria populară a rămas inscripționată cu litere de foc experiența de la Canalul Dunăre – Marea Neagră. Construcția acestui canal trebuia să aibă o anumită importanță economică, însă nu doar în ochii conducătorilor români, ci și, mai ales, în aceia ai conducătorilor sovietici. De fapt, a fost singurul proiect demarat din inițiativa CAER-ului în România și în care Uniunea Sovietică a decis să investească în ajutoare financiare și tehnice. Suportul tehnic s-a dovedit cu totul depășit (era vorba despre mașini, vagoane de tren etc.), dar cu atât mai mult proiectul, în ansamblul său, părea să fi fost pregătit într-un mod cu totul inadecvat, în timp ce realizarea a fost pornită prea în grabă. Sloganul dictat de Ana Pauker a fost: „Construim uriașe lucrări fără burghezie și împotriva ei". Mâna de lucru pentru un proiect atât de solicitant a fost de trei categorii: deținuți politici, militari și voluntari salariați. Toți cei care lucrau acolo o făceau în condiții de muncă pe care niciun sindicat nu le-ar fi acceptat vreodată. Deținuții politici au petrecut în lagărele de muncă silnică, fiindcă asta erau cele 14 tabere în care au trăit circa 19 000 dintre ei, între 2 și 6 ani, fără să-și schimbe niciodată hainele, aceleași cu care fuseseră îmbrăcați în momentul arestării. Foarte mulți nu știau și nici nu au aflat vreodată motivul formal al arestării lor, nici nu au compărut în fața unui judecător. Arestările aveau loc adesea doar pentru că responsabilii proiectului semnalau lipsa mâinii de lucru, chiar dacă afectau doar mediile considerate nesimpatizante ale regimului (așa cum a fost cazul tânărului, pe atunci, istoric Șerban Papacostea, care frecventa... Biblioteca Franceză din București). Pentru necesitățile lor sanitare nu s-a construit și dotat niciodată vreun spital, iar numeroasele decese au fost ținute ascunse din ordinul lui Drăghici. Potrivit unui vechi obicei sovietic, eșecurile de ordin tehnic au fost puse pe seama unor sabotori, care au fost

„identificați" tot printre condamnații din lagăr, judecați, constrânși să mărturisească public și trimiși la moarte, unii, iar alții, la închisoare pe viață. Experiența la „canal" a fost foarte dură și pentru militari, care nu au ezitat să se plângă și, din această cauză, au suportat repercusiuni dure din partea superiorilor lor. A intrat în uz expresia „armata democrată desculță și dezbrăcată", după cum amintește istoricul Deletant. Nu au avut o viață simplă nici cei care au fost angajați cu plată. Nu puține resurse alimentare ale Dobrogei, pe al cărei teritoriu a avut loc această aventură smintită, au fost folosite pentru a hrăni, neîndestulător, această armată a muncii mai mult sau mai puțin silnice. În sfârșit, în 1954, lucrarea a fost abandonată fără să fie terminată, din motive nu foarte clare, care însă aveau de-a face cu pierderile financiare substanțiale înregistrate până atunci. Sud-estul României nu a fost industrializat și nici Dunărea nu a fost făcută accesibilă pentru navele sovietice de mic tonaj (destinate să fie folosite împotriva Iugoslaviei). Lucrarea neterminată a fost un alt semn al obedienței noului regim față de indicațiile care veneau de la Moscova și față de interesele sovietice: e suficient să observăm cum consilierii sovietici au supravegheat proiectarea și realizarea acesteia (nu altfel decât se întâmplase cu ancheta împotriva lui Pătrășcanu). În a doua jumătate a anilor '50 însă s-au acumulat condițiile ca această obediență să se diminueze și să fie depășită.

Printre elementele fundamentale ale celor petrecute în „anii întunecați" ai regimului comunist din România, dar și din alte țări comuniste, trebuie să situăm subordonarea absolută a principiilor dreptului față de rațiunea politică. Pentru oamenii regimurilor comuniste, toate procedurile, procesele și formalitățile erau doar niște suprastructuri, eventual chiar utile, însă cu siguranță lipsite de orice semnificație sau valabilitate în fața considerentelor politice. În aceeași ordine de idei, subîmpărțirea competențelor între Ministerul de Interne și Ministerul Justiției nu a fost respectată deloc, prevalând importanța primului dintre aceste două ministere. Începând din martie 1950, acesta conducea inclusiv administrarea lagărelor de detenție, unde, tot mai frecvent, detenția era transformată în muncă silnică: s-a vorbit în mod oficial despre colonii de muncă (rezoluția Consiliului de Miniștri nr. 1554 din 22 august 1952). De

asemenea, controla respectarea unei alte pedepse aplicate în mod generos cetățenilor suspecți din cauza originii lor sociale (proprietari de pământ, bancheri, angrosiști) sau din cauza înrudirii cu aceștia: era vorba despre domiciliul forțat sau deportarea internă, drept care mulți bucureșteni au fost nevoiți să părăsească capitala, fenomen înregistrat și în alte orașe.

Steaua lui Gheorghiu-Dej era în ascensiune și nu exista nimeni care să-i pericliteze întâietatea. În mod surprinzător, în ciuda sângelui și a suferințelor de care se făcuse răspunzător, la jumătatea anilor '50 i-a apărut unui diplomat italian ca un „om de centru și moderat" (așa cum relatează istoricul Caroli) și probabil că într-adevăr a știut să medieze între abordări ideologice diferite și între personalitățile distincte ale tovarășilor săi. Ca o confirmare a dominației sale în partid și în țară, în iunie 1952, și-a adăugat funcției de secretar al partidului pe aceea de președinte al Consiliului, funcție eliberată de Groza după șapte ani. Se apropiau însă vremuri destul de tulburi pentru centrul sistemului comunist european, Moscova, și pentru regimurile-satelit. Moartea lui Stalin a dat startul unei faze pe care o putem defini drept „destalinizare implicită" (schimbarea politicii fără criticarea lui Stalin și a acțiunilor sale), după care, abia din 1956, a urmat faza de „destalinizare explicită". Pentru moment, grupul conducător de la Kremlin, în care își croia drum Hrușciov, s-a limitat să introducă diferite noutăți, unele chiar semnificative, în politica regimului sovietic, făcând presiuni asupra celorlalte regimuri comuniste pentru ca acestea să îi urmeze exemplul. A apărut atunci o normă nescrisă potrivit căreia unei persoane nu i se permitea să cumuleze mai multe funcții importante: era o măsură destinată să împiedice menținerea sau crearea unui cult al personalității. Astfel încât, la 19 aprilie 1954, Gheorghiu-Dej a fost nevoit să cedeze una din funcțiile sale, mai precis, pe aceea de secretar general al partidului, în timp ce s-a creat un secretariat colectiv în care au intrat Ceaușescu, Mihai Dalea și János Fazekas și al cărui prim-secretar a fost Gheorghe Apostol. S-a comportat, așadar (sau a fost constrâns să se comporte), exact așa cum făcuse Malenkov în Uniunea Sovietică. Presupusul moștenitor al tronului lui Stalin a avut motive să se căiască de alegerea sa, întrucât i-a lăsat lui Hrușciov funcția de

secretar, o funcție pe care acesta din urmă își putea întemeia o putere reală mult mai mare, astfel încât, în doar câțiva ani, a fost în stare să-l marginalizeze politic pe însuși Malenkov (mai întâi retrogradat, în 1955, la poziția de vicepreședinte al Consiliului, iar din 1957, la aceea de director al unei centrale electrice din Siberia). Nu putem ști dacă Gheorghiu-Dej și-a dat seama (precum Todor Jivkov în Bulgaria) că a ales pentru sine rolul mai puțin important, însă, la 1 octombrie 1955, el a aranjat să fie reales de Comitetul Central în funcția de prim-secretar al partidului, după numai un an și jumătate de „interregn" al lui Apostol. Două zile mai târziu, Chivu Stoica, „muncitor temeinic și autodidact inteligent", potrivit unui diplomat italian (Caroli), îl înlocuia la conducerea guvernului. Apoi, între 23 și 28 decembrie, s-a ținut Congresul al II-lea al PMR, adică al VII-lea al PCR, și, cu această ocazie, prim-secretarul a fost confirmat în rolul său de numărul unu al regimului. A fost un congres de o anumită importanță, întrucât a dat directivele pentru cel de-al doilea plan cincinal (1956-1960), atât subliniind intenția de a continua cu procesul de industrializare, cât și fixând anul 1960 ca termen pentru ca agricultura să devină și ea preponderent socialistă. În plus, au fost aduse unele modificări la statutul partidului.

Regimul se consolidase nu numai, sau nu în mare măsură, ca urmare a politicilor aplicate în anii ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial și, mai ales, începând din 1948, ci și pentru că blocul sovietic se consolidase în Europa. La Washington, opțiunea de *roll back* îi urmase celei de *containement*, însă, în esență, Occidentul nu putuse face nimic pentru a slăbi presiunea Moscovei asupra țărilor-satelit, de la Marea Baltică la Marea Neagră: debarcările în Albania eșuaseră răsunător (ca și o misiune din România, așa cum am văzut), în timp ce frământările înregistrate în Germania de Est și în Cehoslovacia în 1953 nu avuseseră consecințe importante. Singura noutate reală a constituit-o ruptura dintre Moscova și Belgrad, care modificase tabloul relațiilor internaționale, sustrăgând un pion din blocul sovietic, fără însă a îndepărta PCI-ul (ulterior Liga Comuniștilor) de la putere în Iugoslavia, cu atât mai mult cu cât încă nu se apreciau pe deplin particularitățile sistemului socioeconomic autonomist și

autogestionar care a devenit, pentru un sfert de secol, emblema regimului lui Tito. Se știe că, începând din 1917, pentru o bucată de timp, adversarii, observatorii și opinia publică s-au așteptat ca regimul bolșevic din Rusia să cadă în curând; în schimb, în România, speranțele în acest sens s-au năruit foarte repede, cel puțin începând din 1948. Pe de o parte, comuniștii au lăsat să se înțeleagă ce cred ei despre democrație și puterea poporului, pe de altă parte, forțele politice ostile sau diferite de PCR (PMR) au comis greșeli sau au fost silite să depună armele. Totuși este evident că, într-un alt context politic internațional și odată cu retragerea Armatei Roșii, deja spre sfârșitul anilor '40, regimul ar fi putut fi atacat, bazat cum era mai mult pe teroare decât pe consens. Masele erau încă preponderent țărănești, iar acestea nu erau de acord decât în foarte mică măsură cu politica agricolă introdusă de comuniști, mai ales din momentul în care s-a trecut la colectivizarea zonelor rurale. Partidul nu beneficia nici de sprijinul deplin al întregului proletariat din fabrici și al muncitorilor din întreprinderile industriale, după cum, bineînțeles, nu putea să conteze nici pe diferitele pături burgheze. Timpul însă trecea în favoarea sa, fiindcă gestionarea pârghiilor puterii crea în societate o dependență din ce în ce mai mare față de aceia care dețineau aceste pârghii. Trebuie subliniat – chiar abstracție făcând de „reglarea de conturi" din 1952, ale cărei victime principale au fost evreica Ana Rabinsohn Pauker și ungurul Vasile Luca – că partidul făcuse tot posibilul pentru a șterge trăsătura negativă pe care, de mai bine de două decenii, o purta asupra sa, aceea de a fi o formațiune politică antinațională, inspirată după principii contrare intereselor națiunii române. Cu mult înainte de ceea ce s-a petrecut în epoca lui Ceaușescu, s-a avut grijă să nu se pună în contradicție ideologia și programul partidului cu tradiția și istoria naționale; dimpotrivă, s-a făcut tot posibilul pentru a le îmbina. O mare parte din ideologia național-comunistă era deja prezentă în acei primi ani ai regimului, dar acest fapt nu ne miră dacă privim spre celelalte state comuniste. În niciunul dintre acestea nu s-a încercat o demolare sistematică a ideii naționale, așa cum se întâmplase între cele două războaie mondiale, deși, până în 1956, Kremlinul încă nu „exportase" ideea

„căilor naționale către socialism", idee care îi costase scump pe unii lideri, precum Gomułka.

Firește, în această operă de adaptare (nu lipsită de inteligență politică) a ideologiei și a administrării puterii la sentimentul național nu folosea nici omagierea constantă a Uniunii Sovietice, nici prezența Armatei Roșii pe teritoriul românesc. Această prezență s-a încheiat în 1958, în parțial dezacord cu cele stabilite în 1955, la nașterea Tratatului de la Varșovia. De fapt, acest tratat, dincolo de a constitui un răspuns la extinderea NATO la Germania Occidentală, i-a permis Statului-Major sovietic să mențină pe teritoriul țărilor-satelit trupele cu steaua roșie inclusiv după sfârșitul ocupației din estul Austriei. Lucrul acesta era considerat foarte important în cazul Poloniei și al Ungariei, un soi de bastion avansat al apărării Uniunii Sovietice, la fel ca în cazul Germania de Est (lipsite în continuare de un tratat formal de pace). O importanță strategică mult mai mică o avea sectorul din sud-estul Europei, adică România și Bulgaria, și nici nu s-a considerat necesar să se aloce contingente militare în Cehoslovacia, cel puțin, până la invazia din august 1968, care a blocat procesul reformator aparte în curs de desfășurare în această țară, cunoscut ca „Primăvara de la Praga". Dintr-un punct de vedere mult mai practic, trebuie amintit că, în primele trei state menționate aici, soldații sovietici au rămas de la sfârșitul războiului până la începutul anilor '90, ele constituind un caz foarte diferit de toate celelalte. Așadar, Armata Roșie s-a retras de pe teritoriul României și al Bulgariei încă din anii '50 și, în ciuda exploziei, în deceniul următor, a ceea ce se poate numi „erezia românească", ea nu a mai avut niciun motiv să se întoarcă. În calitate de ministru al Forțelor Armate, Bodnăraș (personaj agreat în mod deosebit de sovietici pentru trecutul său) ceruse retragerea încă din 1955, în urma semnării tratatului de pace cu Austria, însă Hrușciov i-a răspuns foarte iritat și, drept urmare, cererea a fost retrasă. În timpul crizei din Ungaria din octombrie-noiembrie 1956, cererea a fost repetată într-o formă implicită, însă, puțin după aceea, spre finalul aceluiași an, o declarație comună româno-sovietică publicată în „Pravda" a constituit premisa unui nou tratat de prietenie bilateral; acest tratat, semnat oficial la 15 aprilie 1957, justifica, de fapt, prezența militarilor sovietici în România și

nu fixa niciun termen pentru retragere sau pentru o eventuală încetare a tratatului. Tratate asemănătoare au semnat și celelalte state ale blocului. În paralel, a fost stabilită și cooperarea economică dintre cele două state, care a inclus o amânare a plății datoriilor pe care le avea Bucureștiul către Moscova, un tratament mai puțin generos decât acela pe care Kremlinul îl rezervase Poloniei, ale cărei datorii fuseseră anulate. Prin urmare, nu păreau să existe premisele unei retrageri, după cum nu există nici tratative ulterioare în această privință. La 24 mai 1958, guvernul sovietic a anunțat retragerea într-un mod cu totul neașteptat și, efectiv, trupele sovietice s-au retras în mare grabă, deoarece Moscova ținea să demonstreze Occidentului bunăvoința sa și intențiile sale pacifiste, inclusiv prin gesturi unilaterale, care nu aveau totuși o importanță militară excepțională: armatei sovietice îi era suficientă traversarea Prutului pentru a prelua din nou controlul asupra României. La plecarea soldaților sovietici (între 25 000 și 30 000), Gheorghiu-Dej a ținut un discurs călduros și retoric de mulțumire pentru ceea ce aceștia au reprezentat pentru istoria și poporul român. De mai mult timp a fost nevoie pentru plecarea (în decembrie 1964) a consilierilor militari și politici. Referitor la aceștia din urmă, obișnuiți să supravegheze mai ales activitățile Ministerului de Interne și ale Securității, a fost nevoie de o negociere destul de dură pentru ca – așa cum a insistat Drăghici, în primul rând – dorințele guvernului român să fie satisfăcute. Față de 1958, contextul era cu totul altul, stârnindu-se o neînțelegere fățișă între cele două părți. De altfel, în anii următori, colaborarea dintre serviciile sovietice (KGB și GRU) și cele române (Direcția Generală de Informații Externe și Departamentul de Informații al Armatei) a continuat, cu succese și satisfacții importante de partea sovietică.

Revenind la retragerea din 1958, cu siguranță, poporul român a fost mulțumit; Gheorghiu-Dej (și principalii săi tovarăși) au fost surprinși și bucuroși de decizia Kremlinului, siguri fiind că de aici nu putea rezulta o slăbire a puterii pe care o exercitau. Au făcut tot posibilul pentru a demonstra acest lucru, în primul rând, sovieticilor, dar și, deopotrivă, lor înșiși și poporului român. A fost reînnoită „epoca de glorie" de la începutul anilor '50: mii de noi deținuți au ticsit închisorile și lagărele de muncă, adesea fiind vorba de persoane

eliberate de câțiva ani de zile. Și numărul studenților implicați în acest nou val de teroare a fost mare. S-a încercat mai ales alimentarea cu forțe proaspete a lagărelor de muncă, unde au ajuns atât persoane abia arestate, cât și altele aflate deja de mult timp în detenție, dar și muncitori voluntari și salariați. Excluzându-i pe aceștia din urmă, ceilalți au fost nevoiți să trăiască și să muncească în condiții extrem de grele, pentru mulți absolut insuportabile, iar numărul deceselor a fost mare, în termeni absoluți și relativi. Nu mai trebuia să muncească la faimosul Canal, ci să furnizeze materie primă pentru fabricile de celuloză: locurile de detenție și muncă insalubre s-au aflat din nou în apropierea Dunării, mai ales în zona Deltei. A fost ultima etapă, târzie și dramatică, a stalinismului românesc, tocmai pe când se anunța o nouă linie politică.

7. Regimul, intelectualii și societatea

La fel ca în tot blocul sovietic, începutul anilor '50 a fost cea mai dură perioadă a regimului comunist, cea care, într-adevăr, poate fi definită drept stalinistă. Pe lângă o scurtă descriere a „Gulagului românesc", am vorbit deja despre persecuțiile la adresa Bisericii, mai ales a celei unite. Dar mâna grea a regimului s-a făcut simțită și față de alte medii. Cele intelectuale, considerate deosebit de periculoase și, totodată, importante pentru a câștiga consens, au avut parte de o atenție aparte și au devenit, probabil, mai mult decât în trecut, apropiate de puterea politică, cu treceri de la un sector la celălalt. Domeniul studiilor istorice reprezintă un exemplu foarte clar în acest sens. Așa cum s-a întâmplat în toate țările care participaseră și suportaseră consecințele războiului mondial, și România a trecut printr-o criză postbelică de o anvergură semnificativă. Această criză a privit în primul rând economia, însă a atins cele mai diferite sectoare și au existat unii care au observat o criză a studiilor istorice, însă în această observație probabil că nu lipsea o trimitere cu caracter politic. Astfel, profesorul Alexandru Boldur de la Universitatea din Iași a deplâns faptul că, în ultimul sfert de secol, studiile istorice din România nu au avut rezultate foarte bune, neglijate fiind în special problemele sociale și economice și evidențiindu-se inclusiv carențe

metodologice, cu o atenție excesivă față de detalii, până la punctul de a nu mai percepe raportul dintre istoria națională și cea universală. De aceea, Boldur îndemna la utilizarea metodei comparative.

Era destul de firesc că și în sectorul unor studii universitare foarte relevante pentru scopurile politice, așa cum sunt cele istorice, s-a încercat să se introducă o *lectio* adaptată la noul climat politic. În acest sens, au fost percepuți treptat ca plasându-se „în afara liniei" și unii cercetători de afiliere marxistă și, pe deasupra, militanți comuniști, precum Lucrețiu Pătrășcanu. Acesta nu și-a însușit interpretările cam din topor ale lui Gheorghi Dimitrov de la al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste din 1935 referitoare la fascism. Mai ales în cartea sa *Sub trei dictaturi*, Pătrășcanu nu accepta faptul că puterea economică și concentrarea capitalului ar reprezenta singurele cauze ale nașterii dictaturii în România: pentru el, aceasta depindea și de caracteristicile tipice ale clasei politice românești, de agregarea socială și de reacția opiniei publice la fenomenele dictatoriale. Mai mult, el ajungea să examineze unele aspecte rămase până astăzi necercetate de istoriografia românească (observă istoricul Florin Müller), cum ar fi pătrunderea mișcărilor de extremă dreaptă în fabrici și reacția patronatului la fenomenul respectiv. Acest comunist atipic, care a fost principala victimă a epurărilor staliniste din România, deși reabilitat din punct de vedere politic, nu a fost redescoperit decât parțial de istoriografia anilor '70 și următori.

Iosif Chișinevschi a mers mult mai departe la Congresul intelectualilor români ținut la București în 29-31 martie 1949. A condamnat dur tot învățământul care se făcuse între cele două războaie mondiale ca fiind „antiștiințific, antipatriotic și antisocial, o armă în mâinile claselor exploatatoare, școală de misticism și ură șovinistă, caracterizată de falsificări grosolane ale istoriei în interesul clasei dominante" (Müller). Pe scurt, tradițiile istoriografiei românești, care datora mult celei germane și celei franceze, au fost puse sub acuzare și s-a făcut loc unor studii condiționate puternic de abordarea marxistă și de influența actualității politice, chiar și atunci când se vorbea despre evenimente din trecutul îndepărtat. O parte din acea tradiție a fost recuperată ulterior: să ne uităm la sărbătorirea pe care, la începutul anilor '70, Academia i-a rezervat-o lui Nicolae Iorga,

cel care, desigur, căzuse victimă a legionarilor, dar care avusese responsabilități politice importante în perioada interbelică, frecventându-l și pe regele Carol al II-lea, și era mai cu seamă greu de apropiat de ideologia și de programele politice ale noului regim. Un fapt a rămas până în anii '90 constant și uluitor în ochii cercetătorului: istoria contemporană, ca studiu analitic și critic al întâmplărilor celor mai recente (cele ulterioare anului 1944 în mod absolut, dar în parte și politica internă din perioada interbelică), a fost interzisă total sau a fost redusă la o simplă sărbătorire și publicare de documente oficiale.

În abordarea lor totalizatoare și totalitară, regimurile comuniste nu au lăsat spații de libertate societății civile, cu care nu intenționau să realizeze un raport dialectic, ci unul pedagogic: în acest sens, dictatorul Ceaușescu, care în anii '80 le dădea indicații cultivatorilor despre cum să își cultive propriile pământuri, pare să fie aproape o imagine reprezentativă a naturii regimului. Totuși, nu doar fascismul a fost un totalitarism „neterminat" sau „imperfect". Nici în comunism nu s-a ajuns la o realizare deplină a totalitarismului, așa cum îl imagina Orwell în *1984* sau Bradbury în *Fahrenheit 451*: cercetătorii sunt în mare măsură de acord atunci când spun că, în Ungaria și în Polonia, societatea civilă a reușit să se dezvolte oricum, în ciuda regimului, limitând daunele cauzate de acesta. Din acest punct de vedere, cazul României pare să difere: în primul rând, în ciuda aspirațiilor foarte ambițioase, modernizarea economică nu a dat rezultate excepționale. Indicatorii economici, așa cum se întâmplă întotdeauna în cazul țărilor care pornesc de la o situație foarte înapoiată, în România au fost preponderent mai mult decât satisfăcători, dar lasă oricum să se înțeleagă că țara a rămas în principal agricolă și că efortul guvernamental nu a reușit să o transforme într-o putere industrială mijlocie. Materiile prime nu lipseau cu desăvârșire, însă, după câțiva ani, petrolul produs în apropierea orașului Ploiești s-a dovedit insuficient pentru a susține producția industrială și cu atât mai puțin a putut să mai constituie o marfă pentru export. Dificultățile politice ivite în raporturile cu Uniunea Sovietică în anii '60 au coincis, din punct de vedere cronologic, cu aceste noi exigențe energetice, nesatisfăcute pe deplin în urma livrărilor sovietice, care totuși, mai ales prin interme-

diul oleoductului *Drujba* („Prietenia"), ajungeau în toate statele-satelit, susținându-le sistemul industrial, însă nu și în România.

România a suportat și efectele negative ale unei substanțiale stagnări demografice: rata de creștere nu fusese ridicată nici în trecut, însă a devenit nesatisfăcătoare odată cu introducerea unui mod de viață mai orășenesc, cu diminuarea procentuală a clasei țărănești, cu slabele posibilități ale familiilor de a obține venituri. În perioada ceaușistă au fost introduse măsuri pentru a împiedica sau pentru a limita avortul și pentru a favoriza creșterea populației, fără a se obține însă niciun rezultat. Dacă România nu mai constituia deja o destinație de imigrare din perioada interbelică, acum, sub regimul comunist, singurele achiziții erau studenții proveniți din lumea a treia (care constituiau o *quantité négligeable*), în timp ce s-a înregistrat plecarea în masă, fie și eșalonată în timp, a evreilor și a germanilor. Era o pierdere gravă, întrucât exponenții acestor minorități constituiau pături laborioase, dotate cu competențe specifice și nu întotdeauna transmisibile în afara propriului mediu, cu o cultură superioară față de media societății românești. Prezența germanilor, mai ales a sașilor, era foarte veche: în Transilvania, ei ajunseseră încă din primele secole ale celui de-al doilea mileniu, iar ultimul val semnificativ de imigranți, de această dată cu precădere șvabi, s-a înregistrat în secolul al XVIII-lea, în cadrul politicii de repopulare (*Populationistik*) dorită de Maria Terezia. Un prim motiv care i-a determinat pe germani să părăsească statul român a fost teama, nu lipsită de temei, de represalii juridice sau extrajuridice pentru simpatiile arătate față de *Reich*, concretizate și prin înrolări voluntare în rândurile *Wehrmachtului*. Trebuie amintit un episod nedemn și trecut sub tăcere, petrecut tocmai când regimul comunist era încă la început: la cererea sovieticilor (și fără nicio opoziție din partea lui Edward Stettinius, noul responsabil cu politica externă al Statelor Unite), guvernul Rădescu a permis reținerea, între 25 și 26 ianuarie 1945, și transferul obligatoriu în Uniunea Sovietică a câtorva mii de germani din România, cu scopul de a fi folosiți la muncă silnică timp de ani de zile, câteodată cu prețul vieții. Un al doilea motiv al emigrării germanilor a avut legătură cu noua structură social-economică introdusă de regimul comunist: aceasta nu lăsa loc tradiționalei

capacități antreprenoriale a acestei minorități, atât în domeniul agricol, cât și în alte sectoare de producție sau comerciale. Guvernul român nu s-a străduit prea mult să împiedice acest exod, ci, dimpotrivă, a preferat să tragă foloase de pe urma lui: Republica Federală Germană a acceptat să plătească scump vizele de ieșire pentru acei germani care doreau să se întoarcă în Germania. Nu sunt cunoscute datele acelui „trafic de emigranți", însă, cu siguranță, operațiunea nu a îmbunătățit imaginea României în exterior, iar la sfârșitul epocii comuniste, minoritatea săsească se redusese la circa 70 000 de membri (astăzi și mai puțini), față de aproximativ o jumătate de milion în 1945. Cam aceleași lucruri se pot spune și despre emigrarea elementului ebraic, care însă a fost mai accentuată. Aici trebuie să subliniem că aceia care plecau erau mai ales burghezi din diferite medii sociale: prin urmare, slăbirea societății era palpabilă. Odată cu Holocaustul și cu pierderea Basarabiei și a nordului Bucovinei, incidența minorității evreiești scăzuse cu siguranță, dar încă mai era vorba totuși de câteva sute de mii de persoane. Astăzi, mai există în România nu mai mult de 5000 (după recensământul din 2002). Pentru românii care decideau să meargă în Israel, acest stat s-a angajat să plătească vizele de ieșire: și în acest caz, ca și în cazul minorității germane, a fost vorba deci despre plata unui fel de „răscumpărare". Pentru o informare corectă, trebuie să adăugăm că autoritățile române erau împotriva emigrării cetățenilor de orice extracție socială și de origine etnică și pretindeau o plată consistentă în schimbul acordării permisiunii de emigrare, ca o compensație pentru ceea ce statul cheltuise pentru fiecare cetățean, mai ales atunci când acesta aparținea claselor superioare și, ca atare, beneficiase de o pregătire superioară, suportată în totalitate de finanțele publice.

VII

De la destalinizare la dictatura lui Ceaușescu

1. Destalinizarea și ajunul noului curs

La 14 mai 1955, așadar, guvernul român semnase Tratatul de la Varșovia: acesta prevedea prietenie, colaborare și asistență reciprocă între statele semnatare, care au fost Uniunea Sovietică, Polonia, Germania de Est, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria și Albania. Pe de o parte, Tratatul a avut o funcție de descurajare la adresa marilor state occidentale, funcție pe care Armata Roșie era în măsură să și-o asume și singură, mai ales în perspectiva unui conflict terestru și convențional pe continentul european; pe de altă parte, a avut o funcție politică, de control asupra statelor-satelit și de consolidare a omogenității blocului. Din punct de vedere militar, forțele Tratatului de la Varșovia au fost folosite într-un singur caz, însă nu împotriva unei țări occidentale sau membre NATO, ci împotriva Cehoslovaciei, ea însăși stat membru al tratatului. Faptul acesta trebuie amintit de la bun început, deoarece, cu această ocazie, guvernul de la București nu a vrut să participe la invazie, ci, dimpotrivă, s-a solidarizat în mod fățiș, înainte și după operația militară, cu guvernul cehoslovac. Asupra acestui fapt vom avea ocazia să revenim atunci când vom vorbi despre anii în care numărul unu al regimului a fost Nicolae Ceaușescu.

În mod paradoxal, tocmai atunci când părea că integrarea în interiorul blocului sovietic atinsese punctul maxim, a început să se întrevadă apariția unei noi orientări în politica externă românească. Tot în anul 1955, câțiva diplomați și observatori străini au început să surprindă unele semnale ale acestei noi orientări, în cadrul „dezghețului" mai amplu care a urmat după moartea lui Stalin.

Începând cu cel de-al XX-lea Congres al PCUS (1956), odată cu declanșarea destalinizării în formă explicită, procesul s-a accelerat. În contextul „coexistenței" dintre celei două blocuri, Bucureștiul nu a pierdut timpul în a realiza relații mai intense și mai prietenești cu țările occidentale. Această întorsătură, care, pentru unii cercetători, a căpătat consistență din 1958, pare să aibă diferite motivații, de la apărarea propriei poziții de putere de către secretarul Gheorghiu-Dej și de către anturajul său la apariția în prim plan a unor noi lideri precum Ion Gheorghe Maurer, de la convingeri afirmate odată cu noul curs hrușciovian la revendicarea intereselor României. Trebuie să clarificăm de îndată faptul că, în ciuda raporturilor sale deosebite cu Occidentul și a poziției sale distincte în interiorul blocului comunist, România a rămas stat membru atât al CAER, cât și al Tratatului de la Varșovia, până când acestea s-au dizolvat. În același timp, a făcut parte din Cominform, care și-a avut sediul de coordonare la București până în 1956, an în care acest organism politic cu o existență un pic forțată a fost dizolvat în contextul destalinizării.

La începutul anilor cincizeci, Occidentul, în primul rând guvernele de la Washington și de la Londra, criticaseră aspru metodele folosite de guvernele comuniste, subliniind nerespectarea drepturilor fundamentale ale omului. O rezoluție a Adunării Generale a ONU din 3 noiembrie 1950 a condamnat în particular acțiunile guvernelor de la București, Budapesta și Sofia, dar fără consecințe concrete: teroarea a continuat să bântuie în România, ca și în celelalte țări din blocul sovietic, încă pentru câțiva ani. Firește, în aceste condiții era greu să se vorbească despre primirea în ONU a celor trei state condamnate, așa cum propunea Uniunea Sovietică. Guvernele occidentale, pe de altă parte, țineau ca în acel organism internațional suprem să intre o serie de state ca Italia, Spania și Finlanda. În același timp cu o ușoară atenuare a războiului rece, dar și a metodelor teroriste de dincolo de cortina de fier, în 1955 s-a ajuns la o soluție solomonică: toate cele șase țări candidate au fost admise. Într-o oarecare măsură, această „partidă" internațională a avut efecte pozitive asupra vieții interne a României. În vara anului 1955, au fost grațiați mii de deținuți cu pedepse de până la 10 ani, în timp ce, încă din 1952, fuseseră repuși în libertate alți deținuți, împotriva cărora nu se adusese, de fapt, ni-

ciun cap de acuzare în afară de extracția lor socială, de activitatea lor profesională sau de înrudirea lor cu persoane plecate din țară.

Gheorghiu-Dej a reacționat cu îngrijorare la veștile venite de la Kremlin după moartea lui Stalin. S-a temut că Hrușciov putea pune capăt carierei lui politice, favorizând o reînnoire la vârful regimului, așa cum s-a întâmplat, într-un fel – după caz – mai mult sau mai puțin pacific, în alte state comuniste. În 1954 a fost judecat și ucis Pătrășcanu, foarte probabil din cauză că primul secretar al partidului se temea că acesta ar fi putut fi utilizat ca adversar al său. A fost ultimul act al epurărilor staliniste din România și din întregul bloc (în afara Albaniei, unde Hodja a continuat reglările de conturi din interiorul regimului încă mulți ani), însă motivația acestui act a fost tocmai startul unei noi etape istorice și politice în care s-a dorit eliminarea stalinismului. Singura comparație valabilă este aceea cu regimul albanez. Continuarea răzbunărilor sângeroase din interiorul grupului conducător din țara vulturilor a fost legată, de fapt, și de unele dinamici datorate destalinizării, și anume rezistenței față de acest proces și fricii incipiente de statul călăuzitor, Uniunea Sovietică, până la ruptura explicită cu acesta, petrecută în 1961.

În România s-a întâmplat ceva asemănător, sub forme mai puțin sângeroase și mai voalate. Gheorghiu-Dej, după ce l-a eliminat pe Pătrășcanu și continuând să-i lase pe din afara oricărei activități politice pe „moscoviții" loviți de epurarea din 1952, a încercat să evite apariția unui alt candidat agreat de Kremlin. A știut să-și joace foarte bine cărțile, mai ales împotriva lui Miron Constantinescu, cel care a îndrăznit să critice linia politică urmată până atunci și să propună una nouă. Cu ocazia Congresului al II-lea al PMR (decembrie 1955), acesta a fost îndepărtat de la șefia Comisiei de Stat a Planificării. Partida încă nu era terminată: Constantinescu, un intelectual evreu cu studii de sociologie într-un grup conducător alcătuit din oameni fără studii, formați pe teren și în școlile de partid (potrivit unui înverșunat adversar politic, o persoană „un pic peste mediocră, însă în mulțimea de semidocți și sfertodocți nu putea să nu iasă în evidență"), a exprimat într-o formă explicită o linie politică diferită de aceea a primului secretar, la întoarcerea de la Congresul al XX-lea al PCUS, în plenul PMR din 23-25 martie 1956, cerând reforme și

democratizare. În principiu, membrii Biroului Politic au făcut corp comun în jurul prim-secretarului, care a găsit cu abilitate consensul și în marea adunare a cadrelor, ținută la București în martie 1956. Pe lângă Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi a îndrăznit și el să îl critice pe Gheorghiu-Dej, însă amândurora le era greu să producă impresia că nu aveau, la rândul lor, responsabilități grave în teroarea care strânsese țara și partidul ca într-o menghină.

Ceea ce se petrecea în Polonia și în Ungaria a distras pe moment atenția tuturor, întrucât nu au lipsit semnele de solidaritate față de inovatorii polonezi și insurgenții maghiari, mai ales în mediul studențesc și, într-o altă tonalitate, printre maghiarii din Transilvania. Au existat manifestații în principal studențești în marile orașe, la care s-au alăturat cele ale muncitorilor, cauzate de condițiile de viață foarte precare. Regimul a operat numeroase arestări, dar a făcut și concesii în materie de salarii, de cote agricole obligatorii, de revocare a studiului obligatoriu al limbii ruse în universitate: această ultimă promisiune a fost exprimată chiar de Miron Constantinescu, numit ministru al Învățământului. Biroul Politic a avut grijă inclusiv să ia măsuri care ar fi putut suscita reacții pozitive printre minorități. Dacă criza poloneză a avut o importanță limitată în România, ceea ce s-a întâmplat în Ungaria a pus guvernul și partidul român în situația de a susține intervenția sovietică, încheierea experimentului democratic al lui Nagy și reinstaurarea unui regim comunist sever pe teritoriul maghiar. Trupele Armatei Roșii au trecut frontiera româno-ungară pentru a le întări pe cele care se aflau deja în Ungaria; aceste manevre au fost înlesnite de unele măsuri luate de Ministerul Transporturilor și Comunicațiilor, încredințat cu această ocazie vechiului agent sovietic Emil Bodnăraș. Nu a fost singurul ajutor dat sovieticilor: Gheorghiu-Dej, într-o întâlnire cu Hruşciov, și-a manifestat deschis sprijinul față de intervenția militară; mai mult, s-a deplasat la Budapesta pentru a-l întâlni pe Nagy pe 3 noiembrie, practic, în ajunul atacului militar decisiv, iar în ultimele zile ale aceleiași luni, când șeful guvernului maghiar tocmai fusese luat prin surprindere și arestat de sovietici, un alt exponent comunist român foarte legat de sovietici, Valter Roman (Ernest Neuländer), a fost cel care i-a propus să accepte transferul în România, prezentându-i per-

spectiva unei soluționări politice a crizei maghiare. Nagy a afirmat că nu era liber să-și aleagă soarta, iar transferul s-a petrecut, oricum, într-o localitate din apropierea Bucureștiului, Snagov, unde a fost primit formal ca oaspete, de fapt, ca prizonier sub supraveghere. Președintele demis al Consiliului maghiar și câțiva colaboratori ai săi au rămas pe teritoriul României timp de cinci luni, apoi s-au întors în Ungaria, unde, în 1958, au fost supuși unui proces puternic influențat de polemicile interne din blocul comunist și încheiat prin execuția liderului maghiar și a altor doi acuzați, la care s-au adăugat și alte condamnări minore. Roman, dar și mai mult Bodnăraș, au organizat acțiuni de spionaj pe teritoriul maghiar (pentru a-i descoperi pe „contrarevoluționari"), precum și reorganizarea AVH, poliția politică maghiară. Toată această activitate a românilor privitoare la insurecția din Ungaria a rămas în permanență sub control sovietic. În realitate, interesele celor două regimuri comuniste, sovietic și român, erau cu totul convergente în acel moment: dacă Kremlinul nu putea să admită ieșirea Ungariei din bloc (lucru probabil) și nici instituirea unui fel de „comunism democratic" (lucru mai puțin probabil), grupul conducător de la București se temea că *infecția* maghiară s-ar fi putut propaga pe teritoriul românesc și că un eventual guvern noncomunist la Budapesta ar fi putut să revendice o parte din teritoriul Transilvaniei. În ciuda strictei alinieri cu Moscova, în 1956, Gheorghiu-Dej a avut totuși ocazia să-l întâlnească și pe Tito, bucuros că politica hrușcioviană permitea deschideri față de regimul iugoslav, a cărui evoluție probabil că nu avea intenția să o imite în țară, dar care constituia pentru el o alternativă utilă sau un sprijin în materie de raporturi cu Uniunea Sovietică.

Duelul dintre Gheorghe Gheorghiu-Dej și Miron Constantinescu s-a încheiat cu puțin înainte de conferința care i-a reunit, la Moscova, în noiembrie 1957, pe reprezentanții celor douăsprezece partide comuniste (europene și asiatice) aflate la putere. După primele cutremure pe care blocul sovietic le-a suferit (în 1953, mișcări în Germania de Est și grevele din Cehoslovacia, însă mai ales în 1956, evenimentele petrecute în vară în Polonia și insurecția maghiară din octombrie), liderii sovietici încercau să-l reconsolideze mai ales din punct de vedere ideologic, garantând partidului sovietic un primat care fusese pus sub

semnul întrebării de succesul revoluției din China. Așa cum precizează Domenico Caccamo, la conferință s-a subliniat „existența unor legi generale, valabile pentru toate țările care se angajau pe drumul socialismului", păstrându-se totuși varietatea și creativitatea fiecărei realități naționale în parte. Parțial în legătură cu dinamicile provocate de destalinizarea „explicită" dorită în principal de Hrușciov, dinamici la care conferința ar fi trebuit să dea un răspuns, tocmai în 1957, majoritatea Biroului Politic sovietic (Politburo) a încercat să îl îndepărteze pe secretar de la putere, fără a reuși să obțină consensul Comitetului Central și sfârșind astfel prin a fi înfrântă și „dispersată" (exponenții săi au fost trimiși să îndeplinească funcții minore, fiind înlocuiți în cadrul Biroului). În România, Miron Constantinescu – și alții care, alături de el, își dovediseră fidelitatea față de Hrușciov – au fost marginalizați în plenurile din iunie și iulie 1957, adică în același timp cu acele tulburări din sânul Kremlinului și cu victoria lui Hrușciov. Faptul că cele două manevre de curățare au fost efectuate de comun acord devine evident dacă observăm că împotriva celor care au pierdut s-a utilizat același termen: grup antipartinic. La fel cum Molotov și tovarășii săi crezuseră că a sosit momentul potrivit pentru a se debarasa de Hrușciov, adversarii lui Gheorghiu-Dej se gândiseră că a venit timpul fie pentru o reînnoire reală la vârful regimului, fie pentru a introduce ceva nou în politica acestuia. E foarte greu de înțeles în ce măsură planurile lor aveau de-a face cu destalinizarea sau în ce măsură proiectele lor precedau tocmai noutățile pe care le-au realizat la puțin timp după aceea prim-secretarul și susținătorii săi (vechi și noi), mai degrabă în contradicție decât în acord cu linia lui Hrușciov. Liderul opozanților/inovatorilor Miron Constantinescu, dat afară din Biroul Politic (așa cum s-a întâmplat și cu Iosif Chișinevschi), demis din funcțiile de vicepreședinte al Consiliului și de ministru al Învățământului (unde a revenit, acum inofensiv din punct de vedere politic, pentru doar o lună, în 1969), a fost îndepărtat, oferindu-i-se funcții onorabile și onorifice de intelectual (istoric) până la moarte, survenită în 1974. Conform unei alte reconstituiri (Constantiniu), atacul împotriva lui Constantinescu și Chișinevschi fusese conceput, dimpotrivă, în sens antihrușciovian, întrucât Gheorghiu-Dej miza pe înfrângerea lui Hrușciov, însă, informat la timp despre succesul aces-

tuia, acuzațiilor adresate adversarilor săi a știut să le adauge și altele, identice cu cele lansate împotriva grupului antipartinic la Moscova. Nu puțini au fost intelectualii afectați de represiunea care a însoțit și această ultimă fază a duelului pentru putere. De fapt, aceasta a fost ultima zvâcnire a regimului stalinist, care se pregătea să își schimbe înfățișarea în mod semnificativ, în timp ce ponderea ideologiei în domeniul cultural era în creștere.

2. Erezia românească

Gheorghiu-Dej, care demonstrase că ținea foarte mult la putere, a permis, pe de altă parte, ridicarea unui nou grup politic în interiorul partidului, alături de conducătorii din vechea gardă. Poate că a fost un moment de inteligență politică înțelegerea faptului că regimul avea nevoie de un suflu nou, de oameni purtători de idei și proiecte noi, fără a intra în conflict cu idealurile și cu punctele fundamentale ale ideologiei marxist-leniniste. În esență, noul aport a constat în descoperirea faptului că regimul ar fi fost mai solid dacă ar fi avut parte de un consens mai mare în rândul populației sau, cel puțin, dacă ar fi fost supus unei ostilități mai mici. La fel ca pentru oricare regim politic, lucrul acesta putea fi obținut prin realizări concrete care să vizeze sfera economică și, mai ales, viața cotidiană a populației. În contextul istoric de la sfârșitul anilor '50, după o perioadă de sovietizare și slavizare, rezultatul dorit putea fi obținut și prin recuperarea și instrumentalizarea sentimentului național. Regimul din România a pășit pe acest drum, mai întâi timid, apoi într-un mod mai clar și mai rapid. În mod paradoxal, unele opțiuni ale Moscovei au favorizat această direcție. Într-adevăr, în 1956 a fost dizolvată ultima societate mixtă sovieto-română, mărturie a unei etape istorice depășite, iar în iulie 1958, așa cum am amintit deja, Armata Roșie s-a retras de pe teritoriul României. Erau gesturi care, din punctul de vedere al Moscovei, ar fi trebuit să garanteze bunăvoința românilor față de sovietici, dar care, în schimb, au apărut ca semnalarea posibilității de a reda demnitate și întâietate sentimentului patriotic, intereselor naționale, autonomiei politice românești față de orice influență străină. În viziunea conducătorilor, toate acestea nu trebuiau con-

fundate cu punerea în discuție a regimului comunist și a modelului social, politic și economic adoptat.

Chiar în 1958, Ion Gheorghe Maurer a fost ales președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, adică șef al statului, o funcție mai mult reprezentativă, dar care constituia un semn de recunoaștere pentru o personalitate importantă: fusese avocatul militanților comuniști (inclusiv al lui Gheorghiu-Dej) în anii '30 și '40. Această numire a fost și o rampă de lansare pentru funcții ulterioare, mai importante. Din 1957 deja ministru de Externe, în 1961, Maurer a devenit președinte al Consiliului, fiind evident faptul că se situa de acum în grupul restrâns al celor care contau în interiorul regimului: alături de prim-secretar, indiscutabil numărul unu, de Bodnăraș, Stoica, Drăghici, Apostol, Dumitru Coliu (Dimităr Kolev) și de tânărul Ceaușescu. El a fost protagonist în noua fază politică, marcată de deteriorarea treptată a relațiilor cu Uniunea Sovietică. Congresul al II-lea al PMR (1955) înregistrase primele afirmații referitoare la necesitatea de a da naștere unei „căi românești" a socialismului. Începând aproximativ din acea perioadă, din voința guvernului sovietic, dar și a altor guverne care făceau parte din organizație, în cadrul CAER s-a început proiectarea unei restructurări, pentru a se ajunge, odată cu trecerea anilor, de la o simplă colaborare comercială și economică la o „diviziune internațională a muncii". S-a deschis atunci o pagină destul de cunoscută a istoriei românești contemporane, aceea a dezacordului cu Uniunea Sovietică. Polemicile din sânul CAER au fost doar preludiul.

Asumându-și o poziție critică față de „diviziunea internațională a muncii", grupul conducător din România a urmărit două linii de forță: apărarea independenței naționale în fapte și aplicarea marxism-leninismului ca ideologie a proletariatului și în România. Era evident că o țară înapoiată și slab industrializată avea să reprezinte doar o rezervă de resurse alimentare pentru celelalte state membre ale CAER și că avea să rămână „lanterna roșie" a acestuia. Dacă distanța față de țările cele mai dezvoltate din Europa centrală și răsăriteană era greu de recuperat, în ciuda apariției simultane a unor regimuri omoloage, nu putea fi anulată orice speranță de reușită a unei astfel de întreprinderi, nici nu putea fi „ratificat" prin opțiuni

de politică economică un *trend* negativ pentru România. În realitate, noua orientare care se dorea a-i fi impusă CAER-ului ar fi condus exact la aceste consecințe, cel puțin în optica celor care guvernau la București. Lucrul acesta s-ar fi întâmplat în ciuda prezenței în solul (și subsolul) românesc a unor resurse deloc de neglijat. Nu putem ști până la ce punct o eventuală supraevaluare a acestor resurse i-a determinat pe Gheorghiu-Dej și pe tovarășii săi să adopte o poziție foarte fermă și de refuz al planurilor propuse pentru CAER. Tot astfel, e greu de înțeles dacă acest refuz presupunea dorința de a nu limita schimburile comerciale proprii doar la zona statelor comuniste europene, ci de a le deschide și către alte piețe, în primul rând către Occidentul industrializat; sau dacă această deschidere (care s-a realizat, de fapt, cu timpul) nu a fost cumva consecința neînțelegerilor cu partenerii din blocul sovietic. Fusese oare experiența anilor '50 suficientă pentru a înțelege că limitarea raporturilor economice la Uniunea Sovietică și sateliții săi era o opțiune sufocantă, lipsită de perspective și contraproductivă pentru dezvoltarea țării? Poate că și această idee a cântărit în opțiunea explicitată în 1963 în cadrul unor ședințe ale organismelor CAER.

Așa cum spuneam mai adineaori, clasa conducătoare comunistă din România a ținut seama și de ideologia marxist-leninistă: aceasta (inclusiv în viziunea originală, adică pur marxistă) proiecta societăți care înaintau treptat către primatul industriei, având drept consecință creșterea, mai întâi numerică și mai apoi politică, a proletariatului. Acest proces social-economic urma să se încheie prin preluarea puterii de către clasa muncitoare și prin dictatura proletariatului în perspectiva realizării, mai târziu, a comunismului. Dacă lucrul acesta era încă adevărat în plan teoretic și dat fiind că pe drumul acesta fuseseră deja făcuți pași importanți, inclusiv în România, prin depășirea democrației liberale și anularea oricărei puteri a claselor aristocratică și burgheză, nu era admisibil ca poporului român să nu i se ofere ocazia de a duce la bun sfârșit lucrarea începută. Fie și pentru asta, trebuia să fie posibilă realizarea socialismului, nu doar la nivel de suprastructură politică, ci și în termenii unei organizări economice și sociale, precum și de mentalitate și cultură de masă, în așteptarea realizării condițiilor pentru apariția unei etape istorice

ulterioare, prevăzute de Marx și Lenin, comunismul. Această nouă organizare socială și economică nu putea face abstracție de o dezvoltare intensă a sectorului industrial și, în paralel, de socializarea sectorului agricol, care a fost dusă la îndeplinire tocmai în timp ce deveneau din ce în ce mai clare neînțelegerile cu celelalte state membre ale CAER. Clasa muncitoare din România trebuia să crească în toate privințele și să constituie o bază solidă de consens pentru regim, care nu putea continua să guverneze o societate caracterizată de o masă țărănească mai mult decât numeroasă și refractară. Urmărind această logică, atitudinea Bucureștiului, manifestată în 1963 și, din nou, în 1964 și 1965, pare să se justifice.

Se cuvine să facem câteva adnotări referitoare la această opțiune. Probabil că, pentru grupul de conducători ai României, dar și pentru majoritatea observatorilor, nu era clar faptul că scenariul social și economic era mai puțin liniar și că urma să devină din ce în ce mai puțin liniar. Inclusiv societățile socialiste *à la sovietique* din Europa central-răsăriteană cunoșteau acum un fenomen care în țările industrializate (într-o măsură mai mare sau mai mică) din Occident căpăta din ce în ce mai multă amploare: dezvoltarea sectorului terțiar, adică nici industrial (muncitoresc) și nici agricol. Contrar utopiei comuniste, statul se întărise treptat, iar birocrația tindea deja către hipertrofie (de altfel, aproape ireversibilă), în timp ce societatea manifesta noi exigențe ce puteau fi satisfăcute doar de lucrători și de operatori care nu aveau nimic în comun cu agricultorii și cu muncitorii sub aspectul formației (de regulă, mai avansată) și al activității operative concrete (din ce în ce mai puțin materială și executivă). Așadar, atât statele liberale, cât și cele socialiste ar fi trebuit să se confrunte și să guverneze societăți aflate într-o transformare rapidă, foarte diferite de cele cărora le fusese impus modelul sovietic: România, ca și celelalte state comuniste. Doar în urma unei foarte atente analize efectuate pe baza unei documentații credibile se va putea înțelege până la ce punct la București, la începutul anilor '60, era conștientizat un astfel de fenomen. Opțiunea fermă și curajoasă din 1963-1965 rămâne importantă, întrucât, lăsând la o parte ceea ce am spus până acum, sectorul industrial era destinat să păstreze, timp de câteva decenii, o funcție strategică.

Nu era imposibil de închipuit un deznodământ traumatic al neînțelegerii cu Moscova: anii 1953 și, mai ales, 1956 demonstraseră faptul că Kremlinul nu ezita să recurgă la forță în unele cazuri pe care le considera deosebit de grave și de periculoase pentru regimurile comuniste sau pentru menținerea primatului sovietic în partea central-răsăriteană a continentului european. În plus, încă din 1948, Stalin încercase să stârnească împotriva lui Tito un curent cominformist și filosovietic, care însă nu a reușit să-i răstoarne pe mareșal și grupul conducător credincios lui. În mai apropiata și fragila Românie, încercarea putea fi repetată de Hrușciov sau, mai apoi, de grupul conducător sovietic de după el. În definitiv, asemenea manevre au fost presupuse și organizate chiar și în anii lui Gorbaciov, ducând la căderea lui Ceaușescu. Așadar, Gheorghiu-Dej, temându-se pentru poziția sa încă de la jumătatea anilor '50, putea să aibă motive de îngrijorare și în anii '60. Poate că s-a simțit ușurat în urma înlăturării lui Hrușciov, însă mai ales a găsit în solidaritatea – cel puțin aparentă, dar probabil reală – a grupului conducător din România un motiv pentru a fi mai optimist. În plus, evidenta bipolarizare internă a câmpului comunist între Uniunea Sovietică și China a reprezentat un suport important pentru începutul și continuarea a ceea ce ziariștii au numit „erezia" românească. O spuneau bancurile care încă mai circulau la începutul anilor '70 (când distanțele dintre București și Moscova deveniseră mai pronunțate) în rândul populației române, expresie a încrederii răspândite într-un „scut" chinezesc care, din fericire, nu a fost nevoie să fie experimentat. Dincolo de protecția militară (mai degrabă improbabilă) împotriva unei agresiuni sovietice, schisma chineză – devenită publică în 1964, după anticiparea din 1961 de către micul Partid al Muncii (comunist) albanez – făcuse loc unor raporturi noi în interiorul lumii comuniste. Acum, liderilor sovietici le venea mult mai greu să dispună după bunul plac de deciziile partidelor și regimurilor omoloage sau să reacționeze dur față de unele poziții autonomiste și disidente, în afara cazului în care era pus în discuție socialismul: această din urmă motivație a fost folosită pentru a justifica utilizarea instrumentului militar în Ungaria, în 1956 (cu rezultate sângeroase), și invadarea Cehoslovaciei din 1968. Este corect să considerăm că erezia românească a fost, în parte, re-

zultatul acestui nou climat creat în lumea comunistă încă de la jumătatea anilor '50, chiar dacă într-o formă încă puțin perceptibilă.

În polemica internă din CAER, liderii români nu s-au plasat doar împotriva poziției adoptate de PCUS și de guvernul sovietic. În realitate, majoritatea țărilor comuniste europene erau pentru „diviziunea internațională a muncii", ba chiar au solicitat realizarea acesteia. În sensul acesta s-au aliniat mai ales țările cele mai dezvoltate din punct de vedere industrial (dar și în general), precum Cehoslovacia și Germania de Est. Acestora, ca și Poloniei și, evident, Uniunii Sovietice, le erau rezervate roluri „nobile", adică înaintarea ulterioară în ramuri industriale de avangardă din punct de vedere tehnologic. Oricum, aceste state urmau să își mențină și să își lărgească efortul în domeniul industriei grele, metalurgice și siderurgice. Țările din sud-estul Europei vor fi trebuit să își orienteze investițiile către sectorul agricol și al industriei agroalimentare și către unele ramuri industriale „mature", nu de avangardă. Astăzi poate părea ciudat, însă opoziția din partea României a făcut proiectul să eșueze, semn că acesta nu putea fi realizat cu ușurință și că prezenta unele aspecte de detaliu neclare sau neagreate nici de alți colaboratori desemnați pentru aplicarea lui la realitățile locale.

Disensiunea s-a accentuat atunci când a fost înaintat un „proiect de sector", cu implicații de mare anvergură. Acesta a fost numit planul Valev, după numele celui care l-a întocmit, un profesor universitar sovietic, și avea în vedere o arie vastă ce includea teritoriile românești (mai ales), bulgare și rusești, toate delimitate de Marea Neagră. Era vorba de realizarea unui „complex economic interstatal": atunci când planul a fost publicat, în aprilie 1964, guvernul de la București l-a definit ca pe o încercare de dezmembrare a economiei și a teritoriului național, după care l-a respins *in toto*. Bătea la ochi faptul că planul se referea la 40% din teritoriul României (100 000 km^2), o parte considerabilă din cel bulgar (38 000 km^2) și doar 12 000 km^2 din teritoriul sovietic (al Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești). Din plenara lărgită a Comitetului Central ținută la București între 15 și 22 aprilie 1964 a rezultat „Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale", denumită în mod obișnuit „Declarația

din aprilie" sau, alteori, în Occident, o „declarație de independență". În esență, liderii români aminteau că orice partid ar fi trebuit să hotărască destinele țării pe care o guverna și, prin urmare, soarta României, începând cu economia națională, ar fi trebuit să fie determinată de PMR ca reprezentant legitim al muncitorilor români. Nu putea și nu trebuia să existe un partid călăuzitor, un centru de referință pentru întreaga mișcare comunistă internațională sau pentru fiecare partid în parte, cu toate că experiențele politice și de guvernare ale unora dintre acestea puteau fi durabile și mai aprofundate, așa cum era experiența sovietică, ce își avea sorgintea în îndepărtatele evenimente din 1917, acea Revoluție din octombrie care, într-adevăr, continua să fie, inclusiv din punctul de vedere al liderilor români, un punct de plecare indiscutabil pentru comuniștii din întreaga lume. În acest moment, ruptura, care se pregătise de-a lungul a cel puțin șase ani, a devenit explicită, iar ulterior regimul român a fost stimulat să se îndrepte către noutăți mai semnificative decât acelea, deloc neglijabile, înregistrate deja începând din 1958.

Noutățile se refereau atât la viața internă a României, cât și la relațiile sale internaționale. În această ultimă privință a existat o deschidere considerabilă către Occident și către lumea a treia, după intrarea în ONU. Reprezentanțele diplomatice occidentale au fost ridicate în grad (de la legație la ambasadă) în mai multe cazuri, cum ar fi acela al Italiei, în martie 1964. Au fost inițiate relații diplomatice cu țări care își dobândiseră independența recent. Raporturile comerciale cu statele occidentale, dar și, odată cu trecerea anilor, cu cele asiatice și africane, s-au intensificat, fără a se reuși însă ca acestea să înlocuiască raporturile cu țările comuniste, în frunte cu Uniunea Sovietică. Au fost deosebit de importante bunele relații inițiate cu Iugoslavia lui Tito, care, deși nu mai era indicată ca un exemplu de erezie antisovietică, își continua experimentul de socialism autogestionat, diferit de modelul afirmat și exportat de Uniunea Sovietică. Vizita lui Gheorghiu-Dej la Belgrad, în 1963, a fost un gest ce s-a dorit a fi simbolic, inclusiv deoarece, cu această ocazie, s-a semnat proiectul pentru realizarea în colaborare a centralei hidroelectrice de pe Dunăre, în dreptul pitorescului defileu numit Porțile de Fier. Același lucru se poate spune și despre revenirea ambasadorului ro-

mân la Tirana, de unde plecase ca urmare a declarațiilor liderului albanez Enver Hodja de la Congresul al XXII-lea al PCUS, ce conțineau critici virulente la adresa revizionismului sovietic.

Fără îndoială, din considerentele expuse mai adineaori, cea mai mare noutate privitoare la relațiile internaționale au constituit-o raporturile privilegiate cu China populară. În 1960, chiar la București, în timpul Congresului al III-lea al PMR, unul dintre primele atacuri serioase împotriva revizionismului a fost pronunțat de către primministrul chinez Ciu Enlai. În următorii doi ani, delegații economice chineze au ajuns în România: să ne amintim că, de puțin timp, Beijingul înlocuise Moscova în Albania ca protector și ca furnizor de ajutoare economice și tehnice și părea că operația se putea repeta cu România. Totuși aceasta din urmă nu intenționa să părăsească sfera de influență sovietică pentru a intra pe orbita Chinei și nici să devină un satelit al acesteia. Mai mult, cel puțin în anii '60, România nu a introdus în regimul intern noutăți inspirate de modelul chinezesc, fie că era vorba de „marele salt înainte" sau de incipienta „revoluție culturală", care au exercitat totuși o anumită atracție, nu numai în Occident, ci până și asupra unui satelit docil al Moscovei cum era Bulgaria. Dimpotrivă, liderii de la București au crezut că vor putea juca rolul de mediatori între Moscova și Beijing, iar președintele Consiliului, Ion Gheorghe Maurer, s-a deplasat în capitala chineză în 1964 tocmai pentru a desfășura această activitate de mediere. Maurer devenea, din ce în ce mai mult, adevăratul exponent al unui grup de noi potentați ce flancau vechea gardă, de care se diferențiau printr-un mai mare simț al realității și, deci, printr-o operativitate și eficacitate superioare (erau numiți tehnocrați) și prin mai puțin fanatism ideologic. După cum se știe, disensiunea chinezo-sovietică nu s-a calmat nicidecum (anul 1969 a fost caracterizat de incidentele militare de pe râul Ussuri) și, în sensul acesta, acțiunea mediatoare a Bucureștiului nu pare să se fi dovedit a fi eficientă. Și în deceniile următoare, abstracție făcând de epuizarea, în China, a maoismului și de tranziția spre dengism, guvernele române au menținut relații bune cu Beijingul. Faptul acesta ne ajută și el să înțelegem diferența față de cazul albanez: Tirana – nu mult timp după moartea lui Mao Zedong și a lui Ciu Enlai (1976), însă mai ales ca urmare a conflictului sino-vietnamez – și-a întrerupt

raporturile de foarte strânsă colaborare și „afiliere" cu China, pășind pe calea unei izolări extravagante, însă nu strălucitoare.

Trebuie să observăm, pe lângă toate cele spuse până acum, că disensiunea cu Moscova nu s-a tradus niciodată printr-o ruptură a relațiilor diplomatice sau prin întreruperea schimburilor comerciale, care au rămas tot semnificative și după ce au fost reduse. În primul rând, niciun exponent comunist din România nu a mers până într-acolo încât să denunțe disfuncționalitățile interne ale regimului sovietic ori să propună o depășire a modelului pe care România îl importase de la Moscova. Accentuarea unui specific național românesc nu trebuia să meargă în detrimentul rigidității ideologice a comunismului din România: ne putem întreba, pe bună dreptate – așa cum a făcut-o istoricul Vlad Georgescu –, dacă înainte de venirea la putere a lui Ceaușescu existase posibilitatea ca în România să se afirme o variantă moderată a comunismului, așa cum a fost cazul kádárismului din Ungaria. Este totuși dificil să considerăm că această posibilitate nu s-a realizat doar din pricina schimbului la vârf, adică la secretariatul partidului: cel puțin pentru câțiva ani, Ceaușescu a deținut puterea în colaborare cu oamenii care lucraseră cu Gheorghiu-Dej, fie că era vorba despre vechi militanți sau despre noi tehnocrați. Grupul conducător din România, în ansamblul său, nu pare să fi manifestat niciodată dorința de a se abate de la linia politică aleasă imediat ce a obținut puterea, fiind disponibil să facă concesii doar asupra aspectelor mai bătătoare la ochi, dar și mai puțin importante ale acesteia. În orice caz, aceia care poate că s-au gândit la o evoluție mai inovatoare nu au reușit să se evidențieze și să preia frâiele guvernării: dar acest lucru nu s-a întâmplat nici înainte de involuția dictatorială de la jumătatea anilor '70.

Pe plan intern, așadar, noutățile legate de o destalinizare tardivă au fost, probabil, mai numeroase decât acelea din domeniul relațiilor internaționale, însă au modificat prea puțin esența regimului. Între 1962 și 1964 și-au recăpătat libertatea aproximativ 5000 de deținuți politici: era un gest pe care regimul și-l putea permite, fiind acum mai puternic și, într-un anumit fel, asigurat de logica blocurilor și, în general, de dinamicile ce caracterizau, în epoca respectivă, relațiile internaționale. Avantajele în materie de imagine, atât în străinătate,

cât și în rândurile populației române, aveau să fie cu mult superioare față de riscurile deja inexistente. În iunie 1964 s-a decis să se vină în întâmpinarea cererii unui nivel de trai mai bun: Comitetul Central al PMR a aprobat o mărire generală a salariilor și o creștere a plafonului de venituri pentru a se putea beneficia de serviciile oferite de creșe. După alegerile „ritualice" din 7 martie 1965, la data de 18 a aceleiași luni, Adunarea Națională i-a ales pe Maurer președinte al Consiliului și pe Gheorghiu-Dej președinte al Consiliului de Stat (organ care înlocuise Prezidiul Marii Adunări Naționale). A fost ultima alegere pentru secretarul PMR și numărul unu al regimului. A doua zi, el a murit, din cauza unui cancer răspândit în organism ce îi fusese descoperit tardiv, în ianuarie precedent. Trei zile mai târziu, la 22 martie, Comitetul Central, în ședință plenară, l-a ales prim-secretar pe Nicolae Ceaușescu. Cea mai vehiculată opinie este că tovarășii săi mai experimentați au decis să-l aleagă în funcția cea mai importantă siguri fiind că vor putea exercita o putere decizională cu caracter colegial și, în bună măsură, că îl vor putea manevra pe încă tânărul prim-secretar (născut în 1918, avea 47 de ani). Poate că Maurer făcuse troc cu Ceaușescu pentru postul de premier. El, ca și alți oameni din vechea gardă (Bodnăraș, Coliu), cu greu putea să aspire la funcția cea mai importantă din pricina originii sale etnice neromânești. Mai presus de toate, militanții cei mai vârstnici se temeau unii de alții, în ideea de a nu face loc unei noi conduceri autoritare sau chiar unui nou cult al personalității. În momentul acela, nimeni nu ar fi crezut că avea să înceapă o adevărată „domnie" de mai bine de 24 de ani, cu toate că și alți lideri care au preluat puterea în epoca hrușcioviană s-au dovedit longevivi în exercitarea puterii, de la bulgarul Jivkov (1954-1989) la ungurul Kádár (1956-1988). Alta a fost soarta cehoslovacului Novotný, a germanului Ulbricht și a lui Gomułka. Un caz aparte l-a constituit albanezul Enver Hodja, care a deținut puterea din 1945 (așadar, dinainte de venirea lui Hrușciov) până în 1985 și a rămas mereu fidel stalinismului în sos național. În anii '60, atmosfera politică din România și din întregul bloc sovietic oferea prilejul unor speranțe care, cel puțin pe pământ românesc, nu și-au găsit niciodată confirmarea în realitate. Ceaușescu era însă „primul lider din istoria PCR instalat fără aprobarea și fără nici măcar consultarea Moscovei" (Câmpeanu).

3. Ascensiunea lui Ceaușescu

Teoretic, schimbarea de la vârful regimului nu trebuia să aducă o mutație profundă în linia politică a partidului. Ceaușescu colaborase deja la „detensionarea" realizată de Gheorghiu-Dej. În realitate, o bună parte din primele sale gesturi politice și din deciziile asumate de partid sub direcția noului secretar fuseseră pregătite deja din timp sau erau în conformitate cu modul de acțiune de până la 1965. În acest an s-a ținut congresul partidului, care și-a reluat numele de Partidul Comunist Român. Nu era o simplă denumire de dragul denumirii; de fapt, și statul a preluat numele de Republică Socialistă (și nu Populară) și s-a înzestrat cu o nouă Constituție, tot în 1965. Ca să înțelegem mai bine anvergura acestor intervenții doar în aparență lingvistice, trebuie să ne îndreptăm privirile spre ceea ce se întâmplase în alte țări comuniste europene. Cehoslovacia înlocuise deja adjectivul „popular" cu „socialist", iar partidul de la putere nu renunțase niciodată la numele de „comunist"; iar în Bulgaria, încă din 1948, fusese abandonată denumirea de Partid Muncitoresc, introdusă în 1927 pentru a putea acționa în legalitate, și reluată aceea precedentă de Partid Comunist. Termenul „socialist" indica faptul că dictatura proletariatului era deja înfăptuită și că întreaga economie era de stat; termenul „comunist" caracteriza un partid care se instalase ferm la putere, care reprezenta pe deplin societatea pe care o guverna și care înainta spre țelul oricărui revoluționar consecvent: comunismul. Și în Uniunea Sovietică a lui Hrușciov și apoi a lui Brejnev s-a vorbit în mod repetat de „orizontul comunist", iar ironia populară a minimalizat prompt această expresie, amintind definiția „orizontului": o linie care, cu cât te apropii mai mult de ea, cu atât mai mult se îndepărtează. Ceaușescu și liderii care s-au strâns în jurul lui în anii '70 și '80 au îndrăznit să își exprime ambiția de a atinge țelul râvnit de Marx și de Lenin, vom vedea mai departe cu ce rezultate dramatice.

Între timp, aspectul exterior al regimului, vag liberalizant, părea să nu se fi modificat. Între 1967 și 1968 a fost, într-adevăr, foarte importantă autocritica generală pe care partidul o efectuase, chiar dacă ea se transformase într-o simplă identificare a câtorva responsabili, pe plan penal sau politic, pentru teroarea la care fusese supus popo-

rul român în anii '50. Au plătit Drăghici și alți câțiva lideri pentru vini care – așa cum în mod corect a afirmat Apostol – aparțineau unui întreg grup conducător și care, am putea adăuga, reprezentau consecințe firești ale ideologiei și ale programului politic al partidului. Reabilitarea lui Pătrășcanu și a altor victime ale stalinismului românesc (Plenara Comitetului Central ținută în 22-25 aprilie 1968) a fost totuși un fapt nu lipsit de însemnătate și, într-o formă implicită, suna ca o condamnare mai generală a politicii înfăptuite în anii '50 de răposatul Gheorghiu-Dej, ale cărui merite tocmai încetaseră să mai fie ridicate în slăvi. Deținuții din motive politice erau de acum puțini la număr, iar populația încă se bucura de un pic de libertate la locurile de muncă, în școli, în universități și în viața privată. Programul de derusificare a culturii și a învățământului a continuat cu hotărâre și chiar s-a întețit în urma polemicii puternice iscate în jurul existenței sau nu a unei limbi moldovenești, vorbite (chipurile) de majoritatea cetățenilor din învecinata Republică Socialistă Sovietică Moldovenească: pe bună dreptate, politicieni și oameni de cultură români au afirmat că nu era vorba despre o altă limbă, ci, pur și simplu, despre limba română. Nu trebuie să uităm că Hrușciov (pe când încă trăia Gheorghiu-Dej) s-a arătat dispus să aprobe organizarea unui plebiscit în Moldova sovietică care să permită declararea propriei apartenențe etnonaționale a fiecărui cetățean, cu condiția ca Bucureștiul să organizeze o consultare identică în Transilvania. Astfel s-a ajuns la apogeul polemicii, cel puțin pe plan istoric și național. Cele două plebiscite nu au fost organizate niciodată, consultările de orice fel nefăcând parte din deprinderile politice ale regimurilor comuniste, însă guvernul român a reacționat dur față de ceea ce simțea ca fiind o provocare dinspre partea sovietică. Toate instituțiile care aveau legătură cu limba și cultura rusă introduse în anii '50 au fost desființate, începând cu Institutul Cultural „Maxim Gorki". Paradoxală, în polemica antisovietică, a fost întrebuințarea articolelor scrise de Marx în secolul al XIX-lea împotriva imperialismului țarist și în apărarea națiunii române. Studiul istoriei și-a mai recăpătat din importanță, însă în principal în scopuri politice și naționale: și în acest domeniu, răul cel mai mare încă nu sosise. Pentru o informare completă, trebuie să amintim că în Moldova sovietică a continuat și

a luat un și mai mare avânt procesul de slavizare/rusificare a vieții publice, a învățământului și a culturii, deși cu anumite suișuri și coborâșuri și fără a se ajunge la soluții radicale, astfel încât limba și cultura româno-moldovenească au putut continua să existe, deși într-o poziție secundară.

Timp de câțiva ani, românii s-au bucurat de condiții mai bune față de trecutul recent și, din păcate, față de viitorul imediat. Planificarea economică a acordat o atenție mai mare industriei ușoare și agriculturii, în bună măsură consumului. Producția agricolă a fost rezervată într-o foarte mare parte tocmai consumului intern, mai degrabă decât exportului, așa cum se procedase înainte vreme și cum s-a procedat și ulterior. De la jumătatea anilor '50 fuseseră abolite cotele obligatorii, care, de altfel, se refereau la fermele colective, și nu la micile întreprinderi private, acum dispărute din mediul rural românesc. Au fost permise și deplasările în afara țării, chiar dacă în limite foarte stricte. S-a permis construirea sau cumpărarea unei case, renunțându-se la planificarea locuințelor, care, în opinia multora, era extrem de nesatisfăcătoare. A dispărut – cel puțin teoretic – practica de a evalua extracția socială și originea familială a candidaților la locurile din universități sau din întreprinderi și din administrație. Partidul, absolut invaziv în viața socială, identificându-se din ce în ce mai mult cu statul, și-a păstrat oricum toată importanța. Raporturile cu străinii au continuat să fie privite cu suspiciune, mai ales acum, când în România ajungeau mult mai mulți turiști, adesea hotărâți că cunoască populația locală, mai ales de sex feminin. Prin urmare, poliția nu ezita să ancheteze (inclusiv în moduri supărătoare și umilitoare, recurgând, de exemplu, la examene ginecologice) fetele atrase de simbolurile cele mai banale ale stilului de viață (*way of life*) occidental pe care turiștii le afișau, de la țigări americane la ciorapi de nailon. Pentru tinerii români, orice lucru occidental era „mișto": frumos, elegant (stâlcire țigănească a nemțescului *mit Stock*, adică „cu baston", obiect a cărui întrebuințare era apanajul domnilor). Pe scurt, românii se aflau foarte departe de o liberalizare autentică, însă vreme de cinci sau zece ani au putut să-și facă iluzia că se află în pragul unui viitor mai senin și mai liber. Din nefericire, nu a fost așa.

4. CAER-ul, Tratatul de la Varşovia, Moscova şi România

Aşa-numita Primăvară de la Praga a reprezentat o piatră de încercare esenţială pentru relaţiile româno-sovietice şi pentru evoluţia raporturilor din cadrul Tratatului de la Varşovia. De ceva timp, guvernul de la Bucureşti acţiona în sensul diminuării controlului politic exercitat sau dorit de Moscova asupra acestei organizaţii. Într-o oarecare măsură, se repeta ceea ce se întâmplase în sânul CAER-ului: Kremlinul căuta un instrument pentru a integra şi pentru a face compact blocul şi, în cazul unor interlocutori, dădea peste rezistenţe câteodată insurmontabile. Se poate folosi pluralul, deoarece „poziţia românească a avut, probabil, un sprijin mai mult sau mai puţin activ ori, cel puţin, nu a întâmpinat un refuz hotărât din partea multor ţări ale Europei de Est" (Lapo Sestan). Imediat după ce s-a instalat secretar, Ceauşescu a ţinut un discurs în care nu rezerva niciun spaţiu Tratatului de la Varşovia, în timp ce în noua Constituţie din 1965 o clauză excludea posibilitatea ca România să intre în război numai din fidelitate faţă de Tratat. În plus, fără a se consulta cu aliaţii, Bucureştiul a decis să reducă efectivele militare de la 240 000 la 200 000 (în anii precedenţi existaseră alte două reduceri) şi a preferat să nu trimită trupe proprii peste frontieră pentru efectuarea de manevre comune. La 7 mai 1966, Ceauşescu a vorbit în public despre dizolvarea blocurilor militare şi despre retragerea tuturor trupelor străine din fiecare stat. În şedinţa Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varşovia ţinută la Bucureşti în iulie 1966, delegaţia sovietică nu a reuşit să obţină acordul pentru unele transformări instituţionale cu scopul unei coordonări mai eficiente. De altfel, Moscova nici nu putea să folosească toate mijloacele pe care le avea la dispoziţie pentru a nu anula definitiv speranţa de a întruni o adunare generală a mişcării comuniste internaţionale care să condamne linia politică a Chinei comuniste. Debutul relaţiilor bilaterale româno-sovietice în epoca noului secretar a fost şi el unul ieşit din comun: în septembrie 1965, în decursul primei vizite la Moscova în noua sa ipostază, Ceauşescu a cerut restituirea tezaurului românesc transferat în Rusia în 1916-1917.

Mai mult, guvernul român nu a rupt relațiile diplomatice cu Israelul – așa cum au făcut alte state comuniste – după Războiul de Șase Zile: s-a spus că se activase un raport special cu Tel Avivul, privitor la emigrarea evreilor români, și totuși nu există date obiective pentru a considera că doar aceasta a fost motivația opțiunii de la București. La începutul anului 1967, deja lansat într-o ascensiune care, la timpul respectiv, a frapat opinia publică internațională, dar și guvernele occidentale, grupul conducător din România, fără să mai aștepte opinia Moscovei și a celorlalți aliați, a decis să inițieze relații diplomatice cu Germania Federală, al cărei guvern lansase prima etapă a politicii sale răsăritene – *Ostpolitik* (a doua etapă, deși privea țările Europei centrale și de Est, a fost caracterizată de o acțiune diplomatică îndreptată către Uniunea Sovietică mai degrabă decât către acestea). În aprilie 1967, nicio delegație românească nu a participat la conferința partidelor comuniste care s-a ținut la Karlovy Vary, în Cehoslovacia. Continuă să frapeze și astăzi faptul că, în timpul crizei cehoslovace, între ianuarie și august 1968, Comitetul Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia nu s-a întrunit niciodată, pe când, de fapt, principalele tratative au avut un caracter bilateral, adică sovieto-cehoslovac. Această ciudățenie s-a datorat, foarte probabil, poziției exprimate de România, cu totul în favoarea ideii ca fiecare țară să fie lăsată liberă să își gestioneze propriile afaceri interne. Într-adevăr, în reuniunile multilaterale (Dresda, Bratislava) dedicate situației din Cehoslovacia nu a fost prezent niciun trimis de la București, în timp ce, în mod semnificativ, la jumătatea lunii august 1968, liderul român s-a deplasat la Praga, pentru a-l întâlni pe Dubček și a prelungi cu douăzeci de ani tratatul româno-cehoslovac de prietenie și asistență reciprocă. Însă trebuie să clarificăm faptul că nu exista nicio asemănare între situația din România și cea din Cehoslovacia. În Cehoslovacia exista o tendință prevalentă către o democratizare accentuată a regimului și aveau posibilitatea de a se exprima inclusiv adepții unei restabiliri a pluralismului politic, cel puțin într-o măsură parțială. În România, nimeni nu vorbea sau propunea să se urmeze o asemenea direcție: partidul rămânea singurul deținător al puterii și al adevărului, el fiind numai la nivel declarativ reprezentantul voinței muncitorilor sau a cetățenilor. Inovațiile încă nu

păreau să pună în discuție niciunul dintre pilaștrii modelului politic și social-economic. Nici simpatia manifestată față de regimul iugoslav (în privința cazului cehoslovac, a părut că exista un paralelism între gesturile politice ale Belgradului și ale Bucureștiului) nu părea să înainteze până spre adoptarea autogestiunii, cu toate limitele arătate de acest sistem, inclusiv în Iugoslavia. Rămâne să ne întrebăm care ar fi fost poziția ulterioară a grupului conducător din România dacă Primăvara de la Praga ar fi avut posibilitatea să continue și să evolueze spre rezultate și mai democratice.

Odată clarificate aceste chestiuni și menționat faptul că niciun reprezentant român nu semnase amenințătoarea scrisoare din 16 iulie, trimisă de membrii Tratatului de la Varșovia liderilor comuniști cehoslovaci, trebuie consemnat gestul foarte ferm și foarte cunoscut săvârșit de Ceaușescu de îndată ce a primit vestea invadării Cehoslovaciei, efectuate fără participarea (nici măcar simbolică) a contingentelor românești. Ceaușescu a apărut la balconul sediului partidului și a declarat explicit că el condamnă acțiunea militară („o mare greșeală și o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume") și că, dacă cineva se gândește că ar putea să o repete și în cazul României, trebuie să țină seama că va întâmpina o rezistență înverșunată, populară și generalizată: la 4 septembrie, parlamentul a aprobat legea pentru constituirea „Gărzilor Patriotice". E adevărat că liderul român nu a mers până într-acolo încât să denunțe aderarea la Tratatul de la Varșovia (așa cum a făcut guvernul albanez) sau diferitele tratate de prietenie cu țările comuniste europene, însă, efectiv, în mesajul său, tema independenței naționale și a apărării teritoriului românesc a prevalat asupra considerentelor referitoare la politica internă și la menținerea regimului comunist. În 1988, adică la 20 de ani după intervenția din Cehoslovacia, atunci când, în noul climat creat de venirea lui Gorbaciov la Kremlin, statele Tratatului de la Varșovia au declarat că acea invazie a fost o greșeală gravă pentru care cereau iertare poporului cehoslovac, Ceaușescu a putut să afirme liniștit că nu avusese nicio responsabilitate în sensul acesta și că nu trebuia să modifice direcția politică a propriului regim. Paradoxal (și nu prea), în acel moment, acest regim reprezenta, de fapt, una dintre ultimele redute ale comunismului celui mai si-

nistru, când în celelalte țări începuseră schimbări substanțiale care, ulterior, au mers mai departe decât își doreau deținătorii puterii ce le-au promovat ducând la căderea regimurilor. În 1968 însă gestul lui Ceaușescu a părut aproape eroic, iar pentru o vreme, lumea s-a întrebat dacă trupele sovietice nu vor invada România. Niciodată regimul nu se mai bucurase de atâta consens în rândurile populației, un consens care în ultimii ani crescuse din ce în ce mai mult. Merită citată amintirea unui pe atunci tânăr intelectual, devenit mai recent ministru al Culturii, dat afară din universitate pe motive politice și silit să își câștige existența ca muncitor necalificat în ultimii ani ai regimului lui Gheorghiu-Dej. Acest tânăr, la jumătatea anilor '60, deși era „fiul unui membru al partidului interzis al lui Maniu și nepot al unui membru al guvernului liberal Tătărescu, cu o familie în care aproape toți bărbații suportaseră închisorile și domiciliul forțat la sfârșitul anilor '40 și în anii '50, din propria convingere și fără a fi constrâns de nimeni", odată reabilitat, a decis să intre în partid. PCR devenise în ochii lui un partid național, iar România „le scăpase sovieticilor" (Răzvan Theodorescu).

Ca o chestiune oarecum marginală față de aceste fapte dramatice, dar și ca o confirmare a originalității politicii externe a României, trebuie să amintim faptul că, tot în 1968, guvernul de la București s-a exprimat împotriva Tratatului de Neproliferare Nucleară, așa cum era acesta proiectat de Washington și Moscova.

5. România și Occidentul

E de notorietate faptul că Ceaușescu personal și România ca țară au devenit, pentru câțiva ani, deosebit de „simpatici" în ochii occidentalilor, fie că e vorba de guverne sau de opinia publică. Motivele sunt mai mult decât evidente. În blocul sovietic se deschisese o breșă, iar erezia românească trebuia susținută numaidecât. Comentatorii și oamenii politici nu s-au îngrijit prea mult să clarifice dacă această erezie prevedea o depășire efectivă a modelului socio-economico-politic afirmat la sfârșitul anilor '40 ori, cel puțin, o evoluție profundă a acestui model. Faptul că o țară cu regim comunist din Europa central-răsăriteană votează la ONU diferit față de delegatul sovietic și că

guvernul său adoptă în politica externă numeroase inițiative contrare Moscovei și neagreate de aceasta era deja de o importanță ieșită din comun. Guvernul de la București s-a bucurat de favoruri din partea Occidentului nu doar pentru că acesta spera să transforme (oarecum „prin contagiere") economia românească și, odată cu ea, regimul, ci și din motive mai strict legate de politica internațională. Grupul conducător din România nu numai că nu se mai alinia la deciziile Moscovei în acest domeniu, dar părea să fie capabil de inițiative rapide, oportune și îndrăznețe în avantajul păcii internaționale. Chiar dacă medierea dintre China și Uniunea Sovietică nu a dus la niciun rezultat, diplomația românească și-a oferit serviciile pentru medieri ulterioare cu lumea arabă și asiatică, grație raporturilor prietenești pe care le dezvoltase cu toate statele. Mai mult, România se propunea ca un nou lider al statelor nealiniate, cu toate că făcea parte din Tratatul de la Varșovia. Această inițiativă, foarte asemănătoare cu aceea demarată mai demult de Iugoslavia lui Tito, a dat rezultate destul de limitate. Mișcarea statelor nealiniate și-a pierdut treptat importanța și Tito însuși a fost nevoit să constate acest lucru. Timp de câțiva ani, chiar și atunci când, mai degrabă decât despre o evoluție, se putea deja vorbi despre o involuție a regimului, România s-a bucurat de o anumită considerație internațională. Un reprezentant al său, Corneliu Mănescu, a fost de două ori președinte *pro tempore* al Adunării Generale a ONU. O atenție deosebită au suscitat vizita la București a președintelui francez De Gaulle (1968) și aceea a președintelui american Nixon (1969).

În Occident se spera totuși că România se va deschide (ceea ce, într-adevăr, s-a întâmplat) față de investițiile externe și față de comerțul occidental: lucrul acesta ar fi trebuit să transforme treptat mai întâi economia și mai apoi societatea românească. În primii ani ai epocii Ceaușescu, orice turist occidental putea face cunoștință cu automobilele *Dacia*, construite în România sub licența Renault, iar mai târziu cu o altă linie de autovehicule, *Oltcit*, la a cărei construcție contribuia o investiție consistentă de capital francez. De fapt, s-au înființat câteva zeci de societăți mixte, care, prin lege, erau controlate de statul român, deținător a cel puțin 51%. În paralel și, poate, și mai semnificativ, comerțul extern românesc a început să se orien-

teze din ce în ce mai mult, de la an la an, către țările occidentale, a căror cotă a urcat la mai bine de o treime din total. A început să capete consistență și volumul schimburilor cu țările din lumea a treia, ambele fenomene realizându-se în detrimentul importului și exportului cu Uniunea Sovietică și cu zona CAER-ului.

Mai departe, Bucureștiul a demarat tratativele pentru intrarea în *General Agreement of Tariffs and Trade* (GATT), la care a aderat în 1971, în Banca Mondială și în Fondul Monetar Internațional: la aceste două organisme a avut acces în 1972. În 1973, Piața Comună Europeană a acordat României un tratament privilegiat, tot în termeni de schimburi comerciale. Un an mai târziu (1974), ea a obținut din partea Statelor Unite clauza națiunii celei mai favorizate în schimburile comerciale. Aceasta a fost o cale ușoară pentru a obține împrumuturi consistente care urmau să folosească la relansarea economiei românești: în perioada 1971-1983, datoria externă a urcat de la 1,2 la 10 miliarde de dolari (dacă nu mai mult). În sine, faptul acesta nu reprezenta un indice negativ dacă economia ar fi avut beneficii reale din această injecție financiară și dacă politica economică de la București s-ar fi adaptat acestor noutăți. Înființarea, în 1968, a Băncii Române de Comerț Exterior era însă doar un prim semnal limitat în acest sens.

Se acumulau premisele pentru ca evoluția dorită de Occident să poată fi realizată. Însă efectul de tracțiune al acestor inovații evidente nu a existat, nici în termeni de politică externă, nici în termeni de politică comercială. În politica internă și în politica economică generală, orice schimbare serioasă a fost frânată de grupul conducător, în principal din inițiativa secretarului partidului. Partida dintre „inovatori" și „conservatori" s-a jucat în ultimul cincinal al anilor '60 și în primii ani ai deceniului următor, adică deja în prima parte, aceea apreciată de toată lumea, a lungii perioade în care Ceaușescu a fost secretar. La Congresul PCR ținut în 1974, rezultatul era deja pecetluit. În favoarea încă a unui pas înainte în materie de liberalizare s-a pronunțat președintele Consiliului, Maurer; împotriva acestei abordări a luptat, cu toată greutatea funcției sale, Ceaușescu. Acesta se bucura de unele avantaje asupra oponentului său, așa cum se văzuse încă din momentul succesiunii lui Gheorghiu-Dej: avea deja o

experiență de control al cadrelor de partid, pe care, de altfel, nu le conducea doar cu numele; a avut ocazia, în primii ani ai perioadei cât a fost secretar, să promoveze oameni de încredere în poziții importante, de unde au fost îndepărtați militanții pe care nu îi putea manevra cu ușurință. Iar în februarie 1974 a putut să obțină îndepărtarea lui Maurer de la președinția Consiliului de Miniștri, în așteptarea pensionării sale definitive în noiembrie următor, când, la Congresul al XI-lea al PCR, cel mai mare promotor al inovațiilor din anii '60 nu a fost reales în Comitetul Central. El nu reprezenta singura piedică în calea obținerii unei puteri mai mari de către secretar. Încă din 1965, un alt lider în ascensiune, Drăghici, fusese blocat prin îndepărtarea dintr-un minister-cheie, cel de Interne (pe care îl conducea din 1952), pentru ca mai apoi să fie pus sub acuzație, ca țap ispășitor, atunci când s-a decis cercetarea încă o dată a abuzurilor comise în anii '50: în 1968, el nu doar că a fost îndepărtat din secretariat, ci a fost chiar dat afară din partid. Cum am mai semnalat, în fața acestei justiții nu tocmai solomonice, ci mai degrabă discriminatorii, a avut curajul să protesteze Gheorghe Apostol, cu trei ani înainte unul din concurenții pentru calitatea de succesor al lui Gheorghiu-Dej și, oricum, unul dintre oamenii puternici ai regimului. Evident, puterea lui s-a risipit rapid, deoarece scrisoarea sa deschisă către „Scânteia" nu a fost publicată: faptul nu era ciudat dacă ținem seama că, în această scrisoare, el îi acuza pe toți liderii cei mai imporanți de complicitate la crimele de tip stalinist, dar mai ales critica aspru un sistem în care unul sau câțiva idioți sau ignoranți puteau să hotărască destinele unei țări, condamnate prin însuși acest fapt să rămână în coada națiunilor celor mai civilizate. Apostol a fost norocos că nu a plătit pentru îndrăzneala sa altfel decât printr-o treptată uitare politică.

6. Dictatura personală

Încă de la Congresul al IX-lea al Partidului, din 1965, se asistase la retragerea sau la trecerea în rândul al doilea a mai multor militanți aflați în funcții de vârf încă din anii cei mai întunecați, concomitent cu afirmarea unor noi lideri, de obicei apropiați ai lui Ceaușescu și înclinați să introducă noutăți. În interiorul partidului, lucrurile s-au

mișcat foarte repede, ducând la o nouă distribuție a puterilor: încă de la începutul anilor'70 și cu atât mai mult mai târziu, s-a înregistrat o marginalizare a liderilor și militanților care colaboraseră la ascensiunea noului secretar. Printre aceștia se numărau: Ion Iliescu, omul sortit să-și lege, pentru mulți ani, numele de România postcomunistă, Paul Niculescu-Mizil, responsabilul cu relațiile internaționale în cadrul CC, și Vasile Patilineț, responsabilul cu Securitatea și Forțele Armate (fără să mai menționăm diferitele lor poziții guvernamentale și administrative). Congresul din 1965 a dat partidului o denumire nouă, dar și un nou statut, care sublinia necesitatea unei conduceri colective. Din acest motiv, articolul 13 interzicea ca funcția de secretar general (reapărută în locul celei de prim-secretar) să poată fi cumulată cu altele. Cu toate acestea, lui Ceaușescu i se permisese încă din 1967 să fie ales președinte al Consiliului de Stat, în locul lui Chivu Stoica. Se pregătea terenul pentru un nou și mai pronunțat cult al personalității, dar, ca să se ajungă până acolo și până la dictatura personală, mai erau încă multe de făcut.

Am vorbit despre neînțelegerile cu Maurer și despre înfrângerea politică suferită de acesta. Trebuie să adăugam că, dacă, la 27 februarie 1974, guvernul și-a schimbat responsabilul după treisprezece ani (a intrat și a rămas în funcție până în martie 1979 Manea Mănescu, considerat în concordanță cu persoana și opiniile secretarului, fiind înlocuit la rândul lui de Ilie Verdeț), Ceaușescu a introdus un obicei politic care, în sine, putea părea corect: rotația responsabililor pe diferite funcții, pusă în aplicare, de altfel, la nivel de guvern, dar cu mai multă moderație, atât sub Gheorghiu-Dej, cât și în România postcomunistă. Din moment ce el nu a părăsit niciodată funcția de secretar general, ba mai mult, printr-o modificare a statutului partidului, în 1974, a fost ales nu de către Comitetul Central, ci de către congres, acest lucru i-a permis, de fapt, să continue să dețină controlul asupra tuturor celor aflați la conducere și să împiedice pe oricare dintre ei să se constituie într-o putere proprie, alternativă celei deținute de numărul unu din regim. Practica rotației a sfârșit prin a deveni cu totul excesivă, lipsită de orice logică și dăunătoare muncii politice și administrative a oricărui lider de nivel înalt, mediu sau jos. Nu a fost suficientă nici această măsură (care, repetăm, avusese inițial o oare-

care justificare și unele antecedente), nici cealaltă practică, de a plasa în toate funcțiile importante persoane de încredere: pasul următor a fost acela de a introduce și de a promova în cariera politică sau administrativă rude, mai mult sau mai puțin apropiate. În primul rând, soția sa, Elena Petrescu, a început încă din 1973 să escaladeze vârfurile ierarhiei de partid, ajungând să fie a doua autoritate în anii '80. Frații și fiii dictatorului – nu toți – au putut experimenta aceeași soartă. Era vorba de un fenomen, în sine relativ nou pentru regimul comunist, cu atât mai mult atunci când membrii familiei „regale" (și, mai în general, aceia ai nomenclaturii) au avut pretenția de a combina funcțiile politice sau administrative cu titluri și funcții culturale. Pentru a servi acestui scop, a fost creată o Academie a partidului (înlocuită, în epoca democratică, de o Școală Superioară de Științe Politice), dar, totodată, au fost invadate fără nicio rezervă mai tradiționala Academie de Științe, precum și alte institute de cultură (de exemplu, cel de studii militare, unde strălucea steaua lui Ilie Ceaușescu, fratele lui Nicolae). Acesta a fost domeniul în care a devenit cel mai evident ridicolul ce caracteriza regimul, ai cărui protagoniști manifestau o puternică nevoie de a se legitima, inclusiv din punct de vedere cultural, atât în fața poporului român, cât și a străinătății: o pretenție total neîntemeiată și o întreprindere imposibilă din pricina mediului cultural de proveniență. E imposibil (și, probabil, inutil) să analizăm în detaliu ce repercusiuni a avut acest asalt asupra locașurilor de cultură, dar poate fi interesant să amintim câteva etape din evoluția ideologiei dictatorului și a regimului.

De exemplu, încă de la jumătatea anilor '70, liderul român și-a afirmat în mod explicit convingerea în clasica moarte, de marxistă referință, a Statului, dar în sensul că, odată cu înfăptuirea comunismului, acesta avea să se transforme într-un organism de planificare economică, renunțând la misiuni mai strict politice. Chiar și la nivel teoretic, el nu făcea nicio concesie viziunilor libertariene sau anarhiste. În schimb, accepta întru totul posibilitatea de creare a unei „a treia căi", cu referire clară la eurocomunismul anilor '70 și la transformările în curs din partidele comuniste occidentale. Pe de o parte afirma: „Nimeni nu poate spune: comunismul sunt eu" (Florescu), reluând ideea că, în urma răspândirii partidelor comuniste în lume,

„este de neconceput astăzi existența unui centru care să-și propună coordonarea activității" acestora; pe de altă parte, preciza că, „pentru socialism, este și va fi întotdeauna esențială natura puterii politice și a raporturilor de producție, trecerea puterii statului în mâinile muncitorilor, crearea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, eliminarea exploatării omului de către om și punerea în aplicare a principiilor socialiste de muncă și de repartiție, de dreptate socială și națională". În plus, Ceaușescu îi atribuia regimului meritul de a fi implementat deja prima etapă din programul egalitar al ideologiei socialiste, cea mai materială, dar recunoștea că principiile socialiste trebuiau încă puse în practică în totalitate. În 1971 glumise cu Michel Hamelet și alți jurnaliști francezi: „Nici măcar comuniștii nu pot face minuni". Evaluând condițiile în care se afirmase socialismul în România, el dădea de înțeles că, eventual, dacă țara ar fi fost mai dezvoltată, acesta s-ar fi putut afirma pe alte căi. Ne-am putea gândi că se referea la o cale bazată pe un consens mai larg al diferitelor clase sociale, fără nevoia de fraude electorale și de violențe de tot felul. Una dintre lozincile cele mai celebre ale regimului ceaușist a fost aceea a „societății socialiste multilateral dezvoltate", o formulă foarte greu de înțeles și, de fapt, goală de orice semnificație și complet ruptă de realitate.

Între anii '60 și anii '80, latura naționalistă a regimului, care începuse deja să-și facă simțită prezența, a devenit din ce în ce mai evidentă, suficient cât să-i determine pe istorici să vorbească de național-comunism. Însuși secretarul, când cultul personalității intrase deja în cutuma românească, fără să fi atins încă paroxismul și absurditatea din anii următori, a explicat într-o manieră foarte clară sinteza ce fusese efectuată între vechiul sentiment național și noua ideologie marxist-leninistă: „Într-o întrevedere cu un grup de ziariști străini mi-a fost adresată o întrebare: de ce noi acordăm o atenție atât de mare tradițiilor de luptă patriotică și revoluționară? Noi, comuniștii, considerăm că este de datoria noastră să studiem, să cunoaștem și să-i onorăm cum se cuvine pe cei care au contribuit la crearea națiunii noastre, care s-au sacrificat pentru eliberarea națională și socială a poporului român. Noi, comuniștii, suntem continuatori a tot ceea ce poporul român are mai bun. Nașterea partidului comunist în România nu este întâmplătoare. Este rezultatul unui

întreg proces istoric de dezvoltare economică și socială care a dus la maturizarea clasei muncitoare, a luptei revoluționare și la constituirea Partidului Comunist Român. Cum ar fi posibil ca un partid care își propune să conducă poporul spre înfăptuirea unei orânduiri mai drepte, socialiste să nu-și cunoască trecutul de luptă? Îmi imaginez că un astfel de partid ar fi sărac, lipsit de vigoare și, fără îndoială, nu ar beneficia nici de sprijinul, nici de încrederea poporului". Astfel, el lăsa în urmă și acele raporturi cu Uniunea Sovietică din anii întunecați, care au fost definite drept „coloniale". Firește, secretarul PCR nu se preocupa să clarifice dacă poporul român era alcătuit din cetățeni liberi, în măsură să își aleagă propria soartă și pe cea a României, sau dacă nu cumva, dimpotrivă, era alcătuit dintr-o masă de supuși, mai incapabili să se opună sau să se confrunte cu puterea decât în alte epoci, în care liderii politici nu debitau atâtea omagii la adresa principiilor suveranității populare și primatului muncitorilor. De fapt, dictatura personală, familială și a unui număr mic de colaboratori și *clientes* devenea din ce în ce mai insuportabilă și mai irațională. Sau, mai bine spus, mai supraviețuia doar raționalitatea celor care înțelegeau că o eventuală aplicare reală a acelor principii reiterate aiurea sau o simplă liberalizare ar fi condus în mod fatal la pierderea puterii deținute de oligarhia strânsă în jurul secretarului. Vorbind pe șleau, pare imposibil de deslușit dacă în interiorul acestei clase conducătoare existau persoane care credeau din toată inima că lucrează în slujba unei idei, a unei clase sau a unui popor: dacă așa au stat lucrurile, atunci fenomenul ar fi poate și mai grav, întrucât ar fi vorba de orbire ideologică absolută, adică de fanatism, pur și simplu. Oricât de multe critici corecte au fost aduse ideologiei și practicii politice marxist-leniniste, e greu de crezut că liderii PCR sau cei peste trei milioane de membri ai PCR (mai mult de 15% din populație) au împins-o până la asemenea consecințe extreme crezând în ea.

E destul de limpede că unele caracteristici ale dictaturii personale (personalitatea lui Ceaușescu și puținele garanții de democrație pe care sistemul comunist le oferea inclusiv membrilor de partid) existau deja, potențial, de ceva vreme: în fond, ultimii (măcar) cincisprezece ani ai regimului comunist ar putea fi interpretați ca una din multiplele forme de „degenerare birocratică a socialismului". Istoricii

obișnuiesc să amintească anul 1971 ca moment de cotitură. În acest an, liderul român a vizitat China și Coreea de Nord și, întors acasă, a făcut cunoscute așa-numitele „teze din iulie", prin care s-a lansat o mică „revoluție culturală", inspirată mai mult sau mai puțin din experiențele comuniste din Orientul Îndepărtat. Mai presus de toate a fost apreciat și valorificat caracterul autoritar al regimurilor Mao Tse-Dun și Kim Ir-Sen. Nu există o evaluare întru totul univocă a acelui moment de cotitură, însă – dincolo de potențialitățile negative menționate adineaori – s-a ajuns acolo și din pricina relațiilor proaste cu Moscova, și din nevoia de a păstra distanța față de modelul politic sovietic, dar fără să se lunece spre un model „democratic", așa cum se întâmplase în 1968 în Cehoslovacia. Autoritarismul comunist asiatic era premisa pentru cultul personalității și presupunea din partea membrilor partidului un angajament cu caracter ritualic și aproape fideist.

Relațiile României cu CAER-ul au continuat să fie dificile, chiar și atunci când, în anii '80, schimburile cu statele membre au redevenit esențiale pentru comerțul extern al României. Între timp, CAER-ul a continuat să prezinte defectele sale tradiționale și fiziologice și în ultimul său deceniu de existență. Din 1963 exista o Bancă Internațională de Cooperare Economică, dar Bucureștiul respinsese acordul care ar fi trebuit să o facă să funcționeze, după cum nici ea nu se dovedea prea eficace în domeniul plăților, dacă e adevărat că acestea au continuat să se desfășoare în planul relațiilor bilaterale: în esență, nu s-a ajuns niciodată la acea completă și eficientă convertibilitate monetară, nici la circulația așa-numitei „ruble convertibile". S-a încercat o compactizare a zonei CAER prin crearea în 1970 a unei Bănci Internaționale de Investiții (echivalente cu Banca Europeană de Investiții din Occident), la care România a aderat abia în ianuarie 1971, cu o cotă de 52,6 milioane de ruble convertibile la un total de 1052,6, în timp ce participase cu 16 milioane la întemeierea Băncii Internaționale de Cooperare Economică (care avea un capital total de 300 de milioane). O întrunire a CAER a avut loc chiar la București în iulie 1971: în cadrul ei s-a adoptat un program global ambițios care stabilea termene-limită fixe pentru integrarea eco-

nomică și monetară, acestea fiind însă ignorate în mod sistematic. Întrucât rămăsese în vigoare principiul luării deciziilor în unanimitate, tendința de cooperare a prevalat încă o dată asupra celei de integrare, dorite de Moscova, și nici nu s-a realizat cursul de schimb unic, o variantă a „șarpelui monetar" al CEE. Probabil, spre bucuria celor de la conducerea României, amendamentele la statut, aprobate în 1974 – inspirate de Programul global și datorate schimbării situației comerțului internațional din cauza creșterii prețului petrolului la inițiativa OPEC –, nu au schimbat natura CAER-ului.

La limitele structurale ale acestuia s-a adăugat influența predominant negativă a politicilor economice adoptate de guvernele din blocul estic, politici care au dat naștere unor fenomene inflaționiste în țările (Ungaria, Polonia) unde se renunțase la ipocrizia prețurilor impuse, inițiindu-se un proces de tranziție spre socialismul de piață. În plus, după câțiva ani de balanță comercială activă, dar cu o creștere economică mică, începând cu 1985, aproape toate guvernele est-europene au optat pentru o extindere economică ce a necesitat importuri consistente. Deficitul comercial a fost urmat de creșterea datoriei externe. În definitiv, contextul economic general al țărilor membre ale CAER nu a făcut decât să demonstreze pe deplin eșecul modelului adoptat la sfârșitul anilor '40. Lăsând la o parte rezistența ideologică și cea a vechilor grupuri conducătoare, tranziția spre un nou model ce trebuia inventat în totalitate nu era simplă, lucru confirmat mai târziu de transformarea economiilor socialiste în economii de piață după căderea regimurilor comuniste. Repercusiunile asupra ocupării forței de muncă, a puterii de cumpărare și a nivelului de trai au fost foarte dure pentru mase, atât în ajunul prăbușirii socialismului real, cât și ulterior. În contextul dat, CAER ar fi trebuit să se transforme într-o zonă de schimb care să garanteze interesele fiecărei țări în parte, fără a-i afecta vocația și programele economice. O astfel de transformare radicală s-a dovedit a fi doar o altă himeră: în climatul general de criză, fiecare guvern a încercat să salveze ce se mai putea salva. Astfel, Uniunea Sovietică (la fel cum avea să procedeze și Rusia cu fostele state comuniste după *explozia* din 1991) a fost cea care a început să-și vândă produsele și, mai ales, prețioasele sale materii prime la prețurile pieței internaționale, creând nu puține

dificultăți țărilor nu tocmai bogate și dotate cu insuficiente rezerve valutare. Se destrămase astfel un liant esențial care ținea unit blocul sovietic: sprijinul economic acordat de Uniunea Sovietică partenerilor săi disciplinați. De asemenea, se risipea și liantul ideologic, în așa fel încât, la 13-14 martie 1991, CAER a fost dizolvat în mod oficial, în cadrul unei întruniri organizate la Budapesta, fără să poată fi transformat într-o Organizație Internațională de Cooperare Economică, adică într-o zonă de schimb paralelă cu OCDE.

După cum vedem, cazul României era în parte similar cu al altor state comuniste. Ceea ce o deosebea însă era faptul că gruparea aflată la conducerea României optase din timp pentru o creștere accelerată, prin sacrificarea inevitabilă a consumului și a bunăstării populației. Mai mult, în stilul „voluntarist" al epocii staliniste, această opțiune nu ținea seama nici de numeroși factori fundamentali ai dezvoltării economice internaționale, nici de resursele disponibile din țară. Așa s-a ajuns că România, mai mult decât alte țări omoloage din punct de vedere politic, a trebuit să importe materii prime (inclusiv țiței) pentru a susține producția programată în combinate și în industrii adesea de mari dimensiuni, dar câteodată deja depășite și incapabile de a mai fabrica produse competitive din punct de vedere calitativ. Să adăugăm că și produsele de bună calitate, cum ar fi oțelul, nu mai erau cerute pe piața internațională, ceea ce a determinat țări cu mult mai bogate să facă restructurări radicale sau să-și redimensioneze industria siderurgică. Puterea politică insista pe o planificare extrem de rigidă și centralizată: chiar dacă nu s-ar fi ajuns la paradoxul ridicol al unui dictator care pretindea să-i învețe pe fermieri cum să semene și pe ingineri cum să construiască, ocupându-se în detaliu de toate activitățile de producție, un sistem atât de „înțepenit" nu putea duce la dezvoltarea economică. Grupul conducător, constituit din ce în ce mai mult dintr-o masă de *clientes* ai dictatorului și ai familiei acestuia, o nomenclatură de mai proastă calitate și mai încremenită decât cele existente în celelalte regimuri comuniste, continua să creadă că modernizarea se putea realiza doar printr-o economie la comandă și prin menținerea unei puteri centralizate și absolute. Dincolo de unele declarații intrate și în legislație, nici întreprinderile industriale și comerciale luate separat, nici fermele colective nu

beneficiau de nicio încredere. Aceia dintre membrii clasei conducătoare care mergeau dincolo de această viziune învechită și aproape fideistă se fereau să facă obiecții sau să propună soluții alternative de teamă că orice „deschidere", orice liberalizare a sistemului ar fi putut duce la prăbușirea lui ori, cel puțin, la înlocuirea celor care se bucurau de poziții de putere, mai mare sau mai mică. În sfârșit, acei puțini (chiar dintre sus-puși) care au îndrăznit totuși să avanseze critici și propuneri aflate fie și într-o parțială contradicție cu indicațiile lui Ceaușescu au fost marginalizați. Am făcut referire la cazul lui Iliescu (care nu pare să presupună aspecte ideologico-programatice semnificative), dar mai putem aminti, printre altele, și cazul lui Ilie Verdeț, îndepărtat de la președinția Consiliului în 1982, pe cât se pare, din cauza unor neînțelegeri cu Ceaușescu privitoare la politica economică. După căderea regimului, Verdeț a dat viață unui partid de evidentă orientare marxist-leninistă, propunându-se ca moștenitor al experienței comuniste românești. În vâltoarea înlocuirilor, chiar și în poziții de la vârf, ultimul președinte al Consiliului de Miniștri a fost Constantin Dăscălescu (1982-1989: două cabinete, ambele caracterizate de continue mici remanieri).

Paradoxal (și nu prea), industrializarea forțată nu producea nici avuție în termeni absoluți, nici bunăstare în sens de calitate a vieții pe scară largă. Detaliind puțin, trebuie să amintim că – la fel ca în cazul industriei siderurgice (cea metalurgică aflându-se în aceleași condiții) – o industrie chimică de proporții relativ mari nu reușea să furnizeze agriculturii fertilizatorii necesari, în așa fel încât aceștia trebuiau importați, odată cu semințele de calitate. Mai cu seamă, putem lesne observa cum România, țară producătoare de petrol, era nevoită încă din anii '70 să importe țiței pentru a-și acoperi cerințele propriului sistem industrial, dar și pentru a da de muncă rafinăriilor construite la o scară mai mult decât optimistă și care nu erau folosite nici pe departe la potențial maxim. Această necesitate făcea ca țara să depindă de importul masiv de țiței sovietic și, în ultimă instanță, de Moscova, mai ales după șocul petrolier din 1973, adică după formidabila creștere a prețului mondial la țiței. Cu toate că Ceaușescu nu s-a mai realiniat niciodată și cu toate că rămâneau în picioare motivele de disensiune privitoare la mișcarea comunis-

tă internațională și la organisme precum CAER-ul și Tratatul de la Varșovia, la începutul ultimului deceniu al regimului s-a înregistrat o reapropiere destul de evidentă de Uniunea Sovietică, în paralel cu o deteriorare progresivă a relațiilor cu țările occidentale. Venirea lui Andropov ca secretar al PCUS (1982) pare să nu fi fost văzută cu ochi buni la București, acesta fiind considerat prieten al ungurilor și potențial reformator. Alegerea lui Cernenko (1984) însă a fost primită mult mai bine. Firește, nu putea fi vorba de nicio consonanță cu noua direcție gorbaciovistă. Odată cu trecerea anilor, neînțelegerile cu noul număr unu sovietic s-au accentuat în mod vădit. I s-a făcut o primire foarte rece în timpul vizitei sale în capitala României (1987), în timp ce, la Kremlin, Ceaușescu a mers până la a ridica vocea, iritat fiind de intervențiile tovarășilor sovietici. Aceștia nu au ajuns să facă declarații de condamnare la adresa dictaturii personale și familiale, dar i-au susținut pe potențialii opozanți în vederea pregătirii unei schimbări la vârf (reușite foarte bine în Bulgaria, de exemplu), care să alinieze regimul românesc la cel sovietic, în versiunea sa liberalizantă. În diverse locuri și de multe ori s-a amintit faptul că Iliescu, liderul afirmat în urma evenimentelor din 1989, fusese coleg de studii cu Gorbaciov. Totuși încă nu s-a clarificat până la ce punct cei care au conspirat împotriva lui Ceaușescu, folosindu-se mai întâi de nemulțumirea generală și mai apoi de manifestațiile spontane și populare, au primit sfaturi sau susținere de la Moscova. Fapt este că, în ultimii săi ani, regimul din România a făcut tot posibilul pentru a preveni pătrunderea și răspândirea „infecției" gorbacioviste, cenzurând – la fel ca în Germania de Est – presa sovietică, așa cum procedase dintotdeauna cu cea occidentală.

7. Vertijul puterii

Regimul ceaușist atingea deja adevărate culmi ale absurdității. Publicul român se putea bucura (e un fel de-a spune) numai două ore pe zi de programele televiziunii, dominate și ele de cultul personalității sau, am putea spune, al personalităților, nelipsind nici lăudătorii Elenei Ceaușescu. În această măsură se amestecau intenția de cenzură și necesitatea de a reduce consumul de energie electrică. Tot în acest

ultim scop, cetățenii erau îndemnați să utilizeze cât mai puțin și celelalte electrocasnice, precum și lumina electrică, devenită deficitară atât pe străzi, cât și în locuințe. În același sens venea și indicația de a limita la minimum folosirea mașinilor, într-o țară care devenise, poate cam pripit, producătoare de automobile. Astăzi, invitația de a reveni la folosirea bicicletelor și a mijloacelor de transport trase de animale ar putea trimite cu gândul la o opțiune în favoarea politicilor ambientaliste, însă, în realitate, impresia era aceea a unui pas înapoi la capitolul modernizare. De fapt, fenomenul putea fi observat nu numai în aspectele materiale ale vieții cotidiene, ci și în altele, de natură spirituală, pornind chiar de la cultul „Conducătorului", doar parțial comparabil cu acela închinat altor lideri comuniști din trecut (cu câteva excepții situate în Albania, în Coreea și în Uniunea Sovietică înainte de 1953). Latura națională a ideologiei regimului aproape că predomina asupra celei marxist-leniniste, cu rezultate rizibile. E suficient să enumerăm: referirile permanente la moștenirea dacică, oarecum în detrimentul „originilor latine"; evidențierea propagandistică (prin folosirea unor termeni prea puțin științifici, dar exaltați) acordată descoperirii unor vestigii arheologice ale omului preistoric chiar în vecinătatea satului natal al lui Ceaușescu; insistența asupra producției eseistice a secretarului general și a consoartei sale, amândoi cu studii foarte limitate și totuși deținători ai celor mai înalte titluri academice; difuzarea și promovarea insistentă a acestei producții în străinătate prin traduceri în numeroase alte limbi (în Occident, adulatorii nu au lipsit). În tandem cu aceste manifestări de megalomanie, dictate de un evident „complex de inferioritate și ilegitimitate", stăteau obligațiile și interdicțiile impuse populației. Orice posesor de mașină de scris (ca să nu vorbim de computer) trebuia să fie înregistrat, acesta neputând nici să o cedeze, nici să o împrumute altcuiva; nu existau fotocopiatoare în afara birourilor ținute atent sub observație; legăturile cu străinătatea deveniseră foarte dificile, iar cine avea chiar și un contact scurt cu un străin pe pământ românesc era obligat să prezinte un raport scris autorităților de poliție.

Anii '80 au fost caracterizați de opțiuni politice în mai multe domenii care aveau să descalifice și, până la urmă, să slăbească regimul. Din cauza productivității scăzute în agricultură (planurile de irigare

nu au putut fi realizate în măsura în care fuseseră prevăzute, în așa fel încât, în 1983, s-a înregistrat și o secetă pe areal extins), au fost reintroduse cotele obligatorii și, în același timp, statul a menținut prețurile de cumpărare la o valoare scăzută. De asemenea, s-a vehiculat ideea unei restructurări masive a teritoriului provincial. Probabil s-a avut în vedere vechiul proiect al lui Hrușciov, privitor la înființarea unor agro-orașe, proiect pe care însuși Stalin îl respinsese la puțin timp după cel de-al Doilea Război Mondial. Acum, în România s-a dorit o comasare a mai multor sate pentru crearea unor sinergii în materie de servicii. Guvernul român nu a mai apucat să ducă la bun sfârșit aceste planuri decât într-o foarte mică măsură, dar ele au provocat o mare alarmă atât în țară, cât și în străinătate. Temătoare de inovații *naturaliter*, clasa țărănească nu a privit cu simpatie fuzionarea propriei comunități tradiționale de reședință cu altele. Dar cel mai mult s-a temut minoritatea maghiară, gândindu-se că, pe această cale, ar fi putut fi constrânsă să se contopească cu majoritatea românească, în eventualitatea în care ar fi fost comasate unele sate cu caracteristici etnice diferite. Aceste temeri și-au găsit ecou în Ungaria și, prin urmare, și în Occident, unde presa nu mai era dispusă să treacă sub tăcere ceea ce se întâmpla în România, mai ales acum când, odată cu lansarea perestroikăi în Uniunea Sovietică și în unele țări-satelit, guvernele nu mai îndrăzneau, dar nici nu mai simțeau nevoia, să favorizeze ceaușismul, din pricina excelor și, totodată, a inutilității lui. Desigur că prestigiul deja compromis al regimului a avut mult de suferit. Între anii 1987 și 1989, multor exponenți ai minorității maghiare din Transilvania li s-a permis să se transfere în Ungaria. Conflictul, de fapt, devenise deja public și făcuse de-a dreptul obiectul unei discuții în cadrul întrevederilor la nivel înalt româno-maghiare, deși secretarul partidului ungar, Grósz, s-a arătat conciliator față de omologul său român. Acest lucru nu a împiedicat ca la Budapesta să fie organizate manifestații de protest în fața Ambasadei României, la inițiativa mai ales a unor refugiați maghiari. În realitate, protestele nu erau motivate doar de proiectul de restructurare a teritoriului provincial, ci și de o recrudescență a presiunilor asupra minorităților, în frunte cu cea maghiară. Dacă dezacordul din partea românilor fusese timid și redus imediat la tăcere, minoritățile nu au putut fi făcute să

tacă: nu trebuie să uităm că scânteia revoluției (dacă așa ceva a fost) care a dus la căderea lui Ceaușescu a fost aprinsă la Timișoara, în sânul unei comunități reformate alcătuite din maghiari, care nu erau de acord cu transferarea pastorului lor, László Tőkés, care adoptase o atitudine critică față de regim.

Cultele religioase se aflau, în esență, în subordinea autorității statale, dar, atâta timp cât clerul și credincioșii nu săvârșeau gesturi sau nu țineau discursuri considerate ostile sau periculoase la adresa regimului, ele își puteau continua activitatea mai mult sau mai puțin nestingherite. Constituția din 1965 garanta libertatea religioasă prin articolele 17 și 30, dar practica religioasă trebuia să țină seama și de legea cultelor din 1948 (care provocase dispariția Bisericii Unite) și de unele articole din Codul penal (247, 318). Paisprezece organizații religioase erau considerate admise de către stat, dintre care doar una nu beneficia de statut propriu, cea catolică, care era recunoscută *de facto*. Ca număr de credincioși (1 300 000 conform unor cifre semioficiale) și de preoți, era a doua Biserică după cea Ortodoxă Română (15,5 milioane), majoritatea credincioșilor fiind maghiari. Bisericile și locașurile de cult erau mai numeroase decât preoții (740). Același lucru era valabil și pentru Biserica Ortodoxă (850 de preoți), care însă mai număra și 2000 de călugări și maici. Ambele biserici aveau seminare și institute considerate de nivel universitar pentru formarea clerului: la București și la Sibiu, pentru ortodocși, la Alba Iulia și la Iași, pentru catolici. În schimb, nu era permisă înființarea de școli confesionale. Statul suporta o treime din cheltuielile de menținere a clerului și a instituțiilor de educație și, în plus, trebuia să susțină cheltuielile substanțiale pentru construcția și renovarea bisericilor și a locașurilor de cult, mai ales când era vorba de clădiri de interes artistic și cultural (baptiștii, penticostalii, adventiștii și comunitatea *Open Brethren* nu acceptau astfel de contribuții din rațiuni doctrinare). Se evidenția și Biserica Reformată cu 715 000 de credincioși, toți maghiari. Pe de altă parte, printre cele mai puțin bogate în adepți se numărau: Biserica Evanghelică Luterană, cea Unitariană, cea Evanghelică sinodo-presbiteriană, cea Ortodoxă de Stil Vechi, minuscula Biserică Armeană Gregoriană, Islamul și Uniunea Iudaică (23 000 de membri), pe lângă bisericile neoprotestante deja amintite.

Semnificativ era afluxul încă masiv cu care diferitele biserici se puteau lăuda, ceea ce echivala cu eșecul campaniilor în favoarea ateismului și împotriva credințelor religioase care fuseseră lansate în România, fără să fie însă excesiv de agresive și de consecvente. Poziția oficială recunoștea că ideile și credințele religioase fac parte din istoria culturală a poporului și așa aveau să rămână încă pentru mult timp. Aceasta însă nu înlătura convingerea diametral opusă a militanților comuniști și a exponenților guvernului, care acceptau să recunoască libertatea de cult, însă nu de bunăvoie, ci doar ca să se respecte litera legii. Această atitudine, în esență, liberală dispărea de îndată ce activitatea unui om al Bisericii trecea dincolo nu de lege, ci de caracter inofensiv. În predicile sale adresate în special tinerilor din biserica bucureșteană Radu Vodă, preotul Gheorghe Calciu-Dumitreasa a îndrăznit să pună în discuție raporturile dintre ideologia marxistă, ateism și credința creștină, dovedind astfel mult mai mult curaj decât mulți alți coreligionari de-ai săi. Inevitabil, a sfârșit prin fi arestat în 1979 și condamnat la 10 ani de închisoare, după ce mai avusese parte de o detenție, din 1948 până în 1964. Din păcate, pe linia unei tradiții mai vechi, mediile bisericești erau și ele adesea caracterizate de conflicte naționale: în 1986 a avut loc o polemică aprinsă între catolicii români și cei maghiari, care s-au acuzat reciproc de legături cu Securitatea. Din motive de siguranță, această polemică s-a manifestat mai mult în străinătate decât în țară, după ce fusese declanșată de un apel trimis Papei și semnat de câțiva „creștini catolici români din Transilvania și din Banat".

O altă inițiativă scelerată a guvernului a avut doar parțial de-a face cu restructurarea zonelor rurale. Această inițiativă a vizat capitala, în centrul căreia s-a dorit înălțarea unei noi clădiri de dimensiuni colosale, care să fie sediul puterii: Casa Poporului. În jurul acestei clădiri s-a desfășurat o restructurare urbanistică de mare amploare, în cadrul căreia au fost sacrificate case, biserici (Mănăstirea Văcărești) și sinagogi, pentru a face loc Bulevardului Socialismului. Potrivit versiunii oficiale, cinci biserici și însuși sediul Sfântului Sinod au fost transferate într-un alt loc, printr-o capodoperă de inginerie ce nu a provocat niciun fel de pagube. Nici de această dată nu au lipsit polemicile, mai mult în străinătate decât în țară (*et pour*

cause). După căderea regimului, într-un prim moment, opera a fost expusă vizitatorilor încă neterminată (așa cum, de pildă, sunt expuse piramidele, capodopere ale epocii sclavagiste), după care a fost finalizată, astăzi găzduind parlamentul. Cu siguranță, la începutul anilor '90, mulți au apucat să vadă sala de audiențe, mare cât un teren de fotbal, sau unele încăperi realizate parțial în ipsos, înainte ca perechea „regală" să-și fi dat acordul pentru construcția în versiune definitivă. Nemulțumită de tradiționalul său Versailles în miniatură (Palatul Cotroceni), dictatura voia să înalțe o reședință care să rămână în istorie, asemenea marilor suverani din trecut. Această inițiativă putea fi văzută și ca o „mare operă" catalizatoare a unui cerc economic virtuos, dar nu a fost așa, celor mai mulți apărându-le ca un lux pe care țara, supusă la înfometare, nu și-l putea permite, deoarece înghițea o mare parte din puținele resurse rămase. Aproape pe toată durata anilor '80, populația s-a obișnuit cu folosirea cartelei alimentare, așa cum fusese și în perioada de după război, până în 1954. Vinul de producție națională a ajuns să poată fi cumpărat doar cu valută străină, consumul de carne și de alte produse nutritive de bază a fost redus la standarde incredibile, cel puțin pentru continentul european. Toate aceste restricții erau legate și de faptul că regimul încerca, pe spinarea poporului român, să realizeze un proiect foarte ambițios, și anume lichidarea datoriei externe, obiectiv care – dacă e să ne luăm după declarațiile oficiale – a fost îndeplinit cu câteva luni înainte de căderea dictatorului.

De altfel, poporul român nu s-a adaptat nici la o altă aspirație ambițioasă a guvernanților săi. Aceștia planificaseră o creștere demografică impetuoasă, care, în anul 2000, ar fi trebuit să ducă la o populație de 40 de milioane: dimpotrivă, s-a înregistrat o stagnare substanțială, o creștere zero, în realitate, cu scăderi datorate în parte emigrării membrilor unor minorități etnice. Doar comunitatea romă (țigănească) prezintă, și după căderea regimului, o rată a natalității atât de mare, încât periclitează poziția maghiarilor de cea mai numeroasă minoritate etnică. Emigrarea și uneori fuga în străinătate (inclusiv a cetățenilor de etnie română) reprezentau, în mod evident, o formă de protest împotriva regimului, pe lângă un răspuns la condiția economică dificilă: trebuie să amintim că, în 1978, a

fugit până și directorul adjunct al serviciilor secrete (Departamentul de Informații Externe), generalul Ion Pacepa.

Am semnalat faptul că un regim atât de puțin credibil (a cărui poliție politică începea să dea semne de eficacitate redusă sau, poate, era vorba de o dorință mai mică de a pune în practică până la capăt voința guvernului) nu a devenit ținta unor manifestații masive și frecvente din partea opozanților. Ce-i drept, această situație decurgea din motive lesne de redus la pericolele pe care orice opozant le-ar fi întâmpinat, dar poate și din altele mai greu de identificat: de exemplu, impresia este că, din cauza obiceiurilor strămoșești și a acțiunii distructive a comunismului, societatea civilă nu a evoluat prea mult de-a lungul deceniilor de regim și, prin urmare, nu reușea să „producă" fenomene de rezistență serioase. Recuperarea anevoioasă, foarte anevoioasă din anii postcomunismului pare să confirme această impresie. Abstracție făcând de toate acestea, și în România au avut loc explozii de furie populară și au existat femei și bărbați curajoși care au îndrăznit să își riște viața, libertatea sau bunăstarea pentru a-și revendica propriile idei și a-și exprima dezacordul. Nu e de mirare că aceștia fac parte din rândul intelectualilor, mai cu seamă al scriitorilor, o categorie pe care regimul nu a reușit nici să o îmblânzească, nici să o aservească în totalitate, din momentul în care conducerea stalinistă (în persoana poetului Mihai Beniuc) a fost îndepărtată, în 1965, de la conducerea Uniunii Scriitorilor. Trebuie să citățm nume precum Paul Goma (plecat din țară în 1977), Doina Cornea, Dan Petrescu, Ana Blandiana (extrem de critică față de poporul său, pe care l-a definit „vegetal"), Mircea Dinescu, Mihai Botez, Dorin Tudoran. Am menționat deja numele părintelui Calciu-Dumitreasa și al pastorului Tőkés. Potrivit autorilor *Cărții albe a Securității*, deși au lipsit personalități comparabile cu rusul Soljenițîn sau cu cehul Havel, în realitate, mulți intelectuali au știut să facă opoziție, fie deplasându-se în străinătate, precum regizorul Lucian Pintilie sau sculptorul Ion Vlad (fără ca, prin aceasta, să devină instrumente în mâna dușmanilor României), fie, mult mai mulți, rămânând în țară de bunăvoie sau din obligație, dar adoptând o atitudine demnă, astfel încât nu au putut fi considerați aserviți regimului. Și ar fi putut

chiar să țină piept acestui regim cu mai mult succes dacă nu s-ar fi împărțit în curente și opinii diferite. Potrivit acestui raționament, „un număr important de scriitori, critici literari și de artă, artiști plastici și oameni din muzică, teatru și cinematografie, aceștia constituind și partea cea mai convingătoare a intelectualilor țării, nu au aderat la obediență și servilism față de autoritățile timpului", ei obținând în cele din urmă o anumită marjă de libertate. Mai ales la începutul anilor '80, o mare parte din intelectuali nu mai puteau fi manipulați de către regim. Disidența putea chiar să dezbine o familie: la Paris, Mihnea Berindei se afla în fruntea refugiaților români potrivnici regimului, în timp ce tatăl său, Dan, bine-cunoscut istoric, continua să își desfășoare munca în patrie, într-un așa fel încât să nu intre în conflict cu autoritățile. Trebuia să te împarți sau să jonglezi între „compromis și rezistență", cum sună titlul versiunii românești a unei importante cărți de Katherine Verdery. Totuși atitudinea intelectualilor români sub dictatură ne readuce în minte versurile poetului grec Seferis, scrise cu gândul la o altă dictatură, aceea a coloneilor din Grecia anilor 1967-1973: „I-am scris numele [libertății] pe nisip, dar din fericire vântul a suflat și numele s-a șters".

Cea mai cunoscută manifestație cu caracter neindividual a avut loc în 1977, prin greva minerilor din Valea Jiului: o delegație formată din înalți exponenți ai partidului a fost luată ostatică, iar unii își amintesc cum a fost luat la șuturi chiar și automobilul lui Ceaușescu, nevoit să se deplaseze personal la locul faptei pentru a rezolva chestiunea. Trebuie să menționăm că minerii au fost considerați dintotdeauna o categorie aparte de muncitori, prin sarcinile care le erau încredințate, strategice pentru economia românească, prin număr (circa 65 000) și printr-o solidaritate a lor ce a putut fi constatată, la bine și la rău, inclusiv în epoca postcomunistă, așa cum vom vedea. Greva din 1977 a obținut un răspuns parțial pozitiv, dar nu poate fi definită ca un protest politic propriu-zis. Acesta nu a fost singurul caz în care regimul a încercat să recâștige consensul: tot la jumătatea anilor '70 au fost adoptate măsuri sociale mai extinse (generalizarea asistenței sanitare, scutirea de taxe fiscale) și chiar un soi de primă pentru productivitate sau o „repartiție suplimentară", care, în realitate, s-a dovedit a fi contraproductivă în termeni economici și, toc-

mai, de consens. Chiar în 1977, un cutremur deosebit de grav a făcut numeroase victime și a provocat daune uriașe mai ales în capitală, având, cel puțin în opinia unora, un anumit impact psihologic asupra populației, care descoperea un regim neputincios în fața violenței naturii. Doi ani mai târziu, și-a făcut o apariție efemeră un Sindicat Liber al Oamenilor Muncii din România, ai cărui membri (firește, nu foarte numeroși) erau prezenți în diferite regiuni. Evident, viața acestui sindicat a fost scurtă, din cauza intervenției represive a autorităților, ale căror modalități de acțiune sunt și azi necunoscute, cum sunt și repercusiunile asupra fiecărui membru în parte, deși s-a vorbit despre „dispariții". Tentativele ulterioare de același fel au avut rezultate asemănătoare. Repetarea lor dovedește curajul câtorva, dar e posibil să se fi datorat și convingerii (naive, poate) că un regim care făcea mereu apel la clasa muncitoare nu va refuza să asculte protestele și cererile unui grup de muncitori. De altfel, era de la sine înțeles că sindicatele oficiale (în 1968 se înființase Uniunea Generală a Sindicatelor din Republica Socialistă România și existau, de asemenea, consilii ale muncitorilor maghiari și, respectiv, germani) nu aveau nicio reprezentativitate serioasă, nici capacitatea de a apăra interesele muncitorilor sau de a influența deciziile guvernului. După protestele următoare din 1983 și 1986, o scuturătură amenințătoare a avut loc în noiembrie 1987, când, cu ocazia alegerilor „ritualice", în importantul oraș transilvănean Brașov, nu numai că a fost organizată o manifestație muncitorească, dar această manifestație a dus la devastarea sediului PCR de către muncitori. Episodul a avut ca ecou organizarea unor manifestații, mai slabe însă, în alte orașe importante. Până la urmă, prin intervenții de represiune și deportări, acest caz dificil a fost și el trecut sub tăcere. De nicio urmare nu a avut parte nici scrisoarea deschisă a fostului ambasador Silviu Brucan, adresată lui Ceaușescu, în care îl îndemna să demareze o reformă a regimului dacă nu voia să îl împingă la dizolvare.

A fost semnalată și o activitate de propagandă politică, cu totul marginală, desfășurată de unii membri și simpatizanți ai vechilor partide: înainte de a muri în 1987, liberalul Ion I.C. Brătianu a fost autorul mai multor scrisori deschise, iar câțiva simpatizanți ai PNȚ au dat naștere unei organizații pentru apărarea drepturilor civile, inspi-

rate de principiile Actului Final de la Helsinki din 1975. Totuși aceste inițiative au avut un ecou redus, deși guvernele occidentale își făceau câteodată auzită vocea la București pentru a preveni punerea în aplicare a unor represiuni dure. Deseori, asemenea contacte diplomatice (cu precădere secrete) au favorizat ulterior tendința disidenților și a minorităților naționale de a părăsi țara. Așa cum am mai spus, din cauza emigrării, minoritățile germană și evreiască au devenit foarte inconsistente numeric. În sfârșit, trebuie să consemnăm și o disensiune din interiorul partidului. La Congresul al XII-lea al PCR (1979), vechiul militant Constantin Pârvulescu a îndrăznit să pronunțe un discurs critic la adresa politicii secretarului, la fel cum critici a exprimat și veteranul Voitec. Alți lideri care contestau linia politică a lui Ceaușescu nu au ajuns să își exprime dezacordul în mod public și explicit. Se pare că, nu o dată, s-a plănuit punerea în aplicare a unei lovituri de stat militare. După zvonurile care au circulat în 1971 și după un proiect din 1976 legat de numele generalului Ion Ioniță, acesta din urmă, deja trecut în rezervă, a căzut la o înțelegere, între anii 1983 și 1984, cu generalii Nicolae Militaru și Ștefan Kostyal. Fostul lider al Uniunii Tineretului Comunist, Ion Iliescu, consultat fiind, a considerat (pe cât se pare) că era prematur să se acționeze. Planul a continuat până când a fost descoperit: Kostyal a fost arestat și trimis în domiciliu forțat, în timp ce Militaru și Ioniță, în mod surprinzător, s-au ales doar cu marginalizarea din funcții de responsabilitate. Poate că scopul acestei nelimitate generozități a fost să nu stârnească polemici cu Moscova, cu care aceștia avuseseră contacte.

În timp ce situația devenea din ce în ce mai grea pentru populație, în martie 1989, șase lideri veterani (Apostol, Pârvulescu, Corneliu Mănescu, Alexandru Bârlădeanu, Grigore Răceanu și Brucan, care a avut contacte cu Gorbaciov) au pus în circulație o scrisoare deschisă, categoric critică la adresa conducerii partidului și a liniei sale politice. Se denunța lipsa de legalitate în viața țării, atât de accentuată, încât Constituția era considerată „virtual suspendată", și se afirma că dictatorul nu putea „transforma România în Africa". Deși gestul fusese destul de temerar, nu a dus la măsuri represive, dar nici nu a reușit să impună secretarului și clanului său un moment de reflecție și o inversare a tendinței. Încă din ianuarie, fiul adoptiv al lui Răceanu,

Mircea, diplomat, fusese arestat pentru spionaj în favoarea Statelor Unite, ale căror presiuni au prevenit executarea sentinței consecutive de condamnare la moarte. În luna noiembrie s-a ținut cel de-al XIV-lea și cel din urmă congres al PCR, care s-a încheiat fără noutăți relevante... și poate că tocmai aceasta a fost adevărata noutate. Ceaușescu (convins probabil că încă îi mai controlează pe membrii de partid prin dosarele pe care i le furniza Securitatea pentru fiecare dintre ei) a făcut o trimitere la chestiunea Basarabiei, a cărei semnificație nu este ușor de deslușit: a afirmat că trebuiau anulate toate acordurile semnate cu Germania nazistă, prin urmare și Pactul Ribbentrop-Molotov, care constituise premisa anexării acestei regiuni și a nordului Bucovinei de către Uniunea Sovietică. În rest, a continuat să afirme, cu liderii din jurul său, că România nu are nevoie să importe *perestroika* din Uniunea Sovietică, deoarece aceasta era deja înfăptuită de ani buni. Este evidentă asemănarea cu ceea ce Gheorghiu-Dej răspundea în anii '50 la solicitările lui Hrușciov. În realitate, dictatorul român și colaboratorii săi se temeau de orice schimbare, astfel încât, în 1989, se pare (Le Breton) că ministrul Afacerilor Externe, Ioan Totu, i-ar fi solicitat omologului sovietic Eduard Șevardnadze intervenția militară a Tratatului de la Varșovia în Polonia, după ce în această țară se realizase o importantă schimbare de regim, cu alegeri semilibere și cu formarea unui guvern condus de Mazowiecki, exponentul sindicatului independent (și al mișcării politice) *Solidarność* („Solidaritatea"). Potrivit acestei versiuni, guvernul de la București era pregătit să contribuie cu două miliarde de dolari pentru a favoriza refacerea economică a Poloniei. Firește că propunerea nu a avut nicio urmare: ea se ciocnea cap în cap cu autocritica pe care statele membre ale Tratatului și-o făcuseră recunoscându-și greșeala comisă în 1968, când au intervenit militar în Cehoslovacia. Mai mult, așa cum faptele aveau să dovedească după câteva luni, cursul istoriei se îndrepta exact în sensul contrar celui indicat de guvernul de la București în vara lui 1989.

Nici relațiile cu Statele Unite și cu Occidentul, în general, nu mai erau cele din anii '60 și '70 (în 1978, vizita ministrului american de Finanțe, Michael Blumenthal, transmisese un puternic semnal politic de susținere a României în confruntarea cu Moscova; nu mai pu-

ţin ca vizita noului lider chinez, Hua Guofeng). Clauza naţiunii celei mai favorizate a fost confirmată de la an la an, chiar şi atunci când Washingtonul a început să reproşeze regimului din România nerespectarea drepturilor omului: până la urmă, în 1989, întrucât interlocutorii americani deveniseră prea critici, la această clauză a renunţat Ceauşescu însuşi. El se adâncise deja într-o fundătură, condamnând România la izolare: poate că nu a înţeles că guvernele occidentale nu mai aveau nevoie de medierile sale diplomatice, ci preferau să trateze direct cu noua conducere reformatoare de la Kremlin, ca atare nemaifiind dispuse să protejeze un regim pe care îl considerau depăşit şi contrar „spiritului de la Helsinki" şi principiilor noii destinderi internaţionale. La 30 octombrie 1989, cu câteva zile înainte de Congresul al XIV-lea, Centrul ONU pentru Drepturile Omului a trimis Ministerului Afacerilor Externe român o notă de protest în care denunţa nu mai puţin de 131 de cazuri de încălcare a acestor drepturi în România.

VIII

Revoluția din 1989 și România postcomunistă

1. Revoluția din 1989

Poate că Ceaușescu era cu adevărat convins că între persoana sa și socialismul român exista, cum scrie istoricul Pavel Câmpeanu, un raport de consubstanțialitate; sau poate că, după ce și-a pierdut orice simț al realității, el nu a mai reușit să găsească nicio cale de ieșire din impasul grav creat în interiorul regimului. Printr-un document pus în circulație anonim în ajunul Congresului al XIV-lea al PCR (noiembrie 1989), delegații au fost avertizați că, dacă nu vor face alegerea politică de a înlătura conducerea în funcție, se va apela la stradă și se va plăti un preț mult mai mare pentru inevitabila schimbare. Și, de fapt, așa s-a întâmplat. Primele manifestații au izbucnit în octombrie, în orașul Arad, aproape de frontiera maghiară, apoi, în data de 16 decembrie, a urmat manifestația de la Timișoara (unul dintre cele mai importante orașe românești, aflat nu departe de frontiera iugoslavă), care a acaparat foarte repede atenția mijloacelor de comunicare în masă. Mișcările de la Timișoara, înăbușite în sânge și preambul al revoltei generale, au avut drept cauză declanșatoare persecutarea pastorului reformat maghiar László Tőkés. Enoriașii săi au încercat să împiedice transferarea forțată a acestuia, dictată nu de motive canonice, ci de activitatea pastorului (om cu sentimente naționaliste, de altfel) împotriva regimului. În mod evident, a fost vorba, pur și simplu, de un pretext, care însă a permis întregii populații, indiferent de confesiune sau de apartenența etnică, să iasă în stradă pentru a-și exprima nemulțumirea. Ciocnirile cu forțele de ordine au fost dure; orașul a scăpat de sub controlul Securității și a intervenit armata, autorizată să tragă, întrucât, potrivit versiunii

guvernamentale, manifestațiile fuseseră provocate de agenți străini. Au fost câteva zeci de victime. În continuare, televiziunea a arătat numeroase cadavre (inclusiv mame cu nou-născuți), dar numărul lor fusese sporit în mod artificial. Totuși evenimentele atinseseră o amploare inedită și îngrijorătoare; Ceaușescu însă nu a renunțat la călătoria programată în Iran, unde se deplasa pentru a iniția o colaborare comercială și mai intensă în sectorul petrolier. În spatele acestui acord se afla intenția de a transforma România într-o țară de rafinării, pentru a prelucra țițeiul importat, dat fiind că resursele românești erau deja prea limitate pentru a susține producția industrială și celelalte domenii de consum energetic. S-a spus că, pe durata absenței lui Ceaușescu, responsabilitatea de a guverna țara a revenit soției dictatorului și lui Manea Mănescu, dar este evident că principala putere decizională rămânea în mâinile lui.

Din dorința sa, dar poate că și la sfatul înșelător al unora, la 21 decembrie a avut loc în capitală o manifestație organizată de guvern, ca răspuns la evenimentele de la Timișoara și ca o nouă dovadă a pretinsei stabilități a regimului. Într-un mod cu totul neașteptat însă această manifestare s-a transformat într-un protest împotriva guvernului. Discursul pronunțat de Ceaușescu a fost întrerupt de fluierături: televiziunea a imortalizat grimasa lui de mânie și de surprindere înainte ca transmisiunea să fie întreruptă, iar el să se retragă în grabă în palatul care găzduia guvernul și Comitetul Central al PCR. Încă se mai așteaptă ca cineva să spună ultimul cuvânt în privința spontaneității (reale sau nu) a acelor fluierături: este mai ușor de crezut că însăși agitația care plutea în aer printre militanții și membrii de partid s-a transformat până la urmă într-un plan de acțiune sau într-un „complot" împotriva liderului incontestabil. Au fost ceasuri tulburi. Ministrul Apărării, generalul Vasile Milea, a refuzat să folosească forțele armate împotriva demonstranților și a plătit cu viața acest refuz (versiunea oficială a vorbit de sinucidere). După ce, în ciuda intervenției energice a vehiculelor militare, manifestațiile împotriva regimului au continuat în zilele de 21 și 22 decembrie, Ceaușescu, dându-și seama că situația îi scăpase de sub control, a fugit la 22 decembrie cu elicopterul din sediul Comitetului Central, împreună cu soția, cu Manea Mănescu și cu Emil Bobu; misterul în privința sorții sale a durat câ-

teva ore. La București se desfășurau lupte între elemente ale Securității și forțele armate (sau, cel puțin, așa s-a vehiculat); se zvonea despre oameni fideli Conducătorului ascunși într-o vastă rețea de tuneluri subterane. Nu puține au fost victimele, iar unele clădiri au suferit daune serioase, ca, de exemplu, Biblioteca Centrală Universitară, care se afla în apropierea locului ultimului discurs al secretarului general. Această privelişte a unei țări în plin război civil, cu un regim hotărât să nu cedeze ușor puterea, s-a dovedit în curând falsă și excesivă. De fapt, Ceaușescu fusese deja capturat la 22 decembrie, la Târgoviște, nu departe de capitală. Pe data de 25 a fost supus unui proces ilegal (în caz că nu dorim să vorbim de o legalitate „revoluționară"), în urma căruia a fost emisă o sentință extrem de pripită, care servea, se poate crede, nu doar să elimine un pericol sau să înfăptuiască un fel de răzbunare în numele națiunii, ci mai degrabă să-i acopere pe toți complicii săi, să nu permită o reconstruire a istoriei recente și a responsabilităților fiecăruia direct din gura celui care, timp de un sfert de secol, fusese protagonistul evenimentelor din România. A fost împușcat împreună cu soția, în mare grabă, după ce solicitase în mod repetat și în zadar (așa cum atestă o filmare aproape integrală a procesului) să răspundă în fața Marii Adunări Naționale, așa cum prevedea Constituția. Au rămas nedeslușite mai multe aspecte ale acestui act „de justiție", dar suntem îndreptățiți să considerăm că responsabilitatea politică și morală a acestui act o poartă cei veniți la putere imediat după fuga lui Ceaușescu. După al Doilea Război Mondial, Antonescu avusese parte măcar de un proces public.

Era extrem de dificil, dacă nu chiar imposibil, ca alternativa la dictatură să se constituie în sânul societății civile, inerte sau de-a dreptul inexistente, după cum s-a putut vedea în paginile anterioare. „Detronarea" și, mai apoi, uciderea lui Ceaușescu au fost, așadar, în bună măsură, opera unui grup care s-a organizat în interiorul partidului și al forțelor armate. Acest fapt ne ajută să înțelegem motivele evoluțiilor nu tocmai pozitive ale viitoarei democratizări lente și șchiopătânde. Spre deosebire de alte țări comuniste, în România, doborârea regimului a costat multe victime; e greu de oferit o cifră exactă, dar au fost cel puțin 1000 de morți și peste 3000 de răniți. Întrucât nu a fost vorba de un război civil autentic și prelungit, așa cum

existase temerea (inclusiv din pricina unei dramatizări excesive din partea mijloacelor de comunicare în masă), numărul de morți a fost mare și parțial inexplicabil. Frapează mai ales faptul că majoritatea copleșitoare a morților și răniților s-au înregistrat în zilele care au urmat lui 22 decembrie, adică începând din ziua fugii lui Ceaușescu. Pe de altă parte, sfârșitul liderului reprezintă un caz unic. În alte țări foste comuniste, liderii de vârf au fost supuși unor procese care doar în puține cazuri au dus la condamnări executate (de exemplu, nu s-a întâmplat astfel în Albania, deși sentințele presupuneau chiar pedeapsa capitală; la Sofia, unde vechiul lider comunist Jivkov a fost judecat pentru acuzații minore, după o condamnare de cinci ani în primă instanță, în vila sa, unde se afla în arest domiciliar, a primit vestea achitării în apel); niciunul dintre ei nu a plătit cu viața ca Ceaușescu. În schimb, în România nu s-a înregistrat nimic asemănător cu lustrația (un fel de epurare) demarată în Republica Cehă, iar fosta nomenclatură nu a plătit pentru responsabilitățile ei: foarte mulți dintre exponenții acesteia au rămas să facă parte din noua clasă conducătoare.

După eliminarea dictatorului a urmat o primă perioadă confuză din punct de vedere politic, când oameni proveniți din rândurile PCR sau ale nomenclaturii în sens larg au încercat să preia puterea într-o manieră incontestabilă. În practică, acești nomenclaturiști au încercat să îndepărteze din cabina de regie (metafora are un sens dacă stăm să ne gândim că inima Revoluției din 1989 a fost sediul televiziunii de stat) persoanele care proveneau din disidență sau care erau cu totul noi pe scena politică. O femeie curajoasă precum profesoara disidentă Doina Cornea, de exemplu, nu a avut niciun rol politic: dar e adevărat și faptul că, în diferite momente ale istoriei unei țări, e nevoie de persoane cu capacități și caracteristici adecvate, după caz, cerințelor contingente și, chiar dacă Doina Cornea avusese tăria de caracter pentru a sfida regimul, poate că nu era persoana cea mai nimerită pentru gestionarea tranziției. Pe scurt, administrarea țării trebuia să revină treptat și chiar a revenit în mâinile politicienilor de profesie. Dar, și dintre aceștia, unele personaje care se bucurau de un respect deosebit (precum fostul ministru de Externe,

veteranul Corneliu Mănescu) au fost rapid date la o parte. Doi au fost oamenii care s-au impus: unul, cu o îndelungată experiență politică, a fost Ion Iliescu, căzut în dizgrație în sânul regimului, dar fără să aibă personal mare lucru de pierdut, de asemenea, un reper al „conspirației" gorbacioviste (cum am mai spus, fusese coleg de studii cu Gorbaciov); celălalt, un tânăr cadru universitar, nou în politica adevărată, a fost Petre Roman (tatăl său însă, Valter, evreul Ernest Neulander, era un vechi și cunoscut lider comunist, despre care am mai vorbit). Primul a devenit președintele nou formatului Front al Salvării Naționale (FSN), iar celălalt, președintele Consiliului de Miniștri. Vicepreședinte al FSN a fost ales Dumitru Mazilu, fost reprezentant al României la ONU, care îndrăznise să își manifeste dezacordul față de politica ceaușistă. În forța politică aflată pe cale de a prelua puterea (în după-amiaza zilei de 22 decembrie, guvernul comunist demisionase), s-au intersectat organizații, mișcări și indivizi de extracție diferită. Puterea a fost însă repede acaparată – trebuie să o spunem încă o dată – de oameni care proveneau din PCR (al cărui primat politic a fost oficial abolit și care, la 12 ianuarie 1990, a fost scos în afara legii) sau din nomenclatură, ca în cazul celor doi principali exponenți ai săi. Modul cum s-a născut FSN-ul nu a fost clarificat pe deplin, în pofida unei anchete parlamentare cu scopul principal de a arunca lumină asupra evenimentelor dramatice din decembrie 1989, evenimente care au dus nemijlocit la afirmarea acestei formațiuni. Mai presus de toate, planează încă îndoieli cu privire la forțele implicate, cui dădeau ele socoteală și cine a recurs la arme, cauzând numărul ridicat de morți și de răniți despre care am vorbit. În zilele în care s-a petrecut transferul (de fapt, aproape formal) puterii de la PCR la FSN, mai multe persoane au jucat un rol semnificativ. Un poet, Mircea Dinescu, și un general (deja menționatul Nicolae Militaru, numit *ipso facto* ministru al Apărării și acuzat că este un apropiat al Moscovei) au făcut apel la forțele armate să nu acționeze împotriva populației; noul ministru ceaușist al Apărării, Victor Atanasie Stănculescu, după ce a organizat fuga dictatorului, posibil, introducându-l într-o capcană, i-a decis soarta împreună cu noii lideri în curs de afirmare, printre care veteranul ideolog și comunistul disident Silviu Brucan. Din 28 decembrie, Stănculescu a

fost ministru al Economiei naționale în Guvernul Roman. În mod cert, au existat contacte cu ambasadele sovietică și maghiară: potrivit unor informații, Moscova și Budapesta (în acest caz, mărturia îi aparține fostului șef al guvernului maghiar, Gyula Horn) ar fi oferit ajutor militar insurgenților/puciștilor, ofertă de altminteri refuzată.

La 9 februarie 1990, s-a constituit Consiliul Provizoriu de Uniune Națională, compus din 180 de membri proveniți jumătate din FSN, iar cealaltă jumătate din diferite formațiuni nou înființate, plus reprezentanții minorităților etnice, și prezidat de Iliescu. Formarea noului tablou politic, în locul celui monocord al regimului, a fost foarte zbuciumată și a atras atenția observatorilor internaționali într-un mod nu tocmai pozitiv. FSN-ul se transformase deja într-un partid propriu-zis și se pregătea de primele alegeri libere din 20 mai 1990, în care urmau să fie aleși președintele republicii și parlamentul. Între timp se înființaseră și alte partide, reluând adesea denumirile din anii '40 (Național Liberal, Național-Țărănesc ș.a.m.d.). De menționat că tineri anticomuniști – printre ei, mulți simpatizanți ai restaurării monarhiei – au organizat în Piața Universității un fel de manifestație/ocupație permanentă care a continuat și după alegeri, pentru a protesta împotriva unor presupuse fraude. Acelei manifestații i-a pus capăt acțiunea violentă a mii de mineri sosiți în capitală din Valea Jiului pentru a susține FSN-ul. Această opțiune a lor, pusă în practică de o „aristocrație muncitorească" (o categorie cu care până și regimul trebuise să trateze și căreia trebuise să-i recunoască niște privilegii) era destul de semnificativă pentru faptul că încă mai existau sectoare sociale prea puțin înclinate spre inovații radicale, de teama unei restructurări sociale care ar fi contravenit intereselor muncitorilor. Marșul din 14 iunie 1990 asupra capitalei, așa-numita „mineriadă" – care a cauzat șase morți și 500 de răniți, printre care, grav, liderul studenților Marian Munteanu –, cu siguranță nu a fost cel mai bun start pentru renăscuta democrație română, iar ambasadorul american a preferat să nu fie prezent la ceremonia de învestire a lui Iliescu la Președinție. Acesta le-a mulțumit minerilor pentru intervenția lor, definită ca o reacție spontană la o tentativă de lovitură de stat, deși forțele din opoziție considerau că totul fusese organizat în înțelegere cu guvernul. De altminteri, manifestațiile în

favoarea sau contra FSN-ului nu au fost lipsite nici de alte incidente. La alegeri s-au prezentat 71 de formațiuni politice, însă – dat fiind contextul – fenomenul nu pare complet ieșit din comun. FSN-ul a obținut circa două treimi din voturile populare (66,31% la Camera Deputaților și 67,1% la Senat). Dincolo de corectitudinea regulamentară a operațiilor electorale, pusă la îndoială de unii, era evident că au contat, în primul rând, exercițiul concret al puterii și, mai ales, vizibilitatea acestui partid și a exponenților săi. Acest lucru a fost confirmat de procentajul obținut de Iliescu la alegerile prezidențiale (85%) și de înfrângerea dură a candidaților concurenți, liberal (Radu Câmpeanu) sau național-țărănist (Ion Rațiu). Dezamăgitoare au fost și rezultatele partidelor „istorice", în timp ce singurii care se puteau declara mulțumiți au fost exponenții Uniunii Democrate a Maghiarilor din România, care a atras practic toate voturile (7,6%) minorității maghiare, devenind a doua grupare parlamentară (29 de fotolii). Cu siguranță, nici acest debut al sistemului politic pluralist nu a fost dintre cele mai încurajatoare, nu atât din cauza înfrângerii partidelor care își doreau cel mai mult să se desprindă de regimul trecut, cât din cauza dialecticii prea limitate dintr-un context politic care punea în mâinile partidului majoritar o putere, în esență, nelimitată și, ca atare, foarte asemănătoare cu aceea deținută de vechiul PCR, lăsând la o parte legitimitatea controversată a învestiturii obținute la urne. Era prea evident că, într-o mare măsură, vechea clasă conducătoare rămăsese la locul ei și nu-și dorea în mod deosebit să schimbe profund sistemul pe care continua să-l administreze. Viitorul politic urma să fie determinat, măcar în parte, în interiorul forței politice dominante, de divergențele dintre exponenții săi și miniștrii guvernului condus de Roman.

La fel ca în celelalte țări foste comuniste, dar poate că într-o și mai mare măsură, o problemă serioasă a reprezentat-o tranziția către economia de piață, care a fost anevoioasă și a întâmpinat multe obstacole și mulți adversari. Această tranziție s-a desfășurat pe fundalul situației economice critice care a urmat după căderea regimului. Între anii 1990 și 1991, producția industrială a scăzut dramatic cu 40%, fiind însoțită de o inflație exorbitantă. România, care, potrivit

datelor oferite de regim în ajunul căderii sale, nu mai avea datorii externe, a atras investiții și împrumuturi externe mult mai puține față de cele înregistrate de alte state foste comuniste. Și totuși acestea aveau datorii destul de mari, dar structurile lor economice erau de așa natură încât să facă împrumuturile solvabile și investițiile profitabile, atrăgând, prin urmare, în mod preferențial capitalul străin. Populația României a putut, în sfârșit, să găsească mărfuri în magazin (și nu numai în cele pentru străini, ca pe vremea dictaturii), dar creșterea cu adevărat impresionantă a prețurilor a dus de mai multe ori la proteste de stradă. În mod deosebit în martie 1991, membrii nou înființatei Confederații Sindicale „Alfa" și-au făcut auzit protestul într-un mod foarte categoric. S-au conturat, în linii mari, două linii politice opuse, pentru a răspunde nevoilor obiective ale populației: pe de o parte, s-a cerut frânarea tranziției către economia capitalistă pentru a-i diminua efectele negative, iar pe de altă parte, s-a solicitat accelerarea tranziției, pentru a-i scoate la suprafață cât mai repede cele mai mari avantaje. Împotriva adversarilor dezmembrării statului socialist și a economiei de piață, în sânul noii puteri politice, s-a înregistrat și dezaprobarea unor miniștri (Stolojan, Zisu, Vătășescu), care îi reproșau premierului Roman că îl sprijină pe președintele republicii în frânarea excesivă a tranziției spre o nouă configurație economică. În general, era răspândită acuzația potrivit căreia privatizările erau prost gestionate, favorizând, de cele mai multe ori, interesele personale ale membrilor fostei nomenclaturi. Într-adevăr, în timp ce populația în ansamblul ei se afla în condiții materiale prea puțin fericite, nu au lipsit fenomene de îmbogățire foarte rapidă și uneori ilicită, tipice fazelor de tranziție și de incertitudine sau de noutate legislativă.

După ce a adoptat legea privitoare la proprietatea privată asupra pământului, în martie 1991, Roman a reușit să-i facă pe delegații congresului FSN – al cărui președinte era – să aprobe în unanimitate o linie politică și economică definită drept social-democrată de către observatori (fapt care i-a permis să obțină un important împrumut de la FMI), dar aflată în conflict clar cu linia mai conservatoare (criptocomunistă) a lui Iliescu. Acesta din urmă, fără să dea prea multă ascultare sfaturilor președintelui francez François Mitterrand

(primul politician străin important care a făcut o vizită în România, în aprilie 1991), a încheiat un tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică, neputându-și imagina că aceasta urma să se dizolve după câteva luni și omițând să ridice chestiunea Moldovei (despre care vom vorbi mai departe). În iulie următor, Roman a deschis porțile guvernului câtorva partide minore din opoziție. La 25 septembrie 1991, s-au întors la București minerii din Valea Jiului: de data aceasta au venit ca să își apere propriile salarii și, totodată, economia centralizată. Pentru a-și atinge scopul, în drum spre capitală, au devastat gările din Craiova și Petroșani și au mers până într-acolo încât au atacat și au încercat să incendieze sediul guvernului, apărat cu greu de forțele armate, cauzând și câteva victime. Inițiativa a prezentat o semnificație accentuat politică: a servit la încetinirea ritmului reformelor și la slăbirea poziției prim-ministrului Roman, care a fost nevoit să demisioneze, fiind, de fapt, oferit de Iliescu ca țap ispășitor. După un eveniment atât de traumatic și după ce alegerile administrative din februarie 1992 au arătat declinul FSN-ului, multe municipalități importante (inclusiv capitala) fiind cucerite de liberali și de alte partide, unanimitatea prea puțin sinceră a noului partid de la putere nu mai putea dura pentru mult timp. Momentul adevărului a sosit cu ocazia congresului FSN ținut la București în martie 1992: după o primă mică scindare, o minoritate importantă a delegaților a preferat să îl urmeze pe președintele republicii. Partidul s-a împărțit în două: FSN-ul lui Roman și Frontul Democrat al Salvării Naționale al lui Iliescu. Președintele grupului parlamentar din Camera Deputaților, Marin Enache (fost ministru în anii '80), și secretarul partidului, Aurel Stoica, au fost de partea lui Roman, în timp ce șeful senatorilor, Vasile Văcaru, l-a urmat pe Iliescu. Astfel, s-a creat perspectiva unei asocieri la centru a forțelor moderate ale FSN cu alte forțe politice. Se încheia faza partidului-umbrelă (care cuprindea o varietate excesivă de poziții), iar formațiunile politice care se trăgeau din el au dobândit treptat caractere mai bine definite. Era firesc să i se dea din nou cuvântul electoratului, cât mai repede cu putință: noile alegeri au fost fixate pentru septembrie 1992.

În ciuda înfrângerii suferite de Roman din cauza celei de-a doua descinderi a minerilor în capitală, guvernul Stolojan, instalat în oc-

tombrie 1991, a părut să nu se îndepărteze prea mult de linia unui reformism moderat lansată de Roman. De fapt, se distanța astfel de linia politică a lui Iliescu, într-o mai mare măsură conservatoare și populistă. A continuat totuși situația de stagnare: nu s-au putut face schimbări radicale în țară și cu atât mai puțin în economie, care încă nu putea fi numită o economie de piață. Mult prognozata (și de unii temuta) și radicala restructurare a economiei, dar și, în ultimă instanță, a societății, întârzia. A fost finalizat însă travaliul constituțional și, la 21 noiembrie, Adunarea Constituantă a aprobat noua Constituție. În data de 8 decembrie 1991, un referendum popular a confirmat această decizie. Părintele Constituției poate fi considerat Antonie Iorgovan, senator social-democrat, care a beneficiat de sfaturile senatorului francez Robert Badinter. Acest lucru ne ajută să înțelegem de ce Constituția avea un caracter semiprezidențial (președintele republicii este ales de popor).

Alegerile politice din septembrie 1992 nu au imprimat accelerația pe care reformatorii cei mai convinși și-o doreau. Frontul Democrat al Salvării Naționale al lui Iliescu (ulterior, Partidul Democrației Sociale) a obținut o fragilă majoritate relativă de voturi (29%), dar care, datorită excluderii din parlament a partidelor mici care nu depășiseră pragul de 3%, a devenit mai consistentă ca număr de fotolii (34%). Așadar, inovatorii păreau să nu obțină consensul necesar din partea poporului, deja temător de consecințele suportate ale căderii regimului comunist. În opinia publică, era puternică tentația de a afirma că „era mai bine când era mai rău". Votul popular l-a confirmat pe Iliescu în funcția de președinte al republicii, după un al doilea tur de scrutin împotriva candidatului forțelor democrate, rectorul Universității din București, Emil Constantinescu. Neîndeplinind baremul numeric pentru a guverna singur, Frontul Democrat a încercat să găsească un acord cu creștin-democrații (național-țărăniștii), dar fără succes. Atunci a luat viață un cabinet monocolor și de tehnicieni, condus de Nicolae Văcăroiu și susținut nu numai de parlamentarii lui Iliescu, ci și de aceia ai Partidului Socialist al Muncii (PSM) al fostului prim-ministru ceaușist Ilie Verdeț, o formațiune încă susținătoare a comunismului, și, în plus, de două grupuri naționaliste: Partidul Unității Națiunii Române și Partidul România Mare. Într-un parlament ca-

racterizat de prezența a numeroși parlamentari care nu erau membri ai niciunui grup (fenomen generalizat în Senat) și care s-au dovedit a fi determinanți, opoziția însuma un număr de fotolii nu cu mult inferior majorității, dar nu avea o strategie comună. Pe lângă creștin-democrații (național-țărăniștii) lui Corneliu Coposu, vechi camarad al lui Maniu, care constituiau pivotul Convenției Democrate, mai intrau în Parlament: Partidul Democrat (fostul FSN) al lui Petre Roman, precum și Partidul Liberal 1993 al lui Horia Russu (în coaliție cu Alianța Civică) și Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR), partid care obținuse din nou votul complet al maghiarilor (peste 7% și 27 de fotolii). Așadar, tranziția românească fusese pusă în mișcare pe o linie de mare prudență, în timp ce țara trebuia să facă față unor probleme economice și politice destul de grave.

2. Chestiunea Moldovei

Lăsând pentru subcapitolul următor tratarea chestiunii minorităților naționale, trebuie să amintim aici o problemă care, pentru mult timp, a fost prioritară în agenda politică română și în atenția constantă a opiniei publice. Cititorul știe că, după 1945, Moldova răsăriteană (sau Basarabia) a devenit o Republică Sovietică; odată cu *perestroika* lui Gorbaciov, și în această țară s-au format mișcări de opoziție față de regim. Răsunătoare au fost incidentele care au împiedicat, la 7 noiembrie 1988, celebrarea celei mai importante sărbători sovietice, aniversarea Revoluției din 1917. Opoziția, la fel ca în alte republici sovietice, a adoptat o orientare națională ai cărei protagoniști au fost moldovenii cu sentimente și cultură română, care constituiau majoritatea cetățenilor acestui stat (63,9% la recensământul din 1979). Această opoziție s-a exprimat prin Frontul Popular, prin reînnoita Biserică Ortodoxă – devenită autocefală față de Patriarhia de la Moscova – și prin aspirațiile culturale și științifice. La 25 februarie 1990, Frontul (succesor al Mișcării Democratice din Republica Moldova) a obținut majoritatea absolută a locurilor la alegerile pentru Sovietul Suprem moldovenesc. În sfârșit, la 23 iunie 1990, a fost proclamată independența propusă de guvernul condus de Mircea Druc. Republica Moldova (nume românesc echivalent cu latinescul Moldavia și cu ru-

sescul Moldavija) a luat naștere înainte de dizolvarea Uniunii Sovietice, moștenind în totalitate teritoriul precedentei republici sovietice (33 843 km^2 cu 4 430 000 locuitori), dar fără să recupereze teritoriile cedate în anii '40 Republicii Ucraina. Secesiunea a fost reafirmată într-un mod și mai ferm la 27 august 1991, după eșuarea tentativei de lovitură de stat militară împotriva lui Gorbaciov. În epoca comunistă, fusese pusă în discuție – după cum am văzut – identitatea națională română a populației, dar această identitate nu fusese anulată, în pofida unor cercetători care avansau ipoteza existenței unei națiuni moldovenești de sine stătătoare, inclusiv ca un răspuns la accentul național pus de Gheorghiu-Dej și apoi de Ceaușescu asupra comunismului românesc. Limba moldovenească (română) a fost recunoscută ca limbă oficială, în timp ce rusa a fost retrogradată la statutul de limbă interetnică. După căderea regimului comunist din România și proclamarea independenței Moldovei, granița dintre cele două țări a devenit o frontieră deschisă, manifestându-se imediat o tendință foarte puternică de a se merge mai departe către unirea cu „frații de sânge" de peste Prut. De-a lungul malurilor râului, s-au format lungi lanțuri omenești pentru a manifesta dorința de a se uni. Fenomenul însă a întâlnit obstacole semnificative în politica internațională, adică la Moscova și la Kiev, capitala Ucrainei, care nu mai era sovietică, ci independentă. De fapt, numeroasa minoritate slavă din Moldova (14,2% ucraineni și 12,8% ruși) nu era de acord cu noua abordare națională românească a guvernului moldovenesc din capitala Chișinău (Kișiniov în limba rusă) și nici nu vedea cu ochi buni perspectiva unirii cu România. S-a ajuns și la ciocniri armate extrem de grave între majoritatea românească și minoritatea slavă, pusă sub egida militară și politică a trupelor fostei Armate Roșii, și chiar la proclamarea (în septembrie 1990) a unei republici separate dincolo de Nistru, conduse de președintele Igor Smirnov și de președintele parlamentului Grigore Mărăcuță. Era vorba de partea cea mai estică a Moldovei, acolo unde prezența slavă este mult mai puternică: din 600 000 de locuitori, numai 200 000 sunt de naționalitate română. În realitate, a fost recreată, pe baze teritoriale ușor diferite, Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, care existase între 1924 și 1940, cu atât mai mult cu cât direcția politică a guvernului instalat la Tiraspol era una

conservator-brejnevistă. De fapt, Republica Transnistria (*Pridnestrovije*) a menținut în vigoare Constituția sovietică din 1977 ca dovadă a orientării sale ideologice și și-a declarat clar intenția de a rămâne în sânul Uniunii Sovietice. Dizolvarea acesteia din urmă la sfârșitul anului 1991 nu a adus nicio îmbunătățire a tabloului politic din Moldova, puternic condiționat de noile mari state vecine, Rusia și Ucraina. La 8 decembrie, fostul comunist Mircea Ion Snegur, aflat la acea dată în fruntea Sovietului Suprem moldovenesc, a fost confirmat președinte al Republicii Moldova prin alegeri populare, întrunind 98% din voturi, iar la 21 decembrie, Moldova a aderat la Comunitatea Statelor Independente (CSI), subordonată parțial Uniunii Sovietice (patru din cele cincisprezece foste republici sovietice au refuzat aderarea).

O altă secesiune a fost proclamată de puțin numeroasa populație creștină turcofonă din sud, găgăuzii, care și l-au ales președinte pe Stepan Topal și au fixat capitala la Comrat. Confruntarea dintre guvernul central și guvernele secesioniste nu s-a mai aplanat, primul nedispunând de forța militară necesară pentru a determina, îndeosebi Transnistria, să se supună. De altfel, prezența trupelor rusești (foste sovietice) sub comanda generalului Lebed a condiționat situația, favorizând, de fapt, existența acestei republici secesioniste. Victimele războiului purtat între decembrie 1991 și martie 1992 lângă Nistru au fost câteva sute, mai ales în jurul orașului Bender (Tighina), aflat pe malul occidental al fluviului, ca și Tiraspol și Dubăsari, fortăreață a secesioniștilor slavi.

Nu s-a propus niciodată în mod concret, dar se putea presupune că guvernul de la Chișinău ar recunoaște independența Transnistriei, acționând în același timp pentru o imediată unire cu România. Concret, era vorba să se abandoneze pământurile care, prin anii '20, intraseră între granițele micii Republici Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (despre care am vorbit în capitolul 5), pentru a se putea reconstitui România Mare, chiar dacă între niște hotare mai restrânse față de 1918. Nimeni nu a avut curajul să o apuce pe acest drum și, cu siguranță, a tras la cântar și faptul că dincolo de Nistru se afla o bună parte din instalațiile industriale ale Moldovei, o avuție la care era greu să se renunțe. Puternica rezistență pe care tendințele unioniste au întâmpinat-o în interiorul și în afara

granițelor moldovenești, precum și criza economică și politică spre care luneca micul stat (la care se adăuga apariția unei lumi interlope active și periculoase), au făcut ca, treptat, simpatiile față de proiectul unirii să se diminueze. Vizita lui Iliescu la Chișinău, la 18 mai 1992, și declarațiile sale referitoare la dorința de a respecta frontierele existente în spiritul Actului Final de la Helsinki au mai tăiat din elanul unioniștilor. Momentul decisiv a avut loc la 21 iulie 1992, când a fost semnat un acord între președinții rus, ucrainean, moldovean și român – respectiv Elțîn, Kravciuk, Snegur și Iliescu –, care s-au întâlnit la Istanbul pentru a pune capăt stării de război civil. Pentru partea română, acest lucru a însemnat renunțarea la unire, iar pentru Moldova, acceptarea unei autonomii speciale pentru Transnistria și pentru Găgăuzia (acceptare inclusă prin articolul 111 în Constituția moldovenească din 1994). În Constituție s-a continuat să se vorbească despre limba moldovenească (în loc de română): o evidentă ipocrizie diplomatică, întrucât să afirmi că moldovenii nu vorbesc română e ca și cum ai spune că în Austria se vorbește austriaca și nu germana. În tabloul politic a prevalat Partidul Agrar al președintelui Snegur și linia politică definită de sloganul „două state românești, unul lângă altul". Această linie prudentă a fost și ea abandonată în anii următori, dar aici este suficient să amintim că, în martie 1994, un referendum a confirmat voința populară ca Moldova să rămână independentă. Propaganda învingătorilor a afirmat cu succes că în România, în caz de unire, moldovenii aveau să fie cetățeni de serie B. Din motive economice, adică din cauza puternicelor legături care leagă economia Transnistriei de Rusia și de Ucraina, guvernul agrarian al lui Andrei Sangheli – aflat în funcție din iulie 1992 până în ianuarie 1997 – a confirmat și aderarea la Comunitatea Statelor Independente. De fapt, continuă să coexiste două state și două constituții, întrucât secesioniștii pretind ca Moldova să devină o mică confederație, iar noul guvern de la Chișinău, format de Partidul Comunist (cum a reînceput să se numească și capabil să obțină peste 50% din voturi la alegerile politice din 2001 și 46,1% în 2005), până acum nu a acceptat această cerere, cu toate că a demarat o politică total opusă față de executivele precedente și, mai ales, îndepărtată de orice inspirație de tip național românesc.

3. România postcomunistă

România a fost ultima dintre țările foste comuniste care a asistat la îndepărtarea (de altfel, temporară) de la putere a moștenitorilor PCR-ului, în persoana lui Ion Iliescu și a tovarășilor săi de partid, cel dintâi revenind în fotoliul prezidențial în 2001. Potrivit unei teze care nu convinge în totalitate, întârzierea schimbării forțelor de la putere este legată de „rolul sultanismului", adică de faptul că o bună parte a opiniei publice românești a putut fi determinată să creadă că eliminarea lui Ceaușescu era suficientă pentru schimbarea regimului. Așadar, foștii comuniști au reușit să câștige alegerile din 1990 și, doar cu o majoritate relativă, pe cele din 1992 și să se mențină la putere până în 1996. Acest lucru a fost posibil și datorită puterilor conferite de noua Constituție președintelui republicii, Ion Iliescu. Așa cum am văzut, sistemul politic românesc putea fi definit ca semiprezidențial.

Stânga românească, care, teoretic, se desprinsese de ideologia regimului, dar, practic, încă „alerga după doi iepuri", a trebuit să gestioneze și în cel de-al doilea mandat (1992-1996) o situație extrem de complicată din toate punctele de vedere. O problemă încă nerezolvată privea naționalitățile „conlocuitoare", cum fuseseră ele numite de vechiul regim. Recensământul din 1992 le-a atribuit minorităților naționale un procentaj de 10,6% din populație, din care 7,1% erau reprezentate de maghiari. Deși era vorba de cifre consistente, acestea erau departe de acelea, cu mult mai mari, din perioada interbelică. Recensământul din 2002 a înregistrat scăderi ulterioare, dar esențial de remarcat este că, în 1930, România era o țară populată în mod oficial de 77,9% români, azi numărându-se peste 89%. În paralel, a crescut și proporția adepților Bisericii Ortodoxe. Inclusiv sub presiunea organizațiilor internaționale, îndeosebi a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), statutul juridic al acestor minorități a fost îmbunătățit și adaptat la standardele prevalente pe vechiul continent. Guvernele postcomuniste au încercat să frâneze încă o dată exodul voluntar al minorității germane, reduse deja la minimum (70 000 de persoane în 1992, 60 000 în 2002). O demonstrează numirea unui sas, tenorul Ludovic Spiess, ca ministru al Culturii (octombrie 1991), precum și tratatul de prietenie româno-german

încheiat de ministrul de externe german Genscher, în aprilie 1992. Extrem de redus era acum și numărul evreilor, puținele manifestații antisemite fiind însă moderate și mai puțin alarmante decât acelea înregistrate în Europa occidentală. Chestiunea naționalității a rămas totuși deschisă vreme de alți câțiva ani. Pe de o parte, atenția organismelor internaționale s-a îndreptat către semnificativa minoritate romă (țigănească), în puternică creștere demografică și capabilă, în unele regiuni, cum ar fi Timișoara, să dobândească o considerabilă putere economică; pe de altă parte, nu au lipsit polemicile cu Ungaria privitoare la minoritatea maghiară. Mai mult, în martie 1990, mai ales în orașul Târgu Mureș (Marosvásárhely), au avut loc incidente grave care au provocat și un număr de victime: maghiarii se confruntaseră cu militanții Uniunii Vatra Românească. Era vorba de orașul care, la începuturile regimului comunist, fusese capitala regiunii autonome maghiare. Pentru a pune capăt dezordinii, inclusiv cu promisiunea unei autonomii, cel puțin culturale, a fost trimis la fața locului Gelu Voican Voiculescu, priceput lider comunist și viceprim-ministru în guvernul Roman, care a obținut un rezultat decent. Polemicile însă nu s-au calmat, printre altele, pentru că la ațâțarea lor a contribuit atitudinea politică a lui Gheorghe Funar, primar (din 1992) al marelui oraș transilvănean Cluj-Napoca, care a încercat din răsputeri să se opună concesiilor pe care guvernul central a decis, în timp, să le facă minorității maghiare. Redeschiderea, chiar la Cluj, a cursurilor universitare în limbile maghiară și germană (închise în 1959) a reprezentat una dintre aceste concesii; o alta a privit introducerea denumirilor stradale bilingve în localitățile unde populația era în proporție de cel puțin 20% alcătuită din minoritari: să ne amintim că, în ciuda unei emigrări importante, maghiarii constituie majoritatea în două județe: Harghita și Covasna.

Guvernele de la București și Budapesta au știut să potolească spiritele și să împiedice intensificarea polemicilor. Încă din 1991, executivul anticomunist maghiar și cel postcomunist român au decis semnarea unui acord de prietenie care să rezolve și chestiunea minorităților. Această inițiativă politică a fost reluată abia în 1995 – cu postcomunistul Gyula Horn la putere în Ungaria – și, după ce s-a sperat în zadar la semnarea acestuia în timpul Conferinței pentru Securitate și

Cooperare în Europa, care s-a ținut în acel an la Paris, cele două părți au ajuns la un acord în 1996, nu numai din dorința de a rezolva vechea problemă, ci și din speranța sau din nevoia de a crea o imagine pozitivă a celor două state în ochii Uniunii Europene, la care ambele aspirau să adere. În septembrie 1996, guvernul maghiar a declarat că frontierele existente sunt considerate inviolabile, dar faptul că guvernul român le-a încredințat unor exponenți ai minorității maghiare două ministere (al Turismului și, nu întâmplător, al Minorităților) a avut o semnificație mult mai concretă. Încă din 1992, Ungaria, împreună cu Polonia și Cehoslovacia (pe atunci încă neîmpărțită în Republica Cehă și Republica Slovacă), elaborase un acord care a fost semnat la Visegrád și care urmărea să încurajeze colaborarea și comerțul dintre țările semnatare, precum și conlucrarea pentru aderarea la Uniunea Europeană. Această din urmă intenție a fost apoi urmărită de fiecare guvern în parte, renunțându-se la colaborare, dar înțelegerea dăduse naștere Acordului Central European al Comerțului Liber (CEFTA: *Central European Free Trade Agreement*), o zonă de liber schimb, la care a aderat și România în 1997, odată cu Slovenia și Bulgaria. Guvernul maghiar și cel român păreau hotărâte să intre în același timp atât în NATO, cât și în Uniunea Europeană. Însă condițiile politice și economice ale celor două țări erau suficient de diverse ca să împiedice realizarea concretă a unei asemenea simultaneități.

În 1996, opțiunile în privința principalei minorități etnice, aceea maghiară, împinseseră în criză executivul de stânga condus de Nicolae Văcăroiu. Cum am mai spus, acesta încheiase un acord cu Ungaria care garanta tocmai drepturile maghiarilor din România, iar din pricina acestui act, el și-a pierdut sprijinul formațiunilor naționaliste, necesar pentru menținerea majorității în parlament: de altminteri, în felul acesta lua sfârșit o simbioză stranie. Un alt semn de slăbiciune s-a ivit cu prilejul alegerilor administrative: la București, foștii comuniști au suferit o înfrângere categorică, deși candidaseră cu o glorie a sportului național, tenismenul Ilie Năstase. Reprezentativă pentru noul climat a fost și îndepărtarea de la conducerea Ministerului Sănătății (la 23 august 1996) a unui personaj tipic al vechii nomenclaturi: Iulian Mincu, fost medic personal al lui Ceaușescu, căruia i se datora un program național de alimentație ce pretindea să justifice și să consi-

dere oportună penuria alimentară suferită de populație până în 1989. Bilanțul prezentat de acel guvern de legislatură putea fi interpretat în fel și chip: abstracție făcând de credibilitatea absolută a datelor furnizate, creșterea PIB-ului fusese constantă, dar abia se apropia de 90% din nivelul atins în 1989. Tot astfel, investițiile erau inferioare celor de dinainte de revoluție, iar creșterea lor nu era chiar continuă. În ceea ce privește puterea de cumpărare, salariile erau destul de îndepărtate de standardele de la sfârșitul anilor '80, chiar dacă într-un context de ofertă comercială complet diferit. Prea puține s-au făcut pentru transformarea economiei: sectorul public a rămas dominant, iar privatizările au continuat să avanseze cu o încetineală exasperantă. Întreprinderile de stat și, în general, cele publice au continuat să atârne ca o ghiulea de piciorul bugetului de stat, iar creșterea deficitului, a datoriei externe și a „roșului" din balanța comercială a fost inevitabilă. Trebuie să adăugăm că situația conflictuală din sectorul muncii se menținuse: mai ales în 1993, șase confederații sindicale declanșaseră o grevă generală.

Pe plan internațional, la cele spuse până acum trebuie să adăugăm că guvernul Văcăroiu a obținut, în 1993, acceptarea României ca stat membru în Consiliul Europei și, în același an, a semnat un acord de asociere cu Uniunea Europeană, ca act preliminar al unor negocieri în vederea aderării definitive, care aveau să dureze mai bine de un deceniu.

Din iunie 1996, statul român a devenit membru plin al Inițiativei Central Europene, care a fost înființată, chiar înainte de căderea regimurilor comuniste, de patru țări (*Quadragonale*: Italia, Austria, Iugoslavia și Ungaria) și care s-a extins apoi la aproape toate țările Europei Centrale și de Est. Era evident că nici Bucureștiul nu dorea să lipsească dintr-un asemenea forum internațional, dar se pare că acesta nu a mai căpătat importanța sperată la început. Trebuie să amintim faptul că unii au interpretat Inițiativa Central Europeană ca pe o acțiune italiană inițiată cu scopul de a limita și de a face concurență influenței germane (mai ales după unificarea celor două Germanii), mai întâi în aria din jurul Mării Adriatice și mai apoi în toate țările din fostul bloc sovietic. Destul de firească a fost aderarea Bucureștiului la Parteneriatul pentru Pace (*Partnership for Peace*) lansat de președintele american Clinton.

4. Foștii comuniști se dau la o parte

După anii de guvernare a stângii foste comuniste, mai degrabă prudente în abandonarea, mai ales în domeniul economiei, a vechilor politici de dinaintea lui 1989, abia în 1996, o coaliție de centru-dreapta a reușit să-l aducă pe Emil Constantinescu, rectorul Universității din București, la președinția republicii: candidatul democrat l-a învins pe Iliescu în al doilea tur de scrutin cu 54,41% din voturi, echivalentul a peste 7 milioane de voturi. La alegerile parlamentare, Convenția Democrată (național-țărăniștii, liberalii și alții) a obținut 30,17% din voturile pentru Camera Deputaților (a cărei președinție a obținut-o prin Ion Diaconescu), îmbunătățindu-și performanța comparativ cu 1992. Dar schimbarea configurației politice a survenit și ca urmare a efectelor, acum mai evidente, ale deja menționatei divizări a Frontului Salvării Naționale, în martie 1992, și ale deplasării spre centru a componentei sale „social-democrate" conduse de Petre Roman, care urca acum la președinția Senatului. Voturile (12,93% pentru Camera Deputaților) și parlamentarii Uniunii Social-Democrate, compuse din Partidul Democrat al lui Roman și Partidul Social-Democrat Român, au jucat un rol esențial în constituirea majorității, întrucât Convenția Democrată deținea doar 37% din fotolii. Lui Victor Ciorbea, magistrat și primar al Bucureștiului (din Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat), i-a revenit responsabilitatea de a conduce guvernul instalat la 12 decembrie 1996 și compus pe jumătate din miniștri țărăniști, flancați de 6 democrați (Roman), 4 liberali, 2 din partide minore și 2 din partidul maghiarilor. Fără îndoială, cea mai mare noutate o reprezenta această prezență a maghiarilor, despre care am vorbit mai adineaori, în paragrafele despre legăturile dintre România și Ungaria. În țară, noua majoritate guvernamentală, constituită din Convenția Democrată, Uniunea Social-Democrată și Uniunea Democrată a Maghiarilor (6,64%), se bucura de un consens popular deloc neglijabil, întrucât însuma o jumătate din totalul voturilor exprimate, în timp ce Partidul Democrației Sociale al lui Iliescu se oprise la 21,52%; ca atare, se prezenta în fața publicului trezind mari speranțe de reînnoire și de îmbunătățire mai accentuată a condițiilor generale ale țării. Însă ea nu a reușit nici să își realizeze în

totalitate programul de modernizare radicală a țării, nici să își păstreze coeziunea necesară. În timpul legislaturii sale, un semnal de alarmă a fost tras de o remaniere a guvernului în decembrie 1997, dar și mai alarmantă a fost, la 30 martie 1998, înlocuirea premierului Victor Ciorbea (dorită de președintele republicii), mai întâi *ad interim* cu Gavril Dejeu, și mai apoi, la 17 aprilie, cu Radu Vasile. Alte motive de îngrijorare au venit dinspre raporturile cu UDMR, în privința învățământului în limba maghiară. Din păcate, trebuie să subliniem faptul că partidele românești au manifestat o înclinație excesivă spre ceartă, atât între ele, cât și în interiorul lor la nivel de conducere, ceea ce a dăunat stabilității majorităților guvernamentale. Mai concret, adepții lui Roman au fost acuzați că nu au respectat deloc un angajament important al noului guvern, și anume acela de a pune capăt corupției sufocante create în țară după căderea regimului comunist. Lovitura de grație primită de credibilitatea majorității a avut loc spre sfârșitul legislaturii (2000), prin înlocuirea lui Radu Vasile (care fusese nevoit să își revizuiască de mai multe ori echipa de guvernare) cu o persoană considerată *super partes*, Mugur Constantin Isărescu: era evident că numai votul popular putea să arate cine trebuia să guverneze țara.

Numeroasele certuri și slaba implicare în asigurarea standardelor etice nu mai coincideau cu sentimentele înalte ce însuflețeau unele intenții politice: în mai 1996, cu ocazia vizitei la București a lui Romano Prodi, șeful guvernului italian, președintele Constantinescu a ținut să precizeze că el, atunci când își dorea intrarea României în NATO, nu se gândea la o alianță de rachete și tancuri, ci la o alianță de valori: democrație, economie de piață, toleranță interetnică și religioasă. Aspirația de intrare fie în NATO, fie în Uniunea Europeană însemna pentru România mai mult decât o opțiune de politică militară sau economică, însemna reluarea unei vechi tradiții: o tradiție care susținea orientarea către vest a culturii române. Pe seama acestei influențe occidentale asupra societății românești s-a scris și s-a dezbătut foarte mult: e suficient să amintim doar atitudinea diferită a intelectualilor din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea, care se împărțeau în cei care credeau în forța propulsoare și modernizatoare, mereu și oricum, a modelului importat

și cei care, dimpotrivă, considerau necesară adaptarea modelului la realitatea locală. Era eterna dispută dintre *formă* și *fond*, în care intervenea acum prin scrierile sale intelectualul Adrian Marino, una din operele sale intitulându-se, nu întâmplător, *Pentru Europa*.

Noua linie oficială și predominantă în România se înscria pe făgașul celor care credeau în forța și aplicabilitatea modelului: pentru a accelera timpii de integrare a României în organizațiile occidentale, politicienii români insistau (și insistă) în a sublinia că, în țara lor, trăsăturile caracteristice ale modelului occidental erau deja asimilate sau în curs de asimilare. Alternarea democratică a forțelor la guvernare, protejarea minorităților etnice și religioase, bunele relații cu statele vecine, chiar și cu cele cu care în trecut existaseră fricțiuni mari; în perspectivă, finalizarea realizării unei economii de piață, în ciuda costurilor mari pe termen scurt pentru populație: toate acestea țineau de modelul pe care România intenționa să și-l însușească. În 1997, în ciuda bunelor oficii din partea Franței și a Italiei, partea americană a refuzat intrarea României în NATO, chiar în momentul în care erau acceptate ca membre unele țări foste comuniste. Dezamăgirea a fost destul de puternică, cu atât mai mult cu cât tratativele cu Uniunea Europeană avansau cu încetineală. Într-adevăr, din mai multe puncte de vedere, țara se afla încă departe de standardele cerute pentru a fi acceptată. În 1999, guvernul a decis să ofere sprijin logistic acțiunii NATO în Kosovo, împotriva celei de-a „treia" Iugoslavii (adică Serbia lui Miloșević, în federație cu Muntenegru), participând și la noul embargo, cu intenția vădită de a depăși reținerile Washingtonului care cauzaseră dezamăgirile din urmă cu doi ani. Calculul nu a fost greșit, întrucât vetoul american a încetat la scurt timp, anticipând acceptarea candidaturii României în 2002. Oricum, aderarea a avut un preț: s-a calculat, de exemplu, că numai primul embargo împotriva Serbiei (1992-1995) costase deja România două miliarde de dolari.

Vizita pe care Ioan Paul al II-lea a făcut-o în România, în mai 1999, a fost o dovadă a orientării categoric prooccidentale a guvernelor Ciorbea și Vasile: era prima călătorie făcută de papă într-o țară a cărei populație era creștină ortodoxă într-o majoritate copleșitoare. În februarie 1997, unui alt oaspete foarte deosebit i se permisese să pășească pe pământ românesc: este vorba de fostul rege Mihai. Acest

lucru nu a dus la o creștere semnificativă a simpatiilor față de monarhie, acestea având deja o oarecare greutate. În continuare, fostului monarh i-a fost restituită averea familiei și a fost tratat într-un mod foarte onorabil și respectuos până și de Ion Iliescu când acesta a revenit la președinția republicii.

Orientarea prooccidentală nu a avut drept consecințe noutăți pe alte fronturi. Încă de la începutul anilor '90, România aderase la Comunitatea Mării Negre, continuând să colaboreze cu aceasta, de altfel, fără să fi fost întreprinse inițiative de mare însemnătate; totuși acest organism avea în agenda sa atât chestiunile ecologice, cât și cele energetice legate de construirea unor noi oleoducte transcaucaziene. Bucureștiul, mai ales, nu a mai redeschis chestiunea Moldovei. Cei care intenționau să dea glas aspirațiilor unioniste cu națiunea soră de peste Prut sau, cel puțin, să ofere sprijin susținătorilor naționalității române în Moldova au rămas în minoritate și nici nu au obținut reacții semnificative din partea autorităților. Opinia publică a simpatizat totuși cu Ilie Ilașcu, deputatul moldovean de etnie română care a rămas mult timp în închisorile autoproclamatei republici Transnistria, din pricina activității sale în favoarea unirii și împotriva secesiunii. Devenise evident că, atât din cauza evoluțiilor politice interne din Moldova (formațiunile care și-au exprimat aspirația la unire au avut de suferit, din varii motive, un eșec politic și electoral categoric), cât și din cauza echilibrelor internaționale (Moscova și Kievul nu puteau accepta o relație preferențială între București și Chișinău), proiectele formulate la începutul anilor '90 nu mai puteau fi repropuse acum, cel puțin pentru o bună bucată de vreme. Trebuie să amintim că scena politică a Republicii Moldova a fost dominată din 2001 de Partidul Comuniștilor al președintelui Voronin (cu 50% din voturi). Guvernul – care, din rațiuni ideologice, menține un *modus vivendi* cu secesioniștii slavi din Transnistria cu o mai mare ușurință decât predecesorii săi – a trebuit să frâneze o politică percepută de moldovenii de origine română și de diverse formațiuni politice din opoziție ca fiind ofensatoare. Pe lângă înflăcăratele proteste interne, la această frânare au contribuit presiunile internaționale, precum și unele declarații, nu neapărat polemice, ale executivelor române care au urmat după cele de centru-dreapta. În martie 2005,

comuniștii moldoveni și-au confirmat întâietatea cu 46,1% din voturi, dar și-au modificat radical programul, declarându-se prooccidentali, nu mai puțin decât partidele concurente (Blocul electoral „Moldova Democrată" și Partidul Popular Creștin Democrat).

În România, așadar, rezultatele celei de-a treia legislaturi (prima ieșită de sub dominația partidului fost comunist) nu au fost strălucitoare. Pe lângă cele spuse deja despre politica externă și internă, trebuie să clarificăm faptul că neîndeplinirea obiectivelor economice a contat mult, și poate că și mai mult au contat sacrificiile cerute populației pentru a le atinge. Guvernul Ciorbea, dar și guvernul Vasile, avea în program liberalizarea economiei, care, în unele privințe, semăna încă prea mult cu aceea dinainte de 1989, în altele arăta chiar mai rău, și numai în câteva privințe era mai bună. La încheierea precedentei legislaturi, executivul Văcăroiu declarase, probabil, indici economici mai buni decât cei reali: de aceea era necesară o politică economică curajoasă (cu adoptarea unor măsuri drastice) pentru eliminarea unui deficit bugetar de 12%, renunțându-se pentru moment la frânarea atât a inflației, ajunse la 60%, cât și a creșterii șomajului. Într-adevăr, inflația a crescut la 100% în 1997 (dar a coborât la 45% în 1998), iar rata șomajului a fost fixată la 12%. Un conflict extrem de dur s-a declanșat între guvern și mineri, atingând punctul culminant în ianuarie 1999. Guvernul a reușit să nu se lase intimidat de noua tentativă de a mărșălui asupra capitalei: forțele de ordine au știut să le țină piept, iar liderul minerilor, Miron Cozma, a fost arestat și condamnat la 18 ani de închisoare pentru partea sa de responsabilitate în tulburările sociale care au amenințat în mai multe rânduri fragila democrație din România. Cozma a fost grațiat de Iliescu în 2004, însă, din cauza protestelor, grațierea i-a fost imediat anulată. Chiar dacă sindicatele din sectorul energetic au reușit să obțină majorări salariale, guvernul nu a renunțat la abandonarea unor activități desfășurate deja exclusiv în pierdere și nici la favorizarea pensionării anticipate a lucrătorilor din acest sector (grație stimulentelor, cel puțin 70 000 au acceptat să renunțe la locul de muncă). Confruntarea cu această temută categorie muncitorească fusese câștigată, dar protestele și grevele nu se sfârșiseră. Guvernul a trebuit să se bizuie pe împrumuturi internaționale.

5. Întoarcerea și declinul lui Iliescu: branșarea la Occident

Alegerile din 1996 lăsaseră în vigoare o opoziție semnificativă din punct de vedere numeric, chiar dacă divizată: de o parte, încă puternicul Partid al Democrației Sociale al lui Iliescu; de cealaltă, două formațiuni de dreapta naționaliste (care împreună se apropiaseră tangențial de 9%) plus aproximativ 20% din totalul de voturi adunate din listele partidelor mai mici. Prin urmare, în absența unor succese concrete din partea majorității, existau șanse pentru o răsturnare a tabloului politic (prin atragerea unor largi sectoare de electorat). Deteriorarea relațiilor din interiorul majorității, precum și considerentele ilustrate anterior, au făcut ca noile alegeri parlamentare să ducă la noutăți destul de așteptate de opinia publică, în mare parte pradă dezgustului față de politică (după numai un deceniu de la sfârșitul regimului comunist) și preocupată mai curând de probleme mai materiale și imediate.

La alegerile din 26 noiembrie 2000, participarea la vot a fost destul de scăzută, doar 56,5%. Foștii comuniști din Partidul Democrației Sociale, pe aceeași listă cu două mici formațiuni aliate (Partidul Social-Democrat, cu care fuzionaseră, preluându-i denumirea, și Partidul Umanist Român, PUR) au obținut 36,6% din voturi, câștigând 155 de fotolii (din 345) în Camera Deputaților și, respectiv, 37,1% din voturi, câștigând 65 de fotolii (din 140) în Senat. Au dat astfel viață unui guvern monocolor condus de Adrian Năstase, grație votului favorabil sau abținerii altor grupuri parlamentare – cel liberal și cel maghiar –, precum și trecerii unor aleși din alte grupuri parlamentare în cel social-democrat. Oarecum surprinzător, partidele moderate, dezbinate fiind, au obținut rezultate modeste, în unele cazuri rămânând în afara parlamentului. Creșterea procentajului minim de sufragii pentru intrarea în parlament – îndeosebi pentru alianțele electorale – a penalizat îndeosebi coaliția bazată pe partidul care îi aduna pe moștenitorii național-țărăniștilor și ai creștin-democraților, rămași orfani de vechiul lider Coposu, decedat înaintea acestui test electoral. Această coaliție s-a oprit la 5% (5,3% la Senat), rezultat care, dacă PNȚCD s-ar fi prezentat singur, ar fi fost suficient pentru a

aduce în parlament circa 20 de deputați. Pe lângă o multitudine de reprezentanți (prin lege cel puțin unul) ai comunităților etnice minore, dintre care cea mai consistentă era cea romă, cu un procent de 0,7% din voturi, s-a confirmat prezența puternică a Uniunii Democrate Maghiare cu 6,8% din voturi (27 de deputați și 12 senatori). Au mai intrat în parlament 31 de deputați și 13 senatori ai Partidului Democrat al lui Roman (cu 7% la Camera Deputaților și 7,6% la Senat), precum și 30 de deputați și 13 senatori ai Partidului Național Liberal (6,89% și 7,5%), cu care a fuzionat în 2002 și Alianța pentru România, rămasă fără locuri în parlament în ciuda procentajului de 4,1% din voturi. Surpriza însă a venit dinspre dreapta naționalistă prin Partidul România Mare, care, cu 19,5% din voturi (21% la Senat), a devenit a doua forță parlamentară. La 10 decembrie 2000, liderul său, Corneliu Vadim Tudor, după ce obținuse 26,3% din voturi în prima rundă a scrutinului prezidențial, l-a concurat în turul al doilea pe Ion Iliescu, dar în zadar, obținând 33,2%. În mod paradoxal, moderații și centriștii – adică o parte mai mult decât consistentă a electoratului –, împinși pe o poziție marginală din cauza propriilor greșeli politice, s-au pomenit obligați să-l sprijine pe candidatul fost comunist, numai pentru a nu-i da apă la moară adversarului acestuia, ale cărui programe creau temeri și perplexități serioase. Astfel, Ion Iliescu, despre care se spunea că nu va mai putea conta, ca în trecut, pe o popularitate mai mare decât cea a propriului partid, a obținut 66,8% din voturi (față de 36,4% în primul tur al alegerilor).

Aflat la al treilea mandat, Iliescu a avut sarcina – oarecum paradoxală pentru un fost comunist – de a accepta invitația oficială primită de la NATO de intrare a țării în această alianță nord-atlantică, salutându-l pe președintele Bush, venit în vizită la București în noiembrie 2002. Observatorii au fost frapați de mediatizarea generală a evenimentului. Intrarea în NATO a avut un impact psihologic asupra opiniei publice din România: mândria națională a fost satisfăcută, în timp ce considerațiile de ordin militar au trecut în plan secundar. Cele întâmplate în 2002 dovedesc, de fapt, că, în timp ce sistemul politic român nu se stabilizase încă, partidul fost comunist de la guvernare dădea impresia că se îndepărtează din ce în ce mai mult de matricea sa ideologică sau, mai bine zis, era hotărât să guver-

neze situația concretă, lăsând deoparte nostalgiile trecutului. Prin urmare, nu surprinde sprijinul total acordat politicii americane în Irak (2003), unde a fost trimis un contingent militar. E greu de spus dacă aceste fapte au influențat și din alte puncte de vedere opinia publică din România. Nu numai în Europa central-răsăriteană, ci și în Occident există un sentiment, larg răspândit în rândul populației, de intoleranță față de politicile economice sugerate, aparent impuse din exterior. Fondul Monetar Internațional nu se bucură de simpatia prea multor cetățeni europeni, mai ales din țările postcomuniste, care se simt uneori privați de propria independență și demnitate națională atunci când trebuie să se plieze după indicațiile acestuia. Responsabilii cu avutul obștesc, dar și conducătorii organismelor internaționale, politice sau economice, au marea responsabilitate de a descoperi modalitatea de a exorciza acest pericol, de a reduce cu înțeleaptă cumpănire această opoziție sau acest scepticism latent. În această sarcină intră și estimarea timpilor de integrare în organismele internaționale occidentale. Opțiunea primirii României în NATO se poate să fi servit la reducerea intoleranței, voalat naționaliste, despre care vorbeam mai adineaori față de aceste tutele internaționale. Statul român a intrat în această Alianță Nord-Atlantică cu drepturi egale cu celelalte state partenere. În plus, admiterea oferă garanții în cazul unor pericole – mai greu de preconizat în ziua de azi – din partea unor terți. De asemenea, așa cum am mai spus, reduce substanțial ocaziile și marja pentru conflicte cu țările vecine, intrate și ele în aceeași alianță politică și militară.

Dacă diversele executive care s-au succedat peste ani au insistat asupra admiterii în NATO, e la fel de adevărat că au solicitat și acceptarea României ca stat membru în Uniunea Europeană. În 1970, pe când se afla încă sub regim comunist, România demarase formalitățile cu Comunitatea Economică Europeană, cum se numea pe atunci, iar în 1980 fusese semnat chiar un acord pentru crearea unei Comisii mixte. Situația din ultimii ani ai regimului ceaușist nu a ajutat la o ulterioară îmbunătățire a acestor relații, fapt pentru care abia după 1989 s-au putut lua în calcul noi tentative de dialog. Candidatura însă Bucureștiul și-a prezentat-o în mod oficial abia la 22 iunie 1995. Consiliul European ținut la Helsinki în decembrie 1999 a decis

inițierea negocierilor, care, în mod concret, au demarat în februarie 2000. Încheierea acestui parcurs anevoios nu s-a întâmplat în 2004, ca pentru multe alte țări foste comuniste, ci a fost fixată pentru 2007, când, dacă parametrii stabiliți în așa-numitul *acquis communautaire* vor fi fost atinși, România ar fi urmat să se alăture familiei europene. Această programare decalată reprezenta o înfrângere momentană și o confirmare a faptului că statele moștenitoare ale vechiului bloc sovietic au fost împărțite într-o zonă septentrională (așa-zisa zonă Visegrád), care a obținut „conectarea" la Occidentul european (ca și la NATO), și una meridională, care nu a obținut același rezultat. În cazul României, se poate discuta dacă această întârziere este o simplă moștenire a regimului comunist sau dacă este legată de evoluția politică din anii '90. Chestiunile privitoare la protecția minorităților, indulgența față de recurgerea la metode dure în primii ani ai deceniului, lentoarea transformării ideologice a foștilor comuniști, slăbiciunea forțelor alternative, fenomenul naționalismului sunt tot atâția factori care au împiedicat grăbirea procesului de apropiere de Uniunea Europeană. Însă e realist să considerăm că datele referitoare la tendința economică și la structurile economice, precum și corupția generalizată, au cântărit și mai mult în sensul acestei amânări. Din fericire, Actul de la Atena din 2003 (prin care au fost acceptate cele zece noi state membre începând cu data de 1 mai 2004) atribuie o maximă credibilitate angajamentului Uniunii Europene de a admite România – și Bulgaria – în 2007 ca state membre *pleno iure*, deși unii s-au plâns de lipsa unei declarații explicite în acest sens. De ceva vreme se cunoaște numărul deputaților români care vor fi prezenți în Parlamentul de la Strasbourg. În sfârșit, la 25 aprilie 2005, în abația Neumünster din Luxemburg, a fost semnat tratatul de aderare. Așadar, această dată (1 ianuarie 2007) și acest angajament stau la baza noii politici a guvernelor române – indiferent de culoarea lor politică – care vizează finalizarea „fuzionării" cu partea central-occidentală a continentului european, proces început cu mult timp în urmă. Chiar dacă dorim să facem abstracție de puternica și răspândita înclinație a poporului român către opțiunea proeuropeană sau să ignorăm considerente de ordin istorico-ideologic ce militează în favoarea „reunirii" întregului continent după aproape o jumătate de

secol de război rece și dezbinare, pare destul de evident că dimensiunile teritoriale ale României și potențialitatea economiei sale sunt factori suficient de convingători pentru ca politicienii de la Bruxelles și din celelalte capitale europene să își respecte angajamentul asumat față de guvernul de la București. Nu ar avea sens să fie lăsată pe marginea Uniunii o țară cu o întindere mai mare de 2/3 din Italia, deja invitată să facă parte din NATO și angajată politic în realizarea unor schimbări ulterioare în domeniile economic și juridic, cerute de menționatul *acquis communautaire*. Trebuie să adăugăm că, dacă până în urmă cu câțiva ani opțiunea de intrare a României în Uniunea Europeană era cu precădere apanajul noilor forțe politice, astăzi această opțiune este împărtășită și de formațiunea social-democrată condusă de foști comuniști, care și-a reînnoit complet programele.

În 2003, alinierea Bucureștiului la politica externă americană, în special în ceea ce privește Irakul – s-a spus că s-au trimis acolo soldați români –, a provocat puternice fricțiuni cu Franța, țară considerată, în mod tradițional, ca fiind protectoarea intereselor României și a intrării acesteia în Uniunea Europeană. Președintele francez Jacques Chirac a făcut o serie de declarații extrem de dure (la adresa guvernului României, dar și a altor state foste comuniste), iar vizita lui Iliescu la Paris din noiembrie 2003 nu a anihilat complet acest dezacord. Deja capitalele europene nu întâmpinaseră favorabil înțelegerea dintre Statele Unite și România din august 2002, prin care aceasta se angaja să nu predea cetățeni americani Curții Penale Internaționale. În plus, la 5 noiembrie 2003, Comisia Europeană încă nu i-a recunoscut României condiția de economie de piață funcțională (nu întâmplător, Washingtonul, dimpotrivă, i-a recunoscut-o în ajunul războiului din Irak). Comisarul pentru extindere Günter Verheugen a afirmat că atât în România, cât și în Bulgaria mai erau multe de făcut împotriva corupției și a criminalității dacă se dorea atragerea de capital străin în aceste țări. Corupția este efectiv considerată și de opinia publică românească o constantă la toate nivelurile sistemului economic și administrativ (supradimensionat și politizat, în ciuda unei restructurări a administrației centrale și locale efectuate în 2002). Au scandalizat în mod deosebit cazurile în care au fost implicați ministrul sănătății și acela al Integrării eu-

ropene: într-adevăr, deturnarea de fonduri europene (PHARE) în avantajul firmelor unor prieteni sau rude nu a îmbunătățit deloc imaginea țării, fiind adusă în discuție și o „acoperire" la vârf din partea statului și a guvernului. Poate că și acestui fapt i se datorează insuficienta întrebuințare a resurselor puse la dispoziție de Uniunea Europeană pentru redresarea economică a României.

În pofida tuturor rezervelor expuse anterior, aderarea la Uniunea Europeană era mai importantă, din punct de vedere material, decât aderarea la NATO: efectul psihologic va trece pe plan secundar, fiind acoperit de consecințele economice imediate ale acestui pas. După aceste succese de politică externă, opinia publică se așteaptă să urmeze tot atâtea succese în politica internă, în primul rând în ceea ce privește bunăstarea economică și socială. Acestea întârzie să apară, iar NATO și Uniunea Europeană pot deveni simbolurile, țapii ispășitori ai unei eventuale nemulțumiri crescânde. Pentru mulți români, Occidentul nu e doar un loc geografic, e o speranță ce nu trebuie să riște să se transforme într-o dezamăgire, așa cum s-a întâmplat între cele două războaie mondiale. Guvernul român, în mai mare măsură decât interlocutorii săi occidentali, și-a asumat, iar din 2007 și mai mult, un risc ale cărui beneficii trebuie cântărite cu luare-aminte.

Între timp, mulți români au emigrat și continuă să emigreze spre Occident în mod definitiv, dar și temporar: se numără peste 300 000 în Spania și 1 250 000 în Italia, unde constituie cea mai numeroasă comunitate străină. Emigrarea indică, în mod evident, dificultatea de a găsi un loc de muncă bine remunerat în țară, precum și dorința de a pune deoparte o mică avere pentru a sprijini familiile, de obicei, rămase acasă (profitând de decalajul mare dintre nivelul salarial din țările occidentale și cel din România). După jumătatea anilor '90, numărul locuitorilor care trăiesc sub pragul sărăciei (un indice, de altfel, nu întru totul exact), în loc să se diminueze, a crescut în mod considerabil, ajungând până la 40%. Rata șomajului a rămas cu mult deasupra mediei comunitare, de unde se poate deduce nivelul redus al investițiilor de capital național și străin. S-a spus deja că investitorii și întreprinzătorii străini au preferat să își riște capitalul în alte țări foste comuniste, care păreau să ofere perspective de câștig mai bune, dar

ei sunt prezenți și pe teritoriul românesc, chiar dacă într-un număr mai redus. De altfel, dimensiunile întreprinderilor în care astfel de mijloace financiare sunt investite nu sunt foarte mari, în general; de aici, crearea limitată de locuri de muncă. Pe scurt, va mai fi nevoie de câțiva ani buni pentru ca țara să devină competitivă și pentru a frâna scurgerea atât de muncitori necalificați, cât și (cu consecințe mult mai grave) de personal bine instruit, ca urmare a unei pregătiri de specialitate sau de nivel superior. Se asistă, de altfel, la o extindere a sistemului educațional, așa cum o dovedește înființarea de noi universități (publice și private), deși rămâne de verificat dacă acestea se ridică la nivelul tradiției și al calității celor puține care existau dinainte.

În decursul celei de-a cincea legislaturi, au devenit evidente unele disensiuni dintre președintele republicii și prim-ministru, care au contribuit la accelerarea procesului de revizuire constituțională, accelerare datorată, pe de altă parte, și necesității de adaptare la cerințele Uniunii Europene. Deși fusese propus de o bună bucată de vreme, un proiect de revizuire a putut demara abia în 2002. De fapt, doar Partidul România Mare s-a pronunțat împotriva revizuirii. Proiectul a fost agreat nu numai de celelalte partide românești, ci și de Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (ședința din iulie 2002, ținută la Veneția). Proiectul de revizuire a fost aprobat de Parlamentul României la data de 18 septembrie 2002, iar la 19 octombrie 2003, 55,7% din alegători au mers la urne pentru a confirma această opțiune printr-o majoritate largă (89,7%). Numărul mic de votanți (la București, participarea la vot a fost de doar 38,1%) pune totuși la îndoială consensul de care se bucură, în general, modelul democratic în rândul populației române, mai ales ținând seama de efortul mediatic (și nu numai) întreprins în sensul participării la vot. S-a scris că guvernul a folosit metode „balcanice" pentru a impune o revizuire „occidentală" a Constituției. Această revizuire constituțională avea o oarecare importanță, aspectul cel mai semnificativ referindu-se la diminuarea puterilor prezidențiale până într-acolo încât executivul devenea, în bună măsură, responsabil doar în fața parlamentului. În rest, s-a făcut tot posibilul pentru adaptarea Constituției la cerințele prevăzute de *acquis communautaire*. În plus,

restructurarea unor sectoare administrative, o mai mare separare a puterilor și consolidarea puterii judecătorești trebuia să servească la propulsarea instituțiilor democratice și la diminuarea mult prea frecventelor cazuri de corupție. Egalitatea în drepturi între sexe, protejarea proprietății private, protejarea persoanelor cu dizabilități, abolirea serviciului militar obligatoriu, prelungirea mandatului prezidențial de la 4 la 5 ani, obligativitatea deciziei judecătorului, și nu a procurorului (ca înainte), în caz de detenție preventivă, sunt doar câteva din noutățile – absolute sau parțiale – introduse în noua Constituție. Nu fără a întâmpina opoziție, partidul maghiarilor a obținut dreptul pentru minorități de a-și folosi propria limbă în instanță. În plus, unele articole erau, în mod clar, pregătitoare pentru aderarea la Uniunea Europeană, la Uniunea Economică și Monetară și la NATO. Nu s-a redus numărul de parlamentari (așa cum dorea opinia publică), nici nu s-a introdus excluderea din parlament a acelora dintre ei care ar fi trecut de la o grupare la alta, cum solicitase Partidul Democrat (dar nu și PSD-ul). În definitiv, s-au făcut multe, însă, în opinia unor observatori, se mai puteau face destule. Să nu uităm că dezbaterea parlamentară s-a desfășurat într-un climat politic de nesiguranță și că aprobarea fiecărui articol a fost făcută cu majoritatea calificată de 2/3.

Neînțelegerile dintre președintele republicii și prim-ministru, precum și popularitatea scăzută a executivului după primăvara lui 2003, au condus la o remaniere a guvernului Năstase: în iunie, numărul miniștrilor a fost redus de la 23 la 14, pentru a ușura și eficientiza activitatea echipei ministeriale, dar și pentru a spori credibilitatea politicii sale și a reformelor propuse. O nouă remaniere a avut loc la începutul lui 2004. Câteva luni mai târziu, o rundă de alegeri administrative a accentuat turbulențele politice, demonstrând că distanțele numerice dintre forțele majorității și cele ale opoziției se anulaseră. În rândurile opoziției, s-a evidențiat mai cu seamă alianța inedită dintre democrați și liberali numită „Dreptate și Adevăr", cu sigla afirmativă DA. Alegerile parlamentare și, mai ales, alegerile prezidențiale, care s-au desfășurat între noiembrie și decembrie 2004, au adus noutăți substanțiale. Social-democrații, aliați cu PUR, au câștigat cu un procentaj de 36,8% față de 31,5% obținut de DA,

care a acuzat guvernul că a manipulat parțial rezultatele electorale. Însă, în turul al doilea al scrutinului prezidențial, democratul Traian Băsescu, primarul Bucureștiului și candidatul opoziției, a câștigat cu 51,2% în fața premierului Năstase (48,8%), aflat la final de mandat, și l-a numit pe liberalul Călin Popescu-Tăriceanu în funcția de prim-ministru. Acesta a format un guvern de coaliție sprijinit de liberali (64 de deputați), democrați (48) și de două formațiuni care susținuseră și executivul anterior, UDMR (6,2% și 22 de deputați) și PUR (19 deputați), obținându-se o majoritate satisfăcătoare, dar neomogenă în parlament (Camera Deputaților și Senat): 265 „pentru" față de 200 „împotrivă". Evident, a fost atras și votul reprezentanților comunităților etnice minoritare, ca și al câtorva parlamentari din redimensionatul Partid România Mare (12,9% și 48 de deputați), rămas în afara oricăror alianțe posibile. Prezența PUR-ului în majoritate (acest partid s-a prezentat în alianță electorală cu social-democrații, a luat apoi numele de Partidul Conservator, iar în decembrie 2006 și-a retras sprijinul față de guvern) nu a fost pe placul tuturor și nici măcar al lui Băsescu, care a vorbit despre posibile alegeri anticipate, la care, până la urmă, s-a renunțat. Partidul postcomunist (113 deputați) rămânea în opoziție (deținând totuși președinția atât la Senat, cu Văcăroiu, cât și la Camera Deputaților, cu Năstase, care mai apoi a demisionat, în 2006, ca urmare a unor acuzații de corupție, fiind înlocuit de liberalul Bogdan Olteanu).

În continuare, tabloul politic s-a deteriorat destul de repede. Disensiunea dintre Tăriceanu și Băsescu a ocupat centrul scenei, ducând la o ruptură nu numai între cele două partide din DA, ci chiar și în interiorul partidelor respective. În paralel, s-au înregistrat câteva remanieri în executiv, fenomen care, de altfel, nu era nou în politica românească. În 2007, considerabilul intervenționism al președintelui republicii în chestiunile politice curente a dus, până la urmă, la o noutate absolută: în urma unor presupuse presiuni asupra Curții Constituționale, s-a cerut îndepărtarea sa. La 18 aprilie 2007, parlamentul a votat cu o majoritate foarte largă (322 contra 108) suspendarea din funcție a președintelui. Băsescu a cerut, potrivit prevederilor Constituției, un referendum popular care să confirme decizia parlamentului. Urnele au dat un rezultat cu totul diferit: o mare ma-

joritate (78%) din puținii votanți (44,45%) l-au confirmat în funcție la Palatul Cotroceni. Doar noi alegeri parlamentare și prezidențiale vor putea lămuri această situație; deocamdată însă, în primul an de apartenență la Uniunea Europeană, imaginea României în străinătate a fost umbrită. La congresul ținut la Arad în martie 2007, președintele UDMR-ului, Markó Béla, a cerut din nou pentru maghiari o lege a minorităților și o mai mare autonomie teritorială și culturală, precum și instituții independente. Concomitent cu alegerile europene, despre care vom vorbi, în noiembrie 2007 a avut loc un referendum prin care alegătorii erau întrebați dacă erau de acord cu introducerea unui sistem electoral cu două tururi de scrutin, după modelul francez, recomandat de Băsescu. Participarea a fost de numai 26,51%, fapt pentru care referendumul nu a dat niciun rezultat, chiar dacă pentru „da" s-au exprimat mult mai mulți votanți (81,36%). Premierul Tăriceanu a propus, în schimb, introducerea unui sistem mixt, după modelul german, în locul celui proporțional cu prag minim, aflat în vigoare.

Alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2008 au simplificat tabloul politic. Participarea la vot a fost foarte scăzută: circa 38%. Introducerea parțială a sistemului uninominal, care alocă fotoliul unui partid când acesta obține 50% din voturile dintr-o circumscripție electorală, combinată cu pragul minim de 5% (ca alternativă la obținerea a 6 locuri uninominale în Camera Deputaților sau 3 în Senat), a permis intrarea în parlament doar a patru partide (plus reprezentanțele fixe ale minorităților etnice): PSD, din nou pe listă cu Partidul Conservator al lui Dan Voiculescu, a adunat cele mai multe voturi (33,09%); Partidul Democrat Liberal al președintelui Băsescu, cu voturi ușor mai puține (32,36%), dar pe locul întâi ca locuri în Camera Deputaților (115 față de 114 ale socialiștilor) și în Senat (51 față de 49); Partidul Național Liberal (18,57%, cu 65 și, respectiv, 28 de locuri); UDMR (6,17%, cu 22, și, respectiv, 9 locuri). Cea mai mare noutate a constituit-o prăbușirea, cu puțin peste 3%, a Partidului România Mare, care nu a obținut niciun fotoliu în parlament, așa cum s-a întâmplat și cu creștin-democrații, care abia au depășit 2%. Au fost aleși, pentru prima dată, patru deputați și doi senatori din circumscripția electorală a diasporei, în care au votat românii

care locuiesc în străinătate. Contrar așteptărilor și cu prea puțină consecvență în raport cu programele prezentate alegătorilor, cele două partide principale s-au coalizat, dând viață guvernului condus de primarul Clujului, Emil Boc, în vârstă de 42 de ani, din PDL, după ce vicepreședintele și exponentul cel mai prestigios al aceleiași formațiuni politice, Theodor Stolojan, a renunțat la funcția primită de la Băsescu după câteva zile. La alegerile prezidențiale din 2005, tot el îi cedase poziția acestuia, retrăgându-și candidatura din motive de sănătate. În 2006, după ruptura dintre Băsescu și Tăriceanu, Stolojan (65 de ani) – fost președinte al Partidului Liberal – a creat Platforma Liberală, apoi Partidul Liberal Democrat, care, în cele din urmă, a fuzionat cu PDL, formând Partidul Democrat Liberal (PDL).

Cei doi aliați inediți aflați la conducerea țării au adresat și UDMR-ului invitația de a intra în executiv, dar au primit un refuz politicos. Alianța guvernamentală arată ca o mare coaliție pentru gestionarea urgenței economice prin realizarea unor reforme și măsuri de raționalizare, considerate unanim ca fiind necesare. După semnarea documentului de parteneriat, Boc a declarat că scopul său este să dea viață „unui guvern stabil, eficient și productiv". Nu foarte diferite au fost motivațiile liderului socialist, Mircea Dan Geoană, care urma să devină președintele Senatului: soluția aleasă era unica posibilă pentru a așeza țara pe un făgaș stabil și o dovadă, într-un moment istoric pentru țară, că democrația românească s-a maturizat. În realitate, majoritatea potențială de 329 de fotolii din 471 era foarte largă și reprezintă 65% din votanți: votul de încredere a fost dat, de fapt, de 324 de parlamentari din 439 de votanți, față de 115, care au votat împotrivă. Deși își recunoșteau respectiva apartenență la anumite ideologii, precum și la anumite *familii* politice europene (a popularilor în cazul PDL și a socialiștilor în cazul PSD), cele două partide au semnat un program în 25 de puncte, bogat și solicitant, din care ies în evidență apărarea stabilității economice (cu o mai mare severitate în privința bugetului) și menținerea nivelurilor de ocupare a forței de muncă, în ciuda crizei financiare și economice internaționale, precum și intervenții în domeniul sănătății, al educației (se vorbește despre o creștere mai mult decât semnificativă a salariilor), al turismului și al infrastructurilor (autostrada Transilvania, căile ferate, deși afectate

de un mare deficit), dar și amendarea Constituției și a legii electorale. Programul guvernamental era ambițios, îndeosebi pentru că trebuie să împace limitarea deficitului la 2,5%, cu sprijinul pentru veniturile mici (salariul minim de 500 euro brut în doar câțiva ani nu era un obiectiv ușor de realizat), tocmai atunci când se prevede o înjumătățire a ratei foarte bune de creștere a PIB-ului (8%) din anii trecuți și când revine amenințarea reducerii aprovizionării cu gaze naturale din partea Rusiei. În discursul de solicitare a votului de încredere în Camerele reunite, Boc a declarat că „demnitarii publici vor fi primii care vor strânge cureaua în aceste vremuri grele" și a anunțat că va suspenda timp de un an plata onorariilor către membrii consiliilor de administrație ale societăților cu capital de stat, precum și că va restricționa sever achizițiile pentru birourile publice.

Cele două partide de la guvernare rămâneau libere să își prezinte propriul candidat la președinția republicii la sfârșitul anului 2009, dar Băsescu i-a invitat pe cei doi aliați să uite că în 2009 vor avea loc alegeri prezidențiale: într-adevăr, o nouă normă prelungește mandatul prezidențial la 5 ani, diferențiindu-i astfel durata în raport cu aceea a legislaturii parlamentare. Așadar, această omogenitate sporită între programele PDL și PNL nu a fost suficientă pentru a reconstitui alianța care, cu patru ani înainte, determinase succesul lui Băsescu, și nici sprijinul acordat în ultima vreme de socialiști guvernului Tăriceanu nu s-a transformat într-o alianță politică propriu-zisă între ei și liberali. În plus, pentru prima dată în ultimii ani, partidul maghiarilor și deputații celorlalte mici minorități etnice nu au sprijinit executivul. După repartizarea, la trei săptămâni de la vot, a celor 18 ministere (împărțite în mod egal între PDL și PSD, în timp ce numai ministrul Justiției, liberalul Cătălin Predoiu, a fost confirmat) nu au lipsit criticile, întrucât opinia publică se aștepta la o mai bună alegere a responsabililor fiecărui minister în parte, bazată mai mult pe competență decât pe afilierea politică: în mod deosebit, nu au fost agreate numirile în funcție de la Turism și de la Sănătate. Renunțarea lui Stolojan și numirea consecutivă a lui Boc au suscitat și ele anumite rezerve, în timp ce unii au vorbit chiar despre reconstituirea Frontului Salvării Naționale din 1990. De altfel, președintele republicii, potrivit stilului său deja bine cunoscut, nu s-a abținut de la unele declarații

destul de dure, afirmând că trebuie evitat ca cei prezenți în echipa ministerială să reprezinte interesele anumitor persoane influente (nu s-a abținut nici de la divulgarea unor nume), caracteristică pe care a atribuit-o precedentului guvern Tăriceanu, cu toate că și acesta se născuse ca guvern al tuturor românilor. Băsescu a mai remarcat necesitatea de se a revedea unele părți ambigue din Constituție și de a interveni în unele sectoare fundamentale ale vieții sociale. Rămânea de văzut dacă inedita coaliție va dura mult, poate chiar pe toată durata legislaturii, sau dacă nu cumva tabloul politic se va fragmenta din nou, așa cum s-a întâmplat în legislatura recent încheiată. Socialiștii au acceptat cu greu menținerea impozitării unice la 16%, în timp ce încă se mai discută dacă trebuie să intre în vigoare legea Voiculescu, care exclude retrocedarea completă a caselor naționalizate în epoca comunistă. Între timp, leul nou (RON) a atins un minimum istoric în cursul de schimb cu moneda euro, apropiindu-se de cota 4:1, în timp ce aderarea la Uniunea Monetară Europeană era prevăzută cu un oarecare optimism, peste patru-șase ani.

Între 2005 și 2007, în ciuda tensiunilor politice crescânde, a rămas pe seama noilor responsabili politici să se confrunte cu o etapă de mare însemnătate pentru istoria națională: intrarea în Uniunea Europeană. La 25 aprilie 2006, Băsescu a semnat la Luxemburg tratatul de aderare, cu efect de la 1 ianuarie 2007. La mai puțin de doi ani după această întâlnire, mai multe capitole din negocierile cu Bruxelles-ul încă nu fuseseră închise, în timp ce PIB-ul românesc era cu mult inferior celui mediu din cele 25 de țări ale Uniunii Europene (de la 1 iulie 2005 intrase în circulație noua monedă, RON, echivalentul a circa o treime dintr-un euro). Toate acestea au creat temeri legate de o posibilă amânare a datei fixate pentru aderare, fapt care putea implica probleme și pentru Bulgaria, programată să devină stat membru tot în 2007. Însă admiterea în Uniunea Europeană a zece țări la 1 mai 2004 părea să fi depins de rațiuni mai curând politice (poate chiar ideale) decât economice; prin urmare, era legitim un optimism prudent și cu privire la admiterea României, în ciuda numeroaselor probleme serioase pe care aceasta le prezenta, optimism care, până la urmă, s-a dovedit justificat: într-adevăr, intrarea în UE s-a petrecut în intervalele de timp prevăzute. După mai puțin de un an, la 25 no-

iembrie 2007, în România s-a votat pentru alegerea a 35 de deputați trimiși în Parlamentul European: participarea la vot (29,46%) a fost foarte redusă, contrazicând sondajele care afirmau că doi din trei români simpatizează cu Uniunea Europeană. Partidul Democrat (afiliat Partidului Popular European) a trimis la Strasbourg 13 deputați, iar social-democrații doar 8; 6 au fost parlamentarii europeni ai Partidului Liberal și 3 ai celui maghiar; 5 au fost deputații Partidului România Mare, afiliat din ianuarie 2007 la grupul „Identitate, Tradiție, Suveranitate", din care mai făceau parte, printre alții, aleși din Frontul Național francez și din formațiunile italienilor Luca Romagnoli și Alessandra Mussolini. După declarațiile acesteia din urmă cu privire la chestiunea imigranților români din Italia, despre care vom vorbi în curând, cei cinci europarlamentari români au abandonat grupul, care s-a dizolvat, deoarece numărul de membri a scăzut sub 20.

Intrarea României în Uniunea Europeană a fost un pas care a prezentat atât aspecte pozitive, și pentru una, și pentru cealaltă, cât și aspecte îndoielnice sau riscante. Va mai fi nevoie de câțiva ani pentru aderarea la Uniunea Monetară Europeană, iar pentru 2011 este prevăzută includerea în spațiul Schengen, care permite utilizarea unei vize unice pe aproape tot teritoriul Uniunii Europene (24 de state din 27). Poate că introducerea și, mai mult, aplicarea unor reguli severe comune tuturor statelor europene va putea măcar să reducă, dacă nu să elimine, unele fenomene de criminalitate și de corupție bătătoare la ochi, denunțate inclusiv de miniștri în funcție (independenta Monica Macovei, care a condus Ministerul Justiției). După intrarea în UE, este încă dificil de spus dacă economia românească va reacționa pozitiv și semnificativ la integrare, ea fiind deja de câțiva ani destul de legată de economiile europene. Odată cu deschiderea frontierelor în 2007, prezența deja importantă a imigranților sau a muncitorilor sezonieri în Europa occidentală (începând cu Italia) a înregistrat o creștere, dar mai mică decât se crede uneori; de altfel, în unele țări ale Uniunii Europene, vor mai rămâne în vigoare pentru câțiva ani anumite restricții numerice privitoare la circulația forței de muncă provenite din țările foste comuniste. Aceste restricții nu au fost aplicate muncitorilor români cu destinația Italia, ceea ce a contribuit la crearea unei anumite tensiuni cu o parte a populației italiene, cu

unele administrații locale și chiar cu guvernul de la Roma. S-a formulat ipoteza că circulația liberă a cetățenilor români, combinată cu gestionarea categoric deficitară a justiției și cu controlul lacunar al teritoriului italian, ar fi determinat și un transfer de infractori din România. Opinia publică italiană a acordat o atenție deosebit de alarmată numeroșilor romi cu cetățenie română, care constituie o parte destul de importantă a fluxurilor migratorii. Acestor fenomene, cărora guvernele de la Roma și București (dincolo de polemicile sterile și exagerate) încearcă să le găsească un remediu, li se opune considerabila integrare a sutelor de mii de români în lumea muncii din Italia, vizând mai ales sectorul construcțiilor și cel al serviciilor domestice. Pe de altă parte, în România, în mod nu tocmai paradoxal, se înregistrează o lipsă a forței de muncă, în raport cu solicitările companiilor: în așteptarea unor noutăți semnificative în dinamica fluxurilor migratorii, tot ce se poate face, deocamdată, este să se spere că cetățenii români își vor găsi de lucru și își vor putea satisface propriile exigențe cotidiene în economia națională, și nu peste hotare.

Diferența uriașă existentă dintre salariile românilor (dar acest lucru este valabil pentru mai multe țări din Europa Centrală și de Est) și salariile din Occidentul european nu va putea fi redusă decât pe durată lungă, cu toate că există deja demersuri în această direcție; va fi important de răsturnat o tendință care s-a manifestat între cele două războaie mondiale și, într-un mod mai accentuat, după cel de-al Doilea Război Mondial și în timpul regimului comunist. De fapt, în decursul acestor faze, decalajul dintre puterea de cumpărare a cetățeanului român mijlociu și a celui eurooccidental a continuat să crească: potrivit unora, la sfârșitul anilor '30 era indicat de un raport de 1:3, iar la sfârșitul regimului comunist, de un raport de 1:10. Aceste calcule trebuie luate cu mare precauție, deoarece nu se poate compara stilul de viață actual cu cel din perioada interbelică sau postbelică; totuși, astăzi, pentru o țară nu tocmai mică (237 500 km^2, dar cu un indice de densitate demografică foarte scăzut) și, potențial, destul de bogată în resurse, precum România, răsturnarea tendinței, poate deja începută sau incipientă, este posibilă și este de dorit. Pe lângă acest aspect, care ține, în principal, de bunăstarea materială, mai trebuie avut în vedere un altul, referitor la recunoașterea pro-

gresivă într-o identitate comună, în primul rând, culturală, și abia în al doilea rând politică, în mod evident, o identitate europeană, care va putea să conviețuiască, fără a intra în conflict, cu identitatea națională. Această cale va fi și ea foarte lungă și dificilă, atât pentru români, cât și pentru cetățenii din toate celelalte state membre ale Uniunii Europene (inclusiv din acelea care nu au aderat de curând), dar va putea conduce la rezultate mai importante decât omogenizarea economică.

Anexă

Șefi de stat și de guvern

Suverani

Alexandru Ioan Cuza, domnitor al Principatelor Unite ale Țării Românești și Moldovei (1859-1866)

Locotenența Domnească (Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu și Nicolae Haralambie) (23 februarie – 20 aprilie 1866)

Carol I (Karl Hohenzollern-Sigmaringen), domnitor al Principatelor Unite ale Țării Românești și Moldovei (1866-1881), rege al României (1881-1914)

Ferdinand, rege al României (1914-1927)

Mihai, rege al României (1927-1930) (putere exercitată de o Regență alcătuită din patriarhul Miron Cristea, principele Nicolae Hohenzollern-Sigmaringen și președintele Înaltei Curți de Casație Gheorghe Buzdugan, înlocuit din octombrie 1929 de juristul Constantin Sărățeanu)

Carol al II-lea, rege al României (1930-1940)

Mihai, rege al României (1940-1947)

Președinți ai Republicii

Constantin I. Parhon, președinte al Prezidiului Provizoriu (din aprilie 1948 denumit Prezidiu al Marii Adunări Naționale) (1948-1952)

Petru Groza, președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (1952-1958)

Ion Gheorghe Maurer, președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (1958-1961)

Gheorghe Gheorghiu-Dej, președinte al Consiliului de Stat (1961-1965)
Chivu Stoica, președinte al Consiliului de Stat (1965-1967)
Nicolae Ceaușescu, președinte al Consiliului de Stat (1967-1974)
Nicolae Ceaușescu, președinte al Republicii Socialiste România (1974-1989)
Ion Iliescu (1990-1996)
Emil Constantinescu (1996-2000)
Ion Iliescu (2000-2004)
Traian Băsescu (2005-2014)

Secretari ai Partidului Comunist Român la putere (din 1948 în 1965, Partidul Muncitoresc)

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1944-1965)
Nicolae Ceaușescu (1965-1989)

Președinți ai Consiliului de Miniștri al Regatului României

Gheorghe Gr. Cantacuzino (1899-1900)
Petre P. Carp (1900-1901)
Dimitrie A. Sturdza (1901-1904)
Gheorghe Gr. Cantacuzino (1904-1907)
Dimitrie A. Sturdza (1907-1908)
Ion I.C. Brătianu (1908-1909)
Ion I.C. Brătianu (1909-1910)
Petre P. Carp (1910-1912)
Titu Maiorescu (martie-octombrie 1912)
Titu Maiorescu (1912-1913)
Ion I.C. Brătianu (1914-1916)
Ion I.C. Brătianu (1916-1918)
Alexandru Averescu (ianuarie-martie 1918)
Alexandru Marghiloman (martie-octombrie 1918)
Constantin Coandă (octombrie-noiembrie 1918)
Ion I.C. Brătianu (1918-1919)

Arthur Văitoianu (septembrie-noiembrie 1919)
Alexandru Vaida-Voevod (1919-1920)
Alexandru Averescu (1920-1921)
Dumitrache (Take) Ionescu (1921-1922)
Ion I.C. Brătianu (1922-1926)
Alexandru Averescu (1926-1927)
Barbu Știrbei (4-20 iunie 1927)
Ion I.C. Brătianu (iunie-noiembrie 1927)
Vintilă I.C. Brătianu (1927-1928)
Iuliu Maniu (1928-1930)
George G. Mironescu (7-12 iunie 1930)
Iuliu Maniu (iunie-octombrie 1930)
George G. Mironescu (1930-1931)
Nicolae Iorga (1931-1932)
Alexandru Vaida-Voevod (iunie-august 1932)
Alexandru Vaida-Voevod (august-octombrie 1932)
Iuliu Maniu (1932-1933)
Alexandru Vaida-Voevod (ianuarie-noiembrie 1933)
Ion Gh. Duca (14 noiembrie – 29 decembrie 1933)
Constantin Angelescu (1933-1934)
Gheorghe Tătărescu (ianuarie-octombrie 1934)
Gheorghe Tătărescu (1934-1936)
Gheorghe Tătărescu (1936-1937)
Gheorghe Tătărescu (noiembrie-decembrie 1937)
Octavian Goga (1937-1938)
Miron Cristea (februarie-martie 1938)
Miron Cristea (1938-1939)
Miron Cristea (februarie-martie 1939)
Armand Călinescu (martie-septembrie 1939)
Gheorghe Argeșanu (21-28 septembrie 1939)
Constantin Argetoianu (septembrie-noiembrie 1939)
Gheorghe Tătărescu (1939-1940)
Gheorghe Tătărescu (mai-iulie 1940)

Ion Gigurtu (iulie-septembrie 1940)
Ion Antonescu (1940-1941) (și Conducător al Statului)
Ion Antonescu (1941-1944) (și Conducător al Statului)
Constantin Sănătescu (august-noiembrie 1944)
Constantin Sănătescu (noiembrie-decembrie 1944)
Nicolae Rădescu (1944-1945)
Petru Groza (1945-1946)
Petru Groza (1946-1947)

Președinți ai Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române

Petru Groza (1947-1948)
Petru Groza (1948-1952)
Gheorghe Gheorghiu-Dej (1952-1953)
Gheorghe Gheorghiu-Dej (1953-1955)
Chivu Stoica (1955-1957)
Chivu Stoica (1957-1961)
Ion Gheorghe Maurer (1961-1965)
Ion Gheorghe Maurer (martie-august 1965)

Președinți ai Consiliului de Miniștri ai Republicii Socialiste România

Ion Gheorghe Maurer (1965-1967)
Ion Gheorghe Maurer (1967-1969)
Ion Gheorghe Maurer (1969-1974)
Manea Mănescu (1974-1975)
Manea Mănescu (1975-1979)
Ilie Verdeț (1979-1980)
Ilie Verdeț (1980-1982)
Constantin Dăscălescu (1982-1985)
Constantin Dăscălescu (1985-1989)

Prim-miniștri ai Republicii România

Petre Roman (1989-1990)
Petre Roman (1990-1991)
Theodor Stolojan (1991-1992)
Nicolae Văcăroiu (1992-1996)
Victor Ciorbea (1996-1998)
Gavril Dejeu, *ad interim* (martie-aprilie 1998)
Radu Vasile (1998-1999)
Constantin Mugur Isărescu (1999-2000)
Adrian Năstase (2000-2004)
Călin Popescu Tăriceanu (2005-2008)
Emil Boc (2008-2009)

Bibliografie*

Partea I

LUCRĂRI CU CARACTER GENERAL

Bibliografia istorică a României, vol. I-IX (publicate începând din 1970 de Academia Română de Ştiinţe la Bucureşti, ultimul la Cluj-Napoca în 2000).

1. ISTORII GENERALE

Nouvelles études d'histoire, I-VIII, 1955-1990, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine.

Nichita Adăniloaie et al., *Unitatea naţională a românilor în epoca modernă, 1821-1918*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985.

Mihai Bărbulescu et al., *Istoria României*, Bucureşti, Corint, 2002.

Octavian Bârlea, *Romania and Romanians*, Los Angeles, American Romanian Academy of Arts and Sciences, 1977.

Dan Berindei (ed.), *Istoria Românilor*, I-VIII, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001-2003.

Antonello Biagini, *Storia della Romania contemporanea*, Milano, Bompiani, 2004.

Gheorghe I. Brătianu (ed. Stelian Brezeanu), *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

Ion Bulei, *Breve storia dei romeni*, Alessandria, Edizioni Dell'Orso, 1999.

Virgil Cândea, *An Outline of Romanian History*, Bucharest, Meridiane, 1977.

* Prezenta bibliografie, deşi cuprinde titluri numeroase, ar putea fi şi mai lungă în raport cu producţia istoriografică şi memorialistică datorată unor autori români, o producţie deosebit de bogată începând cu anii '90.

Georges Castellan, *A History of the Romanians*, Boulder-New York, Columbia University Press, 1989.

Georges Castellan, *Histoire du peuple roumain*, Crozon, Armeline, 2002.

Emil Condurachi, Constantin Daicoviciu, *Romania*, London, Barrie and Jenkins, 1971.

Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu, *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Roanne, Horvath, 1970.

Constantin Daicoviciu (coord.), *Istoria României*, 4 vol., Bucureşti, Academia Republicii Populare Romîne, 1960-1964.

Catherine Durandin, *Révolution à la française ou à la russe. Polonais, Roumains et Russes au XIXe siècle*, Paris, Presses universitaires de France, 1990.

Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, Fayard, 1995.

S. Fischer, D.C. Giurescu, I.A. Pop (eds.), *Una storia dei romeni. Studi critici*, Cluj-Napoca, Fondazione Culturale Romena, 2003.

Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, Bucureşti, Humanitas, 1992.

Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi*, Bucureşti, Albatros, 1971.

Francesco Guida, *La Grande Romania*, Cosenza, Periferia, 2002.

Francesco Guida, *La Romania contemporanea. Momenti e questioni di storia*, Milano, Nagard, 2003.

Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994.

Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, 10 volume, Bucarest, 1937-1945.

Nicolae Iorga, *La place de Roumains dans l'histoire universelle*, Bucarest, Éditions scientifiques et encyclopédiques, 1980.

André Moor, *Histoire de la Roumanie*, Genève, Ed. Poesie Vivante, 1978.

Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 2011.

Florin Müller, *Politică şi istoriografie în România, 1948-1964*, Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2003.

Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi - 1859, până în zilele noastre - 1999*, Bucureşti, Machiavelli, 1999.

Andrei Oţetea (a cura di), *Storia del popolo romeno*, Roma, Editori Riuniti, 1981.

Petre P. Panaitescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1990.

Ion Aurel Pop, *Românii şi România. O scurtă istorie*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1998 [ed. it.: Cluj-Napoca, Istituto culturale romeno, 2004].

Robert W. Seton-Watson, *A History of Romanians from Roman Times to the Completion of Union*, Cambridge, 1934.

Kurt W. Treptow (ed.), *A History of Romania*, Iaşi, Center for Romanian Studies, 1997.

Alexandru D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, 2 vol., Paris, E. Leroux, 1896.

2. MONOGRAFII ŞI STUDII REFERITOARE LA MEDIUL POLITIC

Câteva lucrări despre formarea statului naţional român:

Nichita Adăniloaie, *Formation de l'état national roumain*, Bucarest, Meridiane, 1965.

Dan Berindei, *L'indépendance de la Roumanie. 1877*, Bucarest, Meridiane, 1976.

Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979.

Dan Berindei, *La révolution roumaine de 1848-1849*, Bucarest, Editura Enciclopedică, 1998.

Cornelia Bodea, *The Romanians' Struggle for Unification. 1834-1849*, Bucharest, Publishing House of the Socialist Republic of Romania, 1970.

Constantin Căzănişteanu, Mihail E. Ionescu, *Războiul neatîrnării României. 1877-1878*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977.

Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge-New York, Cambridge University Press, 1984.

Ştefan Pascu (ed.), *The Independence of Romania*, Bucureşti, Publishing House of the Socialist Republic of Romania, 1977.

Gheorghe Platon, *1859, l'Union des Principautés roumaines*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.

Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.

Despre sistemul politic din România:

Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București, Editura Politică, 1987.

P. Câncea, M. Iosa, A. Stan, *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983.

Dumitru D. Rusu (ed.), *Republica în România. De la idee la faptă*, Iași, Junimea, 1988.

Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democrația la români: 1866-1938*, București, Humanitas, 1990.

Myron Weiner, Ergun Özbudun (ed.), *Competitive Elections in Developing Countries*, Durham, Duke University Press, 1987 (conține eseul lui Mattei Dogan, *Romania, 1919-1938*).

Despre provinciile României Mari:

Alberto Basciano, *Dificila Unire. Basarabia și România Mare, 1918-1940*, Chișinău, Editura Cartier, 2018.

Ion Alexandrescu, *A Short History of Bessarabia and Northern Bucovina*, Iași, Romanian Cultural Foundation, 1994.

Ioan M. Ciolan, Mihai Racoviţan, Constantin Voicu, *Transylvania. Romanian History and Perpetuation*, Bucharest, Military Publishing House, 1993.

Nicolae Corneanu (Mètropolite du Banat), *L'Église roumaine dans le Nord-Ouest du Pays pendant la persécution horthyste*, s.l., Éditions de l'Institut Biblique et de Mission de l'Église Orthodoxe Roumaine, 1986.

Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Iași, Junimea, 1991.

Béla Köpeczi (ed.), *Kurze Geschichte Siebenburgens*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

Milton G. Lehrer, *Le problème transylvain vu par un americain. La Transylvanie terre roumaine*, Bucarest, 1944.

Nicolae Comnène Petrescu, *La Dobrogea (Dobroudja), essai historique, economique, ethnographique et politique*, Lausanne-Paris, 1918.

Titus Podea, *Transylvania*, București, Editura Fundației Culturale Române, s.d. (I ed. 1936).

Aurèle C. Popovici, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, Lausanne, Payot & C.ie, 1918.

Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Humanitas, 1991.

Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în nordul Transilvaniei, noiembrie 1944 – martie 1945*, Cluj-Napoca, CST, 2002.

Raoul Șorban, *Fantasma imperiului ungar și casa Europei. „Maghiaromania" în doctrina ungarismului*, București, Globus, 1990.

George Tataresco, *Bessarabie et Moscou*, Bucarest, Cultura Națională, 1926.

Naționalism și Garda de Fier:

Mariano Ambri (pseudonim al lui Alberto Indelicato), *I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania (1919-1945)*, Roma, Jouvence, 1980.

Theodor Armon, *Fascismo italiano e Guardia di Ferro*, în „Storia contemporanea", III, 1972.

Theodor Armon, *La Guardia di ferro*, în „Storia contemporanea", VII, 1976, 3.

Theodor Armon, *Fra tradizione e rinnovamento: su alcuni aspetti dell' antisemitismo della Guardia di Ferro*, în „Storia contemporanea", XI, 1980, 1.

Maurice Bardèche, *I fascismi sconosciuti*, Roma, Il Borghese, 1969.

Zeev Barbu, *Romania*, în „Il fascismo in Europa", a cura di Stuart J. Woolf, Bari, Laterza, 1968 (alte ediții 1973 și 1975), pp. 169-190.

Honciuc Beldiman, *Dana. Dosar Horia Sima: (1940-1946)*, București, Kullusys, 2007.

Emanuela Costantini, *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia di Europa*, Perugia, Morlacchi, 2005.

Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien soziale Bewegung und politische Organisation*, München, R. Oldenbourg, 1986.

Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and in Rumania*, Stanford, Hoover Institution Press, 1970 (ediție nouă: Iași. Portland, Center for Romanian Studies, 2000).

Zigu Ornea, *The Romanian Extreme Right: the nineteen thirties*, Boulder-New York, Columbia University Press, 1999.

Armando Pitassio (a cura di), *L'intreccio perverso. Costruzione di identità nazionali e nazionalismi xenofobi nell'Europa sud-orientale*, Perugia, Morlacchi, 2001.

Ioanid Radu, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, New York, Columbia University Press, 1990.

Alexander E. Ronnet, *Romanian Nationalism: the Legionary Movement*, Chicago, Loyola University Press, 1974 [ediție nouă: Chicago, Romanian-American National Congress, 1995].

Grigore Traian Pop, *Mișcarea legionară: idealul izbăvirii și realitatea dezastrului*, București, Kullusys, 2007.

Francisco Veiga, *La mìstica del ultranacionalismo (Historia de la Guardia de Hierro). Rumania 1919-1941*, Bellaterra, Univ. Aut. de Barcelona, 1989.

Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford, Pergamon Press, 1991.

Eugen Weber, *Gli uomini dell'Arcangelo*, Milano, Il Saggiatore, 1967.

Alexander F.C. Webster, *The Romanian Legionary Movement: An Orthodox Christian Assessment of Anti-semitism*, Pittsburgh, Center for Russian and East European Studies, 1986.

Despre Partidul Comunist Român:

Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al X-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1969.

Nicolae Ceaușescu, *Rapport au XIIe Congrès du Parti communiste roumain*, Bucarest, Meridiane, 1980.

Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român. 25-28 noiembrie 1974, București, Editura Politică, 1975.

Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 – august 1924), București, Editura Politică, 1970.

Elenca Florea, *Principiile politicii P.C.R. în problema națională*, București, Editura Politică, 1975.

Nicoleta Ionescu-Gură, *Nomenclatura comitetului central al Partidului Muncitoresc Român*, București, Humanitas, 2006.

Robert R. King, *History of Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover, 1980.

Șerban Milcoveanu, *Partidul Comunist și Mișcarea Legionară în epoca fierbinte. Iulie 1945 – iulie 1948*, București, Crater, 1996.

3. POPULAȚIE, ECONOMIE ȘI SOCIETATE

Despre răscoala țărănească din 1907:

Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982-1987.

Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt 1907: Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, Brill, 1974.

Nicolae Liu (ed.), *N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907: mărturii documentare*, Iași, Junimea, 1984.

Clasa țărănească, proletariatul muncitoresc; capital și muncitori străini:

Plenarele Consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană din Republica Socialistă România. 13-14 martie 1978, București, Editura Politică, 1978.

Ion Alexandrescu et al., *Classe operaia e movimento contadino in Romania*, Roma, Editori Riuniti, 1974.

Ion Alexandrescu, *Economia României în anii postbelici (1945-1947)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistice-istorice 1859-1947*, București, Editura Academiei Române, 1992-1996.

Florian Banu, *Asalt asupra economiei României de la Solagra la Sovrom (1936-1956)*, București, Nemira, 2004.

Antonin Basch, *The Danubian Basin and the German Economic Sphere*, New York, 1943.

Silviu Brucan, *Pluralism and Social Conflict. A Social Analysis of the Communist World*, New York, Praeger, 1990.

Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.

Ilie Corfus, *L'agriculture en Valachie depuis la révolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976.

Francesco Guida (a cura di), *Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI-XX)*, Roma, Lithos, 2000.

Constantin Ionescu (ed.), *Omogenizarea socială în Republica Socialistă România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.

Alexandra Ionescu, Odette Tomescu-Hatto (eds.), *Politique et société dans la Roumanie contemporaine*, Paris, L'Harmattan, 2004.

Philippe Marguerat, *Le III Reich et le pétrole roumaine, 1938-1940*, Leiden, Sijthoff, 1977.

Ecaterina Negruți, *Travailleurs italiens en Roumanie avant la première guerre mondiale*, «Revue Roumaine d'histoire», XXV, 1986, n. 3, pp. 225-239.

Nicolae Păun, Ludovic Báthory, Constantin Ivaneș, *Capitalul italian în sistemul financiar european și penetrația lui în economia forestieră a României (1900-1930)*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Iași", XXIII, 1986, n. 2, pp. 639-654.

Maurice Pearton, *Oil and Romanian State*, London-Oxford, Clarendon, 1971.

Ion Puia, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982.

Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000.

Iancu Spliger, *Economic Reform in Rumanian Industry*, London-New York, Oxford University Press, 1973.

Henri H. Stahl, *La comunità di villaggio. Tra feudalesimo e capitalismo nei principati danubiani*, Milano, Jaca Book, 1974.

Paul H. Stahl, *Terra società miti nei Balcani*, Soveria Mannella, Rubbettino, 1993.

Bianca Valota, *L'ondata verde*, Milano, CIRSS, 1984.

Gheorghe Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970 (*L'industrie roumaine au cours de la seconde moitié du XIXe siècle. Sur les origines historiques de l'industrie de fabrique*, Bucarest, Editions de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1973).

Legi și Constituții:

Constituția României. La Constitution de la Roumanie. 1991, București, 1991.

Angela Banciu, *Rolul Constituției din 1923 în consolidarea unității naționale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

Ioan Ceterchi (ed.), *Législation roumaine*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.

Marina Panico, *Stato e Chiesa nella legislazione rumena dall'indipendenza alla caduta della monarchia*, „Analisi Storica", II (1984), pp. 317-335.

Demografie:

Ion Blaga, *La population de Roumanie. Essai démographique, économique et sociopolitique*, Sibiu, Meridiane, 1972.

Ion Bolovan (ed.), *Transilvania în epoca modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2002.

Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

Istoria capitalei:

Aristide Buhoiu, *4 martie 1977. Secunde tragice, zile eroice. Din cronica unui cutremur*, Iași, Junimea, 1977.

Constantin C. Giurescu, *Histoire de Bucarest*, Bucarest, Editions sportives et touristiques, 1976.

Emanuela Costantini, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, București, Polirom, 2019.

4. ISTORIE CULTURALĂ

Religious Life in Romania. Essential Information, Bucharest, The Printing Press of the Biblical and Missionary Institute of the Romanian Orthodox Church, 1987.

Adolf Armbruster, *La Romanité des Roumains. L'histoire d'une idée*, Bucarest, Editions de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1977.

Barbu Brezianu, *Brâncuși în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.

George Călinescu, *Istoria literaturii române. Compendiu*, București, Editura pentru Literatură, 1963.

Manuela Cernat, *A Concise History of the Romanian Film*, Bucarest, Éditions scientifiques et encyclopédiques, 1982.

Costache Codrescu (ed.), *Romanian Doctrinal Ideas and Conceptions. A Historical Approach*, s.l., s.d.

Viorel Cosma, *A Concise History of the Romanian Music*, Bucarest, Éditions scientifiques et encyclopédiques, 1982.

Mircea Eliade, *Los Rumanos. Breviario historico*, Madrid, Stylos, 1943.

Titu Georgescu, Emil Bâldescu, *Ctitori de Școală românească. Secolul al XIX-lea*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.

Ioan Guția, *Introduzione alla letteratura romena*, Roma, Bulzoni, 1971.

Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest, AIESEE, 1971.

Nicolae Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Bucarest, Éditions scientifiques et encyclopédiques, 1980.

Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru*, București, Humanitas, 1995.

Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea, 1980.

Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Cornell U.P., 1995.

Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 3 vol., București, Ancora, 1924.

Gino Lupi, *Storia della letteratura romena*, Firenze, Sansoni, 1995.

Norman Manea, *La busta nera*, Milano, Baldini & Castoldi, 1999.

Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942.

Șerban Milcoveanu, *Profesor Nae Ionescu: În dilema Democrație-Dictatură a anilor 1930-1940*, București, Crater, 1999.

Alexandrina Mititelu (ed.), *Teatro romeno*, Milano, Nuova Accademia, 1960.

D. Murărașu (ed.), *Din presa literară românească (1900-1918)*, București, Albatros, 1970.

Alexandru Niculescu, *Outline History of the Romanian Language*, Bucarest, Éditions scientifiques et encyclopédiques, 1981.

Constantin Noica, *Sei malattie dello spirito contemporaneo*, trad. e introduzione di Marco Cugno, Bologna, Il Mulino, 1993.

Constantin Noica, *Pregate per il fratello Alessandro*, trad. e introduzione di Marco Cugno, Bologna, Il Mulino, 1994.

Ioan Opriș, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

Zigu Ornea, *Sămănătorismul*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.

Petre P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969.

Camil Petrescu, *La capitale* [titolo originale: *Calea Victoriei*], Torino, Utet, 1965.

Gloria Pirzio Ammassari, Marina D'Amato, Arianna Montanari, *Nazionalismo e identità collettive. I percorsi della transizione in Romania e nella Repubblica di Moldova*, Napoli, Liguori, 2001.

Cornel Țăranu, *George Enesco dans la conscience du présent*, Bucarest, Éditions scientifiques et encyclopédiques, 1981.

Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, University of California Press, 1995.

George Voicu, *Mitul Nae Ionescu*, București, Ars docendi, 2000.

Ștefan Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925 (ed. a II-a: București, Humanitas, 1991).

Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, București, Editura Scripta, 1992.

Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Junimea, 1989.

5. POLITICĂ EXTERNĂ ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

Câteva lucrări despre secolele al XIX-lea și al XX-lea:

Giorgio I. Brătianu, *L'Italia e la Romania nella realizzazione della loro unità nazionale*, Bucarest, „Amicizia italo-romena", 1940.

Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *Imaginea Lumii noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până în 1859*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.

Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Rudolf Dinu, Ion Bulei (eds.), *35 anni di relazioni italo-romene, 1879-1914. Documenti diplomatici italiani*, București, Univers Enciclopedic, 2001.

George Macovescu (ed.), *Mihail Kogălniceanu. Documente diplomatice*, București, Editura Politică, 1972.

Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, Bucharest, Publishing House of the Socialist Republic of Romania, 1983.

Renato Mori, *Francesco Crispi e l'accessione italiana all'accordo austro-rumeno*, „Clio" (Roma), V (1969), pp. 192-238.

Teodor Pavel, *Între Rusia țarilor și Germania wilhelmiană*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1996.

Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*. I (1894-1914), II (1878-1895), Timișoara, Editura Facla, 1979-1982.

Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea. 1900-1914*, București, Editura Litera, 1977.

Șerban Rădulescu-Zoner, *Convergences des relations diplomatiques roumano-italiennes à la veille de la Première guerre mondiale*, „Rassegna storica del Risorgimento", LXI, 1974, n. 3, pp. 427-445.

Rita Tolomeo, *Il Vaticano, la crisi d'Oriente e la Romania nel carteggio della Nunziatura di Vienna (1875-1880)*, „Clio", XV, 1979, n. 4, pp. 549-578.

Despre epoca în care s-a format România Mare:

Francesco Caccamo, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919-1920)*, Milano-Trento, Luni, 2000.

Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, București, Editura Politică, 1980.

Francesco Guida, *Il compimento dello Stato nazionale romeno e l'Italia: opinione pubblica e iniziative politico-diplomatiche*, „Rassegna storica del Risorgimento", LXX, 1983, n. 4, pp. 425-462.

Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, New York, 1962.

Mihai Iacobescu, *România și Societatea Națiunilor, 1919-1929*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988.

Despre Mica Antantă:

Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, Editura Științifică, 1968 [ediție nouă: Editura Academiei Române, 1997].

Eliza Campus, *Înțelegerea balcanică*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972.

Eliza Campus, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, Bucharest, Publishing House of the Socialist Republic of Romania, 1979.

Nicolae Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève, Institut universitaire de hautes études internationales, 1977.

Relațiile internaționale în perioada interbelică și la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial:

Bruno Arcidiacono, *Gli Alleati e l'armistizio della Romania: variazioni su un tema italiano (settembre 1943-settembre 1944)*, în „Storia delle relazioni internazionali", IV, 1988, pp. 317-384.

Alberto Basciani, *La Romania e il Patto di amicizia perpetua bulgaro-jugoslavo (24 gennaio 1937)*, în „Românìa Orientale", 12, 1999, pp. 49-58.

Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud. 1919-1940*, Cosenza, Periferia, 2001.

Ion Calafateanu, *Politică și interes național în România interbelică*, București, Editura Enciclopedică, 1997.

George Cipăianu, Virgiliu Țârău (eds.), *Romanian & British Historians on the Contemporary History of Romania*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2000.

George Cipăianu, Vasile Vesa (eds.), *La fin de la Première Guerre mondiale et la nouvelle architecture géopolitique européenne*, Cluj-Napoca, Presse Universitaires de Cluj, 2000.

Alexander Cretzianu, *The Rumanian Armistice Negotiations*, Cairo, 1944, 1951.

Alexander Cretzianu, *Relapse into Bondage: Political Memoirs of a Romanian Diplomat, 1918-1947*, Iași-Portland, Center for Romanian Studies, 1998.

Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii (1945-1947)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988.

Mihály Fülöp, Gábor Vincze (eds.), *Revizió vagy autonomia? Iratok a magyar-román kapcsolatok torteneterol 1945-1947* („Reviziune sau autonomie? Documente despre istoria raporturilor ungaro-române *1945-1947*"), Budapest, 1998.

E.W. Hazard, *Cold War Crucible: United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943-1953*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1996.

Frederic Nanu, *Politica externă a României, 1919-1933*, Iași, Institutul European, 1993.

Războiul și societatea în secolul XX, a cura di Gheorghe Mândrescu – Giordano Altarozzi, Cluj-Napoca – Roma, Accent, 2007.

Eric Roman, *Hungary and the Victor Powers 1945-1950*, New York, St. Martin's Press, 1996.

Liliana Saiu, *I tentativi di pace separata e l'armistizio della Romania (gennaio 1943 – settembre 1944)*, în „Annali della Facoltà di Scienze Politiche" (Cagliari), VI, 1979-1980, pp. 271-314.

Angelo Tamborra, *Un siècle de collaboration internationale sur le Danube maritime 1856-1956. Aperçu historique*, în „Un siècle de coopération internationale sur le Danube 1856-1956", Roma, Commission Européenne du Danube, 1956.

Liviu Țârău, Virgil Țârău, *România și relațiile internaționale în secolul XX*, Cluj-Napoca, Bibliotheca historica, 2000.

6. BIOGRAFII

Aurel C. Popovici, Milan, Fondation Européenne Dragan, 1977.

Cornelia Bodea, *R. W. Seton-Watson and the Romanians*, 2 vol., Bucharest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.

Dennis Deletant, *Communist Terror in Rumania. Gheorghiu-Dej and the Police State. 1948-1965*, New York, Hurst & Co., 1999.

Dosarul Ana Pauker, I-II, București, Nemira & Co., 2006.

Ion Iacoș, Valeriu Achim, *Dr. Vasile Lucaciu, luptător activ pentru unirea românilor*, Cluj-Napoca, Dacia, 1988.

Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 2001.

Robert Levy, *Ana Pauker and the Mass Emigration of the Romanian Jewry, 1948-1952*, „East European Jewish Affairs", 28, 1998, 2, pp. 69-86.

Maria Queen of Rumania, *The Story of My Life*, 3 volume, London, Cassell and Company, 1935 (II ed.: New York, Arno Press, 1971).

Raimond Nietzhammer, *Arhiepiscop în România. Jurnal de război, 1914-1918*, București-Buzău, 1993.

Claudio Mutti, *Mircea Eliade e la Guardia di ferro*, Parma, Insegna del Veltro, 1989.

Vasile Pușcas, *Dr. Petru Groza, pentru o „lume nouă”*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985.

Apostol Stan, *Iuliu Maniu: naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, Saeculum, 1997.

Apostol Stan, *Ion Mihalache, destinul unei vieți*, București, Saeculum, 1999.

Zigu Ornea, *Viata lui Titu Maiorescu*, 2 vol., București, Cartea românească, 1986.

Zigu Ornea, *Viața lui C. Stere*, 2 vol., București, Cartea românească, 1989-1991.

Dumitru Vitcu, *Diplomats of Union*, București, Publishing House of the Socialist Republic of Romania, 1989.

Despre Nicolae Iorga:

Gheorghe Buzatu, *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Iași, Junimea, 1971.

Dionisie M. Pippidi (ed.), *Nicolas Iorga. L'homme et l'oeuvre*, Bucarest, Éditions de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1972.

Valeriu Râpeanu, *N. Iorga. La vie de l'histoire et l'histoire d'une vie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Petre Țurlea, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, Editura Enciclopedică, 1991.

Bianca Valota Cavallotti, *Nicola Iorga*, Napoli, Guida, 1977.

Despre Nicolae Titulescu:

Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică, 1966.

Jacques de Launay, *Titulescu et l'Europe*, Nyon, Byblos, 1976.

Ștefan Andrei (ed.), *Nicolae Titulescu*, București, Editură Politică, 1982.

Crina Diaconu, *La France et le rapprochement roumain-soviétique dans la conception de Titulescu*, „Transylvanian Review”, XII, 2003, 1, pp. 56-65.

Nicolae Titulescu. Contemporanul nostru, Notre contemporain, cu o introducere de Adrian Năstase, București, Monitorul Oficial, 2002.

Despre Corneliu Z. Codreanu:

Ion Banea, *Il Capitano*, Parma, Insegna del Veltro, 1983 (ediția originală este din 1936).

Kurt W. Treptow, Gheorghe Buzatu (ed.), *Corneliu Zelea Codreanu în fața istoriei*, Iași, 1994.

Kurt W. Treptow, Gheorghe Buzatu (ed.), *„Procesul” lui Corneliu Zelea Codreanu: mai 1938*, Iași, 1994.

Șerban Milcoveanu, *Corneliu Z. Codreanu, altceva decât Horia Sima*, București, Crater, 1996.

Șerban Milcoveanu, *Testamentul politic al lui Corneliu Z. Codreanu*, București, Crater, 1999.

Carlo Sburlati, *Codreanu il capitano*, Roma, Volpe, 1970.

Oliver Jens Schmitt, Corneliu Zelea Codreanu. *Ascensiunea și căderea „căpitanului"*, București, Humanitas, 2017.

Despre Carol al II-lea:

Carol al II-lea regele României, *Însemnări zilnice*, 4 vol., București, 1997-1998.

Lilly Marcou, *Le roi trahi: Carol II de Roumanie*, Paris, Pygmalion, G. Watelet, 2002.

Paul D. Quinlan, *The Playboy King: Carol II of Romania*, Westport, Greenwood Press, 1995.

Alexandru Gh. Savu, *Dictatura regală, 1938-1940*, București, Editura Politică, 1970.

Despre Ion Antonescu:

Jean Ancel, *Antonescu and the Jews*, în „Yad Vashem Studies", 23, 1993, pp. 213-280.

Gheorghe Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, Iași, 1990.

Gheorghe Barbu (ed.), *Le mémorial d'Antonesco, le IIIe homme de l'Axe*, Paris, 1950.

Larry L. Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform*, New York, 1993.

Despre Lucrețiu Pătrășcanu:

Leo Valiani, *Contro due venti (In memoria di Lucrețiu Pătrășcanu)*, în „Il Ponte", X, 1954, pp. 697-701.

Enrico Vitello, *L'affare Pătrășcanu*, în „Nord e sud", XVII, 1970, pp. 66-74.

Mihai Giugariu (ed.), *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, București, Vremea, 1996.

Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, București, Humanitas, 2001.

Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Editura Enciclopedică, 2001.

Despre Nicolae Ceaușescu:

Mark Almond, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu*, London, Chapmans, 1992.

Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași-București, Polirom, 2002.

Nicolae Ceaușescu, *La Roumanie sur la voie de l'édification de la société socialiste multilatéralement développée. Rapports, discours, interviews, articles, janvier-septembre 1977*, Bucarest, Meridiane, 1978.

Nicolae Ceaușescu, *Per un mondo più giusto, migliore*, con prefazione di G.E. Valori, Milano, Sugar, 1979

Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu and the Romanian Political Leadership: Nationalization and Personalization of Power*, Saratoga Springs, Skidmore College, 1983.

Mary E. Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*, Boulder, Rienner, 1989.

Eugen Florescu, *Nicolae Ceaușescu. Una vita di militante rivoluzionario per la giustizia e libertà sociale, per l'indipendenza, pace e amicizia tra i popoli*, Roma, Barone, 1981.

Aneli Ute Gabanyi, *The Ceaușescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania*, Bucharest, The Romanian Cultural Fundation Publishing House, 2000.

Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, Westview Press, 1990.

Michel P. Hamelet, *Nicolae Ceaușescu, biografie și texte selectate*, București-Paris, Seghers, 1971.

Partea a II-a

STUDII DESPRE FIECARE PERIOADĂ ÎN PARTE

1. ÎNCEPUTUL DE SECOL ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL:

Anul 1918 în Transilvania și Europa central-estică. Contribuții bibliografice și istoriografice, ed. Valer Moga, Sorin Ardire, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2007.

Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, București, Editura Militară, 1992.

Tiberiu Avramescu, *„Adevărul": mișcarea democrată și socialistă (1895-1920)*, București, Editura Politică, 1982.

Alberto Basciani, *La frontiera tra Bulgaria e Romania nel Basso Danubio dalla Pace di Santo Stefano alle guerre balcaniche. 1878-1913*, in „Barriera o incontro? I confini nel XX secolo", a cura di V. Collina – M. Petricioli, Milano, Mimesis, 2000, pp. 15-25.

George I. Brătianu, *Origines et formation de l'Unité roumaine*, Bucarest, Institut d'histoire universelle N. Iorga, 1943.

Bianca Valota Cavallotti, *Questione agraria e vita politica in Romania (1907-1922)*, Milano, La Cisalpina, 1979.

Lilio Cialdea, *La politica estera della Romania nel quarantennio prebellico*, Bologna, Cappelli, 1933.

Lilio Cialdea (ed.), *La Transilvania: aspetti diplomatici e politici*, Milano, Istituto per gli studi di politica internazionale, 1939.

Lilio Cialdea, *L' intervento romeno nella guerra mondiale (giugno 1914 – agosto 1916)*, Pavia, Industria grafica pavese, 1941.

Ion Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania. 1901-1921*, București, Editura Politică, 1976.

Miron Constantinescu (ed.), *Unification of the Romanian National State: The Union of Transylvania with Old Romania*, Bucarest, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania 1971.

Constantin Daicoviciu, Miron Constantinescu, *La désagrégation de la Monarchie austro-hongroise. 1900-1918*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la Republique de Roumanie, 1965.

Rudolf Dinu, Ion Bulei (ed.), *La Romania nella Grande Guerra 1914-1918. Documenti militari e diplomatici italiani*, București, Editura Militară, 2006.

François Fejtö, *Requiem per un impero defunto. La dissoluzione del mondo austro-ungarico*, Milano, Mondadori, 1990.

Jean-Noel Grandhomme, *L'utilisation des prisonniers tchécoslovaques sur le front russo-roumain*, „Transylvanian Review", XII, 2003, 1, pp. 87-104.

Keith Hitchins, *The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archiduc Franz Ferdinand's Chancellery*, Leiden, Brill, 1974.

Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900-1914*, Cluj-Napoca, Dacia, 1986.

Vico Mantegazza, *La Rumenia durante la guerra balcanica*, Roma, Bontempelli, 1913.

Aurel Popovici, *Die vereinigten Staten von Grosse-Osterreich*, Leipzig, Elischer Nachfolger, 1906.

Gheorghe Sbârnă, *Marea Unire în Parlamentul României*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2007.

Glenn E. Torrey, *La Romania e i Paesi belligeranti*, „Dialoghi del XX. Rassegna di Storia Contemporanea" (Milano), I (1967), 3, pp. 192-215.

Dinu Zamfirescu, Dumitru Dobre, Veronica Nanu (ed.), *România la Conferința de Pace de la Paris*, București, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, 2007.

2. PERIOADA INTERBELICĂ ȘI AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

După Primul Război Mondial:

Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, București, Machiavelli, 1998-2003.

Alberto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940*, Prefazione di Keith Hitchins, Roma, Aracne, 2007.

Constantin Botoran, Gheorghe Zaharia, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, București, Editura Militară, 1981.

Petre Constantinescu-Iași, *La lutte pour la création du Front populaire en Roumanie*, Bucarest, Editions de l'Académie de Republique Socialiste de Roumanie, 1972.

Mihai Fătu, Mircea Mușat, *La terreur du fascisme horthyste dans le Nord-ouest de la Roumanie. Septembre 1940 – octobre 1944*, Bucarest, Meridiane, 1986.

Pasquale Fornaro, *Crisi postbellica e rivoluzione. L'Ungheria dei Consigli e l'Europa danubiana nel primo dopoguerra*, Milano, F. Angeli, 1987.

Pasquale Fornaro (a cura di), *La tentazione autoritaria. Istituzioni, politica e società nell'Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2004.

Jean Freymond, *Le IIIe Reich et la réorganisation économique de l'Europe, 1940-1942. Origines et projects*, Leiden, Sijthoff, 1974.

Grigore Gafencu, *Préliminaires de la guerre à l'Est*, Fribourg, Egloff, 1944.

Grigore Gafencu, *Gli ultimi giorni dell'Europa: viaggio diplomatico nel 1939*, Milano, Rizzoli, 1947.

Amedeo Giannini, *Le vicende della Romania, 1878-1940*, Milano, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 1941.

Amedeo Giannini, *La Costituzione rumena del 1938*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1939.

Francesco Guida, *Romania 1917-1922: aspirazioni nazionali e conflitti sociali*, in „Rivoluzione e reazione in Europa 1917-1924", a cura di Franco Gaeta, Roma, Edizioni dell'Avanti!, 1978, vol. II, pp. 1-97.

Elizabeth Hazard, *Cold War Crucible: United States Foreign Policy and the Conflict in Romania*, Boulder-New York, Columbia University Press, 1996.

Andrea Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden-Stuttgart, Steiner, 1965.

Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de l'Union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, București, Editura Enciclopedică, 1990.

Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon 1918-1920*, Iași-București, Polirom, 2002.

Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *La vie politique en Roumanie 1918-1921*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978.

Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Marin Nedelea, *Aspecte ale vieții politice din România în anii 1922-1926*, București, 1987.

Petre P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921-1927)*, Cluj, Dacia, 1974.

Charles Upson Clark, *Greater Roumania*, New York, Dodd, Mead and Company, 1922 (ediția a II-a: G. Sarac, 1990).

Către al Doilea Război Mondial:

Matthieu Boisdron, *La Roumanie des années trente. De l'avènement de Carol II au démembrement du royaume*, Parçais-sur-Vienne, Anovi, 2007.

Armand Călinescu, *Însemnări politice: 1916-1939*, București, Humanitas, 1990.

Aurelian Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934-1937)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2007.

Grigore Gafencu, *Însemnări politice: 1929-1939*, București, Humanitas, 1991.

Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991.

Dietrich Orlow, *The Nazis in the Balkans: A Case Study of Totalitarism Politics*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1968.

Lucrețiu Pătrășcanu, *Sous trois dictatures*, Paris, J. Vitiano, 1946.

Nicolae Comnène Petrescu, *Preludi del grande dramma: Ricordi e documenti di un diplomatico*, Roma, Leonardo, 1947.

Henri Prost, *Destin de la Roumanie (1918-1945)*, Paris, Berger-Levrault, 1954.

Paul D. Quinlan, *Clash over the Romania: British and American Policies towards Romania. 1938-1947*, Oakland, American Romanian Academy of Arts and Sciences, 1977.

Aurica Simion, *Dictatul de la Viena*, București, 1972 (ediția a II-a: București, Albatros, 1996).

Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, București, Editura Enciclopedică, 1996.

Al Doilea Război Mondial:

Mihai Antonescu, *„Dacă vrei să câștigi războiul, trebuie să pregătești pacea"*, Cluj-Napoca, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, 1991.

I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat (coord.), *23 august 1944. Documente*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Mark Axworthy, *Third Axis, Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941-1945*, London, Arms and Armour, 1995.

George Beza, *Mission de guerre: la Roumanie dans la tourmente de la seconde guerre mondiale*, Paris, 1977.

Renato Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Roma, Ruffolo, 1949.

Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Uniunii Sovietice*, Madrid, 1986 (Iași, Fides, 1997).

Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România. România și geneza operațiunii „Barbarossa"*, București, Univers Enciclopedic, 2002.

Florin Constantiniu, Alexandru Duțu, Mihai Retegan, *România în război. 1941-1945. Un destin în istorie*, București, 1995.

Ion Constantiniu, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului (1941): o decizie controversată*, București, Albatros, 1995.

Alexandru Dutu (ed.), *Romania in World War II, 1941-1945*, Bucharest, I.S.O.S.I.M, Sylvi, 1997.

Mihnea Gheorghiu (ed.), *La liberazione della Romania dal fascismo. XXX anniversario*, Roma, Editori Riuniti, 1976.

Dinu Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, București, All Educațional, 1999.

Liliana Saiu, *Le grandi potenze e la Romania 1944-1946. Uno studio sulle origini della guerra fredda*, Cagliari, CUEC Editrice, 1990.

Kurt W. Treptow (ed.), *Romania and World War II*, Iași, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, 1996.

Ekkehard Völkl, *Transnistrien und Odessa (1941-1944)*, Kallmünz, Lassleben, 1996.

Gheorghe Zaharia, *Pages de la résistance antifasciste en Roumanie*, Bucarest, Meridiane, 1974.

Gheorghe Zaharia (ed.), *La Romania nella guerra antihitleriana, 23 agosto 1944 – 12 maggio 1945*, Roma, Editori Riuniti, 1974.

3. PERIOADA POSTBELICĂ

Formarea regimului comunist:

Știința istorică română în ultimii 25 de ani, în „Studii și cercetări istorice", XX, Iași, 1946 (1947), pp. 1-95 („Revue d'histoire comparée", XXVI; 1948, 1, p. 160).

Ștefan Andreescu, *A Little-known Issue in History of Romania: The Armed Anticommunist Resistance*, în „Revue Roumaine d'histoire", XXXIII, 1994, 1-2, pp. 191-197.

Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, 1998.

Nicolas Baciu, *Des geôles d'Ana Pauker aux prisons de Tito*, Paris, L.L.C., 1951.

Nicolae Baciu, *Yalta și crucificarea României*, Roma, Europa, 1983.

Nicholas Baciu, *Sell-out to Stalin: The Tragic Errors of Churchill and Roosevelt: The Untold Story*, New York, Vantage Press, 1984.

Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Editura Felix, 1995 (ed. a II-a: Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001).

Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997.

Stefano Bottoni, *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944-1965)*, Roma, Carocci, 2007.

Radu Budişteanu, *Au siècle des lumières éteintes*, Madrid, Carpaţii, 1984.

Giuliano Caroli, *Nascita di una Democrazia popolare. La Romania dal 1944 al 1950 nei rapporti dei diplomatici italiani*, Cosenza, Edizioni Periferia, 1999.

Nicolae Petrescu-Comnen, *I responsabili*, Milano-Verona, Mondadori, 1949.

Alexander Cretzianu (ed.), *Captive Rumania. A Decade of Soviet Rule*, New York, Praeger, 1956.

Alexander Cretzianu, *The Lost Opportunity*, London, Cape, 1957.

Grégoire Dimitresco, *L'holocauste des âmes*, Paris, Librairie Roumaine Antitotalitaire, 1997.

Nicolette Franck, *La Roumanie dans l'engrenage. Comment le royaume est devenu république populaire*, Paris, Elsevier Séquoia, 1977.

Grigore Gafencu, *La Roumanie devant la Conference de la Paix. Observations sur le Projet de Traité avec la Roumanie*, Paris, 1946.

Vlad Georgescu (ed.), *Romania, 40 years (1944-1984)*, New York, Praeger, 1985.

Arthur Gould Lee, *Crown Against Sickle. The Story of King Michael of Rumania*, London-New York, Hutchinson, 1950.

Sergiu Grossu, *Le calvaire de la Roumanie chrétienne*, Paris, France-Empire, 1987.

Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu şi Partidul Naţional Liberal (1944-1958)*, Bucureşti, Tritonic, 2003.

Ghiţă Ionescu, *Communism in Romania, 1944-1962*, London-New York, Oxford University Press, 1964.

Reuben H. Markham, *Rumania under the Soviet Yoke*, Boston, Meador, 1949.

Imre Nagy, *Însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri*, Iaşi-Bucureşti, Polirom, 2004.

Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România: 1944-1947*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996.

Nicolas Penesco, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme: 1938-1948*, Paris, 1981.

Octavian Roske (coord.), *Mecanisme represive în România, 1945-1989: dicţionar biografic*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2007.

Elena Siupiur, *Siberia dus-întors, 73 de ruble*, Bucureşti, Editura Anima, 1991.

Mihaela Sitariu, *Oaza de libertate. Timişoara, 30 octombrie 1956*, Iaşi-Bucureşti, Polirom, 2004.

Mihail Sturdza, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Madrid, 1966 (Norcross, GA, Criterion, 2002).

Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Bucureşti, Humanitas, 1998.

Stelian Tănase, *Clienţii lui tanti Varvara*, Bucureşti, Humanitas, 2005.

Virgiliu Ţârău, Ioan Marius Bucur (ed.), *Strategii şi politici electorale în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1998.

Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Univers, 1995.

Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Season: A Political History of Romanian Communism*, Berkeley, University of California Press, 2003.

Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (ed.), *Raport final – Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Bucureşti, Humanitas, 2007.

Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania, 1944-1958*, Durham, Duke University Press, 1992.

Gheorghe Zaharia (ed.), *Romania 1944-1947; gli anni della rivoluzione democratico-popolare*, Roma, Editori Riuniti, 1972.

Epoca lui Ceauşescu:

Mark Almond, *Decline without Fall: Romania under Ceauşescu*, London, 1988.

Constantin Botoran, Gheorghe Dragoş, *Solidaritate militantă. România şi mişcările de eliberare naţională*, Bucureşti, Editura Politică, 1974.

Aurel Braun, *Romanian Foreign Policy since 1965*, New York, Praeger, 1978.

Silviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Bucureşti, Univers & Calistrat Hogaş, 1992.

Donald Catchlove, *Romania's Ceauşescu*, Turnbridge Wells, Abacus Press, 1972.

Nicolae Ceauşescu, *Momenti di storia del popolo romeno*, Roma, Editori Riuniti, 1978.

Ioan Ceterchi, Ovidiu Trăsnea, Constantin Vlad (ed.), *The Political System of the Socialist Republic of Romania*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979.

Nadia Comaneci, *Nadia – My Own Story*, London-New York, 1981.

Corneliu Coposu, *Confesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru*, București, Editura Anastasia, 1996.

Daniel N. Nelson, *Romanian Politics in the Ceaușescu Era*, New York, Gordon and Breach Science Publishers, 1998.

Catherine Durandin, Despina Tomescu, *La Roumanie de Ceaușescu: Essai*, Saint-Ouen, Guy Epaud, 1988.

Stephen Fischer-Galați, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, M.I.T. Press, 1967.

Eugen Florescu, *Nicolae Ceaușescu. Una vita di militante rivoluzionario per la giustizia e libertà sociale, per l'indipendenza, pace e amicizia tra i popoli*, Roma, Barone, 1981.

David Floyd, *Rumania: Russia's Dissident Ally*, New York, Praeger, 1965.

David Funderburk, *Pinstrips and Reds: An American Ambassador Caught between the State Department and Romanian Communists, 1981-1985*, Washington, Selous Foundation Press, 1987.

Trond Gilberg, *Modernization in Romania since World War II*, New York, Praeger, 1975.

Paul Goma, *Le dossier Paul Goma. L'écrivain face au socialisme du silence*, Paris, Albatros, 1977.

Julian Hale, *Ceaușescu's Romania: A Political Documentary*, London, Harrap, 1971.

Ghiță Ionescu, *The Break-up of the Soviet Empire in Eastern Europe*, Baltimore, Penguin, 1965.

Robert Kirk, Mircea Răceanu, *Romania versus United States. Diplomacy of the Absurd. 1985-1989*, New York, St. Martin's Press, 1994.

Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Brașov*, Iași-București, Polirom, 2002.

Santi Alessandro Panebianco, *La Romania di Ceaușescu: 1965-1989*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2000.

Mircea Răceanu, *Infern '89*, București, Silex, 2000.

Michael Shafir, *Rumania: Politics, Economics and Society; Political Stagnation and Simulated Change*, Boulder-London, Pinter, 1985.

Gheorghe Surpat (ed.), *La Romania negli anni del socialismo, 1948-1978*, Roma, Editori Riuniti, 1982.

Rudolf L. Tőkes (ed.), *Opposition in Eastern Europe*, London, MacMillan, 1979.

Despre Securitate:

Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Liviu Țăranu, *Trupele de Securitate (1949-1989)*, București, Nemira, 2004.

Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București, Humanitas, 2001.

Mihai Pelin (coord.), *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice, 1969-1989*, București, Editura Presa Românească, 1996.

4. SFÂRȘITUL SECOLULUI

Alberto Basciani, *La stampa romena e la mancata firma dell'accordo romeno-magiaro*, in F. Argentieri (a cura di), *Il ritorno degli ex*, Roma, Editori Riuniti, 1996, pp. 145-155.

Petre Datculescu, Klaus Liepelt (ed.), *Renașterea unei democrații. Alegerile din România de la 20 mai 1990*, București, Irsop, 1991.

Catherine Durandin, *Roumanie, un piège?* Saint-Claude-de-Diray, Hesse, 2000.

Anneli Ute Gabanyi, *Rumänien und die Nato*, Köln, B.O.I.S., 1997.

Tom Gallagher, *Romania after Ceaușescu*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1995.

Ion Iliescu, *Revoluția trăită*, București, Redacția Publicațiilor pentru Străinătate, 1995.

Giulia Lami (ed.), *Europa orientale nella tormenta. Verso le rivoluzioni dell'89*, Milano, Unicopli, 1991.

Cornel Miclescu, *Cotroceni, gară pentru doi. Politici electorale comparate în campaniile pentru alegerile prezidențiale de la televiziune 1990, 1992, 1996, 2000*, București, Bic All, 2002.

Alina Mungiu, *Românii după '89: istoria unei neînțelegeri*, București, Humanitas, 1995.

Daniel N. Nelson (ed.), *Romania after Tyranny*, Boulder, Westview Press, 1992.

Ovidiu Pecican (ed.), *Romania and the European Integration*, Cluj-Napoca, European Studies Foundation, 1999.

Flore Pop, *L'expérience roumaine de la transition. Economie, droit, politique internationale*, Cluj, Presses Universitaires, 1999.

Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Meridiane, 2002.

Martyn Rady, *Romania in the Turmoil*, London, Tauris, 1992.

Nestor Ratesh, *Romania: the Entangled Revolution*, Westport-London, Praeger, 1991.

Dieter Schlesak, *Bandiere bucate. Viaggio dentro una rivoluzione*, Bergamo, Moretti & Vitali, 1997.

Răzvan Theodorescu, *Cele 900 de zile ale „manipulării"*, București, Tinerama, 1994.

Vladimir Tismăneanu, *Conversation with Ion Iliescu*, Boulder, Co., East European Monographs, 2004.

Vladimir Tismăneanu, *Marele șoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu*, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Richard Wagner, *Il caso rumeno. Rapporto da un Paese in via di sviluppo*, Roma, Manifestolibri, 1992.

Despre chestiunea Moldovei în epoca postcomunistă:

Victor Bârsan, *Masacrul inocenților. Războiul din Moldova, 1 martie – 29 iulie 1992*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1993.

Victor Bârsan, *The Ilașcu Trial. White Paper of the Romanian Helsinki Committee*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.

Michael Bruchis, *Republica Moldova: quo vadis. Oportunism-naționalism-șovinism*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.

Bernard Comrie, *The Languages of the Soviet Union*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

Charles King, *Post-Soviet Moldova. A Borderland in Transition*, London, Royal Institute of International Affaire, 1995.

Sergio Salvi, *Tutte le Russie. Storia e cultura degli Stati europei della ex Unione Sovietica dalle origini ad oggi*, Firenze, Ponte alle Grazie, 1994.

Y. Zlatova, V. Kotelnikov, *Across Moldavia*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1959.

Alexandru Zub, *Impasul reîntregirii*, Iași, Timpul, 1995.

Partea a III-a

LUCRĂRI DESPRE ASPECTE DIVERSE

Despre Balcani și despre unele țări limitrofe, câteva titluri utile sunt:

Jacques Barrat, Dan Berindei, Jean-Paul Bled, Claudia Moisei, *Géopolitique de la Roumanie, regards croisés*, Paris, Altvik, 2003.

Stefano Bianchini, *Sarajevo: le radici dell'odio. Identità e destino dei popoli balcanici*, Roma, Edizioni Associate, 1993.

Wlodzimierz Brus, *Storia economica dell'Europa orientale (1950-1960)*, Roma, Editori Riuniti, 1983.

Wlodzimierz Brus, K. Laski, *From Marx to the Market. Socialism in Search of an Economic System*, Oxford, Clarendon, 1989.

Domenico Caccamo, Gaetano Platania (a cura di), *Il Sud-est europeo tra passato e presente*, Cosenza, Periferia, 1993.

Georges Castellan, *Storia dei Balcani (XIV-XX secolo)*, Lecce, Argo, 1996.

Stephen Clissold et al., *Storia della Jugoslavia. Gli slavi del Sud dalle origini a oggi*, Torino, Einaudi, 1969.

Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Christopher Cviić, *Rifare i Balcani*, Bologna, Il Mulino, 1993.

Mient J. Faber (ed.), *The Balkans. A Religious Backyard of Europe*, Ravenna, Longo, 1996.

Guido Franzinetti, *I Balcani*, Roma, Carocci, 2001.

Péter Hanák (a cura di), *Storia dell'Ungheria*, Milano, F. Angeli, 1996.

Ghița Ionescu, *The break-up of the Soviet Empire in Eastern Europe*, Westport, Greenwood Press, 1984.

Barbara Jelavich, *History of Balkans*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Christopher D. Jones (ed.), *Soviet Influence in Eastern Europe: Political Autonomy and Warsaw Pact*, New York, Praeger, 1981.

Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts. A Journey Through History*, New York, Vintage, 1994.

M.C. Kaser, E.A. Radice (ed.), *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975*, Oxford, Clarendon, 1986.

Janos Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Oxford, Clarendon, 1992.

Jean-Marie Le Breton, *Una storia infausta. L'Europa centrale e orientale dal 1917 al 1990*, Bologna, Il Mulino, 1997.

Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, Ellipse, 1996.

Joze Pirjevec, *Serbi, croati, sloveni. Storia di tre nazioni*, Bologna, Il Mulino, 1995.

Georges Prévélakis, *I Balcani*, Bologna, Il Mulino, 1997.

Hugh Seton-Watson, *Le democrazie impossibili. L'Europa orientale tra le due guerre mondiali*, a cura di P. Fornaro, Soveria Mannelli, Rubbettino, 1992 (ed. originală: *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*, Westview Press, Boulder & London, 1986).

Hans Stark, *Le retour de la guerre en Europe*, Paris, Dunod, 1993.

Răzvan Theodorescu, Leland Conley Barrows (eds.), *South East Europe. The Ambiguous Definitions of a Space*, Bucharest, UNESCO-CEPES, 2002.

Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford, 1997 (ed. it.: *Immaginando i Balcani*, Lecce, Argo, 2002).

Brunello Vigezzi (foreword), *The History of International Relations in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, Institute of Central European History, 1995.

Despre relațiile României cu Italia și cu Sfântul Scaun se pot consulta:

Dan Berindei, *Constitutions d'États nationaux au XIXe siècle (Italie, Roumanie et Allemagne). Parallèles historiques*, „Revue Roumaine d'histoire", XXIV, 1985, 1-2, pp. 83-99.

Jerzy W. Borejsza, *Il fascismo e l'Europa orientale. Dalla propaganda all'aggressione*, Roma-Bari, Laterza, 1981.

Pasquale Buonincontro, *La presenza della Romania in Italia nel secolo XX. Contributo bibliografico 1900-1980*, Napoli, De Simone, 1988.

Giuliano Caroli, *I rapporti italo-romeni nel 1940. La visita di Antonescu a Roma*, „Rivista di Studi Politici Internazionali", XLV (1978), pp. 373-404.

Giuliano Caroli, *Un'amicizia difficile: Italia e Romania (1926-1927)*, in „Analisi Storica", 11 (1984), pp. 277-316.

Giuliano Caroli, *Rapporti militari fra Italia e Romania dal 1918 al 1945. Le carte dell'Ufficio storico*, Roma, Stato Maggiore dell'Esercito, 2000.

Ion Dumitriu-Snagov, *La Romania nella diplomazia vaticana 1939-1944*, Roma, Pontificia Università Gregoriana, 1987.

Gianfranco Giraudo-Francesco Guida (ed.), *Italia e Romania nell'Europa moderna*, numero monografico di „Letterature di frontiera" (Trieste), VII, 2, luglio-dicembre 1997.

Lauro Grassi, *Il Vaticano, la stampa cattolica milanese e l'Arbitrato di Vienna*, „Buletinul Bibliotecii Române" (Freiburg i. Br.), vol. XI (XV), Nuova Serie, 1984, pp. 423-436.

Giulia Lami (ed.), *Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879. Esperienze a confronto*, Milano-București, CIRSS, 1992.

Lorenzo Renzi, Stefano Bianchini (eds.), *La Romania nella coscienza intellettuale italiana. XIX-XX secolo*, Milano, Unicopli, 1988.

Mario Ruffini, *La Romania e i romeni*, Milano, Treves, 1939.

Andrea Riccardi, *Il Vaticano e Mosca, 1940-1990*, Roma-Bari, Laterza, 1992.

Luca Riccardi, *Il trattato italo-romeno del 16 settembre 1926*, „Storia delle Relazioni Internazionali", III (1987), pp. 39-72.

Salvatore Sibilia, *La Romania da Decebalo a Carol II (visione storica in relazione ai rapporti con l'Italia)*, Bologna, Cappelli, 1939.

Anca Stângaciu, *Investiții și investitori italieni în România (1919-1952)*, Cluj-Napoca, Fundația pentru Studii Europene, 2006.

Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, ILTE, 1958.

Bianca Valota, *Punti di vista della storiografia italiana sulla Romania*, in *Settimana italiana di studi storici in occasione del XV Congresso internazionale delle scienze storiche*, Bucarest, Casa Scînteii, 1981, pp. 20-39.

Bianca Valota Cavallotti, *Pronipoti di Traiano. Roma, L'Italia e l'immagine di sé dei romeni*, Bucarest, Fondazione Culturale Romena, 2000.

Despre evoluțiile din blocul comunist și din epoca postcomunistă, câteva lucrări utile sunt:

Federigo Argentieri (ed.), *La fine del blocco sovietico*, Firenze, Ponte alle Grazie, 1991.

Federigo Argentieri (ed.), *Post comunismo terra incognita*, Roma, Edizioni Associate, 1994.

Federigo Argentieri (ed.), *Il ritorno degli ex. Rapporto CeSPI sull'Europa centrale e orientale*, Roma, Editori Riuniti, 1996.

Sergio Bartole, *Riforme costituzionali nell'Europa centro-orientale. Da satelliti comunisti a democrazie sovrane*, Bologna, Il Mulino, 1993.

Judy Batt, *Economic Reforms and Political Change in Eastern Europe*, London, Macmillan, 1988.

Judy Batt, *East Central Europe from Reform to Transformation*, London-New York, Council on Foreign Relations Press, 1991.

Enzo Bettiza, *L'altra Europa. Fisiologia del revisionismo nei Paesi dell'Est*, Firenze, Vallecchi, 1966.

Antonello Biagini, Francesco Guida, *Mezzo secolo di socialismo reale. L'Europa centro-orientale dal secondo conflitto mondiale alla caduta dei regimi comunisti*, Torino, Giappichelli, 1997.

Henry Bogdan, *Storia dei Paesi dell'Est*, Torino, SEI, 1994.

François Fejtő, *Storia delle repubbliche popolari dopo Stalin*, Firenze, Vallecchi, 1971.

François Fejtő, *Storia delle democrazie popolari*, Milano, Bompiani, 1977.

François Fejtő, Ewa Kulesza-Mietkowski, *La fine delle democrazie popolari: l'Europa orientale dopo la rivoluzione del 1989*, Milano, Mondadori, 1994.

Ben Fowkes, *L'Europa orientale dal 1945 al 1970*, Bologna, Il Mulino, 2004.

Bülent Gökay, *L'Europa orientale dal 1970 a oggi*, Bologna, Il Mulino, 2005.

D. Holloway, J.M.O. Sharp (eds.), *The Warsaw Pact: Alliance in Transition?*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1984.

Michael Kaser, *COMECON: problemi di integrazione delle economie pianificate*, Milano, F. Angeli, 1976.

Pierre Kende et Aleksander Smolar (eds.), *La grande secousse. Europe de l'Est 1989-1990*, Paris, Presses du CNRS, 1990.

Tibor Kiss, *Il COMECON. Aspetti dell'integrazione internazionale*, Roma, Editori Riuniti, 1976.

Lilly Marcou, *Le Kominform: Le communisme de guerre froide*, Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1977.

Vojtech Mastny, *Il dittatore insicuro. Stalin e la guerra fredda*, Milano, TEA, 2003.

Giuliano Procacci et al. (ed.), *The Cominform. Minutes of the three Conferences 1947/1948/1949*, Milano, Feltrinelli, 1994.

Giuseppe Schiavone, *Il COMECON, cooperazione e integrazione fra le economie dei Paesi socialisti*, Padova, CEDAM, 1979.

România și Europa:

Ștefan Delureanu, *Uniunea Europeană a federaliștilor și promotorii români ai Europei Unite. Mărturie și memorie (1947-1957)*, București, Paideia, 2007.

Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Polirom, 1995.

Romulus Neagu, *Sécurité européenne. Un point de vue roumain*, Bucarest, Meridiane, 1977.

Kurt W. Treptow, Mihail E. Ionescu (eds.), *Romania and Euro-Atlantic integration*, Iași-Portland, Center for Romanian Studies, 1999.

Despre minorități și, în particular, despre evrei în Europa centro-răsăriteană, a se vedea:

AA.VV., *The Jews in the Romanian History*, București, s. d.

Jean Ancel, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, Jerusalem-New York, Beate Klarsfeld Foundation, 1986.

Jean Ancel, *Plans for the Deportation of the Rumanian Jews and their Discontinuation in Light of Documentary Evidence (July-October 1942)*, in „Yad Vashem Studies", 16, 1984, pp. 381-420.

Jean Ancel, *The Romanian Way of Resolving the 'Jewish Problem' in Bessarabia and Bukovina, June-July 1941*, in „Yad Vashem Studies", 19, 1988, pp. 187-232.

Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Germanii din România. Perspective istorice și demografice*, Cluj-Napoca, CST, 2000.

Randolph L. Braham, *The Destruction of the Romanian and Ukrainian Jews during the Antonescu Era*, Boulder-New York, Columbia University Press, 1997.

Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, Detroit, Wayne State U.P., 2000.

David Crowe, John Kolsti (eds.), *The Gypsies of Eastern Europe*, New York, Sharpe, 1993.

Gabriele Eschenazi, Gabriele Nissim, *Ebrei invisibili. I sopravvissuti dell'Europa orientale dal comunismo a oggi*, Milano, Mondadori, 1997 (despre Romania, pp. 275-349).

Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie, 1866-1919: de l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, Éditions de l'Université de Provence, 1978.

Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1919-1938): de l'émancipation à la marginalisation*, Paris, Peeters, Éditions de l'Université de Provence, 1996.

Carol Iancu, *La Shoah en Roumanie*, Montpellier, Université Paul Valéry, 2000.

Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, Boulder-New York, Columbia University Press, 1990.

Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago, Ivan R. Dee, 2000.

Radu Ioanid, *The Ransom of the Jews: The Story of the Extraordinary Secret Bargain between Romania and Israel*, Chicago, Ivan R. Dee, 2005.

Nicolae Iorga, *Against Hatred between Nations: Romanians and Hungarians*, Iași, Romanian Cultural Foundation, 1994.

Roger R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Harvard University Press, 1973.

Othmar Kolar, *Rumänien und seine nationalen Minderheiten: 1918 bis heute*, Wien, Böhlau, 1973.

Sabin Manuilă, Wilhelm Filderman, *The Jewish Population in Romania during World War II*, Iași, Romanian Cultural Foundation, 1994.

Victor Neumann, *Istoria evreilor din România*, Timișoara, Amarcord, 1996.

Adrian Năstase (Introduction of), *Protecting Minorities in the Future Europe between Political Interest and International Law*, Bucharest, Monitorul Oficial, 2002.

Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, București, Humanitas, 2001.

Emmanuel Pons, *Les tsiganes en Roumanie: des citoyens à part entière?*, Paris, L'Harmattan, 1995.

Simion Retegan, *Aspetti della legislazione rumena riguardanti le minoranze nazionali nel periodo interbellico*, in „Le minoranze tra le due guerre", a cura di Umberto Corsini e Davide Zaffi, Bologna, Il Mulino, 1994, pp. 209-223.

Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă. 1944-1965*, Iași-București, 2004.

George Schöpflin, *Hungarians of Rumania*, London, Minority Rights Group, 1978.

Tesu Solomovici, *Securitatea și evreii: despre călăi și despre victime*, București, Ziua, 2003.

Sergiu Stanciu (red. resp.), *Martiriul evreilor din România, 1940-1944. Documente și mărturii*, București, Editura Hasefer, 1991.

Sergiu Stanciu (coord.), *Evreii din România între anii 1940-1944*, 4 volume, București, 1993-1998.

Ottmar Traşcă, Dennis Deletant, *Al III-lea Reich și Holocaustul din România. 1940-1944. Documente din arhivele germane*, București, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 2007.

Béla Vago, *The Shadow of the Swastika: The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936-1939*, Farnborough, Hants, Saxon House for the Institute of Jewish Affairs, 1975.

Leon Volovici, *Antisemitism in Post-communist Eastern Europe: A Marginal or Central Issue?*, Jerusalem, Hebrew University of Jerusalem, 1994.